

TURKIY ADABIYOT
DURDONALARI

YUSUF XOS
HOJIB
AHMAD
YUGNAKIY

3

YUSUF XOS HOJIB
AHMAD YUGNAKIY

“O‘ZBEKISTON”
TOSHKENT – 2022

Tahrir hay'ati:

Xayriddin Sulton – hay'at raisi,
Ibrohim G'afurov, Sirojiddin Sayyid, Asadjon Xodjayev,
Behzod Yo'ldoshev, Minhojiddin Mirzo, Muhammad Ali,
Ahmadjon Meliboyev, Kengesboy Karimov, Isajon Sulton

Ishchi guruh:

Ikrom Bo'riboev, G'ofur Eshmurodov, G'ayrat Bozorov,
G'ayrat Majid, Rustam Musurmon, Risolat Haydarova, Umid Hayitov

To'plovchi va nashrga tayyorlovchilar:

Boqijon To'xliyev, Ergash Ochilov

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2019-yil 15-oktabr kuni Ozarbayjon poytaxti Boku shahrida bo'lib o'tgan Turkiy davlatlar hamkorlik kengashining yettinchi sammitida tashkilotga a'zo davlatlar adabiyotining eng sara namunalaridan iborat "Turkiy adabiyot durdonalari" deb nomlangan 100 jildlik kitoblar turkumini har bir mamlakatning ona tilida nashr etish g'oyasini ilgari surgan edi.

Ushbu ezgu tashabbus asosida birinchi bo'lib O'zbekistonda mana shu muhtasham adabiy majmua yaratildi.

Mazkur keng ko'lamli, zalvorli badiiy silsilaga umumturkiy adabiyotning eng yetuk namunalari, O'zbekiston, Turkiya, Qozog'iston, Qirg'iziston, Ozarbayjon, Turkmaniston va Vengriya davlatlarining atoqli shoir, adib va mutafakkirlarining asarlari kiritildi.

Turkiy tilli davlatlar orasida ilk bor ro'yobga chiqarilgan ushbu yirik loyiha ona yurtimizda madaniyat va san'atga ko'rsatilayotgan ulkan g'amxo'rlikning, xalqimizning qardosh xalqlar va ularning so'z san'atiga nisbatan yuksak hurmat-ehtiromining ramzidir.

YUSUF XOS HOJIB

YUSUF XOS HOJIB VA UNING “QUTADG‘U BILIG” ASARI

Tarixda nomlari qolgan buyuklar ko‘p. Ular o‘zlarining keng ijodiy faoliyati, ko‘plab ilmiy, tarixiy, adabiy asarlari bilan zamondoshlarning hurmat va e‘tiborini qozonishgan, keyingi avlodlarning ham e‘tiroflariga sazovor bo‘lishgan. Ammo shunday ijodkorlar ham borki, ulardan faqat birgina asar yetib kelgan, xolos. Mahmud Koshg‘ariy (“Devonu lug‘ot it-turk”), Yusuf Xos Hojib (“Qutadg‘u bilig”), Ahmad Yugnakiy (“Hibat ul-haqoyiq”)lar mana shu silsilaga kiradi.

Ularning uchalasi ham Sharq Renessansi — Uyg‘onish davrida yashagan, aniqrog‘i, o‘sha ilk Renessansning ravnaqiga o‘zlarining munosib hissalarini qo‘shishgan. Adam Mets “Musulmon Renessansi”, akademik N.I. Konrad “Sharq uyg‘onishi” deb nomlagan ushbu davr ko‘plab mutafakkirlarni, buyuk allomalarni maydonga keltirgan. Muhammad Xorazmiy, Abu Bakr Roziy, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad Farg‘oniy, Abu Nasr Farobiy, Ibn Sinolar o‘sha davrlardayoq jahoniy e‘tiroflarga sazovor bo‘lishgan. Yuqoridagi uch mutafakkir ham shu silsilaning munosib halqalaridir.

Uyg‘onish davrining asosiy xususiyatlaridan biri madaniy va tafakkurdagi yuksalishning ochiq namoyon bo‘lishi bilan belgilanadi. Uning asl mohiyatini jaholat va mutaassiblikka o‘t ochish, insonni ulug‘lash, uning iste‘dod va qobiliyatlarini yuzaga chiqarish, umuminsoniy va milliy-ma‘naviy fazilatlar uyg‘unligini targ‘ib va tashviq etishni tashkil etadi. Ayni mana shu jihatlar Yusuf Xos Hojibni ham ilk Uyg‘onish davrining munosib vakiliga aylantirgan.

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” o‘n birinchi asrda yaratilgan. U turkiy tilda yozilgan ilk yirik yozma doston sifatida alohida ahamiyatga molik. Asarda o‘sha davrdagi ajdodlarning tasavvur va dunyoqarashlari, falsafasi, axloqi, ma‘naviyati va madaniyati badiiy so‘z vositasida o‘ziga xos tarzda tasvirlab berilgan. Ayni paytda bu asar turkiy davlatchilikning o‘z davridagi badiiy nizomnomasi sifatida ham e‘tirof etilgan.

Shoirning turli-tuman kasb hunarlar bilan bog'liq fikrlari uning qiziqish chegaralarining ham nihoyatda keng bo'lganiga dalolat. Tabiiyki, bular orasida "bezaklig saroy", "suratli qasr", "tugatilmagan surat", "o'yin", "qo'shiq" singari idoralarning uchrashi muallifning me'morlik, rassomchilik, muzika sohalaridan ham yaxshi xabardorligini ko'rsatadi.

Yusuf Xos Hojib bir necha tillarda gaplasha olgan yoxud chet tillardagi kitoblarni o'qiy olish imkoniga ega bo'lgan. Uning "Arabcha, tojikcha kitoblar o'kqush (ko'p)", — deb ta'kidlashi bejiz emas. Ayrim hollarda "Neku ter, eshitgil, tajik bilgasi", yoxud "Bunga o'xshar endi toziy (arab)lar tili" deb yozishi ham fikrimizning dalilidir.

"Qutadg'u bilig" — falsafiy-didaktik asar. Har qanday yaxshi badiiy asar ayni paytning o'zida bir necha vazifalarga bo'ysundirilgan bo'ladi. Yusuf Xos Hojib asari ham bundan chetda emas. Unda bir tomondan mamlakatni siyosiy jihatdan jipslashtirish, qoraxoniylar davlatining iqtisodiy asoslarini mustahkamlash vazifasi olg'a surilgan bo'lsa bo'lak tomondan mamlakat aholisini o'zaro ittifoqqa undash, eng yaxshi insoniy xislatlarni targ'ib qilish, shoir sifatida qalbini hayajonga solayotgan masalalarni o'rta qo'yish ham turadi. Bularning barchasini yuksak badiiylik asosida ado etish o'ziga xos vazifa bo'lganiga shubha yo'q.

Yusuf Xos Hojib shoirlar haqida yozarkan, ularni "so'z teruvchilar" deb baholaydi. "Tillari qilichdan o'tkirroq", "xotir yo'llari qildan ham ingichkaroq" ekanini alohida ta'kidlaydi. Qalam ahlini dengizga kirib gavhar, yoqut, inju olib chiqqan g'avvoslarga qiyoslaydi. Agar shu mezondan kelib, chiqib baholaydigan bo'lsak, "Qutadg'u bilig" ana shunday injularning o'ziga xos xazinasidir.

Bu xazina 73 tillo sandiq — alohida boblarga joylashgan. Yirik hajmli dostonlarda ko'zga tashlanadigan voqealarning epik bayoni "Qutadg'u bilig" uchun xos emas. Aniqrog'i, shoir bu yerda mutlaqo yangicha yo'l tutgan. Unda ishtirok etadigan qahramonlarning "sarguzashtlari" asar boblarining o'zaro aloqasini ta'minlashning yagona va eng kuchli omili sifatida ko'zga tashlanmaydi. Aksincha, bu vazifa qahramonlarning ramziy ma'nolari orqali anglashiladigan vazifalari orqali amalga oshadi.

Gap shundaki, “Qutadg‘u bilig” qahramonlari Kuntug‘di, Oyto‘ldi, O‘gdulmish, O‘zg‘urmishlar elig (davlat boshlig‘i), vazir, vazirning o‘g‘li va uning qarindoshi sifatida ko‘rinsa ham, ularning bosh vazifasi Adolat, Davlat, Aql va Ofiyat (salomatlik, qanoat)ni ramziy tarzda aks ettirishdan iboratdir.

Voqealar davomida Oyto‘ldi bilan O‘zg‘urmish, ya‘ni Davlat bilan Ofiyat yemiriladi (halok bo‘ladi), Kuntug‘di (Adolat) bilan O‘gdulmish (Aql) esa tirik qolishadi. Mana shuning o‘zida qanchalik kuchli ramziy ma‘no borligi ko‘rinib turibdi. Zukko kitobxonlarimizning o‘zlari bularning mag‘zini chaqib olishlariga ishonganimiz uchun ham izohni ortiqcha hisobladik. Qahramonlar nomi ham ularning ramziy ma‘nolariga uyg‘un holda tanlangan. Kuntug‘di — “tug‘gan kun” demakdir. Kun — Quyoshning butun yil davomida mavjud bo‘lishi uni Adolat bilan aloqalantiradi. Quyoshning har doim ko‘rinib turishi borliqqa ro‘shnolik, tabiatga harakat bag‘ishlasa, Adolatning amal qilishi jamiyat ravnaqi, uning baxt-saodati yo‘lida undan kam vazifani bajarmasligiga ishora.

Oyto‘ldi — “to‘lgan oy” demakdir. To‘lin oyning yog‘dusi ravshan bo‘ladi. Ayni paytda to‘linlik Oyning tugashi bilan ham bog‘liq. Har qanday davlatning muvaffaqiyatini eslatish maqsadida Oyto‘ldining tanlangani bejiz emas.

“O‘gdulmish”ning o‘zagida “o‘g” so‘zi bor. Bu Aql demakdir. Uning “urug‘”, “qabila” ma‘nosi ham bor. Shu ma‘nodan o‘sib chiqqan “ona” ma‘nosi ham unga tegishli. Qadimgi turkiy tilda to‘rt yoshdan katta bo‘lgan hayvonlar, katta yoshli (ayni paytda aqli komil) insonga nisbatan ham bu so‘zning qo‘llanishi ko‘p uchraydi. Adolat va Davlatning Aql bilan ham, el-yurt bilan ham aloqasi tabiiydir.

“O‘zg‘urmish” — uyqudan (g‘aflatdan) uyg‘ongan, hushyor, hushyorlantiruvchi degan ma‘no bildiradi.

Asar qahramonlarining nomi qadim an‘analar bilan chambarchas bog‘liq. Turkiy xalqlarning juda ko‘pchiligida Kun va Oy bilan bog‘liq bo‘lgan ertak, afsona, maqol va matallar saqlanib qolgan, ular bilan bog‘liq ko‘plab etnografik detallar ma‘lum.

“Qutadg‘u bilig”ning maydonga kelishi juda katta ijtimoiy hodisadir. U bir qator ijtimoiy-siyosiy, falsafiy-tarixiy, estetik, etnografik, lingvistik hodisalarning to‘g‘ri tushunilishiga oydinlik

kiritadi. Adabiy asar sifatida esa jahon adabiyoti taraqqiyotidagi alohida davrni tashkil etadi.

Asar janr xususiyatlariga ko'ra ham tamomila o'ziga xos. Yozma adabiyotdagi dostonchilik an'analari "Qutadg'u bilig"dan boshlanadi. Yusuf Xos Hojib asos solgan dostonchilik maktabi Ahmad Yugnakiy timsolida o'z davomchisini topgan bo'lsa, keyingi asrlarda alohida xalqlar sifatida shakllangan o'zbek, uyg'ur, ozarbayjon, turk (usmonli turk), turkman, qozoq, qirg'iz va boshqa xalqlar adabiyotida yanada takomil topdi. Bu an'ana o'zbek adabiyotida, tabiiyki, Alisher Navoiy ijodida o'zining oliy cho'qqisiga ko'tarildi. Doston masnaviy tarzida yozilgan. Masnaviy orasida boshqa janr namunalari ham uchraydi. Unda ikki yuzdan ortiq to'rtlik, uchta qasida ham mavjud. Turkiy yozma adabiyot tarixida masnaviy orasida boshqa janr namunalarning keltirilishi Yusuf Xos Hojib kashfiyotidir. Faqat shu kashfiyotning o'ziyoq Yusuf Xos Hojibning she'riy iqtidori, uning shoirona mahorati, ijodkor sifatidagi jur'atiga yorqin ishoralarni bera oladi. Agar bularning hammasi nihoyatda yuksak darajadagi badiiyat talablariga to'la-to'kis javob berishini e'tiborda tutadigan bo'lsak, fikrimiz yanada oydinlashadi. Yozma adabiyotimizdagi dastlabki to'laqonli qasidalar ham Yusuf Xos Hojibga tegishli. Qasidalarning avtobiografik tabiati adibning hayoti va ijodi haqidagi ayrim fakt va mulohazalariga ko'ra ham e'tiborli.

Asardagi to'rtliklar ham alohida mavqega ega. Ular xalq to'rtliklari, shuningdek, yozma adabiyotning XI asrgacha bo'lgan shu janri bilan aloqador an'alarini yana bir pog'ona yuqoriga ko'taradi hamda mumtoz adabiyotimizda mashhur bo'lgan ruboiy janrining o'ziga xos turkiy zaminini tayyorlab beradi. Yanada aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, ular to'rtliklarning ruboiyga o'tishidagi o'ziga xos adabiy ko'priklar vazifasini ado etgan.

Asarda tuyuq hamda munozara janrlarining o'ziga xos namunalari mujassamlashgan.

"Qutadg'u bilig"dagi bosh masalalardan biri komil insonni tarbiyalashdir. Yusuf Xos Hojib bu asari orqali o'z tasavvurida eng komil, jamiyatning o'sha davrdagi talablariga javob bera oladigan insonni qanday ko'rgan bo'lsa, shundayligicha tasvirlashga harakat qiladi.

Shoir nazarida bola qanchalik puxta nazorat ostida bo'lsa, otaning yuzi shunchalik yorug' bo'ladi. Nazoratdan chetda qolgan bola behuda, yaramas ishlarga bosh qo'shishi mumkin. Bunday boladan ko'ngilni uzib qo'yish kerak. Agar ota o'z farzandini bilimdon, aql-idrokli qilib tarbiyalamoqchi ekan, albatta, uning nazorati bilan mutlaqo jiddiy shug'ullanmog'i shart. Bola tarbiyasi bilan aloqador bo'lgan quyidagi misralar ham e'tiborli:

*Kichigda ata idsa o'g'lin yava,
O'g'uldin yazuq yo'q, atadin jafa.
O'gul-qiz esiz bo'lsa qilqi, yangi,
Ul esiz ata qildi, andin o'ngi.
Qisa tutsa o'g'lin ata o'gratu,
Ulug' bo'lsa sevnur o'g'ul-qiz teyu.*

Mazmuni:

*Ota bolani kichikligidan bebosh qilib tarbiyalasa,
Bolada gunoh yo'q, [barcha] jaf ota[ning o'zi]da.
O'gil-qiz[ning] xulq-atvori, fe'li yaramas bo'lsa,*

*Bu yaramas[ishlarni] ota qilgan bo'ladi, undan boshqa emas.
Ota bolani nazorat qilib, [turli hunarlarga] o'rgatib o'stirsa,
(Ular) ulg'aygach, o'g'il-qiz [i tufayli] sevinadi.*

“Qutadg'u bilig”da bilim va bilimdonlik ham juda ulug'lanadi. Shoir kishi ko'nglini dengizga o'xshatar ekan, bilimni shu dengiz tubidagi injuga qiyoslaydi. Agar shu inju dengiz tubidan chiqarilmas ekan, uning oddiy soy toshidan qanday farqi qoladi.

Aql-idrokli beglar o'zlariga maslahatchi qilib bilimdon donishmandlarni tanlashi bejiz emas. Jahonda bilimdan qadrliroq hech narsa yo'q. Bilimsizlik aslida kishi uchun haqoratdir. Hattoki bilimsiz odam to'rga chiqib o'tirsa unday to'rni to'r deb bo'lmaydi. Uni poygakdan ham past deb bilish kerak. Ammo poygakda bilimdon kishi o'tirsa, u joyni to'rdan ham a'lo deb bilish lozim.

Bilimsiz odam ko'zi ko'r kishiga o'xshaydi. Uning qo'lidan yetaklab yo'l ko'rsatish, ya'ni bilimga chorlash shart. Uquv-idrok zulmat tunidagi mash'aldir. Bilim kishini shu zulmatdan ozod qiladi. Bilimning qadri shu daraja balandki, u do'zax o'tidan ham kishini xalos qilishi mumkin.

Bilim — boylik. Ammo uning boshqa boyliklardan farqi bor. Har qanday boylik o'g'rining qo'liga tushsa tamom, undan ayrilib qolish mumkin. Biroq bilimni hech bir o'g'ri o'g'iray olmaydi. Aksincha, u qancha ko'p ishlatilsa, shuncha ko'payib boraveradigan boylikdir.

Yusuf Xos Hojibning har bir so'zida, har bir misrasida turkiy xalqlar uchun xos bo'lgan fikrlash tarzi, mushohada usuli ko'zga tashlanadi.

Uning qiyoslarida, o'xshatishlarida, tasvirida turkiy xalqlarga xos bo'lgan an'analar davom ettiriladi.

Yusuf Xos Hojib qomusiy bilimlarga ega bo'lgan buyuk mutafakkir sifatida turkiy dunyoning baxti va iqbolidir. U ayni mana shu millat sharafi deb yashadi, ijod qildi, o'zining buyuk qumarusi — millat uchun merosini qoldirdi.

Adibning "Qutadg'u bilig"da boshqalarning e'tiboriga yetkazishi lozim bo'lgan fikrlari ko'p va bu fikrlarning ifoda tarzi ham shunga mos va munosib tarz-la rang-barangdir. Shunga qaramasdan ularning eng saralari qatorida u milliy-ma'naviy omillarni alohida ajratadi.

*Øruñ sut bilä kirsä edgu qiliq
Ølum tutmag'incha evurmäs yoriq*

Mazmuni:

*Ya'ni ezgu qiliq oq sut bilan kitrar ekan,
Umrning oxirigacha ham shu yo'lni yo'qotmaydi.*

Shuning uchun ham xalq boshliqlari ezgu bo'lishi shart. Shunda ajoyib natija bo'ladi:

*Qali edgu bolsa budun bashchisi,
Qamug' edgu boldi aniñ ishchisi.*

Mazmuni:

*Agar xalqning boshchisi yaxshi bo'lsa,
Uning xizmatchilari barchasi yaxshi bo'ladi.*

Albatta, kishilarning yaxshi yoki yomon degan guruhlariga ajratishning o'ziga xos o'lchov birliklari ham mavjud. Shulardan biri bilimdir. Adib buning uchun nihoyatda go'zal qiyosni topadi. Bilimning so'zi oqib turgan zilol suvga o'xshaydi. Bilimsizning ko'ngli esa sahrodagi qum bilan barobardir.

Adibning nazarida, eng muhim qadriyatlardan biri inson umridir. Uni behuda va hayf qilmaslik kerak. Hayotda aniq maqsadi bo'lgan kishilar o'ziga nima keragini biladi. Shuning uchun ham ular behudakorlikdan tiyilishadi, aziz umrni munosib narsalargagina sarflashadi. Bir narsani esdan chiqarmaslik lozimki, bu dunyoda har kim ekaninigina o'radi, xolos:

*Tarig'lag' erur dunya, elig quti,
Tarisa orar er tirilgy oti.
Neku eksə yerka yana ul unur
Neku bersə evrə ani-oq alur.*

Mazmuni:

*Baxtiyor elig, bu dunyo bir ekinzordir,
Ekin unsa, kishi o'z yeydigan o'tini o'radi.
Yerga nima eksa, o'sha narsa unadi,
Senga (tabiat) nimani bersa,
o'shani yana qayta oladi.*

Bu dunyodagi odam safarga chiqqan kishiga o'xshaydi. Bu safar uzun yo'ldan iborat. Uzoq yo'lga tushgan kishi esa unga munosib tayyorgarlik ko'rishi kerak. Barcha orzularga erishdim degan kishi, umrining ham tugaganini bilmay qoladi. Hashamatli uy va saroylar qurishning nafi yo'q — seni qora yerdan iborat qabr kutib turibdi. Shuning uchun ham ba'zi narsalardan tiyilib, ba'zi narsalarga kuch berish lozim. Xususan, haromga aralashmaslik, zulm qilmaslik, kishi qonini to'kmaslik, xusumat va o'chdan tiyilish shart.

To'rtliklar Sharqda, xususan, O'rta Osiyo xalqlari orasida qadimdan keng tarqalgan. To'rtliklarining tarixiy taraqqiyoti dunyoga mashhur bo'lgan ruboiy janrini yuzaga keltirgan. "Qutadg'u bilig" to'rtliklarini ruboiy deyish mumkinmi? Umuman, asar to'rtliklarining ruboiy janri va xalq to'rtliklari bilan qanday munosabati bor?

Ma'lumki, "ruboiy deb Ajam shoirlari to'rt misrasi qofiyalangan, uchinchi misrasining qofiyalanishi shart bo'lmagan hamda hazaj bahrining axrab va axram vaznida yozilgan she'rni" aytadilar.

"Qutadg'u bilig" to'rtliklari yuqoridagi talablarga asosan javob bera oladi. Ularning mavzu qamrovi ruboiy mavzulariga tamomila

mos. Biroq bu talablardan chekinadigan tomon ham borki, bu vazn masalasidir. Mana shuning o'zi ularni ruboiydan farqlaydi, chunki Alisher Navoiy ta'kidlaganidek, "ruboiy vaznikim, ani dubaytiy va tarona ham derlar, xazaj baxrining axram va axrabidin iztixroj qilibdurlar va ul vaznedur asru hushoyanda va bag'oyat raboyanda" ... Shunga ko'ra, "Qutadg'u bilig" to'rtliklari ruboiy darajasiga yetmagan, biroq ularning janr xususiyatlarini o'rganish bu to'rtliklarning turkiy tildagi ruboiylarning shakllanishida muhim bosqich bo'lganini ta'kidlab turadi.

Yusuf to'rtliklarini kompozitsion-sematik xususiyatlariga ko'ra, bir necha tipga ajratish mumkin.

*Uqushlug', vafolig', kishi tuzuni
Yulug'lar kishika qamug' o'zini.
Arig'siz, jafalig', qilinchi o'tun
Qali aydi ersar qiyar so'zini.*

Mazmuni:

*Zakovatli, vafoli, kishi (lar) ning yaxshisi
Odamga butun jonini fido qiladi.
Nopok, jafokor, qilmishlari tuban (kishi).
Agar va'da bergan bo'lsa ham
so'zidan qaytadi.*

Ko'rinib turibdiki, to'rtlik tarkibi jihatdan ikki qismga bo'lingan. Birinchi qismida ezgulik yo'lida jon fido qiluvchilar ulug'lanadi. Ikkinchi qismida tamomila qarama-qarshi qutbdagi: nopok, jafokor shaxslar qoralanadi. Agar bu kompozitsion qismlar alohida-alohida tasavvur etiladigan bo'lsa, ularda oddiy bir xususiyat — quruq xabargina qoladi, xolos. Ularning yaxlitligi poetik fikrining ham yaxlitligini ta'minlagan. Bundan tashqari, qismlarning mana shu tartibi kitobxonni misralarni qiyoslab ko'rishga va bu ikki qism o'rtasidagi ma'naviy ziddiyatni seza olishga imkon beradi. Bu esa to'rtlikning emotsional tomoni, ya'ni keltirilayotgan fikrning ta'sirini kuchaytiruvchi muhim omildir.

Asardagi to'rtliklarning ko'pi xuddi shu yo'l bilan yuzaga kelgan. Bu uslubning afzallik tomoni fikrning ixcham, lo'nda va ta'sirchan ifodalanishidadir. Lo'ndalik va ixchamlik lirik janrlarning, jumladan, to'rtliklarning muhim xususiyati hisoblanadi.

*Ko'ngul kimni sevsa, mun erdam bo'lur,
Qamug' tatrusi o'ng, ququzi to'lur.
Ko'ngul kimni sevsa qamug'i sevug,
Ko'rur ko'zka ursa, ko'rinmas bo'lur.*

*Ko'ngul kimni sevib qolsa,
uning nuqsonlari ham afzal ko'rinadi.
Barcha tersliklari o'ng (ko'rinib),
rahnalari (ya'ni kamchiliklari) to'ladi.*

*Ko'ngul kimni sevib qolsa,
uning butun borlig'i sevimli ko'rinadi,
Ko'rib turgan ko'z oldida ursa,
ko'rmaganday bo'ladi (ya'ni uning
ayblari ko'rinmaydi).*

Bu yerda ham to'rtlik aslida o'zaro teng qismlarga — baytlarga bo'linadi, biroq bo'linish mazmuniy ziddiyat natijasi emas. Birinchi misrada o'rtaga qo'yilgan fikr ikkinchi misrada o'zining poetik rivojini topgan. Ikkinchi misra oldingi misradagi fikrni to'ldiradi, ayni paytda, uni mustahkamlaydi. Shu bilan ma'lum she'riy fikr o'z nihoyasiga yetadi.

“Qutadg'u bilig” badiiyatning yuksak namunasi hamdir. Unda shoir fikri go'zal obrazlar, hayotiy o'xshatish va lo'nda istioralar, ta'sirchan tamsillar hamda mo'jaz ramzlar bilan ziynatlangan. Yusuf Xos Hojib so'z qudratini, ona tilining ichki imkoniyatlarini nozik darajada his etadi. Uning o'zi “men turkcha so'zlarni yovvoyi tog' kiyigi singari deb bildim, shunga qaramay ularni avaylab-asrab qo'lga o'rgatdim”, — deb yozadi.

Hurmatli kitobxon! Qo'lingizda asarning yana bir yangi nashri turibdi. Bu nashrning o'ziga xosligi uning qadimgi turkiy tilda emas, balki zamonaviy o'zbek tilidagi she'riy tabdilidin iborat. Bu sizga asar mazmuni va mohiyatini yanada teranroq tushunishingizga, uning asliyatidan yanada ko'proq bahra olishingizga ko'mak beradi, deb ishonamiz.

Boqijon To'xliyev,
filologiya fanlari doktori, professori

QUTADG'U BILIG

Bismillahir rohmanir rohim
Marhamatli, mehribon Tangri nomi bilan

Eng aziz va eng ulug' tangriga hamd-u sano, shukrona va olqishlar (bo'lsin). U ulug'lik egasi, tugal qudratli podshoh(dir); yerni, ko'kni yaratgan, hamma nimani istasa qila oluvchilarga rizq bergandir.

U nimani istasa, (o'shani) qila olgan, yana nimani istasa qila oluvchidir. "Nimaga qasd qilsa, qilg'an va nimani o'ylasa qila oluvchidir". Yana tangrining elchisi kishilarning sarasiga, aziz va hurmatli sahobalar(i)ga son-sanoqsiz salomlar bo'lsin! (Ularning barchalariga tangrining roziligi yog'ilgay!)

Bu kitob nihoyatda azizdir: (U) Chin¹ donishmandlaring mallasari bilan yaralgan, Mochin² bilimdonlarining she'rlari bilan ziynatlangan. Bu kitobni o'quvchi, bu baytlar (ma'nosi)ni yorituvchi (kishi)lar (mazkur) kitobdan (ham) yaxshiroq, azizroq bo'ladi. Mochin olimlari va donishmandlari(ning) (barchasi bir) xulosaga keldilarki, Mashriq viloyatida³ Turkiston ellarida⁴ Bug'roxon tili bilan mutlaqo bu kitobdan yaxshiroq (kitob)ni biror kishi yaratgan emas.

Bu kitob qaysi podshoh(lik)ka yoki qaysi iqlimga yetsa, nihoyatda nafisligidan, nihoyatda ortiq (darajadagi) jozibaliligidan o'sha ellarning donolari, olimlari qabul qilib, har birlari bir turli ot, laqab berdilar:

¹ **Chin** — Hozirgi Xitoy qadimda uch qismga ajratilgan holda tasavvur qilingan va nomlangan. Unga ko'ra, Chin, Mochin, Qitay (Xitoy) tarzida aytilgan.

² **Mochin** — aslida, bu so'z hindcha "mahochin"ning qisqargan shakli bo'lib, "maho" — katta, ulug' degan ma'noni bildiradi. Demak "katta Xitoy" ni anglatadi.

³ **Mashriq** — Sharq, kunchiqar.

⁴ **Turkiston ellari** — turkiy xalqlar yashaydigan o'lkalar.

Chinlilar “Adab ul-muluk” (“Mamlakat odobnomasi”) (deb) ot berdilar, Mochin malikining¹ a’yonlari “Oyin ul-mamlakat” (“Mamlakat urf-odatlarini”) (deb) atadilar, mashriqliklar “Ziynat ul-umaro” (“Amirlarning bezaklari”) deb aytdilar. Eronliklar “Shohnomayi turkiy” (“Turkiy shohnoma”) dedilar. Ba’zilar esa “Pandnomai muluk” (“Davlat o’gitnomasi” demishlar. Turonliklar “Qutadg’u bilig” deb aytmishlar.

Bu kitobni yozuvchi Balasog’unda² tug’ilgan nafsni tiyiq, pokdomon (Ya’ni o’zini har narsadan tiyuvchi) kishidir. Ammo bu kitobni Koshg’arda³ tugal qilib, Mashriq maliki Tavg’achxon huzuriga keltirgandir, malik uni qadrlab, ulug’lab, o’z (saroyi)da xos Hojiblik (lavozimi)ni unga bergandir. Shuning uchun (uning nomi, shuhrati Yusuf Ulug’ Xos Hojib deb yoyilgan. (Kitobning) qadr-qimmatini mana bular ustiga qurilgan: biri — Adl, ikkinchisi — Davlat, uchinchisi — Aql, to’rtinchisi — Qanoat. Yana ularning har biriga bir turkcha nom bergandir: aqlga — Kuntug’di elig ot berib, podshoh o’rnida taqdim etgan, davlatga Oyto’ldi nomini berib, vazir o’rnida ko’rsatibdi, Aqlga O’g’dulmish nomini berib, vazir (Oyto’ldi)ning o’g’li sifatida taqdim etgan, qanoatga O’zg’urmish nomini berib, (O’g’dulmishning) qarindoshi deb atagan. Yana ular orasida munozara savol-javobi bo’lib o’tgandek tasvirlagandir.

Uquvchi(ning) ko’ngli yorishib, kitob egasini ezgu duo bilan yod qilsin, inshoollohu taolo!⁴

¹ **Malik** — mamlakat boshlig’i, shoh.

² **Balasog’un** — uning ikkinchi nomi Quz ordu bo’lib o’z davrida yirik shaharlardan biri bo’lgan.

³ **Koshg’ar** — Qashqar.

⁴ Kitobda uchta muqaddima mavjud. Ularning bittasi nasriy ikkitai esa nazmda ado etilgan.

Muqaddima

Olamda yagona qodir Xudodir,
Talay hamd-u sano unga sazodir.

Ulugʻlik egasi, qodir, zuljalol,
Yaratgan, yashatgan va qodir kamol.

E yer-koʻk egasi, xaloyiq ila,
Nasibang yaratmish, yegin sen kula.

Hisobsiz berilgan elga rizq-roʻzi,
Yeyishar tirik jon, lek yemas oʻzi.

Birorta tirik zot qolarmikan och,
Ammo oʻzi boʻlmas yeyishga muhtoj.

Neni tilar esa, boʻladi toʻliq,
Tilasa qulin ham etolgay ulugʻ.

Sara yalavochga¹ soʻngi yoʻq salom
Yana eshlariga salom notamom.

Muhammad yalavoch — xaloyiq boshi,
Ulugʻ-u kichikning udir koʻz-qoshi.

Yana bu kitobdir juda ham aziz,
Bilimliga boʻlar bilimdan dengiz.

Bezanmish zakovat, bilimlar ila,
Bilimlar ichida qanoat tila.

¹ Yalavoch — elchi; “paygʻambar”, “rasul” maʼnolaridagi soʻzlarning turkiy ifodasi

Boshidan oxiri donolar so'zi
Go'yo shoda marjon tizilgan o'zi.

Tug'ar¹ maligi-yu² Mochinlar³ begi,
"Bu kitob, — deyishdi, bilim tirgagi."

Bu kitobni bir-bir oshirishdilar,
Xazina ichiga yashirishdilar.

Biridan biriga qumar⁴ qolib,
Nodonlarga bermas, o'ziga olib.

Nafi ko'p-u, yo'qdir halal yo zarar.
Lekin bilmas uni, esiz, ba'zilar.

Kitobdan o'qigan biladi buni,
Kitob ko'rmaganlar uqolmas uni.

Tutar qo'llaridan kitob so'zlari,
Yorishadi undan kishi ko'zlari.

Mochinlar⁵ hakimi, bu kitob Chin⁶ boshchisi.
Dedilar: olamda yaxshisi.

Bu Mashriq elida, bori Turku Chin,
Bu yanglig' kitob yo'q olam ichra chin.

¹ Tug'ar — Kun chiqar, Sharq.

² Malik — podshoh, hukmron.

³ Mochin — Mahmud Koshg'ariy "Devonu lug'ot it-turk"da "Chin"ning Xitoy, "Mochin"ning — Tavg'ach deb yuritilishini ko'rsatib o'tgan.

⁴ Qumar — meros, xotira, esdalik, yodgorlik. Bu so'z asarda kishi nomi sifatida ham uchraydi.

⁵ Mochin — oldingi sahifadagi izohga qarang.

⁶ Chin — qadimgi turkiy xalqlar yashagan joy nomi. "Ulug'" degan ma'noni bildiradi. Quyi Chin "Barxan" deb yuritilgan. U hozirgi Qashqar atroflariga to'g'ri kelgan. Bu so'z Xitoy ma'nosida ham qo'llanadi.

Kitob qadrini ham bilimli bilar,
Bilimsiz kishidan nima ham kelar.

Ba'zi kishilarga kitob bermagin,
Magar do'st esa-da emin bo'lmagin.

Bilimsiz sira ham bilolmas buni,
Zakovatli uqib kuzatar uni.

Qora Bug'ra¹ edi xon o'sha zamon
Yana xon tilicha² etilgan bayon.

Bu yanglig' kitobni kim aytgan azal,
Keyin ham kim aytar bu qadar go'zal.

Biror kimsa shunday yozarmi, qani,
Yozuvchi topilsa, ulug'lay uni.

Ne shahar, qishloqlar, saro-yu bog'ot,
Kitobga berishdi munosib bir ot.

U elning donosi, hakimi turib,
Ot urdi elining odatin ko'rib.

Chiniylar "Adab ul-muluk"³ dedi belgisi,
"Anis ul-mamolik"⁴ Mochin degusi.

Bu Mashriq elining donishmandlari,
"Ziyinat ul-umaro"⁵ deyishdi bari.

¹ **Qora Bug'ra** — asarda uning to'liq nomi Tavg'ach ulug' Bug'ra Qoraxon abo Ali Hasan binni Arslonxon tarzida keltirilgan.

² **Xon tili** — bu "Bug'raxon tili" deb ham yuritiladi. Turkiy tilning o'sha davrdagi nomlaridan biri.

³ **Adab ul-muluk** — "Mamlakat odobnomasi"

⁴ **Anis ul-mamolik** — mamlakat (bosl

⁵ **Ziyinat ul-umaro** — Amirlarning be

Eronlik "Shohnoma"¹ deb atadilar,
Turonlik "Qutadg'u bilig"² deb uqar.

Ne turli bu so'zlar aql-u tildagin
Jam etdim, yig'ildi bori eldagi.

Kitobga nom urgan odamdir buyuk,
Xudo uni etsin olamga suyuk.

Kitobga nimaki qabul qilindi,
Bu turkiy tilida ajab ko'rindi.

Yana ushbu kitob bor ishga yarar,
Maliklarga ellar yana keltirar.

Bu mulkni tutishning sir-asrorini,
Hakimlar deganlar butun-borini.

Maliklar qo'rg'oni, kerak narsasi,
Ular tartibi-yu sharti barchasi.

Bu yurtning xarobi, baqosi nedan?
Yo mulkning ketishi, vafosi nedan?

Qo'shin-u yigit, ot — amirning qo'li,
Ne tarzda bo'lishi ularning yo'li.

Bularning tartibi, nizomini ham
Saralab, avaylab, yozishgan begam.

Yana mulkda qo'li uzun har kishi,
Yaroqli yigitga tushadi ishi.

¹ "Shohnoma" — Abulqosim Firdavsiyning shu nomdagi mashhur asari nomi.

² Qutadg'u bilig — Yusuf Xos Hojib asarining nomi. U "Qut" (baxt) keltiruvchi bilim demakdir. Uning "Saodatga eltuvchi bilim", "Baxtlilantiruvchi bilim" va b. talqinlari ham mavjud.

Bu yanglig' yigitlar har ishda chiroy,
Go'yo tun chog'ida shu'la bergan oy.

Elining haqi bor maliklaridan
Malikning haqin ham eli oldi tan.

E'zozlasa eli yarashar uni,
Maliklar tufayli omon el joni.

Eliglarning¹ urush qilishlarini
Yov-askar sirini bilishlarini.

Ne tarz hiyla-tadbir ko'rishin deyar.
Yov askariga duch kelishsa agar.

Elig qanday tadbir ko'rishi lozim,
Shodon yursa toki bari mulozim.

Haloyiqqa bo'lsa bu yanglig' elig,
El uni ko'ray deb shoshar belgilig.

Quti bor, ma'qulu etay deb yumush
Yirog'-u yaqindan kelar el demish.

Yaqinlik deganni o'zing qil yaqin
Yovuz-u yomonni yiroq tut tag'in.

Siyosat boshini kesuvchi kishi
Adovatni kessa, ketar tashvishi.

Zakoli, bilimdon, yana alp yurak —
Yigitlar xazina urmog'i kerak.

Raiyatg'a bo'lsa baland toqati,
Bari ish ichida bo'lar rohati.

¹ Elig — elga ega bo'lgan shaxs, podshoh, hukmdor.

Sara so'zni siylov qilarman senga,
O'gitim unutm, duo qil menga.

Boqib ko'r, kitobni yaratgan kishi,
Hunarli er emish, kishilar boshi.

Bu turli fazilat, zakovat ila,
Orasta emish u, yurarmish kula.

Sadoqat-u dili oqligi uchun
Uyatli, bilimli, sofligi uchun.

Quz O'rdu¹ o'lkasi aslida eli,
Tub-asli, nasabdan so'z ochdi tili.

Tug'ilgan elidan chiqib borgani,
Kitobini yozib tugal qilgani.

Borini bitibdir, ne esa kalom.
Bu Qashg'ar² elida qilindi tamom.

Malik huzurida o'qidi uni,
Qora Bug'ra Tavg'och³ — u xonlar xoni.

E'zoz oldi ortiq adib xizmati,
Talay tuhfa berdi qalam — hurmati.

Xos Hojib⁴ unvonin loyiq bildi u,
O'ziga eng yaqin kishi qildi u.

¹ Quz O'rdu — Balasog'un shahrining ikkinchi nomi.

² Qashg'ar — Qashqar, shahar va mamlakat nomi.

³ Qora Bug'ra Tavg'och — asarda uning to'liq nomi Tavg'ach ulug' Bug'ra Qoraxon abo Ali Hasan binni Arslonxon tarzida keltirilgan.

⁴ Xos Hojib — qoraxoniylar davlatidagi yuqori darajadagi mansablardan birining nomi. Hozirgi ishlar boshqarmasi boshlig'i lavozimiga yaqinroq deb tasavvur etish mumkin.

Bu e'zoz-u izzat sababi uchun,
Yusuf Xos Hojib deb ataydilar chin.

Yana bu kitobni qilarkan bayon,
Uni to'rt moyadan qiladi ayon:

Biri to'g'rilikka tayanch — Adolat,
Biri Davlat erur, u qutli g'oyat.

Uchinchi ulug'lik ichida Zako,
Birovi Qanoat, erur bebaho.

Nom olgan ularning har biri tag'in,
Bularning sababi keladi keyin.

Adolat Kuntug'di bo'lar belgilig,
Uning mansabini deyishar Elig¹

Bu Oyto'ldi Davlat atalar yana,
Vazirlik yeriga tengdir u — ana.

Atar Aqlni u deya O'gdulmish,
Uni shu vazirning chin o'g'li demish.

Qanoat O'zg'urmish nomini olar,
Bu yigit vazirning yaqini bo'lar.

Kitob hikmatiga asos to'rt majoz
Adibning qalami yana unga mos.

Arabcha-tojikcha kitoblar-ku ko'p,
Ona tilimizda kitob bo'ldi xo'b.

Bilimli biladi bilim hurmatin,
Uquvli uqadi uquv qiymatin.

¹ Elig — podsho, hukmdor, mamlakatdagi eng oliy mansab

Bu turkcha qo'shiqlar tuzattim senga,
O'qishda unutm, duo qil menga.

Borurman olamdan, eshit sen o'zing,
Ko'p ibratlar olgin, och endi ko'zing.

Muqaddima

Xudo nomi ila so'zim boshladim.
Yaratgan, kechirgan, asragan dedim.

Talay olqish-u ko'p duo va sanoa
Qodir bir Xudoga — unga yo'q fano.

Yashil ko'ku bo'z yer, Kun, Oy ila tun,
Yaratdi el-u yurt, zamonni bu kun.

Yaratdi u istab butun dunyoni,
Bari bo'ldi oxir, u degach neni.

Ne mavjudki mungli yaratilishi,
Mungi yo'q, Xudodir, uning yo'q eshi.

Qodir, erkli, mangu, e mungsiz Xudo,
Bo'lakka yarashmas sira bu sado.

Ulug'lik sengadir, buyuklik senga,
Senga kelolmaydi hech nima teng-a!

Qo'shila olmagay senga hech zuhur,
Sen o'zing birinchi, sen o'zing oxir.

Sening birligingga gumonmi bo'lar?!
Sening qudrating-chi yo'q-u bor qilar.

Aniq yagonasan, e mangu Xudo,
Olamda o'zingcha nima bor a'lo?!

Ey ich-tashni bilgan, e haqqul yaqin,
Ko'zimdan yiroqsan, ko'ngilga yaqin.

Boring belgilidir, kun-oydek yorug',
Seni anglaguchi olam ichra yo'q.

Ne'matlardan emas sening birliging,
Ularni yaratding, ulardir sening.

Tugal oldi sendan vujudlar qaror,
Ular-ku yo'qolar, o'zing — mangu bor.

Yaratgan boriga yaralgan nishon,
Yaralgan neki bor taniqli, ishon.

Uning o'xshashi yo'q olamda, biroq
Tasavvur etishga yo'q aql-u idrok.

U yurmas, yo yotmas sira mizg'imas,
Yo o'xshash surati yo'q olamda, bas.

Keyin, oldin emas, yo so'l yoki chap,
Yo ostin, yo ustun emas. vo ajab.

O'rinni yaratdi, o'rinsiz o'zi,
Uningsiz o'rin yo'q, ishon, ey qo'zi.

E sirga yaqin, e ko'ngilga aziz,
Bu barcha zuhurlar belgi, sendan iz.

Yaratding tuman ming tirik dunyoni,
Tekislik, chuqurlik, tog'u daryoni.

Yashil ko'k yaratding yana yulduzing,
Qora tun yaratding, yoruq kunduzing.

Uchuvchi, yuruvchi, oluvchi nafas,
Ro'zu-rizqini yer, topishib havas.

Baland arshdan endi to tuproq qadar,
Tirik jon barisi qo'lingga qarar.

E dilga jo etgan bu bir Xudoni,
Dili pokiza-yu, tiniq imoni.

Surishtirma uni ne yanglig' deya,
Boriga amin bo'l, o'zingni tiya.

Qani qayda dema, tutib ol o'zing,
Qanaqa, u qanday deb aytma so'zing.

E mungsiz egam, bu mungli — quling,
Gunohlari ko'pdir, ma'zurin qiling.

O'zingga sig'indim, umidim senga,
Alam, mungda qolsam, panoh bo'l menga.

Rasul ila, illo, ko'rishtir meni,
Madadkor et uni qiyomat kuni.

Chahoryorlaringga tuman ming salom —
Tegizgin begam-ko'st, uzun, bardavom.

Ulug' kunda ko'rsat ularning yuzin,
Qo'lim tutguchi qil ularning so'zin.

Sening olqishingga ojizman o'zim,
Buni sen o'zing qil, tugadi so'zim.

Payg'ambar alayhissalom fazilatları borasida

Sevimli rasulni yubordi egam,
U edi kishilar sarasi, begam.

Chiroq edi xalqqa qorong'i tuni,
Yorug'lik ulashdi, yoritdi seni.

Xabarchi u edi qodir ollodan,
O'zing bo'lding emin qazo-balodan.

Otasi, onasin fido qildi ul,
Bor ummatlariga u ko'rsatdi yo'l.

Kunduzi yemadi, kecha yotmadi,
Seni so'rdi rabdan, bo'lak demadi.

Seni so'rdi tun-kun sadoqat ila,
Uni maqta endi, sevinchin tila.

G'am-u qayg'u yedi chin ummat uchun,
Ularga osoyish, farog'at uchun.

Otadan, onadan yaqinroq bo'lib
So'rar edi ummat deya yolvorib.

Xudo rahmati u edi xalq uchun,
Tutumi xush edi, qilig'i butun.

Muhabbat-u mehri bor olamga teng,
Uyat-andishali yana bag'ri keng.

Yer-u ko'kda edi aziz, bebaho,
Xudo izzat etdi ato beado.

Ulug' edi avval butun olamga,
Namunasi qoldi bari odamga.

Ko'ngilni bog'ladim endi o'ziga,
Butunlay ishondim ish-u so'ziga.

Iloho, sen asra dil-u tilimni,
Rasulim qo'liga tegiz qo'limni.

Qiyomatga ko'rgiz to'lindek yuzin,
Qo'limdan tutuvchi eta ber o'zin.

**Payg'ambar sahobalarining, rizvonollohi
alayhim, fazilatlari borasida**

Ovungin uning to'rt eshini ko'rib,
Kengashchi ulardir baqamti yurib.

Ikov qaynota-yu ikovi kuyov¹,
Sara edi, butun el ichra yalov.

Ularning avvali edi bu Otiq²
Til-u ko'ngli to'g'ri, Xudoga sodiq.

Mol-u tan-u jonni u qildi qurbon,
Payg'ambar sevinchin tiladi har on.

Foruq³ edi keyin eng sara kishi,
Xalqining asili, soz edi ishi.

U edi ko'makchi, din uchun chiroy,
Shariatni qildi ravshan misli oy.

Keyin Usmon⁴ edi, ochiq, fazli mo'l,
Kishilar sarasi, fozil, ochiq qo'l.

Fido qildi borin: molin ham o'zin,
Rasul berdi unga ikkita qizin.

¹ Bu yerda gap Abu Bakr Siddiq (r.a.v.), Umar ibn Xattob, Usmon ibn Affon r.a. va Ali ibn Abu Tolib ustida bormoqda.

² Otiq — Abu Bakr Siddiq (r.a.)ning ikkinchi laqablari. Ma'nosi "[do'-zaxdan] ozod qilingan" demakdir.

³ Foruq — so'zning ma'nosi "haq ila botilni ajratuvchi" demakdir.

⁴ Usmon — Usmon ibn Affon r.a.

Ali¹ edi yana ularning biri,
Seridrok, yurakli, jasur, botiri.

Ochiq edi qo'li, himmati baland,
Bilimi, tutumi o'ziga monand.

Bular edi din ham shariatpesha,
Bular tortdi pastlar yukin hamisha.

Bu to'rt esh men uchun to'rt mijoz misol,
Mijozing soz esa hayot barkamol.

Ularga tuman ming salomlar mendan —
Tegizgin, Xudoyim, umidim sendan.

Ularni shod etgin yurgan yo'limdan,
Ulug' kunda olsin mening qo'limdan.

Muhtaram, muzaffar, madadkor, haqiqat va din tayanchi
Tavg'och ulug' Bug'ra Qoraxon abo Ali Hasan binni
Arslonxon rahmatullohi alayhim sha'niga²

Esa keldi Sharqdan bahorning yeli,
Olamga ochildi bihishtning yo'li

Iporlandi bo'z yer qor-u muz ketib,
Bezanadi olam chiroy ko'rsatib.

G'olib keldi qishdan bahor chiroyi,
Qurildi yangidan bahorning yoyi.

Quyosh qaytdi yana kelib o'miga,
Baliq³ quyrug'idan Qo'zi burniga⁴.

¹ Ali — Ali ibn Abu Tolib r.a.

² Tavg'och ulug' Bug'ra Qoraxon abo Ali Hasan binni Arslonxon — Qoraxoniylar davlatining Yusuf Xos Hojib yashagan davrdagi hukmdori.

³ Baliq — Quyosh burjlaridan birining nomi, Hut.

⁴ Qo'zi — Quyosh burjlaridan birining nomi, Hamal.

Bahorga yetishib kiyindi yashil,
Daraxtlar yopinib sariq, ko'k, qizil.

Yashil harir kiydi bu bo'z yer to'la,
Go'yo Chin karvoni jo'nar bir yo'la.

Tog'-u qir, dalalar o'zini qo'yib,
Yasandi butunlay yashil-ol kiyib.

Ming alvon chechaklar ko'kardi shodon,
Iporning hidiga ko'mildi jahon.

Atirgil hidini yoyarkan sabo,
Butun dunyo to'ldi iporga go'yo.

G'oz, o'rdak — jami qush havoda shodon,
O'yinga berildi quvonib chunon.

Havodagi turna navosin cholar,
Tuya karvonidek tizilar, chopar.

Birovi qo'nar, ko'r, birovi uchar,
Birovi chopar, ko'r, biri suv ichar.

Ularqush¹ kukular o'z eshi tomon,
Go'zal qiz oshig'in chorlagansimon.

Qo'shiq aytdi go'zal kaklik tog' ora,
Qizil og'zi qondek, qoshi qop-qora.

Quloqqa chalinar qora zog' sozi,
Go'yo nido solgan qizdek ovozi.

Chechaklar oralab yurarkan bulbul,
Olamni qurshadi shirin bir g'ulg'ul.

¹Ularqush — sayroqi qushlardan biring nomi.

Ohular o'ynashar chechaklar uza
Bug'ular bo'ylashar chechaklar keza.

Qovoq solib osmon ko'zi yosh sochar,
Chechaklar-chi, quvnoq, kulib yuz ochar.

Bu zamon olam o'z-o'ziga boqib,
Quvonib, suyunib, yugurib, shoshib —

Ta'na qilib olam ochar so'zini,
Nahot ko'rmading, — der, — xoqon yuzini.

Bexabar edingmi, och endi ko'zing,
Eshitmagan esang eshitgin o'zing.

Uzoq yillar ichra ma'yus tul edim,
Bu tul tuni to'zdi — mana oq egnim.

Bezandim: bu begim ko'p ulug' xoqon,
Bag'ishlay borimni — fido unga jon.

Guldirak uradi tug'i navbatin,
Yashin yashnadi — tortti xoqon tig'in.

Biri chiqdi qindan, ana, el tutar,
Birin ovozasi olamga yetar.

Olam tutdi Tavg'och-ulug' Bug'raxon,
Ato bo'lsin unga bu ikki jahon.

E din shavkati, e davlatga bo'yin
E millatga toj-u shariatga din.

Xudo berdi-neki tiladi tilak,
Xudo bersin unga doimo ko'mak.

E dunyo jamoli, sharaftga chiroy,
E baxtga tayanchu qora tunga oy.

Falak o'tlanibdi senga berdi taxt,
Xudo bergay endi bu taxt birla baxt.

Xoqon uzra tindi jahon aylanib,
Tutar hadyalar u ko'zi boylanib.

Falakda charx urib olam qushlari,
Biri keldi Rumdan, Sharqdan aksari.

Ovoza qilishib, ta'riflab ular,
Quvonchu sevinchda ovunadilar.

Chiroyga o'ralgan ko'katlar o'zi,
Yashilga belangan bu yerning yuzi.

Ba'zisi hididan berar dilga jon,
Ularning hididan munavvar jahon.

Ba'zisi muattar hidini sochar,
Ba'zisi olamning chiroyin ochar.

Birovi Tug'ardan¹ keluvchi taniq²,
Birovi Botardan³ yumushchi aniq.

Yumushga keluvchi eshikda turar,
Eshikda turuvchi yumushda bo'lar.

Bu yanglig' yumushga bosh urdi olam,
Yovi bo'ldi taslim etib boshni xam.

¹ **Tug'ar** — Kun chiqar, Sharq.

² **Taniq** — belgi, alomat.

³ **Botar** — Kun botar, G'arb.

Elig ovozasi olar dunyoni,
Ko'zi bilmas uyqu ko'ngli qoroni.

Olam osoyish-u siyosat odil —
Eligning nomi ham o'sar muttasil.

Saxiy suratini kim istasa gar,
Eligning yuzida udir jilvagar.

Jafosiz, vafoli kishi istasang,
Yuziga boqa ko'r — vafo birla shan.

Faqat naf tilasang cheksiz, bepoyon,
Kelib unga boqqin — tilak namoyon.

Sof-u mehribon ham saxo misoli,
Kishini ko'rib qo'y: elig — timsoli.

Eyezgu qiliqli, ey ezgu urug',
Olam qolmasin hech seningsiz qurug'.

Xudo berdi davlat, ey turk qudrati,
Uning shukri bo'lsin shoni-shuhrati.

Bir eski ta'bir bor — masalda kelar:
Ota o'rni, oti, o'g'ilga qolar.

Ota o'rni qoldi, yana oti ham,
Sira bo'lmasin u qatorlarda kam.

Senga tuhfa garchi talaydir, elig,
Qabul qil kitobim — "Qutadg'u bilig".

Ular tuhfasi bil, kelar ham borar,
"Qutadg'u bilig"-chi, u mangu qolar.

Necha yig'ma dunyo — tugar, ozayar,
Bitilgan so'z esa olam qozonar.

Kitobga bitildi xoqonning nomi,
Demak, o'ratildi baqo nizomi.

Yo Rab, sen qila ber davlatini bor
Butun ishlarida bo'lib madadkor.

Eshini oson tut, yovini yo'qot,
Sevonchin tugal tut, g'amin chetga ot.

Yog'a bersin yomg'ir, yozilsin chechak,
Yalang'och daraxtlar chiqarsin kurtak.

Falak aylansin-u keltirsin omad,
Xoqonga qo'l bersin sevinch farog'at.

Bo'z yer misday bo'lib qolmagunicha to,
O't o'lan ko'karmay qolarkan hatto.

Bu turklar tayanchi mudom baxtiyor —
Yashab ahli hasad bo'lsin xor-u zor.

Yana bo'lsa qancha tilaklari bor,
Madad bersin endi bu parvardigor.

Sevinchda yashasa eshi, qardoshi,
Nasib etsin unga Luqmonning yoshi.

Yetti sayyora va o'n ikki burj haqida

Xudo nomi bilan so'zim boshladim,
Yaratgan, avaylab-asragan dedim.

Tilagiga ko'ra yaraldi olam,
Tilagiday etdi Quyosh Oyni ham.

Yaratdi falakni: mudom aylanur,
U bilan barobar olam aylanur.

Yashil ko'k yaratdi, yana yulduzin,
Qora tun-u yana yorug' kunduzin.

Bu ko'kdagi yulduz birovi bezak,
Biri ko'rsatar yo'l kishiga beshak.

Ularni xaloyiq uchun bezadi,
Ular ko'rsatar yo'l, kishi sezadi.

Birovi balandroq, biri past, qara,
Birisi yorug'roq, birovi xira.

Bulardan tepada Sekantir¹ yurar,
Iki yil, sakiz oy bir uyda turar.

Undan keyingisi bo'ladi O'ngoy²,
Bir uyda qolar o'n yana ikki oy.

Uchunchi Ko'rudir³, yurar u mag'zur,
Qayerga u boqsa, ko'kargan qurir.

Quyosh keldi keyin — olamga ziyo
U chiqsa bu olam bo'lar pursafo.

Beshinchi o'rinda keladi Sevit⁴,
Kulib boqsa, senga o'zingni ovut.

¹ **Sekantir** — Zuhul yulduzining turkiy nomi. U yettinchi osmonda joylashgan.

² **O'ngoy** — Mushtariy yulduzining turkiy nomi. "Mushtariy so'zining lug'aviy ma'nosi boy: xaridor, sotuvchi va b. Ushbu yulduz oltinchi osmonda joydashgan. U Sa'di Akbar nomi bilan ham mashhurdir.

³ **Ko'rud** — Mirrix yulduzining turkiy nomi. Quyosh sistemasiga kiruvchi katta sayyoralardan birining turkiy nomi.

⁴ **Sevit** — Nohid, Zuhra.

Keyin keldi Orzu¹: tilak orzular,
Yaqin kelsa qut-u baraka tilar.

Bulardan eng oldin Yalchiq² yuradi,
Quyoshga boqsa bas, nurga to'ladi.

O'n ikki O'kakdir³ bulardan o'zga,
Biri yakka, biri juft ko'rinar ko'zga.

Qo'zi⁴ — yozgi yulduz, keyin Ud⁵ kelar,
Erاندiz⁶ Quchiq⁷-la yugurar, yelar.

Zo'r Arslonga⁸ qo'shni bu Bug'doy boshi⁹,
Tag'in Ulgu¹⁰ bo'ldi Chayon¹¹, Yoy¹² eshi.

Yana keldi O'g'laq¹³, Ko'naku¹⁴ Baliq¹⁵,
Ko'rindimi bular — yorishar borliq.

Uchi yozgi yulduz, uchi qishki bil,
Uchini bahorgi, uchin kuzgi bil.

¹ Orzu — Utorud (Merkuriy), U Quyosh tizimidagi sayyoralar turkumiga kiradi. Quyosh sistemasi: Ichki guruh (Merkuriy, Venera, Yer, Mars) va Tashqi guruhlariga (Yupiter, Saturn, Uran, Neptun, Pluton) adratilgan.

² Yalchiq — Oy

³ O'n ikki O'kak — O'n ikki burj.

⁴ Qo'zi — Hamal

⁵ Ud — Savr

⁶ Erاندiz — Javzo yulduzining turkiy nomi.

⁷ Quchiq — Saraton.

⁸ Arslon — Asad

⁹ Bug'doy boshi — Sunbula

¹⁰ Ulgu — Mezon

¹¹ Chayon — Aqrab

¹² Yoy — Qavs.

¹³ O'g'laq (Uloq) — (lug'aviy ma'nosi "echkingin bolasi"), Jadiy.

¹⁴ Ko'nak — Dalv

¹⁵ Baliq — Hut.

Uchi o't, uchi suv, uchi bo'ldi yel,
Uchi bo'ldi tuproq, undan bari el.

Ularning birovi birining yovi,
Yoviga yaqinning yurishmas ovi.

Qorishmas bu yovlar yarashdi tugal,
Ko'rishmas yog'iyalar keldi bu mahal.

Xudoyim siladi banda boshini,
Yarashtirdi elning qari — yoshini.

Yana aytay endi yaralgan odam
Bilim-u uquvdan bo'lar muhtaram.

Insonning qadri bilim bilan belgilanadi

Odamni yaratti yagona Xudo,
Bilim, hunar, idrok u etdi ato.

Ko'ngil berdi, qildi tilini ravon,
Fe'l-u andisha, xulq, ato qildi jon.

Bilim berdi — odam ulug'dir bukun,
Uquv berdi — undan yozildi tugun.

Xudo bersa kimga uquv, idrokin
Bu ikov qiladi odamni sokin.

Bilimni buyuk bil, uquvni ulug',
Bu ikov ulug'lar qulini to'liq.

Bu so'zga asosdir mana ushbu so'z,
Buni sen eshitgin, yo'riq so'ngra tuz

Uquv qayda bo'lsa ulug'lik bo'lar,
Bilim kimda bo'lsa buyuklik olar.

Uquvli uqar-u bilimli bilar,
Bilimli, uquvli tilakka to'lar.

Bilim ma'nisin bil, nima der bilim,
Bilimdonga balo yo'q, deyar tilim.

Bilimsiz kishida kasallik bo'lar,
Kasal emlanmasa yashamas, o'lar.

Kel-u ey kasaling tuzatgin, nodon,
Bilimsiz tubandir, bilimdon — shodon.

Bilim bir jilovdir, agar bilsa er,
Tilakka tegar ul, talay orzu yer.

Uquv bo'lsa erda nafi ko'p tegar,
Bilim olsa erlar aziz atalar.

Uquv birla bo'lar butun ish-amal
Bilim birla beglar qilar ishni hal.

Tilning fazilati, foyda-zararlarini so'zlaydi

Uquvu bilimga tilmoch erur til,
Kishiga farog'at tili deya bil.

Bu tildan topar qut, sharofat kishi,
Noo'rin esa-chi, yorilar boshi.

Til arslon misoli yotar qafasda,
Bexabar boshini u yer nafasda.

Tilidan tutilgan ne deyar, eshit,
Amal qil bu so'zga, o'zingga ish et.

Balo keltiradi boshga bu tilim,
Boshimni u kesmay, uni kesayin.

So'zingni tiyib yur, boshing yormasin,
Tilingni tiyib yur, tishing sinmasin.

Elat tili yomon — seni so'zlagay,
Ular fe'li yomon — etingni yegay.

Nima der, eshitgin, dono qardoshing,
Ayo til egasi, avayla boshing.

Esonlik tilasang agar, sen o'zing,
Tilingdan chiqarma yaroqsiz so'zing.

Bilib so'zlasa so'z donolik erur,
Bilimsiz so'zi o'z boshini yeyur.

Oshiq so'zda aslo bo'larmi foyda,
Ziyondan bo'lak yo'q so'z ortiq joyda.

Oshiq so'zlama hech, juda so'zla oz,
Tuman so'z tugunin bu bir so'zda yoz.

Kishi so'z tufayli bo'ladi malik,
Oshiq so'z qiladi bu boshni egik.

Oshiq so'z kishiga beradi malol,
Agar so'zlamasang deyishadi lol.

Shuning-chun doimo yo'riq o'rta tut,
Yo'riq o'rta tutgan kishi topdi qut.

Tilingni avayla — omondir boshing,
So'zingni avayla — uzayar yoshing.

Til nafi talaydir, sen o'zingni bos,
Goho maqtalar til, goho so'ksa mos.

Necha so'zlamagin bilib so'zla so'z,
So'zing bo'lsin, axir, ko'r odamga ko'z.

Bilimsiz go'yo ko'r, boqib qarasang,
Kel ey nodon, olgin bilimdan hissang.

Tug'ilgan o'ladi, qolarmi nishon,
So'zing ezgu esa — mangusan, ishon.

Iki narsadan er qarimas o'zi,
Biri xush qilig'-u, bir ezgu so'zi.

Tug'ilgan odamning merosi kalom,
O'lib ketar o'zi, faqat qolar nom.

Tiriklik tilasang sen o'zing mangu,
Fe'l-u so'zni xush tut o'zing, ey bo'gu¹.

Bu til ta'rifini, so'kishin dedim,
Tilagim so'z edi senga aytganim.

Butun so'zni yig'sa bilolmas uquv,
Kerak so'zni aytar kishi besiquv.

So'zimni bahodir bolamga dedim,
Bu so'zni o'ziga atagan edim.

Senga so'zladim men so'zim, ey o'g'il,
Senga pandni berdim o'zim, ey o'g'il.

Kumush qolsa mendan meros gar senga,
Uni tutmagin sen bu so'zga teng-a.

¹ Bo'gu — dono, bilimdon, donishmand.

Kumush ishga tushsa tugar, olqinar,
So‘zim ishga tushsa kumush qozonar.

Kishidan kishiga qumaru bu so‘z,
Amal qilsang unga, bo‘lar, nafi yuz.

Bu kun boqma, dono, qoshingni tugib,
O‘zim uzrim aytsam, senga iymanib.

Kitob egasi o‘ziga uzr aytadi

Tilagim so‘z edi, dono bilag‘on,
Keyin kelguchiga deyiladigan.

Zakovat kelarkan kishi qoshiga,
“Dag‘al so‘z — ofat”, — der, —
kishi boshiga”.

Quloq ber: olomon seni so‘zlagay,
Hasadli so‘z, axir, etingni yegay.

Boqib ko‘rdim esa yengil bo‘ldi yuk,
O‘zim dedim: aytgin, bari so‘zni to‘k.

Ne yanglig‘ desang gar, deyayin senga,
So‘zimni eshitgin, quloq ber menga.

Xato edi odam yaratilmog‘i,
Xato bo‘ldi odat uning qilmog‘i.

Xatosiz kishi kim, sanab ber menga,
Xatolik juda ko‘p, sanaymi senga?!

Bilimli behad kam, bilimsiz mo‘l-a,
Zakovatli kam-ku, zakosiz to‘la!

Bilimsiz dononing dushmani bo'lar,
Bilimsiz donoga yomonlik tilar.

Kishidan kishi farqi bordir azim,
Bilimdan bu farq, der mening chin so'zim.

Bilimli kishiga yo'naldi so'zim,
Bilimsiz so'zidan yiroqman o'zim.

Bilimsizga sira so'zim yo'q, dono,
Senga, mayli, bo'lsin bu jonim fido.

So'z aytishda o'zim iymanib, ba'zur,
Tutishing so'rayman o'zimni ma'zur.

So'z aytar chog'ida xatosizi kim?!
Xatoni tuzatar donishmand hakim.

Tuya burnidek so'z — jilovda turar,
Tuya bo'ynidek u: yetovga yurar.

Bilib so'zlaguchi kishi bor talay,
Buni bilguchi er aziz har qalay.

Butun yaxshilikka sababdir bilim,
Bilimdan ochilgay samoga yo'lim.

Bilimga ulagin bari so'zni sen,
Bilimla ulug' bil yot-u o'zni sen.

Yashil ko'kdan indi bu bo'z yerga so'z,
So'zi birla inson og'ir qildi o'z¹.

Kishi ko'ngli go'yo tubi yo'q dengiz,
Bilim bor tubida, u inju, tengsiz.

¹ Qadimgi turkiy tilda "ag'ir qilmaq" — "qadrini ko'tarmoq" ma'nosidagi ibora ancha faol qo'llangan

Dengizda qolarkan agar injular,
Ne farq: injumi u yo tosh, birodar.

Bu yer tagidagi kumush toshi-da,
Qazilsa bezakdir beg er boshida.

Bilimli etmasa so'zin gar bayon,
Qachon bo'lar edi bilimi ayon?!

Zakovat, bilim ko'p azizdir, aziz,
Erishsang, qo'yarsan yashil ko'kka iz.

Nima der, eshitgin dononing so'zi,
Zakovat, bilimdan pishigan ko'zi:

Jahongir bo'lishga zakovat kerak,
El olmoq uchun-chi farosat, yurak.

Uquv-la oladi jahongir olam,
Olim bo'ldi bilim sabab muhtaram.

Odamzod to qo'ydi olamga qadam,
Bilimdon yuritar siyosat begam.

Qachon bo'lmasin ham: bugun yo burun,
Bilimliga tegar balandroq o'rin.

Zakovat tozalar kishi nuqsonin,
Bilim-chi oshirar kishi chiroyin.

Shunda ham ish amal ololmasa hech,
Qo'lingga so'ng olgin nayza yo qilich.

Tutar esa kimki elat boshini,
Qilich birla etar nodon ishini.

Olamni tutishga uquv bilsa xo'p,
Elat bosmoq uchun bilim bilsa ko'p.

Bular gar biriksa bo'lar er tugal,
Tugal er olamni tamom yer tugal.

Agar ikki olam tilar esang sen,
Chora ezgulikdir qilar esang sen.

Agar ezgulikni tilasang o'zing,
Kel-u ezgulik qil, kesilsin so'zing.

Kishi mangu bo'lmas, bu mangu — oti,
Qumaru¹ qoladi shu ezgu oti.

O'zing mangu emas, bu ot mangudir,
Oting mangu esa, hayot mangudir.

Ezgularga aralashishi ezguliklarini aytadi:

Qo'ling bo'lsa uzun el-u yurt aro,
Fe'l-u so'zni tutgin a'lo doimo.

Yigitlik kechar-u tiriklik uchar,
Bu tushdek tiriklik juda tez kechar.

Tiriklikda yiqqin jami ezgulik,
Bo'lar sen uchun u ezgu kiygulik.

Nima der, eshitgil, kishi zgusi:
Bu nafas oluvchi axir o'lgusi.

Olamda ne yanglig' tug'ildi odam
Biroz yurdi, keyin o'zi o'ldi ham.

Xohi beg, xohi qul, aziz yo yomon,
O'zi o'lsa hamki oti bor omon.

¹ Qumaru — meros, xotira, yodgor (*lik*).

Senga tegdi endi bu navbat joyi,
Faqat yaxshilik-la yasha kiroyi.

Tirik oxir o'lar qora yer quchib,
Nom ezgu esa-chi ketarmi o'chib.

Ko'ngilda qolari uzoq begumon,
Biri yaxshi nomdir, birisi yomon.

Dono maqtov olar: essizchi so'kish,
O'zing o'yla, senga ma'qul qaysi ish?

O'zing ezgu bo'lsang noming ham buyuk,
Yomon bo'lsang yetar so'kish, ey suyuk.

Nedan bo'ldi Zahhok¹ so'kishga duchor,
Faridunga² nechun omad sazovor.

Biri ezgu edi — qozondi duo,
Essiz bo'lgani-chi so'kish beado.

Essizmi senga mos yoki ezgumi,
So'kishmi tilarsan yo duonimi?

Tilasang nimani ayirgin birin,
Essiz ezgu bo'lsa o'kinma keyin.

¹ **Zahhok** — "Shohnoma"dagi bu personaj iblisning ig'vosi bilan otasini o'ldiradi. Iblis uning tikki yelkasidan o'pib g'oyib bo'ladi. Iblis o'pgan o'sha joylardan ikkita ilon o'sib chiqadi. Ma'lum bo'lishicha, ular insonning miyasi bilan oziqlanar ekan. Unga har kuni ikki yosh yigitning miyasini keltirib berishadi. Ahhok Jamshid ustidan g'alaba qilib taxtga o'tiradi. Xalqqa ko'p zulmlar qiladi. U temirchi Kovaning ham farzandlarini o'ldiradi. Kova xalqni oyoqqa turg'izadi. U Tahmrasp ajdodidan bo'lgan Fardunni taxtga o'tirishi uchun yordam beradi. Xalq Zahhok zulmidan qutuladi.

² **Faridun** — Temirchi Kova yordamida taxtga chiqqan hamda mash'um Zahhokni yenggan podshoh.

Shunga o'xshab aytur sinagan kishi
Sinaganga ayon el-u yurt ishi:

Olar yaxshi nomin, ko'r, ezgu kishi,
Yomonlar nasibi — olam qarg'ishi.

Uzoq, ko'p sinadim: yomon qilguchi,
Ishi ketdi ortga, uzildi kuchi.

Yana ko'p kuzatdim: yomonlar ishi,
Yurishmaydi jadal, e dono kishi.

Yomonlik go'yo o't: tamom kuydirar,
O'tishga kechig yo'q — u soy tez oqar.

Qarasang u o'tgan bor avlod qadim,
Xoh avom bo'lishsin, xohiki nadim.

Bilimdon esa gar uning qay biri,
Eliga xush yoqar royi, tadbiri.

Olam begi bo'lsa bilimli, dono,
El ezgu nizomda yashar doimo.

Bu kun ham kim ezgu atalsa kishi,
U bo'ldi bor ezgu kishilar boshi.

Agar beg bo'larkan bilimli, dono —
Bilimlini turtar yaqin doimo.

Qo'l urgay bor ishga, ko'rib ishlagay,
Bilim ishga solar, elin boshlagay.

Elini tuzar u, boyir qora om¹,
Qora boyishini qilar u nizom.

¹Qora om — oddiy xalq, fuqaro.

Oti ezgu bo‘lar, saxiy atalar,
Saxiy o‘lsa, oti tirikdek turar.

Ezgulik etsa kim o‘larin bilib,
Go‘yo qoldiribdi go‘zal xat bitib.

Bu kun kim o‘qisa ularni bilar,
Bu noma ichidan ziyolar kelar.

Jahonda nima bor bilimdan aziz,
Bilimsiz desa bu haqorat, esiz.

Nima der, eshitgil, bilimli kishi
Jahonni ko‘rib ko‘p, yetilgan yoshi.

Bilimsizga to‘rda o‘rin bo‘lsa ko‘r
Bu to‘r poyga bo‘ldi, poyga esa to‘r.

Donoga quyidan o‘rin bo‘lsa gar,
Bu joy to‘rdan a‘lo, baland sanalar.

Bilim bo‘ldi hurmat, e‘zozga sabab,
O‘rin belgilanar donoga qarab.

Iki turli bo‘lgay, ko‘r, asli kishi
Biri beg, birisi — dono el boshi.

Ulardan bo‘lagi yilqi¹ — mol soni,
Tilasang buni de, tilasang uni.

¹ Yilqi — bu so‘z Yusuf Xos Hojib asarida “hayvonlarning umumiy nomi” ma‘nosida keladi.

Sen qaysi birisan, menga ayt ocha,
Ikovdan biri bo'l, uchidan qoch-a!

Qilich oldi berdi elini tuzar
Qalamdan joyiga kelar zer-zabar.

Ular qoldirishdi ko'p ezgu qonun,
"Qumaru"¹ so'zidir, nafi ko'p uzun.

Bobolar so'zidur biz uchun meros
Bobolar so'zining nafi beqiyos.

Bilimsizni ko'r deb atar ahli hush,
E nobiyno, olgin bilimdan ulush.

Kishi ko'rki so'z-u, bu so'z bepoyon,
E til, maqta ezgu kishini shu on.

Masal bor turkchada bunga qiyoslab
O'shani deyin men so'zimga moslab.

Uquv ko'rki so'zdir, bu til ko'rki so'z,
Kishi ko'rki yuz-u, bu yuz ko'rki ko'z.

Kishi tili ishda keladi bakor,
So'zi yaxshi bo'lsa topar e'tibor.

Boqib ko'rsang endi bu turk beglari,
Bu turk beglarining eng ezgulari.

Bu turk beglarining yetuk sarasi
To'nga Alp Er edi² — yoyilgan sasi.

¹ Qumaru — meros, xotira. Bu so'z asarda kishi nomi o'rmda ham keladi.

² Alp Er To'nga — Alp — botir, mard, dovyurak ma'nolarini bildiradi, Er — erkak, yigit ma'nolaridan tashqari mard, botir ma'nolarini ham anglatgan. To'nga — bu so'z hind yo'lbarsiga nisbatan qo'llangan. Turkiy xalqlarda kuch-

Bilimi ulug' u hunari talay
Bilim-u uquvda tengsiz har qalay.

Ne-na alp-u jasur, yosh-u navqiron,
Ne-ne mard, botirni yedi bu jahon.

Tojikcha nomidir ul — Afrosiyob,
Bu Afrosiyob o'tti ellar tilab.

Hunarlar kerak er yigitga, bilim,
Agar desa yetsin har ishga qo'lim.

Tojiklar kitobda yozishgan buni,
Yozuvda yo'q esa kim o'qir uni.

Juda yaxshi degan oziqli botir,
Tugunni yechishga botirlar qodir.

Hunar ko'p kerakdir olish-chun jahon
Botir sher kerakdir bosish-chun qulon.

Jahongirga lozim hunar ming tuman
Uni qo'llab eldan ko'tarsa tuman.

Qilich ursa, buksa yovi belini
Nizom ila tuzsa vatan-elini.

**Bilim, uquv-idrok farqini,
nafini aytadi**

Mana men demoqchi gap-u aqida:
So'z aytmoq kerakdir bilim haqida.

li, dovyurak yigitlarga laqab sifatida berilgan. Alp Er To'nga qadimgi turkiylarning ana shunday qahramonlaridan birining nomidir. Yusuf Xos Hojib ham, Mahmud Koshg'ariy ham uning forslar tomonidan Afrosiyob deb yuritilishini alohida qayd etishgan.

Uquv mash'aladek qorong'i tuni,
Bilim yog'du erur, yoritar seni.

Uquv beradi shon, dono yuksalar
Ular ila yigit sharaf qozonar.

Ishonch qilmasang boq, olamda bu jon,
Zakovat ko'zi-la yoritar jahon.

Ma'lumdir men uchun dononing so'zi:
Bilim-la do'zaxdan xalos do'zaxi.

Agar rost yuritsa nizomni xoqon
Duoga to'ladi bu yorug' jahon.

Kichiklarga qara: bilimga hecham
Yoshi yetmaguncha yuritmas qalam.

Uquvli kishin ko'r, qarisa ular,
Uquv ketdi deya qalami tinar.

Agar o'lsa telba nodon bir kishi,
Ular o'lmas, axir, o'lim — turmushi.

Ne yanglig' desang ko'r uquvsiz kishi,
Uquvsiz kishining yurishmas ishi.

Bu hurmat uquvga munosib beshak,
Uquvsiz kishi bir hovuchcha kepak.

Ko'ra ber dononing har aytar so'zin:
Uquvsiz ne xilda boyitar o'zin?!

Uquv ila bo'lar ne bo'lsa odam,
Bilim bilsa bo'lar uniki olam.

Uquvdan bo'ladi chin odam tugal,
Begi bilimidan elat mukammal.

Bularning barini kuzat, qara, bil,
Uquvli dononing tub asli ma'qul.

Uquv bo'lsa kimda pokiza bo'lur,
Bilim bo'lsa kimda u beglik olur.

To ochiq odamga zamin uzra yo'l,
Ko'tarar olamga bilim birla qo'l.

Uquvdan pokiza atalar kishi,
Bilimdan bo'ladi a'lo el ishi.

Tafakkur-u san'at, bu talay hunar
Uquvdan bo'lgani uchun maqtalar.

Uquv oz demagin, nafi ko'p, talay,
Bilim oz esa-da nafli har qalay.

Bu to'rt narsa ozin dema oz sira
Quloq ber so'zimga, zehn sol, qara:

Bu to'rtidan biri — o't, yana biri — yov,
Uchinchi — kasallik, hayot — unga ov.

Bilim bo'lar tag'in ularning biri
Oyoq osti qilma, shu ular siri.

Talaydir ularning nafi, zarari,
Birovi olimdek, berim qay biri.

Bilim kimyo misol: u turadi jam,
Zakovat saroyi misol o'zi ham.

Iporga bu bilim yaqindir juda -
Ularni yashirmoq benaf, behuda.

Hidi bildiradi yashirsang ipor,
Bilimni yashirsang til etar oshkor.

Bilim boylik axir, zavoldan yiroq,
Uni ola bilmas qaroqchi biroq.

Bilim-u zakovat kishiga tuzoq,
Tushovda turuvchi yovuzdan uzoq.

Tushovda turadi suyukli, zo'r ot,
Qilingay bu xil ot doim ehtiyot.

Kishanli qocholmas, kerakcha yurar,
Tushovli yiramas, tilakcha turar.

Zako qasam ichgan og'ayni misol,
Bilim bir qarindosh, buni dilga ol.

Bilimsizga dushman bilim, qilig'i,
Yetar ikovining shu qilg'ilig'i.

Shunga o'xshar endi bu turkcha masal,
O'qigil, dilingga jo etgin tugal.

Uquvli kishiga zakovati esh,
Bilimsizga "sovg'a" so'kish peshma-pesh.

Bilimliga bilim tugal to'n osh-ey,
Bilimsiz qilig'i yovuz yo'ldosh-ey!

Zakovatli inson, g'azabingni bos,
Bilimdon, og'ir bo'l zakiylarga xos.

Bu qahr-u g'azabni qo'ya tur, yo'qot,
Agar ishga solsang begor bu hayot.

O'kinchli bo'ladi zolimning ishi,
Adashar ishida g'azabkor kishi.

Og'irlik kerag-u qilig'i qulay,
Yorug'lik kerakdir, to tug'sa kun-oy.

Bosiq bo'lsa, yumshoq, yana muloyim,
Uquvli, bilimli, bosiq har doim.

Ayirsa uquvli uquvsiz kishin,
Bilimini chorlab, soz etsa ishin.

Yaroqli yaroqsizni bilsa qarab,
Kerakli keraksizni tursa so'rab.

Ayirsa, har ishni bila qolsa u
Butun ishda qo'lga o'zin olsa u.

Bo'lar keyin ishlar butun va tugal
Bilimli shu tarzda etar ishni hal.

Tilakka tegadi bu yanglig' kishi
Iki olam ichra bo'lar soz ishi.

Yovuzdir kishiga bu qahr-u itob,
Bulardan chekadi shirin jon azob.

Nima der eshitgin bilag'an, dono
Amal qil bu so'zga o'zing doimo.

Odam qahr etarmi — bilimsiz bo'lur,
G'azab kelsa uni uquvsiz qilur.

Johilni jaholat tutar qo'lidan,
G'azabda dono ham ozar yo'lidan.

Nima der, eshitgin, dono, bilag'on,
Donolar so'zidir go'yo totli jon.

Bu bir qancha narsa kishiga raqib,
Bilib olsang buni bo'lar munosib.

Bulardan birisi bu til yolg'oni,
Yana biri esa so'zin qiygani.

Uchinchi yana bir may ichsa suya
Bo'lar ish bo'ladi, uni yer kuya.

Yana biri ortiq qiliq, harakat,
Bu ortiq qiliqdan ketar barakat.

Yana bir yaroqsiz, yomon fe'l butun,
U qo'zg'ar kishilar uyida tutun.

Yana bir tili bo'sh, yomon, zardali
Odamdan olar jon ochilsa tili.

Bular gar biriksa bari o'zaro,
Muqaddas saodat ketar avvalo.

Falak boqmas unga-boshi aylanar,
Boshida tegirmin toshi aylanar.

Kelu ezgulik qil, ey ezgu kishi,
Chiroyli bo'ladi ezgular ishi.

Nima der, eshit, endi fe'li ravon,
Fe'li munosibning poyida jahon:

Qarimas bu ezgu necha yashasa
Yomon aziz o'lmas necha yosh yesa.

O'kinchda qariydi yomonning bari,
O'kinchsiz yuradi fe'li soz qari.

Tilagin topar ezgu kunda yangi,
Esizning kuniga ming ortar mungi.

**Kitobga nom berilishi
va o'z qariligini aytadi**

Kitob nomi bo'ldi "Qutadg'u bilig"
O'quvchi topar qut o'qib belgilig.

So'zim so'zladim-u tugadi kitob,
Butun olam ichra u yetdi shitob.

Olam baxti agar yetishsa tayin,
Kishi baxtiyordir, bu so'z bo'ldi chin.

Bu Kuntug'di elig so'zimning boshi,
Sababin eshitgin, ey ezgu kishi.

Keyin aytdim endi bu Oyto'ldini
Yorishadi undan aziz qut kuni.

Bu Kuntug'di degan adolat o'zi
Bu Oyto'ldi esa saodat, qo'zi.

Bu O'gdulmish o'tli keladi keyin,
Zakovat nomi shu, u afzal tayin.

Bu O'zg'urmish o'tli kelar nihoyat,
O'zida mujassam uning ofiyat.

Bu to'rtov haqida men aytay so'zim
Tushungin so'zimni, e qora ko'zim.

Sevinchda yuruvchi ey ezgu yigit,
So'zimga amal qil, shoshilmay eshit.

Dadil bo'l, yo'qotma adolat yo'lin,
Yigitlik yo'qolmay olib qol qo'lin.

Aziz tut, yigitlik ketadi shitob,
Qochar bu tiriklik, yo'rig'ini top.

O'zingda bor ekan yigitlik kuchi,
Toat qil, to o'tmay tiriklik kuchi.

Sog'inib, yigitlik, o'kindim o'zim,
O'kinchim nafi yo'q, kesarman so'zim.

Agar qirqdan o'tsa tiriklik yili
Omonlashar unga yigitlik yili.

Tegizdi qo'lin menga ellik yoshim,
Oqish qildi quzg'un tusidek boshim.

Chaqirar bu ellik menga kel debon
O'lim bo'lmasa gar boray u tomon.

Agar oltmish esa har kimsada yosh,
Yozi qish, ko'zida to'la bo'ldi yosh.

O'tiz berganini ellik oldi-ku,
Bu oltmish kelarkan, bo'lar bo'ldi-ku!

Nima qilgan edim men, ellik, senga,
Nega o'ch olishga hozirsan menga?

Shirin edi barcha yigitlik ishim,
Zahar qildi endi qarilik oshim.

Bo'yim edi o'qdek, ko'ngil edi yoy,
Ko'ngil-ku hanuz o'q, bo'yim bo'ldi yoy.

Yigitlik ne bergan esami menga,
Qarilik yo'qotdi, u kelgay senga.

Ayo asraguchi, kel, asra meni,
Mashaqqatda bo'ldim yil, oy tutquni

Kishansiz chalishdi, bu tinmas oyoq,
Qoraydi, yorishmas ko'ruvchi qaroq.

Totig' ketdi, so'ngi yuragim o'ti,
Yiroqlashdi endi yigitlik oti.

Bedor bo'l, ey ulug', o'limga qara,
Bu o'tgan kuningga achin o'kira.

Kechib bordi davron huda-behuda,
Bu qolgan kuningda ma'zuring tila.

E mungsiz egam, mangu mudom tirik,
O'limga yaratding bu sonsiz tirik.

Tilarman o'zingdan duom tun-u kun,
Tirik tutgin ancha, yoshim qil uzun.

O'zingdan tilab kuch bu so'z boshlasam,
Tugatmoq uchun ber o'zing kuch, egam.

Tilim, tinma, maqta yaratuvchini,
Yaroqsizni mendan yiratuvchini.

Ayirdi, yaratdi, yoritdi ko'ngil,
Ko'ngillarga berdi ravon, to'g'ri yo'l.

Qorong'ida edim, yoritti tunim,
Zimistonda edim, yorishdi kunim.

Ozib chopar edim, u ko'rsatdi yo'l,
Kuyar edim o'tga, avayladi ul.

Ayirdi u tanlab, ko'tardi meni,
Xatolar yo'lidan chiqardi meni.

Ko'ngilni bezadi yorug'lik bilan,
Tilimni bezadi tiniqlik bilan.

Ko'ngil berdi, aql-u idrokim qo'shib,
Bugun so'z aytaman ko'pirib, jo'shib.

Sevikli rasulning yo'li — mayog'im,
O'zi ko'rsatadi qayon bormog'im.

Menga tuhfa bo'lib fazilat yo'li,
Aziz bo'ldi menday toatsiz quli.

Buning shukrin endi ne xilda o'tay,
Agarchi yashab men yil-u oy o'tay.

Iloho, bilarsan bu ojizligim,
O'zingga ocharman mungim ham yig'im.

Qila olmasam gar bu shukring sening,
O'zing qil men uchun, haqimga mening.

Uzun yo'lda sobit tut o'zing meni,
Yechilmasin aslo bu iymon to'ni.

Tanimdan chiqarda shirin bu jonim,
Shohodat bilan kes oxirgi tinim.

Bu yolg'iz jonimga makon yer qati —
Bo'larkan, ayama o'zing rahmating

Toatsiz qulingman, talay gunohim,
Karaming bilan sen kechir, panohim.

Butun mo'min ahlin ishin qil oson
Keyingi hayotdan bugun ber nishon.

So'z boshi Kuntug'di Elig to'g'risida

Uquv anglatar-u bilim bildirar,
Vafosiz olam ham fe'lin uqtirar.

Vafosiz bu kampir — olam serfusun,
Qiliqlari qizday, yoshi ko'p uzun.

Qiliqlari qizday chiroyli, go'zal,
Sevib qolsang, agar, qiladi o'sal.

Sevuvchini sevmas, kiyikdek qochar,
Qochuvchini quvar, oyog'in quchar.

Gohida bezanib yurar ergashib
Gohida o'tadi qoshi chirmashib.

Gohi ters o'girar besabab yuzin,
Avaylar, panaga oladi o'zin.

Ne-neni qaritdi, qarimas o'zi,
Talayni tugatdi, tugamas so'zi.

Jahonda bor edi, dono, ko'pga bosh
Olam bo'ldi uning zamonida yosh.

Bu Kuntug'di elig taniqli oti,
Olamga tanilgan, qarorli quti.

Ne qilsa xush edi, munosib chiroy,
So'zi rost edi-yu ko'zi ko'ngli boy.

Beg edi uquvli, zakiy ham dono,
Yomonga o't edi, yoviga — balo.

Fe'li rost edi-yu tag'in serg'urur,
Bular bari unga sharaf keltirur.

Bu yanglig' beg edi, bilimdon, dono,
Ishiga munosib so'zi doimo.

Siyosat qilar edi himmat bilan
Bu himmat yarashur siyosat bilan.

Bunga o'xshar endi shoirlar so'zi,
O'qisa ochilar o'quvchi ko'zi:

Kerak erga himmat, muruvvatda nom,
Yaramas-yovuzlar yirasa tamom.

Kishilikka himmat, muruvvat kerak,
Bulardan topadi kishi ehtirom.

Bu Kuntug'di elig shu xislat ila,
Olamga berardi quyoshday shu'la,

Zakovatlilarni yig'ib oldi ul
Donishmand elini yig'a qoldi ul.

Jam yetti olamning saralarini,
Bilimdon, odamning saralarini.

O'zi-ku soz yetti eli ishini
Yana istar edi sara kishini.

Ko'mak bersa o'zi, ishin boshlasa
Elig joni tinsa, o'zi ishlasa.

Elig dedi bir kun, achinib o'zi:
Buyuk ish bu beglik ishi ham so'zi.

Bosh og'riqlari ko'p ham ishi talay
Talay ish bajargan botir har qalay.

Qilolmasman o'zim butun el ishin,
Yigitlar kerakdir — bilar ish boshin.

Kerak menga endi bir asil kishi
Zakovatli, dono, yigitlar boshi.

Fe'l-atvori rost-u sodiq, mehribon,
Til-u ko'ngli birday esa begumon.

Qila bersa edi mening ishlarim,
Ko'ra bilsa edi ich-u tashlarim.

Nima der eshitgan, sinagan kishi
Boshidan kechirgan, yetilgan yoshi.

Ko'makchi kerak erga yordamchilar,
Uquvli, zakoli, dono elchilar.

Ko'makchi degani ko'p ishni bilar,
Bilib ishlaganlar tilagin olar.

Ko'makchi ko'p esa, yurar beg shodon,
Muhayyo butun ish, qonun ham shoyon.

Ko'makchi kerak barcha ishda, jigar,
U beglik ishiga yarar, asqotar.

Ko'makchi tilab topmadi, ko'r, elig,
Bori ishni qildi o'zi u tetig.

Tegar bo'ldi kunda, ko'r, unga yumush,
Rohatga barobar alam bor ulush.

Qaragin, masalda bu xil so'z kelar
Sinab so'zlaguchi bularni bilar:

Rohatni tilasang mashaqqat yetar,
Sevinch istaganga azob yuz tutar.

Ulug'lar boshida bosim ortadi,
Bosh ulg'aysa qancha, yirik bo'rk kiyar.

Elig tutdi butun eliga quloq,
Ma'lum bo'ldi unga bari qora, oq.

Yaramasni bo'g'di, yo'qotdi urib,
Yomonni yiratdi elidan surib.

Odillik ila u sura berdi ot,
Mol-u davlati har kun o'ldi ziyod.

Butun barcha yerda ko'z esa ochiq,
Ishida oqillik bo'lar yarashiq.

Bu xil odam asli har ishda lozim,
Unga mos, munosib esa mulozim.

Bu shoir tili ko'p unga bo'ldi mos,
Shoirlar tilidir ma'niga asos:

Bu hushyor kishilar doim yer oshin,
G'ofillar yeyishar o'zining boshin.

G'ofil bo'lma, saqlan bari ishda ham,
G'ofilga keyin ham nasiba — alam.

Kishi beg'ami ko'r, g'ofillik qilar,
Agar yov yetishsa, g'ofillar o'lar.

Nima der, eshitgin, olam tutgan yer,
G'ofil bo'lmay aslo, yovin urgan er:

Elin yashnatishga, e hozir kishi,
Bu soqliq¹ erur ham shariat ishi.

G'ofil umri kechar g'ofillikda jim,
G'ofil bo'lma, asran, bilag'on hakim.

Elig hushyor esa eliga u naf,
Bu nafi bilan el topadi sharaf.

Eli yashnadi, shod elat farovon,
Bo'ri qo'y ila suv ichar yonma-yon.

Sevuvchisi shodon — uni maqtashar,
Yovi-chi eshitib yig'lab-siqtashar.

Ba'zisi sig'inib tilar tilagin,
Ba'zisi o'pishdi kelib etagin.

¹ Saqliq (*soqlik*) — qadimgi turkiy adabiyotda bu so'z hushyor, ziyarak, sezgir ma'nolarini anglatgan. Bu o'zakdan yasalgan "soqchi" so'zi hozirgi o'zbek tilida ham faol qo'llanadi.

Nima der, eshit, ey dili beg'ubor,
So'zi, ko'r, chechakdek taratar ipor.

Bu beglik ulug'lik bo'lar, shubhasiz,
Yo'rig'i soz esa, e kuluvchi yuz.

Amal ezgu, ammo yana ezguroq,
Siyosatdir uni soz etmoq kerak.

Zamon-u xaloyiq uchun ko'p chiroy
Bo'lardi, begi gar durust tutsa roy.

Kishiga yarashar, axir ezgu nom,
Bu nom keltiradi unga ehtirom.

E'zozlar olar beg ko'makchi agar,
Kishilik-la etsa ishin jilvagar.

Olamga yetishdi elig farmoni,
Olamga yoyildi ovoza — shoni.

Duolar ichida taraldi oti,
Kun osha ko'paydi kuchi, qudrati.

Olam eli keldi uni orzulab,
Dilida ne esa tilagin tilab.

Beliga belbog'in bog'ladi bari,
Go'yo birga yurdi qo'y ila bo'ri.

Oyto'ldining Kuntug'di xizmatiga kirishini aytadi

Bir Oyto'ldi otli kishi bor edi,
Eligning ishiga u tayyor edi.

O'zi yosh edi-yu qilig'i ravon,
Bilimli, uquvli, og'ir-navqiron.

Yuzi ko'rkli edi qamashardi ko'z,
Fe'li yumshoq edi, yana ezgu so'z.

Talay ish hunarni mukammal bilib,
Yurardi hunarin qo'liga olib.

O'ziga o'zi derdi bir kuni qaray:
Bu san'at-hunar-la nega jim yuray.

Ne uchun yurarman bu yerda begor,
Elig xizmatiga bo'lay endi yor.

Eligga naf etsa hunarim, ishim,
Yo'qolib-yitadi tugal tashvishim.

Uquvli, bilimdon, u sara emish,
Sohibi hunarni "bu yon kel" demish.

Bunga mengzatibdi shoir so'zini,
Ocharkan tinimsiz ma'no ko'zini:

Uquv qadrini ham uquvli bilar,
Bilim sotsa dono, bilimli olar.

Nodonlar ne bilsin bilim qadrini,
Bilim qayda bo'lsa bilimni tilar.

Bilimdon biladi, bilimning otin,
Bilimsiz ne bilar bilim qiymatin.

Bilim qadrin olar bilimdon, xolos,
Bu zar qadrina-chi bilar zarshunos.

Bu Oyto'ldi oldi ot-u kiyimin,
Elig xizmatiga, — dedi — borayin.

O'ziga keragin u qildi hozir,
Elig xizmatiga jo'nadi hozir.

Yana dedi: bugun boraman turib,
Elig xizmatiga o'zim yuz urib.

G'ariblik yerida kerak bo'lsa mol,
Molim tugasa gar bo'ladi malol.

Beshubha kerakdir pul: oltin-kumush
Ularga osondir qiyin har yumush.

Nima der bilimi dengiz kabi keng,
So'zini etuvchi muhim sirga teng:

Saroy xizmatiga yo'l olgan kishi
Bu ikkini bilsa, osondir ishi:

Tiriklik kerak bir, bedard, begasal,
Yoritsa yuzini, og'ishmasa sal.

Yana bir sof oltin kerak bo'ladi,
Qachon qiyin bo'lsa, chora qiladi.

Shoista bo'ladi o'shanda ishi,
Bularga erishsa ketar tashvishi.

O'zi birla oldi talay pul-tovar¹,
Dedi: tanglik ichra bu pullar yarara.

Uyidan saroyga qo'yarkan qadam,
Biroz yurdi o'zi, biroz oldi dam.

Yetib bordi oxir saroy yoniga,
Erishib dilida bor armoniga.

¹ **Tovar** — qadimgi turkiy so'z, u mol, narsa, umuman, moddiy narsa ma'nolarini anglatadi.

Kirib kent ichida tiladi qo'noq,
Topa bilmadi u qo'noqni biroq.

Musofirxonani topoldi arang,
To tongacha bo'ldi u yerda, qarang.

Nima der, eshit endi dono bilib,
Senga so'zladi so'z, bilimdan olib.

Juda qiynaladi tanishsiz kishi,
Talay yot aro kirs a yolg'iz boshi.

Bu yangi keluvchi juda qiynalar,
Tanishi yo'q esa bu joyda agar.

Tanishsiz kishilar nobiyno soni,
Nobiyno adashsa koyima uni.

Begona elatga tusharkan yo'li,
Kelindek bo'lar er, soqovdek tili.

Begonani asra, ichir, ber yemak,
Musofirni doim avaylash kerak.

Aziz tutsang uni yorishar ko'zing,
Musofirni desang yoyilar so'zing.

Kishiga kerakdir tanishu bilish,
Ular ila bitar tuman-turli ish.

Bu Oyto'ldi ancha — shu yo'sin yurdi,
G'ariblik yuziga sariqlik urdi.

Tanishdi, kishilar ila u shu ko'y,
Bazo'r topdi o'zi ijaraga uy.

Yaqin etdi o'zin, yana do'st kutib,
Ulug'-u kichikka ochiq yuz tutib.

Qildirdi, nihoyat yurishdi ishi,
Ungu qarshi keldi bir ezgu kishi.

Yaqin bo'ldi unga bir ezgu kishi
Kusamish¹ oti-yu ko'p ezgu ish.

Unga aytdi yigit niyatin, so'zin,
Na edi tilagi, kim edi o'zin.

Uyidan bu elga nega kelganin,
Deya berdi barcha o'zi bilganin.

Eligga yaqin Xos Hojib² bor edi,
Oti Ersig³, elig unga yor edi.

Kusamish unga bordi bir kun turib,
So'zin so'zladi so'zga ruxsat ko'rib.

So'radi u Hojib nega kelmishin,
Tilagi ne ekan oyog'u boshin.

Kusamish deya berdi barcha so'zin,
Ne ermish tilagi, kim ermish o'zin.

Hojib dedi: avval menga kelsin u,
Ko'rayin uni men, meni ko'rsin u.

Yana uqturayin eligga bu so'z,
U qay kun ko'rinsin, qachon kelsin uz.

¹ **Kusamish** — shaxs oti. Bu "kusa" fe'lidan yasalgan. Uning "kusamoq", "tusamoq" shakli hozirgi tilimizda ham mavjud bo'lib "istamoq", "xohlamoq" ma'nolarini anglatadi. Demak, "Kusamish — xohlangan", "istalgan" degan ma'nolarni anglatadi.

² **Hojib** — davlat boshqaruvidagi yirik lavozimlardan biri — eshik og'asi, saroy amaldorlari bilan shug'ullanuvchi lavozim nomi.

³ **Ersig** — shaxs oti, "dovyurak", "mard", "bahodir" ma'nolarini bildiradi.

Kusamish turib chiqdi, uyga yana
Kirib aytdi: Oyto'ldi, tug'di kun-a.

Yur endi, tanishgin bu Hojib ila.
Tilaging ne esa Xojibdan tila.

Ko'rib bilsin o'zi, eshitsin so'zing,
Tilaging ne esa, o'tingin o'zing.

Unga so'zladim men so'zingni ochib,
Yanada go'zalroq, o'zing ayt bichib.

Juda yaxshi degan til-u ko'ngli bir,
Dil-u ko'ngli birning so'zi ham nodir:

Birov takror etar birovning so'zin,
Kishi o'zi bilar o'z ishi ko'zin.

Kishi bo'lmasin senga qancha yaqin,
O'zingdan yaqinroq bo'larmi tag'in.

Yaqin do'st tilasang o'zingga o'zing,
O'zingdek yaqin yo'q, kes endi so'zing.

To'nin kiydi Oyto'ldi, yurdi nari,
Kusamish ikovi yurar ilgari.

Saroyga yetishdi, kirishdi yurib,
Kutib oldi Hojib kishisi ko'rib.

Kusamish kirib chiqdi Hojib tomon,
Chaqirildi ikki yigit shu zamon.

Ko'rishdi bu hojib, o'rin bo'ldi to'r,
Shirin so'zladi u boqib, mana, ko'r.

Hojib dedi endi bu ko'ngling nedek,
Kelib qayga tushding, u o'ming nedek.

Tanishing kim o'zi, yaqin, qardoshing,
Qalay holating-u, yemishing, oshing?

Yana dediki ayt, tilaging nima?
Nima ish qilursan, keraging nima?

Bu Oyto'ldi aytdi, e qutli Hojib,
Sevindim Kuntug'di noming eshitib...

Eshitdim yiroqdan uning nomini,
Bilim-u, uquvi, zako — shonini.

Uning dargohiga yuz urdim bu dam,
Uning orzusida yugurdim, jo'ram.

Tilagim eligga yarasam o'zim.
Ma'qul ko'rsa Hojib, gar aytsa so'zim.

Ko'rib sevdi Hojib bu Oyto'ldini,
Tilida yuritdi shirin so'zini.

Yuzi ko'rkam edi, qilig'i toza,
Bu soflik kiyimi go'yo andoza.

Unga keldi ma'qul, shirin so'zladi,
Elig qabuliga uni ko'zladi.

Nima der eshitgin, sevilgan kishi,
Sevilganga qusur — fazilat boshi.

Kishi sevsa aybi bo'lar fazilat,
Agar sevmasa-chi? Fazilat — illat,

Bu so'zga dalili mana, sen eshit,
O'qigin, tushungin, o'zingga ish et:

Ko'ngil sevsa aybi fazilat bo'lur,
Bori fe'li maq'ul, har aybi to'lur,

Ko'ngil kimni sevsam ma'qul borlig'i,
Ko'rar ko'zga ursa ko'rinmas bo'lur.

Javob berdi Hojib, ko'r, Oyto'ldiga,
Dedi shoshma endi, elig oldiga —

Borayin, olayin uning so'zini
Qachon vaqt topadi bilay o'zini.

Seni bilsin avval, u ko'rsin yuzing
Tasavvur etolsin fe'ling-u so'zing.

Men esa o'zingga qarab turaman,
Butun ishlaringni sevib qilaman.

Talay ezgu so'zlar Hojib so'zladi
Yigitga madad-u chora izladi.

Bu yanglig' bo'ladi kishi sarasi,
Ulardan tuzalar ko'ngil yarasi.

Nima deydi, eshit, elin boshlagan,
Butun ishga jonin berib ishlagan:

Kimning bo'lsa agar davlati ziyod,
Qilishi kerakdir el-u yurtni shod.

Kimning elga agar uzaysa qo'li,
Muloyim bo'lishi kerakdir fe'li.

Ochilsami agar eliga siri
Shirin so'zlasin u, shudir tadbiri.

Vafosiz bu davlat: berar-u buzlar,
Beqaror erur u: kelar yo to'zar.

Bu qutga ishonma, o'zing ezgu bo'l,
Bugun bunda esa, keyin unda bil.

Bu qutga ishonma, e qut olguchi,
Keluvchi erur qut, yana borguchi.

E davlat egasi, davlat tutishda
Oqil-u hushyor bo'l, yana sarishta.

Senga bo'lsa beglik — ulug'lik nasib,
Kichik-kamtarlikni bilgin munosib.

Yana dedi Hojib, kel endi beri,
Sevin, senga mosdir shodlik qamari.

Shoshilma, ko'ngilni sen etma tushik,
Soat — vaqt yetilsa, ochilar eshik.

Yana yaxshi degan bu haqda dono,
Dono so'zi ipak yo shohi go'yo.

Kim ishda shoshilsa, aniq kech qolar,
Shoshilgan ish so'nggi o'kinchli bo'lar.

Ish qilar chog'ingda shoshilma aslo,
Har ish fursatida bitar, e dono.

Bu Oyto'ldi tinglar Hojib naqlini,
Qo'liga olib kuch, yig'ib aqlini.

“Borim — shu, — dedi u, ey ulug' Hojib,
Eligga ayta ko'r, ne bilsang vojib.

Qachon kelishimni etishsa tayin,
O'sha daqiqada yetib kelayin.

Turib jo'nadi u uyiga sekin,
Bosib kelar edi bor olamni tun.

Hojib ko'rdi uni: fe'l-u raftori,
Tamom o'zgachadir dil-u so'z — bori.

Dedi: ko'rganim yo'q bu yanglig' kishi,
Bilimli, zakoli, saralar boshi.

Bu yangliq kishilar eligga kerak,
Eligga keragi, ko'r, elga kerak.

Bu yanglig' kishilar edi ko'p noyob,
Noyoblar noyoblighi uchun noyob.

Nima noyob esa o'shadir aziz,
Noyobni qidir, top, izla unga iz.

Butun ishga yarar bu hunarli er,
Bu hunar bilan u tilak-orzu yer.

Soati yetilgach Hojib bir kuni
Eligga dedi so'z — shu Oyto'ldini.

Deya berdi fe'lin, hunari, so'zin,
Bilimi, zakosi, qo'yingki, o'zin.

Eshitdi, elig der: olib kel, qani,
Qayerda turadi, ko'rayin uni.

Tilar edim endi shu yanglig' kishin,
To menga bo'lib yor, etar el ishin.

Tilaklarni topdim, faqat shu so'zim,
Bu yanglig' kishiga zor edim o'zim.

Boru tez chaqirgin huzurim sari,
Hozir qil shu onda, ey el sarvari.

Hojibning bor edi quli navqiron
Jo'natdi o'shani u yigit tamon.

Bu o'g'lon yugurdi, dedi so'zini,
Bu Oyto'ldi qo'lga olib o'zini.

Saroyga yuz urdi minib otini
Kelib kirdi, Hojib chaqirdi uni.

Yaqin tutdi Hojib, o'rin bo'ldi to'r,
Oyto'ldi o'tirdi odob ila, ko'r.

Hojib kirdi elig tomon yuz urib,
Eligga o'tindi oyoqda turib.

Elig dedi, chaqir, menga kirsin u
Uni men ko'rayin, meni ko'rsin u.

Hojib chiqdi, dedi: ey, Oyto'ldi, tur,
Kamar bog'ladi qut, qani endi yur.

OYTO'LDINING ELIGGA KO'RINISHI

Bu Oyto'ldi kirdi, tiz cho'kdi o'zi,
Elig ko'ngli tindi, yorishib ko'zi.

Yukundi eligga, so'zin boshladi,
Elig unga ezgu nigoh tashladi.

Elig dedi, kimsan, nimadir oting,
Qayerdan kelarsan, ne tarz hayoting.

Oyto'ldi sokinlik ila ochti til,
Fasohat ichida so'zin aytdi, bil

Sokin suzamollik bilim belgisi,
Bilimsiz kishilar yobon¹ yilqisi,

Bunga o'xshab ketar endi ushbu bayt,
Shoir der: shoshilma, og'ir bo'l bu payt.

¹ Yobon — yovon, cho'l, sahro.

Shoshilma hech ishda, bo'lib ehtiyot
Shoshilinch ish sira tugamas bedod.

Bori ishda shoshma, og'ir bo'l, og'ir,
Og'ir bo'lgan odam ulug'lik olur.

Bu Oyto'ldi dedi, ey olam quti,
Yarashiq bo'ladi kishi xizmati.

Otim — qul, makonim — eshik poyi bil,
Odatim — kishilik mudom — oyu yil.

Seni keldim istab, uzun yo'l yurib,
Tilakka yetishdim orzuim qonib,

Tilagim shu: mendan o'girma yuzing,
Diling irimasin, yaqin tut o'zing.

Eshitdi bu so'zni, suyundi elig,
Dedi: Xudo berdi tilakdek sherik.

Elig aytdi: Oyto'ldi, ko'rdim seni,
Sevintirdi fe'l-u qilig'ing meni.

Qo'lingga ol endi elig xizmatin,
Eshigimda o'zing sodiq bo'l, yaqin.

Mukofot beray men, sen etgin yumush,
Qoyil qil sen ishni, men beray ulush.

Bu kundan og'ishmay ishing et ado,
Haqing ham o'talur munosib, a'lo.

Yer o'pti, ko'r, Oyto'ldi aytdi, xoqon —
Ishora etarkan yorishdi jahon.

Senga xizmat uchun muqim tik turib,
Yetishdim, uyingga uzun yo'l yurib.

Xudo bersa quvvat, ishingni qilay,
Bu ishda o'zidan panohlar tilay.

Turib chiqdi sekin u saroy tomon
Dili porladi oy misol ushbu on,

Nima der eshitgin shodumon kishi,
Ruhi yengilerning yurishar ishi:

Kulib boqsami beg kishiga agar,
Ichiga u sig' mas, suyunar, yashar.

Ochiq tutsa beglar kishiga yuzin,
Yorishar ko'zi-yu yod etar so'zin.

Agar tutsa beglar o'ziga yaqin,
Yaqin bo'lar unga bor olam tag'in.

Qut erur bu beglar, yaqin kim agar,
Yaqinlik haqi u — tilakka yetar.

Eta berdi xizmat bu Oyto'ldi, ko'r,
Sahardanoq ishda hozir bo'ldi, ko'r.

Yorug' da qorovul, kecha posbon u,
Og'ishmay ishini etar dildan u.

Elig ishlarini saranjom qilar,
Elig ham kuzatar, ishini bilar.

Ishin do'ndira berdi o'zi mudom,
Elig eta berdi uni ehtirom.

Ishiga qarab qulni beglar to'liq —
E'zozlar, ishi singsa qul ham ulug'.

Bu xizmat tufayli kishi beg bo'lar,
Agar xizmat etsang tilaging to'lar.

Eshit endi dono so'zi ne deyar,
So'zi ma'nosini u nozik yo'yar.

Noloyiq yumushi to'rga tortadi,
Yaramas yarasa obro' ortadi.

Kishi xizmat etsa og'ishmay agar,
Bu xizmati singsa tilagin topar.

Bu Oyto'ldi kunda o'rinlatdi ish
Elig ham bera berdi unga ulush.

Kuniga bo'la bordi o'zi ulug'
Alami yo'qoldi, sevinchi — to'liq.

Ishiga berildi bu Oyto'ldi tez,
Elig marhamatin oshirdi u kez.

Butun ishlarida uni sinadi
O'zin baxtiyor deb elig sanadi.

Oyto'ldi o'zining davlat ekanligini aytadi

Elig tanho turib o'zi bir kuni
Chaqirdi yoniga bu Oyto'ldini.

Kirib keldi o'zi u o'tirmadi,
Elig imladi, kel, o'tirgin dedi.

Chiqardi kichik to'p bu Oyto'ldi, ko'r,
O'tirdi o'shanga, sokin bo'ldi, ko'r.

Elig qildi unga talay ko'p savol,
Javob berdi shoshmay o'zi bemalol.

Sevindi elig, ko'r, yoritti yuzin,
Uni ko'rdi Oyto'ldi, yumdi ko'zin.

So'zin kesdi elig, hech indamadi,
Ko'zin yumdi Oyto'ldi hech ochmadi.

So'ray boshlar yigit yana elig so'zini
Javob berdi, tugib yuzini.

Rosa ko'rdi sinab bu elig uni,
Tugal bildi bilim, uquv, zehnini.

Kulib boqdi elig, ovutti o'zin,
Bu Oyto'ldi tezda o'girdi yuzin.

G'azablandi elig, yuzi ko'p qaro,
Dedi: shoshqaloqlik kishiga balo.

Ishonchda adashdim, ehtimol, o'zim,
Nima deb ochayin kishiga so'zim.

Nima der, eshitgin, bilimlga boq,
Shoshilinch yumushning o'kinchi uzoq,

Shoshilinch yumushlar yaramas bo'lar,
Shoshib pishgan ovqat bo'ladi zahar.

Shoshilish — adashgan kishining ishi,
Bosiqlik qilishi kerak har kishi.

Xatoyim shu bo'ldi, men o'zim shoshib,
Seni yaqin tutdim tamom adashib.

To etmasa quli yumushin bajo,
Begi ko'rmasin hech ish unga ravo.

Chiniqtirsa avval yumushda uni,
Aziz tutsa arzir keyin tun-kuni.

Bu Oyto'ldi aytdi: e shodon xoqon,
G'azabga kelasan nega bu zamon?

Gunohim ne ekan, bilayin o'zim,
Ber aytib, so'ng eshit mening ham so'zim.

Yo'q esa yuzingni qora qilmagin.
Bor esa gunohim keyin qiynagin,

Nima der, eshitgin, zakovat, bilim,
Majoziy ma'noga moslagan olim:

Yumushchi adashsa chaqirmoq kerak,
Ne uchun adashdi — so'ramoq kerak.

Gunohi bor esa jazola tutib,
Yo'q esa ne uchun baqirmoq kerak.

G'azabi osharkan elig tobora,
Deyar: ey bilimsiz, qilig'i qora.

O'zingga boqib ko'r, kim eding menga,
Ne yerdan kelar bu fozillik senga?

Yumushing ham axir hali singmagan,
Nafi bor desam gar nafing tegmagan.

Yumushingni ko'rmay bilibman a'lo,
Sinamay o'zingni qilibman xato.

To'pingni hozirlab o'tirding unga,
O'tirish joyimi, shu joyim senga?!

Senga so'zladim men, so'zing tingladim,
Ko'zing yumding, ammo neni angladim?!

Kechirdim, yana so'zladim so'z senga,
Nega yuz o'girding, qani ayt menga?!

Eshitmay qoldingmi donolar so'zin:
"Begiga yaqinlar asrasin o'zin".

Senga aytmadimi onang yo otang:
"O'g'il, qilma begka sira o'zni teng".

Tushuntirmadimi senga xayl boshing:
"Aziz tut begingni, sen asra boshing".

Bu beglar o't erur, olamga taniq,
Yaqin borsang, seni kuydirar aniq.

G'ofil bo'lma, beglar kuyar o't erur,
Kuyar o't berari zarar, yut erur.

Boqib ko'r, bu beglar kuyar o't soni,
Agar bossang uni, so'rar bosh qonin.

Qarab ko'rsa uni kishi qo'rqitar
Agar qo'rqmasa, ko'r, ishi qo'rqitar".

Oyto'ldi eligga davlat sifatini ko'rsatadi

Kulib aytdi yigit: tushundim o'zim,
So'rading bularni, eshitgil so'zim.

Uqib oldim endi bu ishlarni men,
Kerak edi bilsang ba'zi ishni sen.

Sening huzuringga — bu yon kelganim,
Mening fe'lim edi bari qilganim.

O'rin berding avval, men o'ltirmadim,
O'rin yo'q menga, sen buni uq dedim

Mening xo'y-fe'limga to'p o'xshash edi,
Sababi shu edi — ko'p o'xshash edi.

O'rinsiz shu koptok misoli izim,
O'shandek yuraman bu davlat — o'zim.

Kulib boqqaningda ko'zim yumganim,
Senga ko'rsataman nima ekanim.

Bu kun men — shu davlat nobiyno soni,
Menga kim ilinsa, tutarman uni.

Yana so'zlading so'z, men aytdim so'zim,
Kulib boqqaningda yashirdim yuzim.

O'zim ko'rsatarman borimni senga,
Fe'lim, bad dedim men: ishonma menga.

Nima der, eshit endi, turkcha maqol,
Boshidan kechirgan bu ko'kchin soqol.

Quvonma bu qutga, e qutli kishi,
G'ofil bo'lma unga, e o'tli kishi.

Oqar suv, yo'riq til, bu qut turmadi,
Olam kezguchilar yurib tinmadi.

Ishonchsiz erur qut, vafosiz, yoyiq,
Yurarda uchar tez, oyog'i — toyiq.

Elig dedi: uqtim, ochildi so'zing,
Gunoh uzri bo'ldi, qutulding o'zing.

Menga aytgin endi nima hunaring,
Buyuk so'zlar aytar bu o'ktam tiling.

Bu Oyto'ldi aytdi, hunarim talay,
Kishilarga tegar nafim har qalay.

Qilig'im ma'qul-u bu yoshim kichik,
Butun beg, buyukka o'zimdan kechig.

Yuzim ko'rki ko'rkli, fe'lim juda soz,
Qo'lim yetmagan ish yo yo'q yoki oz.

O'zim qayda bo'lsam tilak orzular —
Mening birla chopar, o'zini ular.

Rohat menda, kulfat o'zimdan to'zar,
Sevinch menda, qayg'u yo'lidan ozar.

Menga zid esa kim uzalib o'lar,
Menga kim bo'yin egsa orzu olar.

Urayin deguvchi o'zi urilar,
Bosayin deguvchi o'zi bosilar.

Bu so'z o'xshagay endi bunga juda
Buni uqmaganlar bo'lar behuda

Bu qut qayda bo'lsa bo'yin ber, yarash,
Erishsang, bu qayg'u bilan sen kurash.

Bu qut kelsa odam bo'lar baxtiyor,
Tuman orzu topar, topar kuch, mador.

Elig aytdi: uqtim bu hunarlaring,
Ne aybing bor, aytgin, bilayin sening.

Bu Oyto'ldi aytdi: zararli biror—
Hunarim yo'q, lekin deyishadi: "bor".

Bu aybim: kishilar meni bevafo —
Deyishib yomonlab yurar doimo.

Beqarorligim ayb sanalmas menga,
O'zgarib turaman, so'z aytay senga.

Butun eski narsa yaramas bo'lar,
Yaramas bo'lar ham, yomon, past bo'lar.

Yangi mol borida yangimas nega?!
Yaroqli borida yaramas nega?!

Yangida bo'ladi talay halovat,
Halovatni degan chekar malolat.

Vafosiz deyarlar odatim uchun,
Menga ayb taqarlar shu otim uchun.

Bunga o'xshatibdi Er To'nga¹ ochiq,
Uning ma'nosidir bu so'zga taniq²:

Yaralgan ne esa yo'qolgusidir,
Yaratuvchi xoliq tilagin qilur.

Tiriglik deganing bu yeldek kechar,
Qochar, yetsa bo'lmas, uni kim quchar?!

Quvonma bu qutga — kelar ham borar,
Ishonma, bu davlat berar ham olar.

Vafosiz emas ersa davlat o'zi,
Ne ezgu bo'lardi bu qut, ey qo'zi.

Kelib bormas esa bu davlat yana,
Qoraymas edi-ku yorishgan kun-a.

Elig aytdi: uqtim, o'zing — vafosiz,
Lekin qolmagaymi loaqal bir iz?

Bu Oyto'ldi aytdi mening bu o'zim —
Kiyik misoliman, uqib ol so'zim.

¹ Er to'ng'a, Alp Er To'nga — Afrosiyob. — 46-sahifadagi izohga qarang.

² Taniq — belgi, nishon.

Meni istaganlar topolmas u kez,
Agar topsa, yana yo'qotadi tez.

Meni tutguchilar bosib ushlasa,
Qocholmasman undan, so'z aytay kesa

Elig aytdi: — Seni tutish yo'li ne?
Eshit, aytayin men uning yo'lini.

Elig aytdi: — Tutish qiyinmi, oson,
Seni tutmoq uchun bo'lar ne nishon?

Bu Oyto'ldi aytdi: menga berk kishan,
Talaydir men aytay ulardan nishon.

Meni topguchi er zarifroq kerak,
Dili pok, til-u so'zda yumshoq kerak.

O'zin tutsa, sira lofin urmasa,
Yovuz — yaramasga yaqin turmasa.

Tengi birla tutsa terilgan molin,
Yo'riq tuzsa bilib fe'l-u ahvolin.

O'zidan uluqqa tikib tursa ko'z,
O'zidan kichikka shirin qilsa so'z.

Hasad qilmasa u o'jarlik qilib,
Xor etmasa o'zdan kichikka kulib.

Yomonlikda mayga boshin suqmasa,
Behuda, begorga molin sochmasa.

O'yin-hiyla etmas esa hech qachon,
Fe'l-u atvorini tutolsa ravon.

Saodat nishoni mana shu erur,
Bu yanglig' esa qut qocholmas, qolur.

Bu so'zga dalili shoirning so'zi,
Bu shoir so'zidir haqiqat o'zi.

Kiyik soni davlat, kishidan qochar,
Bu tizginda ushla u kelsa agar.

Tutolsang bu davlat senga yuz ochar,
Agar to'zsa qaytmas, yugurar, qochar.

Elig aytdi: uqtim, ayo qut, seni,
Suyib qolgan edim, itarma meni.

Agar bo'lmasaydi beqarorliging,
Ne ezgu ish edi sening borliging.

Valekin yoyiqsan, o'zing — bevafo
Vafo ko'rsatarsan, qilarsan jafo.

Otadan, onadan yaqinroq, bo'lib —
Boshingda tutarsan shodon yuz urib.

Goho ko'rmagandek tutarsan o'zing,
Tamom bo'lak bo'lar qilig'ing, so'zing.

Berarsan, jam etsa, socharsan beshak,
Chaqirsa, yuziga yoparsan eshik.

Bu Oyto'ldi aytdi, sohib ehtirom,
Hunar-nuqsonimni dedim nom-banom

Menga kim erishib gar ajray demas
Chorasin men aytdim, amal qilsa bas.

Jilov urmasa gar meni tutgan er,
Kiyikdek qocharman, menga kim yetar.

Nima der, eshitgin, sinagan qari,
Qarilar so'zi chin, sof oltin bari:

Kelar qut, tuta bilmasang u borar
Berar mol-u tezda u qaytib olar.

Yoyiq qut yetishsa, uni ezgu tut,
Durust ushlamasang ketar, shuni kut.

Qut olgan kishilar pishiq o'ylasin,
Noloyiq ishni quvib haydasin.

Pokiza esa-yu, chin halol o'zi,
Tutishning yo'li shu, shu ishning ko'zi.

Elig aytdi, uqtim bu ayb — hunaring,
Bu Oyto'ldi oting nimadir sening?

Uning ma'nosini tushuntir menga,
Bilayin, uqayin, ishonay senga.

Bu Oyto'ldi aytdi otimni go'yo,
Dono oy misol deb atar doimo.

Tug'ilgan onida u kichik bo'lar.
Kuniga ulug'lab yuqori og'ar.

To'lin bo'lsa — to'lsa, olam yorishar,
Olam xalqi undan huzur topishar.

Tugal bo'lsa bu oy chiqib yuqori —
Yana yemrilardi, ketar ko'rk bori.

Yorug'i kamayar, yana yo'q bo'lar,
Tug'ilsa yana u to'lishar to'lar.

Mening holatimdan nishona shular,
Goho bor bo'larman, goho yo'q bo'lar.

Ne-ne bechoraga yuz ursam o'zim.
Uning ko'rki ortar, kesayin so'zim.

Boyisa, olamga yoyilsa oti
Ketarman u yerdan, ketar shuhrati.

Yana sochiladi u tergan moli,
O'sha-o'sha bo'lib qolar ahvoli.

Bunga o'xshar endi shoirning so'zi,
Bu shoir so'zidir bilimsiz ko'zi.

Kelar qut kishiga oti jonlanar,
Yangi oydek ortar, yorug'i bo'lar.

Yoyiq, telba-davlat, ko'ngil bog'lama
To'lindex bu davlat yana yemrilar.

Yana bir ma'nini ochayin senga,
Eshitgin uni sen, ishongin menga.

Bu oy o'rni bo'ldi juda munqalib,
O'rinsiz bo'ladi ajib ish qilib.

Bu oy burji Sar(a)ton¹ bu o'y aylanar,
Uyi aylanar ham o'zi o'grilar.

Ne uyga kirarkan bu Oy tez chiqar,
Chiqari uchun tez u uyni yiqar.

Mening o'zim unga, qara, o'xshadim.
Quygi goh yuqori bo'lar bu fe'lim.

Kelarman, ketarman, yurarman burun,
Olamni kezarman, menga yo'q o'rin.

Bu ma'nida meni Oyto'ldi bilib,
Atadi donishmand man'odor qilib.

¹ Saraton — bu burj nomi asarda ikki xil: Quchiqliq hamda Saraton nomi bilan keltirilgan.

Mana men — shu davlat, san'at-hunarim
Dedim ayb-u xislat — o'zimda borin.

Ochib so'zladim so'z, so'zim ishga sol,
Itarsang itar, yo o'zing tutub ol.

Elig aytdi bo'ldi, eshittim so'zing,
Yorishdi so'zing ham yaraysan o'zing

Tilagim shu erdi: seningdek kishi,
Xudo berdi endi, e erlar boshi.

Xudo kimga bersa tilak orzuni,
Xudo shukri uzar uning qarzini.

Bu kundan keyin men tinim bilmayin,
Buning shukrin etay, xato qilmayin.

Nima der eshitgin donishmand tetig,
Olamdan o'tarda qo'yib bir bitig:

Shukur qil, e ne'mat egasi, unar,
Shukur qilsa, Xudo ne'mat orttirar.

Bu ne'mat egasi unutar o'zin,
Shukur qilsa Xudo o'girmas yuzin.

Oz ezgu uchun et talay shukrini,
Ne'mating ko'paysa bila qadrini.

Shukur qilsa ne'mat biri o'n bo'lar,
Biri o'n bo'lar, ko'r, uyi liq to'lar.

Elig berdi olqish, ko'r, Oyto'ldiga
Kecha-kunduz etti yaqin oldiga.

Rosa maqtadi-yu o'zin dedi soz,
Kumush-oltin ila etildi e'zoz.

Unga so'zlar elig deyar so'zini,
Unga tikdi elig javob ko'zini.

Bu Oyto'ldi topib elig shonini,
Qila berdi yumush tikib jonini.

Talay vaqt sinaldi, sinadi elig,
U bildi: olamda yetuk shu yigit.

Kuntug'di elig Oyto'ldiga adl sifatlarini aytadi

Elig bir kuni yolg'iz o'zi turib,
Siqildi parishon xayollar surib.

Qoshiga chaqirdi u Oyto'ldini
Kirib bordi xonga egib bo'ynini.

U turdi eligga bo'lib ro'para
Elig turdi ancha gapirmay sira.

Ma'noli qaradi, sekin imladi,
Ishorat bilan kel, o'tirgin, dedi.

Bu Oyto'ldi turdi xijolat bilan,
Ko'zin yerga tikdi malolat bilan.

Xavotirda boqdi u zimdan unga:
Yuzi so'lg'in-u qosh tugilgan nega?!

Kumush kursi uzra turarkan elig,
Ko'rar: kursi poyi uchov ayrilik.

Qo'lida tutardi yirik bir pichoq,
Shakar-u zahar ham hozir o'sha choq.

Bu Oyto'ldi ko'rib ularni bexos,
Cho'chib ketdi juda, olib tez nafas.

U Oyto'ldi tomon qarar tikilib,
"Nega, — der, — turibsan so'zing tutilib?"

Nega jim turarsan soqovdek bo'lib,
Meni bunda yolg'iz bu yanglig' ko'rib?"

Bu Oyto'ldi aytdi, e baxtli xoqon,
Qayerdan topayin jasorat bu on?

Ko'rinar bo'lakcha bu kun atvoring,
Shuning-chun turibman deyolmayin "g'ing".

Bilimli o'qitar nodonga tag'in:
G'azablimi beging — yo'lama yaqin.

Yana yaxshi degan dono bilag'on
Bek olov bo'ladi g'azablangan on.

Agar bo'lsa beglar juda serg'azab,
Yaqin turma unga, e fe'li ajab!

Qutursami beglar kelib g'azabi
Yiroq tur ulardan, tegar azobi.

Shunga o'xshar endi bu so'zlar to'la,
Dilingga jo etgin uni bir yo'la.

G'azab chog'i begka o'tirma yaqin,
Yaqin borsang agar balodir tayin.

Yovuz arslon misol bu beglar ôzi,
G'azablansa boshni kesar atayin.

Elig dedi kel-chi, menga ayt so'zing
Nega tong qotarsan, nega jim o'zing?

Bu Oyto'ldi aytdi: tongim bu mening,
Nedir kumush kursi — bu o'ring sening.

Bu kursi, bu joy ne kerakdir senga,
Ne ma'ni uqayin tushuntir menga.

Yana bir qo'lingda nima bu pichoq,
Buni ham tugalroq bilay ushbu chog'.

Uchinchi, o'ngingda nega bu shakar,
So'lingda ne uchun turar bu zahar.

Boqib ko'rsam o'zing juda serg'azab,
Hushimni yo'qotdim, bu holat — ajab.

Bu yanglig' ko'rib men seni, iymanib
Turibman ocholmay dil-u til yozib.

Kuntug'di elig Oyto'ldiga adl sifati qandayligini taytadi

Elig aytdi: uqtim so'zingni tugal,
Eshitgin, sirimni ochayin bu gal.

Kecha taklif etib berganimda joy,
Ayon bo'ldi hurmat senga hoynahoy.

G'azabim chog'ida seskanding o'zing,
Yo'qoldi so'zing-u oqardi yuzing.

Menga qilding ajib ishlar namoyon,
G'azab qaynadi-yu, o'zim lol, hayron.

O'zim — qutman, deding, tushundim seni,
Ishora, belgilar lol etdi meni.

Neki fazilating, borini deding,
Eshitdim quloqni tutib rosa ding.

Qiliqlaring ko'rdim, mayliga ma'zur,
Fe'lingga yarasha toparsan huzur.

Qara, mendagi bu holat-u ravish,
Senga ko'rsatayin ne ma'ni, ne ish.

Adolat degani nimadir o'zi?
Qara, ilg'a, tushun, e hushyor qo'zi.

Qara kursiga, boq o'zim ustida,
Oyog'i uchtadir, u mahkam juda.

Bari uch oyoqli chidamli bo'lar.
Oyoqlari tengu pishiqdir ular.

Agar siljisami ularning biri,
Boshqasi sinadi, shu ular siri.

Bari uchtalikda shu marom bo'lar,
Agar to'rtta bo'lsa, pishiqmas ular.

Nima to'g'ri bo'lsa, o'sha soz bo'lar,
Nima soz esa u dilga mos bo'lar.

Og'ar bo'lsa narsa, bukiladi u,
Bukilsami narsa — beradi qayg'u.

Ne to'g'ri bukilsa yiqilar, og'ar,
Neki to'g'ri esa, bahosi oshar.

Xohi bo'lsa yaxshi, xohiki yomon,
Menga barobardir hukm chiqar on.

Adolat ichida kesarman ishin,
Ayirib o'tirmay u yo bu kishin.

Bu bo'gda¹ — pichoqki, turar qo'limda,
Qirar, qirqaverar ne bor yo'limda.

Pichoqdek kesarman, pishirib ishin,
Cho'zib turmagayman da'vogar kishin.

Shakar ul kishiga nasib bo'ladi,
Adolat sabab kim sevinch oladi.

Shakardek yoyilib borar u kishi,
Sevinchi ko'payib yozilar qoshi.

Zaharni qarasang, ne odam ichar?
Zolim esa, yana odildan qochar.

Menga kelsa, agar g'alva qilib,
Urag'un² yegandek qisilar o'lib.

Qoshimning tugugi belgidir faqat,
Yovuzlarga menda sira yo'q toqat.

Menga teng o'g'il-qiz, yaqin-u yiroq,
Musofirmi, mehmon misoli chaqmoq.

Adolat sahnida teng erur bari,
Qonunda barobar odat singari.

Bu beglik asosi adolat bo'lur,
Begi to'g'ri bo'lsa tiruklig olur.

Bunga o'xshatibdi donishmand kishi,
Dono so'zin tutsa yurishar ishi.

Adolatda bo'lur bu beglik qo'li.
Bu beglik moyasi adolat yo'li.

¹ Bo'gda — ikki tomoni ham keskir, xanjarsimon pichoq.

² Urag'un — bir xil dori.

Adolatli bo'lsa begi eliga,
Tilak orzulari kelar bir yo'li.

Bu Oyto'ldi so'rar, ey baxtli odam,
Kuntug'di nomini izohla bu dam.

Elig dedi: Dono, bilgalar¹ qo'yib,
Izohlab berishdi, o'zlari yo'yib.

Quyoshga qaragin: kamaymas sira,
Kamaymaydi nuri, u bo'lmas xira.

Mening qilig'im ham unga o'xshadi,
Adolat-la to'ldi sira o'chmadi.

Tug'ar kun nuridan yorishar olam,
Bari xalqqa yetar, ozaymas hech ham.

Adolat degani mangudir mudom,
Bari xalqqa teng-u yana bardavom.

Zaminga socharmi nurini quyosh,
Ming alvon chechaklar ko'taradi bosh.

Qay elga yetishsa adolat agar,
Qoya tosh bo'lsa-da bo'lar jilvagar.

Bu yaxshi yomon deb saralamas kun,
Bariga nurini berar uzzukun.

Mening fe'l-xo'yim ham shunday belgilik,
Olamga yetadi o'zimdan ulig².

Yana kun burjidir sobit, barqaror,
Sira ado bo'lmas, nuri ham bisyor.

¹ Bilga — bilimdon, dono, donishmand.

² Ulig — ulush, hissa

Bu kun burji — Arslon¹, nomi ham muqim,
Joyi muqim esa uni buzar kim?!

Mana, raftorim-u eshitding tugal,
Yorug'lik muqimdir menda har mahal.

Oyto'ldining eligga savoli

Bu Oyto'ldi dedi: Ko'paysin quting,
Nasibang bo'lib ko'p, yoyilsin oting.

Mening ham o'zim ko'p uzun yo'l yurib,
Yetishdim nihoyat toliqib, horib.

Shu xil xislatini eshitib bilib,
Bekor kelmadim men seni sog'inib.

Qani ayt ne xilda qilayin yumush,
Sevinching nimadan, ma'qul qaysi ish?

Yumush beg diliga o'tirmasa gar,
Bu xil yumush oxir nimaga yarar.

Nima deydi, eshit Ila² otlig'i,
Yumush sabab bo'lgay eli qutlug'i.

Yumushchi yumushin etarkan jadal,
Begi sevinchini desin har mahal.

Begi yumushidan bo'lsa gar rizo,
Qut ochar eshiging uyin doimo.

Yumushchi yumush-la chiqadi to'rga,
Yumush bilmasa gar qoladi yerda.

¹ Arslon — Asad burjining turkiy nomi.

² Ila — joy nomi.

Begi roziligin ololsa quli,
Eshigin ochadi saodat yo'li.

Eligning Oyto'ldiga javobi

Elig dedi: Uqtim men bari so'zing,
Sevinchimni tutgin, avayla o'zing.

Senga aytayin: bor ba'zi bir yomon,
Ulardan yiroq tur, bo'lursan omon.

Menga yoqmas ishning birovi yolg'on,
Bulardan bo'lagi zug'um beomon.

Qurumsoq, suq ersa agarda o'zi,
Shoshib yursa, yana uyatsiz ko'zi.

G'azabkor, hovliqma yoki nafs quli,
Ichuvchi, yaramas ham egri qo'li.

Bu yanglig' kishilar yaramas menga,
Barin aytdim endi yashirmay senga.

Yarayin desang sen menga ushbu dam,
Ulardan uzoq tur, ayo muhtaram.

O'shanda yaqinroq bo'lursan menga,
E'zoz-u e'tibor ko'payar senga.

Oyto'ldining eligga savoli

Bu Oyto'ldi dedi: Eshitdim buni,
Yana bir savol bor, tushuntir uni.

Bu ezgu degani qanaqa kishi,
Ne xilda bo'ladi qilig'i, ishi?

Eligning Oyto'ldiga javobi

Elig dedi: Ezgu degan har kishi,
Eng oldin eliga naf bermoq ishi.

Xalqqa bergan nafi unga zeb, ziynat,
Sira qilmas ammo malomat, minnat.

O'z nafin tilamas boshqalar uchun,
Fidoyi bo'ladi, sarf etib kuchin.

Oyto'ldining eligga savoli

Yana aytdi Oyto'ldi: Uqtim so'zing,
Bo'lak bir savolga javob ber o'zing.

Menga to'g'rilikni izohla bu dam
Kunini yoritsin toki har odam.

Qanaqa bo'ladi ularga qiyos,
Bu yo'lda yuruvchi bo'lar nega mos?

Eligning Oyto'ldiga javobi

Elig dedi: To'g'ri deganning o'zi,
Tili-yu dilida bir bo'lar so'zi.

Tashi ich, ichidek bo'ladi tashi,
Bu yanglig' bo'ladi asil, chin kishi.

Ko'ngil keng-u ochiq tutsa u yurib,
Xijolat chekmasa kishini ko'rib.

To'g'rilik kerakdir kishiga mudom,
Bu chinlik ichida yarashadi nom.

Odam emas, asli odamlilik noyob,
Odam emas asli yaqinlik noyob.

Bunga o'xshatibdi shoir so'zini,
Senga aytay endi, ko'rgin o'zini.

Yuruvchi odamzod juda ko'p, talay,
Butun, chin kishidir noyob har qalay.

Odammas insonlik topadi e'zoz,
Ularga ixlos-u duo kelar mos.

Oyto'ldining eligga savoli

Yana so'rdi yigit: Ey, elning quti,
Men uchun ochilsin bir so'zning qati.

Munosib kishi ham bo'larmi yomon,
Yomon yo kelarmi bu yaxshi tomon?

Eligning Oyto'ldiga javobi

Elig dedi: Ezgu bo'lar ikki xil,
Biri ezgu yo'lin mudom tutdi, bil.

Biri chin bo'ladi tug'ilgan ondan,
O'zin asragay u bari yomondan.

Biri ezgulikni tark ham qiladi,
Yomonga qo'shilsa yomon bo'ladi.

Yomon ham bo'ladi, qara, ikki xil,
Ularning o'zaro ayirmasin bil.

Tug'ma yomon bo'lar ularning biri,
Toki o'lmas ekan arimas kiri.

Yana bir muvaqqat bo'ladi yomon,
Eshi ezgu bo'lsa o'tar shu tomon.

Tug'ma ezgu mudom ezgulik qilar,
Olam ahli undan talay naf olar.

Yomon tug'ma bo'lsa unga yo'q da'vo,
Odamga ofat — u olamga — balo.

Bunga o'xshar endi bu turkcha maqol,
Eshitgin uni sen, o'qi, dilga sol.

Ona suti ila kirsar qay qiliq,
O'lim tutmaguncha buzilmas yo'riq.

Mijozga qorilib kelar bo'lsa ish,
O'lim kelmaguncha buzulmas emish.

Qorinda yaralgan qiliq yo odat,
Qora yer qatida yo'qolar faqat.

Yaqin bo'lsa agar yaxshiga yomon,
Yomon bo'lar u ham qo'shilgan zamon.

Yomonga yaxshilar cho'zar esa qo'l,
Bari yaxshilarga shu bo'ladi yo'l.

Yana bir sabab ko'r: bu yaxshi yomon,
Yaqinlik tufayli turishar omon.

Begi ezgu bo'lsa xaloyiq tugal,
Turish-turmushida turar shu amal.

Yaqin tutsa beglar ezgu kishini,
Yomon ham soz etar qilar ishini.

Yomon yaqin bo'lsa begiga agar,
Yomon qo'l cho'zilar eliga qadar.

Yomon bosh ko'tarsa yaxshilar yitar,
Yaxshi madad olsa, yomonlar ketar.

Agar beg soz etsa ishin tun-u kun,
Tugal ezgu bo'lar fuqaro butun.

Bu begi yomon nom chiqarmasa to,
Yomonlar bir qadam qo'yolmas hatto.

Begi ezgu bo'ldi mana ko'p zamon,
Yomonlar topolmas jazodan omon.

Agar ezgu bo'lsa budun¹ boshchisi,
Faqat ezgu bo'lar uning ishchisi.

Agar ezgu bo'lsa beg bo'lar odam,
Eli boy bo'ladi, yasharar olam.

Oyto'ldining eligga savoli

Yana Oyto'ldi der: Ey fe'li go'zal,
Elig yorlaqadi, tushundim tugal.

Nafi bor nafini ololsa kishi,
O'ziga bo'lar zeb, yurishar ishi.

Tovar-molga intiq bor insoniyat,
Lekin kifoyamas faqat bir niyat.

Ulug'likni istar esa qay odam,
Pokiza, niyati sof o'lsin bu dam.

Niyat yaxshi esa, natija sara,
Bu xil mol yarashar saraga, qara.

¹ Budun — xalq, millat vakillari.

Yomonlik yomonlar nasibi mudom,
Unga kim qo'shilsa — "yomon" oldi nom.

Noshoyon neki bor joyi yerdadir,
Ipak, shohi — nodir: joyi to'rdadir.

Munosib sha'niga duo ming-tuman,
Yomon topgan o'rin tubandir, tuban.

Bunga o'xshab aytar piri zakovat,
Dononing so'zida naf bo'lar faqat:

Yaxshilik balandga chiqishdek go'yo,
Uni har nodon ham qilolmas ammo.
Ulug'lar ishiga havasmand talay,
Murodga yetishgan sanoqli, dono!

Oyto'ldining eligga savoli

Oyto'ldi so'radi, ey dono elig,
Agar-chi shu qadar esa ezgulik.

Uning bir qusuri bormi olamda,
Namoyon bo'lar u qaysi odamda?

Eligning Oyto'ldiga javobi

Ezgulik har doim odam dilida,
U hatto maqtalar nodon tilida.

Yaqinlik qilishda yomon har kishi,
Avval o'ylab ko'rar: tusharmi ishi?!

Kamsuqum bo'ladi bu xil odamlar,
Yomon esa unga beradi g'amlar.

Ezgular ezgulik qilar doimo,
Fisq-u fujurlarga qilmagay parvo.

Faqat hozirini o'ylagan kishi,
Yomonlik qilar-u topar ko'z yoshi.

Faqat yaxshi ishlar qiluvchin eshit,
Faqat yaxshilik qil, o'zingga ish et:

Yomonga ham yaxshi bo'luvchi odam,
Senga intilaman, tezlatib qadam.

Ey ezgu, senga kim to'yadi tugal?
Beri kel, quchayin seni ushbu dam.

Nima naf etsa senga gar bugun,
Zarar yetkazadi balki erta kun.

Bugun kelsa senga biror manfaat,
Zarar berishiga hozir tur faqat.

Yaxshilik o'ng bo'lar, yomonlik-chi so'l,
Biri do'zax, biri jannat sari yo'l.

Necha keltirarkan bu kuning rohat,
Keyin qayg'u g'amga keladi navbat.

Kishi ko'rsa qancha alam, a'ziyat,
U yoqda bo'lakcha bo'lar vaziyat.

Mana shuni bilgin haqiqat deya,
O'kinchsiz kun uchun shu bo'lar moya.

Yana yaxshi degan dili pokiza,
Dili pokizaning tili ham toza.

Kim ezgulik etsa yomonlik ko'rib,
O'shani qo'msayman men orzu qilib.

Ey ezgu senga kim to'yar, ayt menga,
Beri kel, men ochman, tashnaman senga.

Naqadar sitamgar bu ezgu kishi,
Roziman, bo'layin uning chin eshi.

Yomonlik ila bo'lsa beglik menga,
Qo'yarman, kerakmas-u, qolsin senga.

Kishilar fe'lida yomonlik to'la,
Halovatlari oz, azobi mo'l-a.

Bunga mengzar endi shoir aytgan so'z,
Uning ma'nosin bil, ochiladi ko'z!

O'kinarmi ezgu o'z ishi uchun,
Yomonlar o'kinchi qayerdan, nechun?
Yomonlik qilar yomonlik javob,
Yomonga yaxshilik qilaver bugun.

Nechuk olqish olsin tub asli yomon,
Nechuk duo olsin yomon bu zamon.

Tubanlik, yomonlik, yovuzlik to'liq,
Yomonlar qilig'i bo'lar, ey ulug'.

Balo, mehnat, azob, o'kinch-u yig'i,
Yomonga javobdir shu ko'rgiligi.

Nechuk sevmay, axir, bu ezgu kishin,
Nechuk maqtamayin uning har ishin.

Saxovat, kishilik, naf-u ezgulik,
Shu ezgu kishidan kelar belgulik.

Birovki qilarkan mudom ezgu ish,
Bilib ol, o'shadir mudom ezgu esh.

Eshing ezgu bo'lsa, niyat ham bajo,
Eshing ezgu bo'lsa, yuzing pursafo.

Rohat-u farog'at, quvonch-u ovinch,
Yaxshilar javobi bo'lar bu sevinch.

Elig aytdi: Yigit uqib ol so'zim,
Sen aytgan savolga javob shu, qo'zim.

Yer o'пти, ko'r, Oyto'ldi qildi ta'zim,
Dedi: E bahodir, xoqonsan azim.

Jahonning jilovi bugun qo'lingda,
Esonlik, omonlik eshing yo'lingda.

Seni etmasin tark sira buyuklik,
Quvonch — qutga eltsin seni tiruklig.

Ulug'lik ila sen topaver mador,
Adolat-u qonun senga dastiyor.

Oqaversin orzu qurimas bo'lib,
Bu davlat yashasin qarimas bo'lib.

Sevinchlar jam bo'lib qo'lingni olsin,
Alam, g'amda yoving tamom yo'qolsin!

Munosib ko'rolsa ishin turini,
Balandroq ko'tarar obro' qo'rini.

Nima deydi eshit, yumushchi kishi,
Yumushi tufayli yurishgan ishi:

Beray senga o'git: boshga tushsa ish,
Tasodif tufayli tilama yumush.

Yumush qilsang agar munosibga qil,
Saxiy huzurini kumush, oltin bil.

Baxillar ishiga ovungan kishi
Tiriklik yo'qotar, o'kinchdir ishi.

Baxil bog'i qachon ko'karar, qachon,
O'zidan qizg'anib berarmidi non.

Bu Oyto'ldi sekin o'midan turib,
Uyiga yo'l oldi sevinchli bo'lib.

Tun-u kun ishini etardi bajo,
Yumush qildi o'zi go'zal bexato.

Sadoqatda bo'ldi o'zi tun-u kun,
Elig tutdi kunda o'ziga yaqin.

Kun-u oylar o'tdi yugurib, shoshib,
Yigitning obro'si borardi oshib.

**So'zlamog yaxshimi yoki so'zlamay jim
turmoq yaxshiligi haqida aytadi**

Elig Oyto'ldini bir kun undadi,
O'rin berdi, o'tir deya imladi.

Yigit kirdi tutib o'zin muloyim,
Ko'zin yerga tikdi, quloq tutdi jim.

Elig dedi, so'zla, Oyto'ldi, so'zing,
Nega jim turibsan, soqovsan o'zing?

Javob berdi dedi: Ey dono kishi,
Beg oldida qulning yo'qolar hushi.

Elig indamasa, so'z ochgay nechuk,
Begi so'ramasa tilim berk, tugug.

Bilimli so‘zin sen oson sanama,
So‘ramasdan avval so‘zing so‘zlama.

Birovni chaqirsa birovi tilab,
O‘sha so‘zin aytsin so‘ziga ulab.

So‘ramasdan oldin so‘zin so‘zlasa,
So‘zi to‘g‘ri uni, e yilqi¹, desa.

Yana telba, nodon kishi ul bo‘lar,
So‘ramasdan oldin donolik qilar.

Qizil til qiladi qisqa yosh seni,
Esonlik tilasang, yopiq tut uni.

Nima deydi eshit, tilin qisgan er,
So‘z-u muloqotda o‘zin bosgan er:

Qora bosh yovi bu qizil til bo‘lar,
Necha boshni yedi, yana ham tilar.
Boshingni tilasang, tilingni tiygin,
Tiling istagan kun boshing yo‘q qilar.

Elig dedi: uqtim so‘zing bermalol,
Tirikka so‘z aytmay yurishi mahol.

Axir ikki turli gapirmas inson:
Birisi soqov-u, birisi nodon.

Soqov-ku tili yo‘q, sira so‘zlamas,
Bilimsiz nodon-chi, so‘zin kizlamas.

Bilimsiz tilini tiymog‘i kerak,
Bilimli chechanlik qilmog‘i kerak.

¹ Yilqi — hayvon, bu so‘z keyinchalik faqat “ot” ma‘nosida qo‘llana boshlagan.

Bilimli tilidir yerga suv misol,
Suv oqsa ko'karar o't-o'lan, nihol.

Bilimli kishining shoni ko'payar,
Oquvchi buloqning suvi ko'pirar.

Donolar misoli sero'tloq chimzor,
Qayeriga boqma, uning suvi bor.

Bilimsizning ko'ngli qum, sahro soni,
Oqib kirsam daryo to'lmas o'pqoni.

Yana aytar: elig biladi magar,
Tiriklik tugaydi til etsa zarar.
Tirik odam axir nechuk so'zlamas,
Kerakli so'zini kishi kezlamas¹.

Kishi so'raganda kerak so'zlasa,
So'ramasa so'zin tamom kezlasa.

So'ramoq go'yoki bir erkak kishi,
Javobi ayoldir turar turmushi.

Ya'niki bu erkak biron bo'ladi,
Ayoldan bolalar ko'p tug'iladi.

Eligning Oyto'ldiga savoli

Elig dedi: uqdim, so'zing bari chin,
So'rab olay yana, javob ayt tag'in.

Bu til zararini deding sar-basar,
Nafi bormi shundan eshitay xabar.

¹ Kezlamoq — yashirmoq, berkitmoq.

Ba'zi so'zda bo'lar ziyon, zarari,
Nahot shunday esa so'zlarning bari?!

Oyto'ldining eligga javobi

Javobida yigit beradi ta'lim,
Faqat zarar emas, albatta, tilim.

Yomon so'z bema'ni tilidan chiqar,
Bilimsizni dono yilqi deb atar.

Johil tili mudom yomon so'zlagan,
Yomon so'zdir asli qora bosh yegan.

Yomon so'z kishiga beradi zarar,
Yo'lin topsa, so'zlar faqat naf berar.

Qora qorni to'ysa yotar mol kabi,
Yomon so'zga moyil uning matlabi.

Yesa, to'ysa, yotsa u hayvon go'yo,
Bunga sabab uning qilig'i, dono.

Dono tanin qiynar to bor imkoni,
Tani qiynalar-u semirar joni.

Tananing ulushi tomoqdan kirar,
Jonning ulushi — so'z, quloqdan kirar.

Ikov belgi bo'lar bilimliga boq,
Ulardan bo'ladi yoqimli yonoq.

Biri bo'g'iz esa, biri yana — til,
Ular nafi sira tugamaydi, bil.

Bilimli tilining, nafin ko'p bilar,
Bo'g'iz, tilni asrab bilimdon bo'lar.

Eligning Oyto'ldiga savoli

Elig der tushundim, buni shubhasiz,
Ma'nida necha xil bo'lar ayt-chi, so'z?!

Qayondan kelar u, boradi qayon?
Bularni tushuntir menga bu zamon.

Qachon so'zlasa-yu qachon qolsa jim,
Yarashiq bo'ladi, e dono hakim?

Oyto'ldining eligga javobi

Bu Oyto'ldi aytdi: so'zning o'rni — sir,
Barin o'n desa, til deydigani — bir.

Birin ayt, tiyib to'qqizini o'zing,
Tiyilgan bo'ladi asil, chin so'zing.

Eligning Oyto'ldiga savoli

Yana so'rdi elig: so'zda naf bormi?
Yo so'zdan kelari faqat ozormi?

Oyto'ldining eligga javobi

Javob berdi, dedi: nafi kam emas,
Topib aytsa, qulni birov kam demas.

So'z nafi bilan, ko'r, tuban, yerdagi
Yashil ko'kka tegar, bo'lar to'rdagi.

Agar so'zlay olmas esa ushbu til,
Yashil ko'kdan uni urar yerga, bil.

Eligning Oyto'ldiga savoli

Yana der: bu so'zlar qachon ko'p bo'lar,
Qachon oz, yoqimli yo mahbub bo'lar?

Oyto'ldining eligga javobi

Bu Oyto'ldi dedi: oshiq so'zdir shul,
Eshitar chog'ida zeriksa ko'ngil.

Savolga munosib bo'ladi oz so'z,
Uning ma'nosi ham yarashiq, soz so'z.

Bunga mos, munosib shoirning so'zi,
Munosib javobdan yorishar yuzi:

So'zing yaxshi so'zla, keragini bil,
So'raganda gapir, so'zni qisqa qil.
Talay tingla, biroq gapir ozgina,
Bilim birla aysang, maqtaladi til.

Eligning Oyto'ldiga savoli

Elig dedi: senga savol bor yana,
Menga aytgin uni ochib rosmana:

Bo'lar kimda, ayt-chi, bu so'zning chini,
So'zim kimga aytay, tushuntir shuni.

Oyto'ldining eligga javobi

Dedi: donolardan eshitgin tayin,
Bilimsiz, nodonga eshittir keyin.

Ulug'dan eshitmoq joiz bo'ladi,
Kichiklarga aytsa, ko'ngil to'ladi.

Ko'p eshitib ozroq so'zlasa, ammo
Menga shundoq degan bilimli, dono.

Talay so'zdan olim bo'lmas hech kishi,
Mudom tinglash ekan olimlar ishi.

Soqovsifat bo'lsa qaniydi odam,
Bilimni gapi ko'p olar qaysi dam?

Eligning Oyto'ldiga savoli

Elig dedi: bildim, tushundim so'zing,
Yana bir savolga javob ber o'zing.

Sukut yaxshimi yo so'zin so'zlasa,
Ochiq so'zlasami yoki kizlasa?

Oyto'ldining eligga javobi

Bu Oyto'ldi dedi: eshitgil, xoqon,
Tiling so'zlamasa, bilim noayon.

Agar o'ylasaydi, bilardi odam:
Tilida yaxshi-yu yomon mujassam,

Bari tebranuvchi, sanoqsiz inson,
Yaratganni tilda etadi bayon.

To'ralgan tuman ming el-u xaloyiq,
Xudoni madh etar o'ziga loyiq.

Yaraldi olamda talay xaloyiq,
Ular madh etishar o'ziga loyiq.

Joni bor kishiga keragidir shul:
Birisi shirin so‘z, biri ochiq dil.

Ko‘ngil, til yaralgan, ko‘ngil — so‘z uchun
So‘zi egri bo‘lsa, kuyar bus butun.

Nafi ko‘p bo‘ladi, so‘z esa mavzun,
Agar egri bo‘lsa, azobi uzun.

Agar so‘zlasa rost, tiling tebrasin,
So‘zing egri esa yashir-chiqmasin.

Agar so‘zlamasang deyishar soqov,
Talay so‘z — ezmalik yo‘liga garov.

Kishi ermalari yovuzdan yomon,
Kishi kamgapiga e‘zoz har qachon.

Bu so‘zdan eligning tashvishi arib
Ko‘zin ko‘kka tikdi qo‘lin ko‘tarib.

Xudo shukrin etti duo bepoyon:
O‘zingsan, dedi u, — mehr etgan ayon.

Faqat ezguliklar berildi menga,
Ming bora qulliqdir, ey egam, senga.

Tilagimni berding, yana orzular
Yetishdi mol-dunyo, talay ezgular.

Ne tarzda etarman haqingni ado,
Men uchun o‘zing qil, ey sohib ado?

So‘zin kesti, ochdi karam qo‘lini,
Bechora topoldi karam yo‘lini.

Elig Oyto‘ldini qadr etdi chunon,
Tilda maqtov berdi, qo‘lida ehson.

Vazirlikni berdi, yana tamg'asin,
Tug'i, nog'orasi, unvon, jig'asin.

Bori elga qildi qo'lini uzun,
Bo'yin berdi yovi past bilib o'zin.

Bu Oyto'ldi bo'ldi bor ishga sarkor,
Taqdiridan bo'lib rozi, minnatdor.

Boyidi elati, yashnadi eli,
Elig duosida xalqining tili!

El-u yurt farovon, ketti g'amlari:
Qo'ziga qo'shilib yurdi ko'k bo'ri.

Yashnadi elati kelib adolat,
Baland bo'ldi elig qo'lida davlat.

Yuraberdi shu tarz mudom tun-u kun,
Toboro yashnadi eli bus-butun.

Elida ko'paydi yangi kent¹, ulush²,
Xazinaga to'ldi ko'p oltin, kumush.

Sevindi elig, ko'p shodlikda o'zi,
Olamga yoyildi nomi, ish, so'zi.

Baxtning bebaqoligi va davlatning bevafoqligini bayon qiladi

Tugal tilak topgan chog'i Oyto'ldi,
Quti qarib, orqa tayanch yiqildi.

¹ Kent — shahar.

² Ulush — qishloq, aholi yashaydigan manzil.

Yana yaxshi degan bilimli dono,
Tugal bo'lsa ne'mat yeyilmas aslo.

Bundan ham yetukroq bilim so'zlagay,
Ne'mat tugal bo'lsa, tugar yosh degay.

Yana yaxshi demish donishmand so'zi,
Dononing so'zidir — bilimsiz ko'zi:

“Pasaygan o'sadi, baland pasayar,
Yorug' xira tortar, yurgan susayar.

Har ishning bo'ladi so'nggi, oxiri,
Oxiriga yetgach pasayish tugar”.

Oyto'ldi tilagi topdi-ku kamol,
Tiriklik tugadi, qolib ketar mol.

Yana yemirildi bu to'lgan oyi,
Qodir qishga yetdi bahor chiroyi.

Yarashiq mijozi qorishti tugal,
Birisi kuchaydi, birin bossa sal.

Mijozi aynidi, osh bo'ldi zahar,
Cho'kib ketdi ko'ngli, dardi kuchayar.

Mijozi aynidi bo'lib bemajol
Misoli dol bo'ldi alifdek nihol.

Chalib yerga otdi og'ir dard kelib,
To'shagida yotdi u mungli ulib.

Tabiblar terildi, tomir ko'rdilar,
Har biri bilganin deya berdilar.

Birov dedi: balki qon tutgan buni,
Oqizmoq kerakdir tomirdan qonni.

Kishi kasal bo'lar, yana sog'ayar,
Olamda kasal bir senmisan, jigar?

Nechun tilda ko'rksiz yurar bu so'zing,
Ko'ngilni ne uchun buzarsen o'zing?

Menga-ku sen eding rahnamo, tayanch,
Tuzalib ketasan, so'z aytma ayanch.

Senga shifo bo'lar, umidsiz boqma,
O't urma dilimga, jigarim yoqma.

Bu Oyto'ldi aytdi, ey ulug' xoqon,
Bu dardga davo yo'q, chora ham biron.

Tug'ilgan odamzod o'lmog'i ham bor,
Balandning bir kun past bo'lmog'i ham bor.

O'sishga tushish bor, balandga quyi,
Sevinchga alam bor, baxtga ko'z suyi.

Axir senga aytgan edim bu so'zim:
Qilig'im beqaror, muqimmas o'zim.

Fe'l-u raftorimni aytgandim senga,
Ko'ngil bog'lash kerak emas-da menga.

Borarman, sen shubha qilma sira ham,
Ishonma, desalar o'lmaydi odam.

Ishonchsiz dema ham so'kmagin meni,
Vafo qilmas olam, qo'yar u seni.

Jafo qildi deb sen qisinma menga
Mendan-da jafochi bu dunyo senga.

Mendan so'ng o'larsan, g'ofil bo'lmagin,
Dunyoga ishonma, g'amda qolmagin.

Qadr etgan eding-ku xizratsiz begam,
Xizmating qilolmay ketarman bu dam.

Tilak, orzu emas mening o'lmog'im,
Bu kun topib bo'lmas kelib bormog'im.

Qiyalib o'larman, jon erksiz bo'lib,
Qutular yerim yo'q tiruklig olib.

Yo'q edim yaratdi, qildi parvarish,
Meni ulg'aytirdi — edim bir qarish.

Siliq yuzli edim, bitirdi soqol,
Qora quzg'un edim, qildi oqqush — chol¹.

Bo'yim edi o'qdek, egildi qomat,
Tiriklik tugadi, yetildi fursat.

Juda yaxshi ekan, qara, ushbu so'z,
Eshitgin buni sen, ayo nurli yuz.

Qay boshga yetishsa oqqushning tusi,
Ko'ngildan joy olsin uning yog'dusi.

Kishida egilsa o'q kabi qomat,
Pok etsin ko'ngilni, yetildi fursat.

Oqargudek bo'lsa qora soch, soqol.
O'limdan nishona erur ushbu hol.

Shoir nima deydi, sen o'zing eshit,
Eshitgin, ey ezgu, o'zingga ish et:

“Bu soch oqarishi — o'limdan xabar,
Tirikka hayotni u aziz qilar.
Bu ne'mat yeganing — tiruklig yeding,
O'lim ham seni yer, qolma bexabar.”

¹ Gap qora sochlarning oqarishi ustida bormoqda.

Oyto'ldi, der elig, — shoshilma birrov,
Kasallik degani gunohga garov.

O'lib ketaversa barcha og'rigan,
Kishi qolmas edi nasiba yegan.

Seni qutqaradi bu darddan o'zi,
Yomon o'yni dilga kiritma, qo'zi.

Duo qildi elig: “o'zing och yo'lin”,
Shifo tilab Rabdan ko'tardi qo'lin.

Turib chiqdi keyin g'am-u alamda,
Saroyga yetishdi zo'rg'a u damda.

Xaloyiqqa berdi talay mol-tovar,
Umid qildi: “zora biror naf berar”.

Naf etganda edi o'limga tillo,
Kumushni qilardi kishilar fido.

Sadaqani o'lim tan olsaydi gar,
Sira o'lmas edi ulug' boshchilar.

Bu Oyto'ldi dardi og'irlashdi, ko'r,
Qo'lin yuvdi qondan, ruhga kelib zo'r.

O'kindi, dedi, ey esiz, tiriklik,
Behuda yo'qoldi, esiz, yigitlik.

Ochilgan g'unchaday edim-ku o'zim,
Ajal tutti, eltar, benaf bu so'zim.

Olam molin oldi ko'zim suqligi,
Qolar mol, kutarmi olam yo'qligi?!

Uzun bo'lgan edi qo'lim-u tilim.
O'lim keldi endi, qisildi tinim.

O'kindi, ko'zda yosh misoli buloq,
O'kinchi o'limga naf etmas biroq,

Ne mungli erur bu — kishi o'gloni,
Tilakdek bo'lolmas uning davroni.

Tilak topsa bo'lmas tiruklig degan,
Tirik bo'lsa, bo'lmas tilagin yegan.

Kishi topsa davlat unutar o'zin,
Yashil ko'kdan ustun yuritar so'zin.

Amalga erishsa olam hech bo'lar,
O'lim ko'zni ochar, biroq kech bo'lar.

Yesa, to'ysa fe'li bo'ladi yomon,
Ko'rib-bilib og'u yeyar u zamon.

Alamdan ezilar, rohat siqadi,
Yaqinin topar, tez oyoq yig'adi.

O'kinchda uradi boshiga qo'lin,
Dediki: yo'qotdim adolat yo'lin.

Nega kerak edi bu oltin, kumush,
Nega bermadim men chig'oyga¹ ulush?!

Nega ortga surdim savob ishini,
Nega xafa qildim beayb kishini.

Agar ezgu ishlar olardi amal,
Nafi balki tegar edi bu mahal.

O'kinchga nima naf bo'ladi bu kun,
O'lim tutti, kesdi unimni butun.

¹ Chig'oy — kambag'al, yo'qsil, beva-bechora.

Ulush — hissa, ulush, tegish.

Nima deydi eshit pishiq ko'z odam,
Kishiga qayishgan, shirin so'z odam.

Nafas olguchiga eshikdir o'lim,
Yuruvchi yurar-u deyolmas "lom-mim"

Nimadir tiruklig, nimadir o'lim,
Qayerdan kelurman, qayerga yo'lim?

Nega men tug'ildim, o'lishgami yo,
Nega kulgidan so'ng yig'i, ey Xudo?!

Olamda o'limdan ne bor bemaza,
Qani edi kishi sira o'lmasa.

Bunga moslab aytdi shoir so'zini,
Ma'nosi ochadi kishi ko'zini:

"Olamda nima bor o'limdan yomon,
O'limni o'ylasa, chirillaydi jon.
O'lim bir dengizdir: uchi, yo'q tubi,
Tubi yo'q quduq bu o'lim begumon".

O'limin bilmagan g'ofil esa ko'p,
Naf etmas agarchi tavba qildi xo'p.

Halovat ichida g'ofil o'tgan kas,
O'lim tutsa qandoq oladi nafas.

Ko'zi suq, to'ymagan olam moliga,
O'lim kelsa boqqin uning holiga.

Yaqin tortsa kimni mol-davlat komi,
Qora yer qatida kesilar dami.

Sevinchlar ichida mudom kulguchi,
Yig'iga hozir bo'l, ayo o'lguchi!

Nima der, eshitgin, uquvli, dono,
Bu soʻzga tayansang nafi beado:

“Kishi oʻrin istar esa ziyoda,
Yomonlik qilmasin ikki dunyoda.
Yomonlik qilmagin, e feʻli ravon,
Feʻl-u soʻzni soz tut har bir asnoda”.

Oytoʻldi oʻkinib uzoq yigʻladi,
Oʻkinchi bu yerda dilin dogʻladi.

Chigʻoylarga¹ berdi koʻp oltin-kumush,
Yaqinlarga qoʻydi merosdan ulush.

Koʻzin koʻkka tikdi, dedi, ey Egam,
Egani bilarmi boʻlak bu olam?!

Yaratding, yashatding avaylab meni,
Sening fazling edi — bilarman uni.

Oʻzingga sigʻindim koʻngildan oʻzim,
Ajal keldi, endi kesildi soʻzim.

Qutular yerim yoʻq sira oʻlimdan,
Xudo rahmatimi olar qoʻlimdan.

Tubanlikda qildim talay yomonlik,
Marhamat ichida bergin omonlik.

Esiz, oʻtdi begor bori tiruklig
Esiz oʻtdi begor davron-u beglik.

Soʻzin kesdi, biroz ezilar turib,
Koʻzidan yosh oqar oʻgʻilni koʻrib.

¹ Chigʻoy — kambagʻal, yoʻqsil, bechora

**Oyto'ldining o'g'li — O'gdulmishga
o'git berishini aytadi**

Yolg'izgina o'g'li bu Oyto'ldining,
Kichik edi yoshi o'sha o'g'lining.

Oti O'gdulmish-u asli ko'p toza,
Yuzi ko'rkli edi, fe'li ozoda.

O'g'ilni u chorlar o'ziga yaqin,
Turib quchti, ko'zda chaqildi chaqin.

Dedi: o'g'lim, endi ketarman, mana,
Senga qolgay o'rnim, bari mol, ana.

Sen eding men uchun ko'z nuri misol,
Ketarman, jon o'g'lim, eson, ezgu qol.

Yana yaxshi degan bu turk sardori
O'g'il-qiz ko'rur ko'z nuri singari.

O'g'il-qiz g'amidir tubi yo'q dengiz,
O'g'il-qiz g'amidan sariq bo'ldi yuz.

Kishida bo'larkan o'g'il-qizlari
Unga silkigay qo'l orom kezlari.

O'g'il-qizni deya ota yer etin,
O'g'il-qiz atarmi otasin otin.

Bu Oyto'ldi aytar: eshit, ey bolam,
So'zimni unutm, quloq tut bu dam

Ota edim, o'g'lim, men o'zim senga
Otim edi Oyto'ldi, qaragin menga.

Tirikligi to'ldi bu Oyto'ldining,
O'kinchda o'lar, ko'r, holi yo'q uning.

Shirindir tiruklig, og' u bu o'lim,
O'kinsam, qochishga qani bir yo'lim?!

Ovundum olamga ko'ngilni berib,
Vafo qilmadi u, ketar yuz burib.

O'ziga bo'lib ko'p asir, mahliyo,
Ko'ngil berdim, u-chi qaramas qiyo.

Jafo qildi dunyo, qaridim o'zim,
U avrar seni ham, e qora ko'zim.

Kerakli ishimni uzoqroq qo'yib,
Keraksizni qildim firibga to'yib.

Shamol, yel kechardek tiruklig kechar,
Befoyda hayotim tugar, nom o'char.

Pul-u mol bilan ham bitarmi ishim,
Qo'limdan tutuvchi qani bir kishim?!

G'ofil bo'lmaganlar, eshit, nima der,
O'lim sabog'iga ko'z och, quloq ber:

Dono, aqli ketdi, o'limni ko'rib,
Zakovat egasi lol qoldi turib.

Qara, qanday o'tkir o'lim timog'i,
Naqadar ayanchli kishin urmog'i.

Bezakli saroying yo'q etar o'lim,
Yig'ilgan har neni yo'qotar o'lim.

Bunga mos soz aytar shoiri zamon,
O'qigin, yodingda tutib yur har on:

Olamda ne bo'lsa unga hiyla bor,
Behiyla bo'lsa-da chorasi tayyor.

Har ishning munosib bo'lar chorasi
Faqat bu o'limga chora kimda bor?

O'gdulmishning Oyto'ldiga savoli

Eshitdi o'g'il, ko'r, otasin so'zin,
Til ochti, otaga o'girdi yuzin.

Dedi: otajonim, so'zim bor senga,
Uni men so'rayin, javob ber menga.

Bu dunyo ichida kechirding hayot,
Chiqarding hunar-u bilim birla ot.

So'rading, eshitding, ko'rolding talay,
Taniding qora-oq nedir har qalay.

Faqat yo'q o'limga birorta chora,
Bu xil natijadan jigarlar pora.

Topilmasa bo'lak chora yo iloj,
Xazina eshigin o'zing katta och.

Xazina yo narsa seni asrasa,
Topiladi yana Xudo xohlasa.

Nima deydi eshit ko'zi to'q kishi,
Tuz-u noni kengu saxiylar boshi.

Kishiga ulash mol, yedir ham ichir,
To tovar¹ senimas sen uni kechir.

Eson bo'lsa, yigit topiladi mol,
Tirik qushga doni yetar bermalol.

¹ **Tovar** — qadimgi turkiy so'zlardan biri, narsa, mol, buyum ma'nosini anglatadi.

Tirik bo'lsa inson tilagi yaqin,
Jon-u tani sog'ga yetar rizq tayin.

Oyto'ldining javobi

Javobda Oyto'ldi, dedi: ey o'g'il,
So'zimga ko'ngil ber, unga amal qil.

O'limga naf etmas oltin-u kumush,
O'limni tiyolmas na bilim, na ish.

O'limni tiyganda bu dunyo moli,
Mungli tugarmidi amaldor holi.

Hakimlarga hikmat nafi bo'lmadi,
Donolarni bilim xalos qilmadi.

O'limga naf etsa edi bir malham,
Tabib zoti o'lmas edi bitta ham.

O'lim qilsa edi agar yuz qilib,
Mo'tabar rasullar qolardi turib.

Tug'ilgan tiriklar kelar o'lgani,
O'limga tug'ilgan tirik kim, qani?

Bu dunyo qo'nalg'a: keluvchi ko'char,
Yoki u — bir ajdar: yer-u ochiqar.

O'g'dulmishning Oyto'ldiga savoli

Eshitdi, O'gdulmish so'ng aytar: otam,
O'limni shu qadar bilarkan odam —

Nega g'ofil qolding tiruklig ketib,
Nega koyinarsan fig'onlar etib.

Nega terding, axir, oz qolar moling,
Ulashsang, yengilmi bo'lardi holing.

Yashasa-yu g'ofil bo'lsa gar odam,
O'kinsin o'ziga dod etib bu dam.

Bugun o'kinishdan nima g'am, chora,
Boshin yerga urib tursa ming bor?!.

Oyto'ldining O'gdulmishga javobi

Bu Oyto'ldi dedi: ey o'g'lim, eshit,
Meni ko'r, unutm, o'zingga ish et

G'ofillik chalg'itdi, o'kindim o'zim,
Ko'zing och, aldanma, e ko'rkli yuzim.

Tug'ilgan tug'ilar o'limi uchun,
O'zi bormas, ajal kesadi kuchin.

O'limga asirdir tug'ilgan bari,
Bir odim qo'yilmas vaqtidan nari.

Bunga o'xshar endi shoirming so'zi,
Tugal puxta bo'lar shoirming o'zi:

Har neki yaralgan — kuni belgili,
Nafasdin olishning soni belgili.

Yil, oy, kun kechardek tiriklik kechar,
Kechar kun qo'yarmi seni belgili.

Oyto'ldi dediki: menga boq, o'g'il,
Ne holda ketarman kuzat, qara, bil.

Faqat tashvishim-u dilimda tugun:
Qolarsan bu yoshda bir o'zing bu kun.

Nechuk kechar holing: shu og'riq boshda,
Tashvishim yo'q mening bulardan boshqa.

Ota ishi singsa o'g'liga agar,
Uning qilig'ida bo'lar jilvagar.

Nazoratda bo'lsa bolaning o'zi,
Yorug' bo'lar ota-onaning yuzi.

Agar unga bo'lsa nazorat yomon,
Yaramas bo'lar u, ishon, begumon.

Ota bo'lsin, desa bolam gar dono,
Nazoratda tutsin uni doimo.

Nima der eshitgin o'g'illi kishi,
Boshidan kechirgan, yetilgan yoshi.

Erka bo'lsa kimning o'g'il yo qizi,
Mung-u aziyatda yig'lagay o'zi.

Kichiklikda bebosh qilib qo'ysa gar,
Bolada gunoh yo'q, gunohkor — padar.

O'g'il-qizning esa xulqi yaramas,
Javobgar otadir, bo'laklar emas.

Bola o'rganarkan hunar rosmana,
Ulg'aygach sevinar ota-yu ona.

Bolangni avayla, ota bo'lguchi,
Topilmasin toki keyin kulguchi.

Bilim-u hunaring o'rgat bu mahal,
Toki bo'lsin bari qilig'i go'zal.

O'gdulmishning Oyto'ldiga javobi

Bu O'gdulmish aytar: ey otajonim,
G'am-u qayg'ung ila kuyadi jonim.

O'zingdan keyin, o, tirik turmayin,
Sening g'amlaringni sira ko'rmayin.

Sening g'amlaringni mehribon Egam
Menga bersin toki ko'rmay aslo g'am.

Agar bermas esa, yetishsa ajal,
Na chora bo'lar, bu — taqdiri azal.

Hayot hukmiga bir bezak — yig'ilar,
Hayot hukmi keldi, yig'ini chiqar.

Dunyoga erishgan ne-ne pahlavon,
Oh-u vohda ketdi o'lim kelgan on.

Bilar eding dunyo jafochiligini,
G'ofil yurding uzoq sen o'zing lekin.

Barcha dunyo bo'lsa bitta yerga jam,
Senga zo'rg'a tegar ikki en bo'z ham.

Tiriklik uchun gar o'kinsang o'zing,
O'kin, mudom yig'la, quritma ko'zing.

Yana qayta kelmas kechirgan kuning,
Ne qilma, baribir, yaqindir tuning.

Men uchun esami agar ushbu ish,
Oh urma, ne kerak bu begor yumush.

Yaratilgan eding, yaralgan o'lur,
Yaralgan o'lur-u yaratgan qolur.

Otaday mehribon yo'q-ku odamda,
Xudo mehri ammo ulug' olamda.

Seni u yaratdi, qut berdi o'zi,
Menga ham nasiba uning rizq-ro'zi.

Gadoga muhabbat o'zidan kelar,
Kichikka ulug'lik o'zidan bo'lar.

Bunga o'xshar endi donolar so'zi,
Donolar so'zidir nodonlar ko'zi:

Dononing so'ziga o'rin bo'lsa dil,
Buzuqlik davosi deya shuni bil.

Yaratganning o'zi azizdir aziz,
Aziz bo'lsa kimki topar undan iz.

Ezilganga tayanch, kichikka orzu,
Yomon-u yaxshiga qulovuzdir¹ u.

Eshitti, Oyto'ldi o'g'il so'zini,
Ko'tardi qo'l, tikib ko'kka ko'zini.

Xudoga shukr etdi u talay-talay,
O'g'il esli-hushli o'sar har qalay.

Dediki: o'g'ildan ko'ngil bo'ldi to'q,
Xudo fazli ila bunga shubha yo'q.

Chin aytilgan o'zi, qara, ushbu so'z
Ma'nosi uqilsa yorug' bo'lar ko'z:

Xudo kimga bersa, farosat, bilig²,
Bari orzularga uzatar alig³.

¹ Qulovuz — yo'l ko'rsatuvchi, rahnamo, murshid.

² Bilig — bilim.

³ Alig — qo'l.

Kishi fe'li qo'shsa kishiga chiroy,
Yorishgandek bo'lar qora tunda oy.

Bari ezgulikka moya ezgu fe'l,
Shu sabab yumushga qut bog'lagay bel.

Bu Oyto'ldi qo'lin ko'tardi yana,
Dilidan ko'p duo o'tardi yana:

“Butun olam bo'ldi sen sabab, Egam,
Tirik yuruvchining nasibasi ham.

Meni sen yaratting, taqdir shunaqa:
Gunohkor qulingman, o'zing yorlaqa.

O'zing asrab, o'zing ko'tarding baland,
Olam moli bo'ldi tilakka monand.

Bari orzu, ne'mat yetishdi begam,
Sevinchim sig'ishmas ichimga, egam!

Menga yetdi hukming, ketarman, mana,
Yagona o'g'il ham qoladi, ana.

Ota edim, endi bu ota o'lar,
Uni asra o'zing, e mangu padar!

Sevinchga yaqin tut, balodan hazar,
Uzilmasin undan ilohiy nazar.

Yomondan uzoq tut, yaqin ezguga,
Sira muhtoj etma yeg-u kiyguga”.

Ko'ngildan chiqardi ezgu duoni,
Ey ezgu duo, sen daf et baloni.

Nima deydi, eshit, kishi ezgusi,
Kishi ezgusining bo'lar belgisi:

Xudo inoyatin olsa qay odam,
Musharrafdir unga har ikki olam.

Agar qulga bo'lsa Xudodan yo'lak,
Unga qo'l beradi bor orzu, tilak.

Xudo fazli kimga bo'larkan nasib,
Bari ne'mat, orzu kelar munosib.

Bunga moslab aytdi uquvli kishi,
Uquvli kishining yurishar ishi:

Sening fazling ila, panohi olam,
Tilak, orzu olar yaralgan odam.

Qay odam ishonsa yaratganiga,
Eshigini yopar balo, qayg'u, g'am".

Oyto'ldining O'gdulmishga javobi

Oyto'ldi: bilib ol, deyar, jon bolam,
O'limni unutma, pishiq bo'l, bu dam.

Ishonma, tiruklig shamoldek kechar,
Oqil bo'l, bu davlat juda tez ko'char...

Seni asragaydir faqat bir — Xudo,
Tilasa, yopishmas senga hech balo.

Mana, ayrilarman o'zim ushbu kun,
Alam yoshlarin to'k, o'kirgin, o'kin.

O'limimdan keyin nima qilmog'ing —
Sanayman, ochib tut ikov qulog'ing.

Oyto'ldining O'gdulmishga o'git berishini aytadi

Ko'ngil, tilni sof et, Xudoga sig'in,
Bu dunyo ko'p aldab qo'yadi tag'in.

Butun yaxshi-yomon Xudo hukmi bil,
O'ziga ishon-u toat unga qil.

Neki lozim esa o'zidan tila,
O'zidan bo'lak yo'q, senga kuch, bil-a.

Butun buyrug'in qadr etib hamisha,
Qadrga qadrdir Xudodan pasha.

Fe'l-atvorni soz tut, unutm a o'zing
Ko'ngil til kichik tut, semirtma so'zing.

O'zung o'tga otma bu dunyo uchun,
Kishi molin olma, ko'rsatma kuching.

Mana men: yashadim, qaridim, biroq,
Nelar qildi olam, o'zing ol saboq.

Mol-u mulk to'la-yu yeyolmadi jon,
O'kinchda kechar kun, zarar — bepoyon.

Senga qoldi molim, menga yuk ular,
Tutolsang, yiroqdir g'am-u qayg'ular.

Qo'lingdan kelarmi tutib qol, darig',
Toki qilsa, mayli, yuzingni yorug'.

Qo'lingdan kelmasa bu molni tutish
Yuzing nasibidir, ko'r anduh, so'lish.

Yashagin fe'lingni mukammal etib,
O'sha chog' kelar qut, alamlar ketib.

Nima der, eshitgin, fe'li to'g'ri er,
Har ikki olamni fe'li to'g'ri yer.

Agar kim tilasa farog'atli kun,
Qidirsin to'g'rilik libosin butun.

O'zing beg bo'layin desang bobaqo,
Tuz-u to'g'rilikda bu ish mutlaqo.

Ulug' xalq boshini ushlasang agar
O'zingga adolat yo'lini o'ngar.

Ravon, rost, bo'larkan fe'li kimsani,
Ham u, ham bu dunyoda tug'adi kuni.

— Bolam, dedi yana Oyto'ldi, — eshit,
Bu so'zni hamisha o'zingga ish et.

Faqat ezgulik qil, yomondan yira —
Senga qut kelajak, yomonlik yirar.

Yomon ishni tutma — zarar keltirar,
Yomonlik ilonidir — chaqar, o'ldirar.

May ichma, tubandan tuta ko'rma esh —
O'zing ezgu, ishing bitar peshma-pesh.

Shu ikki qiliqdan aziz baxt qochar,
Kishiga gadolik yo'lini ochar.

Yana ikki kasga so'zing so'zlama,
Yoyilar yashirgan so'z-u sir hama.

Chaqimchi kishini yaqin tutmagin —
U elda yoyadi butun bilganin.

Sinalgan kishiga tayan shu joyda,
Senga tekkay undan tuman ming foyda.

Eshit bor so‘zin-u ishonmagin tez
Ko‘ngil sirin ochma, yashir hamma kez.

Latif bo‘l, hasaddan yiroq tut o‘zing,
Bu ikki qiliqdan nasibadir — mung.

Ayolni bo‘sh qo‘yma, eshikka qara,
Ba‘zan ayol sabab yuz bo‘lar qora.

Uyga yot, ko‘chaga — bormasin ayol,
Sina do‘st-og‘ayni — barin bemalol.

Fe‘lingni tut ezgu, moling farovon,
Fe‘ling ezgu bo‘lsa, kelar mol shu on.

Bunga o‘xshar endi: bu so‘zni eshit
Bu so‘zdan ulush ol, o‘zingga ish et:

“Tirik beg kishiga kerak ezgu fol,
Kim ezgu fol esa topaverar mol.

Yomonga kerakmasmi dunyo, qara,
Topishga topar-u mol unga uvol!”

Uyatsiz kishidan yiroq tur mudom,
Nomusliga yetsin bu olqish, duom.

Ishingda shoshilma, qilib peshma-pesh,
Shoshilmas kishiga umid-orzu esh.

Hamisha yo‘riqni me‘yorida tut,
Yo‘riq o‘rtachami, sevinch, qutni kut.

Tiling saqlagin-u ko‘zing saqlagin,
Bo‘g‘iz saqlagin — ne yesang oqlagin.

Xiyonat elidan doim chetda tur,
Avom isyonidan doim yuzni bur.

Tilingda yurmasin beglarning so'zi,
Donolik bo'lsa gar, mayliga, qo'zi.

O'zingga, birovga sog'inma ziyon,
Tamom ezgulik qil har on, har zamon.

Ne yergaki kirsang, chiqishingni ko'r,
Chiqishni bilmasa, balo yetar zo'r!

G'azabingni bosgin, doim bo'l og'ir,
Shoshilmas kishiga sevinch qo'l berur.

Ne deydi, eshitgin, shoshilmas kishi,
Uning soz bo'ladi buzulgan ishi.

Kishi sabr tufayli tilagin topar,
Qanoat tufayli u oqqush tutar.

Kelar esa azob, mashaqqat senga,
Keyin yetishadi rohat ham, to'nga¹.

Agar davlat oshib, ko'tarsa ovoz,
O'zingni bosolsang, bo'lar ezgu, soz.

Og'ir bo'l, og'irlik jasurlar ishi,
Falakka topar yo'l har og'ir kishi.

O'limni unutma, hozir bo'l biroq,
O'zingni unutma — kechar kunga boq.

Tilingdan chiqarma bu yolg'on so'zing
Bu yolg'on tufayli qorayar yuzing.

Yor-u do'stga doim yaqinlik ula.
Ulug'-u kichikka boqa bil kula.

¹ To'nga — sher, yo'lbars. Alp Er To'nga nomidagi oxirgi so'z ham shu ma'noni ifodalaydi.

Qo'lingni ochiq tut, kishiga oshir
Kishi aybi ko'rsang, sen ochma, yashir.

Toatga yaqin bo'l, Xudoga sig'in
Gunohdan uzoq tur, yo'ling qil tayin.

Ziyod bo'lsa davlat kerilma, qara,
Doim ezgulik qil kishilar ora.

Bu dunyoga bo'lma sira mahliyo,
U bo'lsa-da qancha, bo'lar tez ado.

Ishonma tiruklig go'yo tush kechar,
Quvonma bu qutga — u qushdek uchar.

Uvol qilma umring, ezgulik qilib
Shodon yur, olamdan keraging olib.

May ichma, fasodga aralashma hech
Zino qilma zinhor, fosiqlikni kech.

Bu ikki qiliqdan aziz qut qochar,
Kishiga gadolik yo'lini ochar.

Ne der tinglagin sen, sinagan kishi,
Sinagan kishilar bo'lar ish boshi.

May ichma, zinodan hazar qil, hazar,
Senga u gadolik to'nini yopar.

Bu maydan topar yo'l gunohga yurak,
Zino it bo'lib, ko'r, qutingni qopar.

So'zin kesti Oyto'ldi dedi: o'g'il,
Unitma, keragi senga mana shul.

Ishongin, so'zimni chin aytdim, tugal,
Tutolsang, sevinch ham qolar har mahal.

Senga so'zladim men qumaru¹ — o'git —
Unitmay ko'ngilda tuta bil, yigit.

**Oyto'ldi Eligga qumaru — vasiyatnoma
yozib qoldirganini aytadi**

Xudo nomi ila etibon og'oz,
Qo'liga oldi u qalam-u qog'oz,

Xudo nomi ila so'zin boshladi,
Yaratgan, yashatgan, kechirgan, — dedi.

Olam-u odamni yaratdi Egam,
Nasiba ulashdi bariga begam.

Tilagan tilagi bo'ladi tugal,
Yaralgan neki bor o'zi etdi hal.

Joriy bo'ldi bari ne bo'lsa tilak,
Unga kerak emas madad yo ko'mak.

O'limga yaralgan bu sonsiz tirik,
Faqat o'zi o'lmas, budir bilgulik.

Sevimli rasulga beado salom,
Tegizsin Xudoyim uzun, bardavom.

Yana eshlariga yetib salomim,
Musharraf bu baxtga etsin Xudoyim!

Uzog'-u bardavom yasha, ey elig,
Nasibang butun-u qading bo'lsin tik.

Oyto'ldi nom edi, bu fe'lim to'la,
To'lalik ozaydi bugun bir yo'la.

¹ Qumaru — meros, vasiyat ma'nosini bildiradi; shaxs oti o'mida ham keladi.

Yubordi elchisin bu o'lim endi,
Qutular yerim yo'q, ko'zim ham tindi.

Inoyating menga hech bo'lmadi kam,
Topinolmay ammo ketarman, otam.

Javob o'rninga deb bitibman bitig,
O'qib rozi bo'lgin, e baxtli elig.

Bu dunyo ishida esh edik, illo,
Ishim chin ko'ngildan etoldim ado.

E'tibor-u hurmat hisobsiz menga,
Ular haqi pand-u o'gitim senga.

Nima deydi, eshit, sodiq bir kishi,
Kishiga muhabbat sodiqning ishi:

Sadoqatli inson so'zi bir jilov,
O'git pand bo'ladi balolarga g'ov.

Sadoqatli bo'lar kishilar chini,
Ularning so'zin tut, ulug'lar seni.

Qumaru¹ so'ziga amal qil, bolam,
Amal qilsang unga ketar g'am, alam.

O'lim keldi yaqin, o'kindim o'zim,
Nima naf beradi o'kinchim, so'zim.

Kerak bo'lar endi ibodat, toat,
Ulardan bo'lagi o'kinchidir faqat.

Qolib ketdi endi bor oltin-kumush,
Ulardan yetishdi nadomat ulush.

¹ Qumaru — wasiyat, uning meros, yodgorlik degan ma'nolari ham bor. Ayni paytda asarda bu so'z kishi nomi sifatida ham ishtirok etgan.

O'kinchda o'larman, o'kinch nafi yo'q.
O'zimdanda ko'raman, ko'ngil emas to'q.

Bu kun men ketarman, bu — oxirgi yo'l,
Keyin senga navbat, bunga amin bo'l.

O'lim kelmasidan, elig, ko'zni och,
Olamga ezgulik urug'ini soch.

Esonliq chog'ida eling ko'nglin ol,
Tovar-mol borida ulash bemalol.

Kuch-u zo'rlik emas, degin adolat,
Dil-u tilda shod et elingni faqat.

Nima deydi, eshit, so'zi to'g'ri er,
So'zi to'g'ri doim ko'ngildagin der:

“Ajral kelmasidan bo'l unga tayyor,
Tiriklikda etgin toatni bisyor.

O'lim kelsa, tutsa o'kinch nafi yo'q —
Qora yer qatida yig'la zor-u zor”.

Mendan keyin, elig, pishiq bo'l juda,
Yo'qotma bir onni sira behuda.

Olam aldagaydir bu davlat bila,
Bori ish ichida solihlik tila.

Siyosatni odil yurit, ey elig,
O'ng-u so'lga to'lar faqat ezgulik.

Bu dunyo deb o'tga o'zing urmagin,
Havas boshini yanch, qarab turmagin.

Bu dunyo moliga bo'lib qolma qul,
Seni qo'yman ekan, uni qo'ymagil.

G'ururlanmagin ko'p, ko'kis kermagin,
Vafo etmas olam, ko'ngil bermagin.

Yaqinlaring esa kishi a'losi,
Yomondan yiroq tur, tegar balosi.

Kishi suqiga sen bermagin ishing,
Vafosiz kishiga yedirma oshing.

Toatdan tinma-yu, gunohdan tiyil,
Toatdan bo'lak naf yaramaydi, bil,

O'limni unutma, hozirlikni ko'r,
U pistirmasidan chiqar, baloxo'r.

Qayerga beginsang topadi o'lim,
Yugurma, baribir, tutadi o'lim.

O'lim haqligini unutma zinhor,
Peshonada oxir o'lim muhri bor.

Qani kim qutuldi o'limdan qochib,
Qani qolgan omon zamoni kechib?!

Juda yaxshi degan bilimli moslab
Ne-ne zamonani ko'rib, qiyoslab:

Musofir-u karvon misoli odam,
Qo'noqda abadiy qolurmi odam?!

Ota orqasidan tug'ilar o'g'il,
Ona qorni bo'ldi unga bir manzil.

Onadan tug'ilib, ataldi oti,
Ulov bo'ldi unga zamona oti.

Sahargi xo'rag-u tungi har xo'rak
O'lim sari seni yetaklar, demak.

Olam bir rabotdir, olam bir rabot.
Rabotda qay odam qolur umrbod.

Peshonada mudom bo'lar ikki yo'l,
Birovi o'ng bo'lar, biri bo'ldi so'l.

Yo'ling o'ngcha kelsa, yurishdi ishing,
Agar so'lcha kelsa, urib yor boshing.

Ey elig, ekinzor misoli olam,
Ekin ekib olar nasibin odam.

Neki eksa yerga shu unar yana,
Nima bersa ortga shu qaytar, ana.

Kishi molin olma, yana to'kma qon,
Bu ikki gunohdan ulir chiqsa jon.

Bu tushdek tiruklig o'tar belgisiz,
Qul-u beg ortiga qayta kelgusiz.

O'tar kun bo'ladi senga misli tush,
O'kinchni kim o'ylar uchar boshda xush.

Nima der, eshitgin ko'z ochgan odam,
G'ofillik so'ngida so'z ochgan odam:

Yana yaxshi degan shoirlar uni,
Bu she'r ma'nosini uquvchi qani?

Tushingdek kechadi tiruklig, hayot,
Qani bir nishona, qani belgi, ot.

Kuningni kechirgin tilak-orzuda,
Tiriklik tugar-u, qolar ohu dod.

G'ofil bo'lma qolgan kuningga tag'in,
Tiriklik o'limga shu qadar yaqin.

Baxil bo'lma, saqlan, ey ulug' xoqon,
Saxiy nomi qoldi, ko'p uzun zamon.

Sipoh-u mol-tovarga ko'ngil qo'ymagil,
Naf etmaydi ular, buni yaxshi bil.

Yaramas kishiga fido etma jon,
O'zing o'rtamagin, chekib ko'p fig'on.

Sendan oldin o'tgan ko'p beg-u xoqon,
O'lib ketdilar-ku guvoh — shu davron.

Bu o'lim senga ham bir kun chog'lanar,
O'lim qarshisida nafas bog'lanar.

Nima der dunyoning aybini bilar,
Zakovatdan olib o'gitlar qilar.

Sho'r, achchiq suv misol bu olam moli,
Ichishga ichar-u qoniqmas dili.

Ko'lankaga yana bu dunyo o'xshar,
Quvsang-ku qochadi, qochsang yopishar.

Sarobdir, qo'yaver, bu dunyo ishi,
Tutayin deganda yo'qotar kishi.

Ey elig, eta ber ezgu ish faqat,
Begi ezgu bo'lsa, ezgu — raiyat.

Talay och bo'rilar tutar saroyini,
Ey elig, avayla sen ushbu joyni.

Eli — qo'y misoli, beg — qo'ychivoni,
Sevishi kerakdir qo'yin posboni.

Og'ir bo'l har ishda, tiyib g'azabin,
G'azab begni buzar, buzar asabin.

Dag'al so'zing aslo bilmasin biroq,
Dag'allik kuydirar misli o't-olov.

O'y yurit, og'ir-u muloyimroq bo'l,
Faqat ezgulikka tegiz o'zing qo'l.

Ro'para keladi uzun yo'l safar,
Oqillar bu yo'lga oziq hozirlar.

Saroy, o'rda qurma, ey elning quti,
Senga uy hozirdir — qora yer qati.

Chiroyli, hashamdor saroying qolib,
Qora yer qa'rida yotarsan ulib.

Ne kerak bu qadar oltin-u kumush,
Senga tegar ikki gazli bo'z ulush.

Shoir ham yozadi ushbu so'zga mos,
Shoirning bu so'zi so'zlarga asos:

“G'ofil odamgina faqat mol terar,
O'yi yetmas: bular nima naf berar.
Boyisa, tilagin u topsa tugal,
Tiriklik tugaydi, o'zi jon berar”

Rohatga ovinma, quvonma, e beg,
Ovunching, quvonching o'char olovdek.

Bu dunyo uchun sen fido etma jon,
Foniy erur dunyo, bevafo — zamon.

Hozir-ku o'ranib shohi-ipakka,
Ko'milasan lekin oxir tuproqqa.

Mahbubalar bo'ldi joning rohati,
Borar joying ammo qora yer qati.

Horish bilmas yo'rg'a toyingdan tushib,
Egarsiz ot¹ kelar mungga mung qo'shib.

Xotirangda bo'lsin bularning bari,
O'kinch keltirmasin keyin yer qa'ri.

Olamda yetishsa senga gar amal,
Bu besh ishga yaqin turma hech mahal:

Haromga qo'shilma, yana qilma kuch,
Kishi qonin to'kma, sira qilma o'ch.

May ichma, fasoddan yiroq tur, yiroq,
Bular beg ishiga soladi nifoq.

O'zing mangu beglik tilasang uzoq,
Adolat et elga, shu yo'l yaxshiroq.

Elig, bu kun elda e'tiboring bor,
Elatningni asra, oqil bo'l, hushyor.

Ulug' yukni olding bo'yinga, elig,
G'ofil bo'lma, saqlan, e fe'li nozik.

Tan-u jon havasning quli bo'lar, bil,
Quli bo'lma, undan forig' o'zni qil.

Kechirgan tiriglik misoli bo'ron,
Yo'qolgan tiriklik berar qo'l qachon?!

Sovurmagin endi bu qolgan kuning,
O'zingni unutgin, unutgin munging.

Vafo qilgudekmas bu dunyo senga,
Vafo qildimi u, qaragin menga?!

¹ Egarsiz ot — tobut nazarda tutilgan.

Nima der, eshitgin, donishmand kishi,
Oqil-u bilag'on, kishilar boshi:

Olam — rabot, o'zni bir karvon sana,
Turar unda qancha shu karvon, sana.

Mulk topish yeridir olam, u — saroy,
Ne topsang keyinga surib yurgin, hoy!

Olamdan ko'charsan, yuking — omonat,
Keraksizni qo'ygin, keragin jo'nat.

Mana men borarman, o'zim — chin o'mak,
Axir, sendan ezgu nom qolish kerak.

Nima der, eshitgin, o'luvchi kishi,
O'lurda o'git-pand bermoqdir ishi:

“Tirikka pand berar o'luvchi tili:
Ko'ngilga joylagin uni bir yo'li.

Deyar: ey tirik, sen qolma g'aflatda,
Mana mendan ketdi tiruklig yili”.

Abadiy hokimlik tilasang, agar,
Qilinmas ishlar bor, yana qilinar.

Sira g'ofil bo'lma, sog' bo'l doimo,
Yuz urmasin toki qutulmas balo.

Ne ish bo'lsa, qilma ikki fursatda:
Havas-u g'azabing chog'i, albatta.

Bularga etolsang o'zing rioya,
Olam turar, amal ko'rmagay soya.

Bor ezgu kishini aziz tut, ko'tar,
Yomonlarni tutma, elingdan ko'tar.

Adolatli nizom yuritsang agar,
Kuning ezgu bo'lib, qut bog'lar kamar.

Nima der, eshit, ey bilimi ulug'
Bu so'zdan o'zingga ulush ol to'liq.

Siyosatni odil yurit doimo,
Olamga oxiri o'lim intiho.

Ezgu siyosat tut, el boshlar xoqon,
Yomon siyosatga bosh egmas jahon.

Yomon siyosatli bo'lsa gar elig,
O'zidan yomon ot qolar belgilig.

Kim ezgu siyosat yuritsa agar,
Nomini olamga yoyar muqarrar.

O'zingdan adashma, eding asli kim?!
Tubingni unutma, donishmand hakim.

Yomon fe'llidan qoch, ey qo'li uzun,
Yomon fe'lli qilar fig'onni fuzun.

Uzun bo'ldi qo'ling, sen elga yaqin,
Behuda yo'qotma kuningni tag'in.

O'tar dunyo o'tdi, ko'rinmaydi iz,
Keluvchi o'lim ham tutar endi yuz.

Meni ko'r-u, olgin ibrat — namuna,
O'kinma keyin, sen tiriksan, mana!

Kishi o'lsa undan qoladi meros,
O'zimdand qolari shu so'zim, xolos.

Sevarim sen eding, ey elig menga,
Nafi bor merosni ilindim senga.

Nafi bor meros bu kishilarga — so‘z,
Meros so‘zni tutsang nafi bo‘ldi yuz.

Bitib qo‘yganim shu edi, so‘z chini,
Unutma bu so‘zni, unutma meni.

Ko‘p uzoq yashadim, men tirik yurdim,
O‘lim bo‘ldi oxir, oqibat ko‘rdim.

Shubhasiz o‘lim ham kunida kelar,
Tirik — jonlilarning jonini olar.

Undovchi¹ yo‘liga hozirlik zarur,
Uzun yo‘l yurishga kerakdir shuur.

O‘limdan omon yo‘q, ayo oqsaqol,
O‘limga hozir bo‘l, keragini ol.

Nima der eshitgin o‘lib yotgan er,
O‘limin o‘lishdan oldin aytgan er.

Fursatida kelar o‘lim kamari,
O‘lim hozirligi shurdan nari.

Mana men deb oltin kamar bog‘lagan,
O‘lim tutgach bo‘ldi uzuq kamari.

Xoqonim, ne yumush buyurding menga,
Uni uddalash-chun yukundim senga.

Hayot bersa tavfiq bari ezguga,
Qo‘li yetar keyin yegu, kiyguga.

Omon bo‘l-u yana uzoq, tinch yasha,
Quvonch-u ovunchda oshingni osha.

¹Undovchi — Azroil.

Ko'ngilning tubidan chiqar bu so'zim,
Salomat, eson qol, e ko'rkli yuzim.

Mana men o'larman, ey elning quti,
Qolib ketar o'g'lim, bag'rimning o'ti.

O'ziga topshirdim uni yolvora,
Istasa asragay yonar o't ora.

Senga iltimosim, panohingga ol,
O'zin qo'yma, bo'lar yomonlar misol.

Olamda boriga sabab bo'lar Rab,
Butun ezgu, esiz uchun u sabab.

O'g'il-qiz sababi ota-yu ona,
Fe'li sal buzilsa, soz esa yana.

O'zim jon beraman bukun, ey xoqon,
Qolar bag'rim o'ti — kichik bir o'g'lon.

Yumushim hafi sal senda bo'lsa gar,
Sabab bo'lib ezgu yo'lga sen o'ngar.

Qarab turma, o'rgat bilim-u hunar,
Shu sabab yoningda bosh bo'lar magar.

Mos esa tutumi, yo'riqlari soz,
Olarini olsin yumushiga mos.

Behuda, bo'sh qo'yma, qarab tur faqat,
Nazoratda tursa, o'g'il topar baxt.

Kichiklikda bilsa neni o'g'il-qiz,
Qarib o'lmaguncha unutmaz hargiz.

Nima der eshitgin qari bir kishi
Sinagan, kuzatgan, yurishgan ishi:

Kichiklikdan bilim o'rgat o'g'ilga,
Qo'li bo'lar baland o'shanda elga.

O'g'il-qizga dashnom goho berib tur,
O'g'il-qizga bu ham bilim o'rgatur.

Tugatdi nomani, bog'ladi sekin,
O'g'liga uzatdi nomani keyin.

Dediki, bu xatni yo'qotma, bolam,
Eligga yetkazgin vasiyatnomam.

Xatimni o'qisin, so'ng etsin amal,
Hozirlik ko'rolsin to kelmay ajal.

Chuqur nafas oldi boqib o'g'ilga,
Dedi: sen buni uq, olib ko'ngilga.

Yana o'g'lin oldi bag'riga quchib,
O'pib yig'ladi ko'z yoshini sochib.

Dedi: o'g'lim endi, sen ko'rding meni,
Ne holda borarman unutmam buni.

Senga ham, shubhasiz, bu kun keladi,
G'ofil bo'lma, oxir har zot o'ladi.

Kerakli so'zimni yetkazdim senga,
So'zimni uqib ol, duo qil menga.

Elig yo'qlasa gar e'zozlab seni,
Yo'riq tuz, yumush qil, sinama uni.

Behuda, yurmagin begor hech mahal,
To'g'ri bo'l, og'ir bo'l, fe'ling qil go'zal.

Kechasi kech yot-u yana erta tur,
Kech yotib tez turgan qutli er bo'lur.

Xudo buyrug'ini og'ir tut, og'ir,
Eligga xizmat et, isitgin bag'ir.

Yomonga yondoshma, yiroq tur tez-a,
Faqat ezgulik qil, yo'riq yo'l tuz-a.

So'zingni avayla, omonlikda yur,
O'zingni ko'p asra, esonlikda tur.

So'zin kesdi o'g'lin quchib yig'ladi,
Fig'on chekdi yana o'kinchlar yedi.

Dedi, ey vafosiz, ishonchsiz dunyo,
Nega qilding endi menga sen jafo.

Ne'matlar ichida yayragan jonim,
Qora yerga kirar, ey pahlavonim.

Onadan tug'ilgan esam qanaqa —
Yalang'och-u mungda borgum shunaqa.

Nima der o'limi aniq bo'lgan er,
O'limdan yuragi qonga to'lgan er:

“Qorindan chiqarding, yerga kiraman,
Ilon-u chayonga jonim beraman.

Esiz tirikligim, esiz tiruklig,
O'kinch, yig'i ila go'rga kiraman”.

Qara, yaxshi degan elin boshlar er,
Bilim, zako bilan ishin ishlar er.

Ne ezgu ish edi o'lim bo'lmasa,
Ne ko'rklik ish edi kishi o'lmasa.

Rohatga yetaklar meni bu o'lim,
Shu o'lim kesadi mening tomirim.

Kishimas, kishilik esizdir, ishon,
Odam esiz emas, esiz sharaf-shon.

O'limga ajab yo'q, tug'ilgan o'lar
Tug'ilgan o'lar ham qora yer to'lar.

O'limning qiligi qadimiy, ayyor,
Uning kelmog'iga tayyor tur, tayyor.

Eligning O'gdulmishga o'git berishini aytadi

Elig Oyto'ldining tutib motamin,
Oyto'ldi o'g'lini chaqirdi keyin.

Dedi: chekmagin sen bu qadar alam,
Sevinch kelar keyin, burun kelsa g'am.

Bu alam emasdir faqat bir senga,
Musibat yetishdi, ey o'g'lim, menga,

O'zingni ovutgin, g'am yo'lin yo'qot,
Yaqin tur, o'zingni yumushlarga ot.

Otang o'lgan esa otaman senga,
Otalik qilayin, o'g'il bo'l menga.

O'gdulmishning eligga javobi

O'gdulmish yer o'pib dedi: ey xoqon,
Eling omon bo'lsin, yasha ko'p zamon.

Yumushchi qulingman, sodig'ing sening,
Fido bo'lsin jonim, eligga mening.

Fido qilgan edi otang senga jon,
Eтай endi men ham o'zimni qurbon.

Chiqardi otasi xatini o'g'il,
Eligga tutqazdi u — kichik ko'ngil.

Elig oldi, ochdi, o'qidi xatin,
Uqib oldi unda bor nasihatini.

Dedi: mehribonim, ey ravon yo'riq,
Eshigim bo'sh qo'yding, ko'ngilni qurug'.

Tirik chog'ing to'la o'tading haqim,
O'larda ham nahot yeding sen g'amim.

Haqing o'tolmadim men sening aslo,
Sening haqlaringni o'tasin Xudo.

Bu kun men-ku sendan rizoman, rizo,
Buning evazini beradi Xudo.

So'zin kesdi elig, g'amda qoldi u,
Turib chiqdi asta dilida qayg'u.

Kelib uyga kirdi ko'ngil to'la g'am,
U kun tutdi do'sti uchun ko'p motam.

O'g'il esa ochdi otaga aza,
Moli yo'qqa berdi mol-u hol toza.

Kechirdi yana u ota qayg'usin,
Yaqin tutdi o'zga kishi ezgusin.

Ko'ngilga jo etdi ota pandini,
Quti ortdi, har kun yorishdi kuni.

Nima der eshitgin oqil bir kishi,
Mudom el ishidan boxabar kishi:

“Otang pandini sen mahkam tut, mahkam,
Kuning shirin bo‘lar, ortar quting ham
Otangni, onangni sevintir mudom,
Yumushing nafi hech bo‘lmas ado, kam”.

Elig ham ishiga kirishdi, jadal
Adolat tufayli muammosi hal.

Boyidi elati, farovon eli,
Eligni duolar etar el tili.

Elig yolg‘iz edi bir kuni o‘zi,
Kitobdan uzoqqa tikildi ko‘zi.

Dilida hayrat-u, ko‘ngil bezovta,
So‘rarga kishi yo‘q xuddi shu tobda.

Bu Oyto‘ldin eslab, kuchayar dardi,
Dedi ming afsus, ey odamning mardi.

Eshikka ko‘rk edi, menga ezgu esh,
Eliga naf berar undan chiqqan ish.

Quruq qoldi o‘rmi, buzuldi ishim,
Nuqsonni tuzatar qani bir kishim?!

Yana esladi, ko‘r, der O‘gdulmishin,
Unitib bo‘larmi u ezgu kishin.

O‘limi oldidan do‘stim Oyto‘ldi,
O‘g‘lin aytgan edi, u unut bo‘ldi.

Ota o‘lgan esa, bor-ku ko‘z nuri,
Birisin tutayin, garchi yo‘q biri.

Bu O‘gdulmishga tez kishi yubordi,
Darakchi zum o‘tmay yoniga bordi.

O'gdulmishning Kuntug'di ximatiga kirishini aytadi

O'gdulmish keldi-yu ro'para turib,
Eligga ko'rindi sevinchli bo'lib.

Eligning O'gdulmishga savoli

Elig ko'rgan oni chaqirdi uni,
Dedi: falak soldi ne ko'yga seni?

Kunlaring kechadi ne tarz, ne holat,
Durustmi yuribsan yo egri faqat?

Nima qildi davron otangdan keyin,
Shodmisan yo boshing chiqmas qayg'udin.

O'gdulmishning eligga javobi

O'tindi O'gdulmish: shu elning quti
Ko'p uzoq yashasin, yoyilsin oti.

Elig xizmatidan tash bo'ldim, yiroq.
Falak yuz o'girgan, uyadi qovoq.

Ko'p bo'ldi eligning yuzin ko'rmadim,
Alam qayg'u bilan yurib, kulmadim.

Bu kun istab elig meni chorladi,
Menga qaytdi davlat, umid porladi.

Elig yorlig'ini eshitgach o'zim,
Kunim ezgu bo'ldi, yorishdi ko'zim.

Savol berdi elig unga muttasil,
O'tindi O'gdulmish, so'zga ochdi til.

**O'gdulmishning kuntutg'di
elig xizmatiga
kirishini aytadi**

Elgi dedi, bundan keyin, ey o'g'il,
Menga xizmat etgin, cho'ktirma ko'ngil.

Menda ancha edi otang mehnati,
O'tay olmadim men, bo'yinda haqi.

O'tashim kerakdir bu haqni senga,
To kelmasin ko'plar ta'nasi menga.

Eshitgin Uch O'rda¹ begi ne degan,
Farosatni qo'llab u shundoq degan.

Kishi xizmat etsa senga belgilik,
Unitmagin, bo'lma misoli o'lik.

Kishilikni qo'yma, ey asli kishi,
Kishilik qilib yur, bu mardning ishi.

Birov xizmat etsa bir, o'n yo mingdir,
Evazi uchun sen ko'p yumush singdir.

Kishi mehnatini bilmagan kishi,
Bo'lar go'yo hayvon, ey elchi boshi.

Kel, atanma hayvon, kishilikni qil,
Kishiga kishi bo'l, kishilikni bil.

Kishilik tufayli kishi topar nom,
Kishilik tufayli topar ehtiro.

¹ Uch O'rda — joy nomi.

O'gdulmishning eligga javobi

Yer o'pdi O'gdulmish, dediki, xoqon
Ko'zi tushdi menga, bu qutdan nishon.

Yumushchi qulingman, begimsan ulug',
Ulug' beg qo'yarmi qulini qurug'.

Xohi tut aziz-u xohi tut gado,
Faqat senga qilay bu jonim fido.

Chiqishga yo'naldi u ta'zim etib,
Biroz yurib, bordi uyiga yetib.

Shu kundan yumushga kamar bog'ladi,
Og'ishmay har ishga o'zin chog'ladi.

Yumush etdi tun-kun, u charchamadi,
O'sha yerda yotdi, xo'ragin yedi.

Yumushi eligga bo'ldi ko'p manzur,
Yaqin keldi ko'p qut, qo'l berdi huzur.

Nima der eshitgin yumush qilguchi,
Yumush ila davlat otin minguchi.

E beglar sevinchin tilagan kishi,
Ular tilagiga mos bo'lsin ishi.

Qul etsa begiga noma'qul bir ish,
O'zini koyisin, bu unga tashvish.

Begi istagini etmasa bajo,
Tirikligi bo'lar behuda, bejo,

O'gdulmishni elig yaqin tutdi ko'p,
Talay ish yarog'in tushuntirdi xo'p.

Yana bir kun turib o'kindi xoqon,
Dedi, afsus, ketdi chinakam inson.

Saroyda ko'p ishchi, yumushchi soni,
Mening ishimga mos etuchi qani?!

Faqat bir Oyto'ldi edi biluvchi,
Qani endi mening ishim qiluvchi.

Nima der, eshit, bu sinagan kishi,
Yaxshi-yu yomonni anglagan kishi:

Istasa yetar bor orzuga kishi,
Topilmaydi lekin ezgular boshi.

Olamda ko'p o'zin sanovchi odam,
Kishi deb ishonsa bo'larlari kam.

Ularning keragi, yarovchisi yo'q,
Ishingga naf berib yuruvchisi yo'q.

Nima der, eshitgin, so'zamol, chechan,
So'zini ma'noga to'ldirib degan:

“Yuruvchi talay-ku, yarovchisi yo'q,
Yarovchi topilsa, yuruvchisi yo'q.

Yumushchi-yu qullar yig'ildi talay,
Sobitlikda ammo turuvchisi yo'q”.

Elig dedi, yana masalda kelar,
“Urug'ligi bo'lsa urug'i qolar”.

Oyto'ldining nima atay o'g'lini,
Ota o'lsa o'g'il olar o'mini.

Ota o'ldi, qoldi bo'sh uning joyi,
O'g'il kelsa unga, bo'lar chiroyi.

Uni tarbiyalay, u bo'lsin kishi,
To bo'lsin kishiga kishilik ishi.

Bo'ladigan bola ko'rarman uni,
Faqat yoshligidir uning nuqsoni.

Juda yaxshi degan kishi nomdori,
Kishilar sarasi, el baxtiyori:

Begi cho'zsa agar qay a'yonga qo'l,
Ulug'lik sari u topar bo'ldi yo'l.

Kimni yaqin tutsa beglar o'ziga,
Tilaklari keldi uning ko'ziga.

Kulib boqsa beglar kishiga turib,
Oqib kelar eli unga yuz urib.

Elig dedi, yigit ko'rinadi soz,
Yetuk kishi bo'lar topolsa e'zoz.

Otasi haqini o'tagan bo'lay,
Sadoqat yo'lida kishilik qilay.

Ko'p edi Oyto'ldi himmati menga,
To imkon qaytaray evazin unga.

Kishilik degani bo'lar ezgulik,
Bu ezgu degani yegu, kiygulik.

Ezguni unutmaz hech yaxshi odam,
Ezgu tutar ezgu yaxshini har dam.

Nima der, eshitgin, qarilar so'zi,
Qarilar so'zin tut, unutma, qo'zi:

Ezgulik qila ber, ey ezgu odam,
Qarimas bo'ladi ezgu sira ham.

Ezgulik qarimas, butun qanoti,
Uzun bo'lar umri, buzulmas oti.

Og'irladi elig, bu O'gdulmishin,
Sinab, yukladi so'ng unga bor ishin.

Ulug'ladi uni, siyladi xoqon,
Nizom izga tushdi, soz o'ldi zamon.

Soz bo'ldi siyosat, nizom bari ham,
Tilaklari to'ldi qolmay biri ham.

Nuqsi bo'ldi san'at, so'zi bo'ldi so'z.
Qiyinalganda elig unga bo'ldi ko'z.

Elig dedi endi tilagan ishim,
Tugal bo'lar axir: ichim-u tashim.

Har ishning bo'ladi, oson, og'iri,
Og'irlikni olgan yengar oxiri.

Mana, topdim oxir tilakdek kishi,
Komilroq bo'lar u yetilsa yoshi.

Zabardast fil yoki bo'lar har bola,
Kichik yoshidanoq berar nishona.

Bunga o'xshar endi she'rga nazar sol,
Ma'nosini o'qi, keragini ol:

“Bo'lar narsalarning bo'lar belgisi,
Kichig-u ulug'da shu yang bo'lg'usi.
Anvoyi ne'matni o'sar chog'i ko'r,
Har yerda bu so'zim amal olg'usi”.

O'gdulmish bajardi ishga yuz urib,
Kechasi ham keldi ishi, so'zidan.

Yaroqsizni yiroq tutdi o'zidan,
Faqat foyda keldi ishi, so'zidan.

Tashvishlari arib shod o'ldi xoqon,
Yuki yengil o'lgach shodon olomon.

Eligning O'gdulmishga savoli:

Elig chorladi bir kun O'gdulmishin,
So'radi o'zidan neki bilmishin.

Eshit, dedi elig, — so'zimni, o'g'il,
Necha so'z so'rayman, menga tut ko'ngil.

Aytib bergin menga, nima befoyda?
Sanab ber: yana naf berari qayda?

O'gdulmishning eligga javobi

Javob berdi yigit, dedi ey elig,
Bilimning o'rdasi, sara, belgilig.

Kerak bo'ladigan ikki olamda
Ezgu qiliq, go'zal xulqdir odamda.

Keyingisi rostlik, uchinchi hayo,
Bu uchdan qut hozir turar doimo.

Fe'li go'zal bo'lsa, butun el sevar,
Fe'li sozga doim baland joy tegar.

Tiyadi yaramas har ishdan hayo,
Hayosizlik asli yomon dard, balo.

Yana biri — soflik, ochiqlik erur,
Har ikki olamda u shodlik berur.

Ochiqlig-u, hayo, ezgu xulq agar
Qo'shilsa, bo'ladi qut ham jilvagar.

Eligning O'gdulmishga savoli

Yana dedi elig: eshittim bu so'z
Foydasiz nimadir kishiga yovuz?

O'gdulmishning eligga javobi

O'gdulmish dediki, eshit, ey xoqon,
Bilishim tengicha deyin ushbu on.

Kishiga benaflar beradi zarar,
Ular ham uch turli bilsang, ey padar.

O'jar bo'lsa yana fe'li ko'p yomon,
Bulardan yomonroq to'qisa yolg'on.

Yana biri baxil, kishi pastkashi,
Bu fe'lli kishilar bo'lar past kishi.

Kimning bo'lsa fe'li haddidan yomon,
Omad kelsa hamki yetishar armon.

Taratsa shonin kim yolg'on til bilan,
Topisha olmaydi rostgo'y el bilan.

Ochko'zlikdan tuban nima bor yana,
Narsani terar-ku, yeyolmas, ana!

Bu haqda nima bor, eshit, kitobda,
E mungli, bechora, joni azobda:

Tera bilding oltin, yeya bilmading,
Oltin — yov, nega sen ado qilmading?!

E dunyoni terib, yeyolmas odam,
Mol-dunyo seni yer, hozir bo'l shu dam.

Kishi shunday esa, ketadi quti,
Kishi shunday esa, yitadi oti.

Elignig O'gdulmishga savoli

Elig dedi: yana eshitdim buni,
Yana bir savol bor, tushuntir uni:

Onadanmi dono tug'ilar kishi,
Yoki o'rganarmi yetilsa yoshi?

O'gdulmishning eligga javobi

Bu O'gdulmish aytar: ey elning quti,
Bilim-u uquvdir bu san'at oti.

Bilimsiz tug'ilar, bilinar nizom,
Bilim bilgach olar e'zoz, ehtirom.

Onadan-ku odam nodon tug'ilar,
Bilar, o'rganar, so'ng u to'rga chiqar.

Uquvni-chi bo'lmas o'rganib hech ham,
Qo'shib yaratadi mijozga Egam.

Uquvdan bo'lak bir san'at — fazilat
O'qish o'rganishdan olinar albat.

Sevindi eshitib elig bu so'zin,
Dedi: go'yo orzu etardim o'zin.

Otasin yo'qotdim mana bu o'g'il
Ota o'min oldi bilib ezgu yo'l.

Hayotga shukr etdi, dediki tamom,
Elga kerak tinchlik, ezgulik in'om

O'gdulmish ko'rinar yaqin, mehribon,
Yetuk bajaradi bor ishni chunon.

Ezgulik qilayin unga ushbu tob,
Ul ezguga bo'lsin bu ezgu javob.

Nima der eshitgin, kishi tetigi,
Kishilar sarasi, dono, yetugi:

“Kishilik qilganga kishilik qilgin,
Kishilik tengicha javobni bilgin,

Vafoga vafodir kishilik haqi,
Vafo qil, to'g'ri bo'l, ulug'lik qilgin”.

Kundan kun qadr etdi, ko'r, elig uni,
Bor elga yoyildi ovozi, uni.

Buyuk bo'ldi elda belgi-nishoni,
Ezgu duo bilan avj oldi shoni.

Ulug' bo'ldi esh-tush ora belgilik,
A'yonlar safida u bo'ldi buyuk.

Kichik tutdi ko'ngil, til, fe'lin ravon,
Adolat ichida zamon farovon.

Fe'lin tutdi ochiq, shirin tilini,
Rom etdi ich-u tash eli dilini.

Jo'ra, do'st, yaqinlar u topdi qancha,
Kishiga ularning nafi bor ancha.

A ne ezgu bo'ladi fe'li muloyim,
Yonida tog' bordek yuradi doim.

Jo'ra, o'rtogni ko'p qilsa odam,
Uning ishi pishiq, qoya u mahkam.

Ochiq ko'ngil qutga qanday yarashar,
Chiroy ortar yana u bo'lsa kamtar.

Yana yaxshi degan bu oqil kishi,
Eshitgan kishining soz bo'lar ishi.

Yaqin kelsa omad kishiga agar,
Kichik tutsin o'zin, ko'ngilni kamtar.

Kelar esa davlat kishiga kulib,
Tutib tursin uni siniqlik qilib.

Ko'chatga o'xshaydi bu qutning o'zi,
Ko'ngil kamtarligi — uning ildizi.

Ne ezgu bo'ladi fe'li soz kishi,
Ne ko'rkli bo'ladi uning har ishi.

Yaramas bo'ladi bari kerilgan,
Uning ishi ketar har kun yuz tuban.

Omad barchaga ham yarashar, ko'proq —
Uquvliga kelsa mos tushar biroq.

Bunga mos keluvchi shu baytni o'qi,
O'qigin uqib ol, e ko'nglim to'qi.

“Bilimsizga davlat yarashsa kelib,
Bilimliga ortiq yarashur bilib.

Bilimsiz bilan u yarashsa agar,
Dono bilan turar chiroyli bo‘lib.”

Omad bilan ulug‘ bo‘lsa gar nodon,
Donoga kelsa u yarashar chunon.

Nodon topsa agar davlat, saodat,
Davlat unda qilmas uzoqroq toqat.

Bu so‘zning isboti mana bu bo‘lar,
Uni anglasa kim ko‘ngil ham to‘lar:

“Kelar qut kishiga, og‘irlar uni,
Nurga to‘lar olam u kelgan kuni.

Loyiq bo‘lmaganga kelsami gar qut,
Halovatda kechmas kuni-yu tuni”.

O‘gdulmishni elig sinadi, qara,
Ishonch hosil qildi: u yetuk, sara.

E‘tiborda tutdi berib ko‘p dunyo,
Bee‘tibor tutib ko‘rdi u goho.

E‘tibor kelar chog‘ ko‘ksin kermadi,
E‘tibor pasaysa boshin burmadi.

Eligga u bo‘ldi eng yaqin kishi,
Unga topshirildi xazina ishi.

Omonatni oldi u sohib zako,
Omonat olarga bu jonim fido.

Nizom asosiga qurdi ishlarin,
Elig tutdi uni tobora yaqin.

Bor ishlarni a'lo qilib u ado,
Hisob-kitobini etar jo-bajo.

Begin asradi ham o'zin saqladi,
Xato qilmay aslo, tuzin oqladi.

Nima der eshitgin yetilgan yoshi,
Ko'zi pishgan-u ko'p yetuk, chin kishi.

Kumush-oltin asli oliy narsa der,
Kumushdan ham aziz o'zin tutgan er.

Dono bilim berar, donishmand, ko'rgin:
Dili pokizani ko'zingga surgin.

Zako yaxshi degan, qara yana ham,
Sodiqqa fido jon etsa hamki kam.

To'g'ri deb atashar, qanday bo'lar u?,
Omonatga sodiq bo'ladi mangu!

Lashkarda qar biri tugal er bo'lar?
Xulqi go'zal esa o'shal er bo'lar.

Kishilardan kim loyiq taqdirga?
Saxiy-maqtovga ham baxil tahqirga!

Yigitlar ichida tugal kim bo'lar?
Go'zal bo'lsa hulqi ko'ngillar to'lar!

Ular ichra kimlar nimaga ravo?
Saxiyga ulush ber, baxilga jazo!

Mungli desa bo'lar odam o'g'lini, —
Burun toshga tegsa, osh topgan kuni

Biri chopar, tinmas, olamni kezar;
Biri jon fidolar, dengizda suzar.

Mehnatin singdirsa kishi belgilig,
Unutma u ishni, bo'lma sen o'lik.

Qoya qo'poradi, tog' qazar birov,
Biri yer qulochlar, kezadi yayov.

Biri dovon oshar, dengizlar kechar,
Biri yer qazar, suv quduqlab ichar.

Biri lashkar ichra qilich, bolta yer,
Biri jon fidolar, yotib jon berar.

Biri o'g'ri, qotil, yana yo'lto'sar,
Biri bosmachi-yu zolim, boshkesar.

Bu yumush boisi kiyim-u tomoq,
Terar mol, yeyolmas bechora biroq.

Bular-ku bilimsiz kishi ishidir,
Bilimsizni mol de, dema kishidir.

O'ziga ishongan donishmand odam,
Tugar payti tugal yeydi oshni ham.

Uquvli kishining eshit so'zlarin,
Yurib qilgan o'zi har ish tadbirin.

Kerak yot, kerak sen olam kez, yugur.
Nima bo'lsa qismat, senga u tegur.

Ko'ngil, tilni sof tut, bilag'on dono,
O'shanda kamimas nasibang aslo.

Agar boylik istar esang olamda,
Kishilik bilandir u ham odamda.

Yana yaxshirog'in tilasang agar,
Adolatga bog'liq bo'lar sarbasar.

Yana yaxshi degan olam olgan er,
Adolat tufayli rizo qolgan er:

Bu olamda boylik tilasang o'zing,
Adolatli bo'lsin ishing ham so'zing.

Bo'lak dunyo istar esang mabodo,
Adolat ichida yashagin o'zing.

Kishi bo'lsa agar adolatshior,
Uning kun-tunida Quyosh, Oyi bor.

Adolat, kishilik ila qilsa ish,
Kuni yorishadi, soz bo'lar yumush.

Yanada yorishdi O'gdulmish oyi,
O'git sabab tiniq edi chiroyi.

Uni ko'p sinadi elig muttasil,
Bor ishin sanadi: sara, soz, asil.

Uning kamoliga berib qo'ydi tan,
Butun qilmishiga qoyil daf'atan.

Uni ko'rdi, bildi, sinadi tugal,
Kam-u ko'sti yo'qday to'la, mukammal.

Nima deydi, eshit, bilimli dono,
E nodon, bo'yin ber, egil doimo.

Sinagin, surishtir xodimni mudom,
Xodimni sinasang, qut topar davom.

Begiga yaroqli ko'rinsa xodim,
Unga xayr yo'li ham bo'lar bardavom.

Tilakcha bo'lar ish, qut olar ko'ngil,
Bek nomi elida o'sar muttasil.

Buni Yag¹mo¹ begi ko'p yaxshi aytgan,
Uning aqli har bir yumushga yetgan.

Ayo beg, ishing ish biluvchiga ber,
Yaroqli, to'g'ri yo'l qiluvchiga ber.

Agar bo'lsa begning ishi yaramas,
Uni o'zi qildi, birovlar emas.

Agar qut berishni tilasa Xudo,
Qilar chin, yaroqli yumushchi ato.

Gar istasa yerga uni urmoqni
Ato qilar pastkash, bir qurumsuqni.

U johil-ku ketar, ammo bus-butun —
Ishlari buzilar, o'ralar tutun.

O'gdulmish xizmatin ko'rib birma-bir,
Elig qildi uni o'ziga vazir.

Butun elga qildi qo'lini uzun,
E'zozladi uning, yo'riq, til, so'zin.

Amal berdi, tamg'a, ot, ziynat, libos,
E'zozladi uni xoqonlarga xos.

Saroyda kichikdan ulug'gacha to,
Salom-sovg'a berdi etib jon fido.

Xodimlar ko'rindi yoniga kelib,
E'zozladi bari ta'zimlar qilib.

Yigit siyosati bo'ldi bunga mos.
Kichik-katta bari ko'rishdi e'zoz.

¹ Yag¹mo — qabila nomiga asoslangan joy nomi

Zug'um-u balodan yiroq xaloyiq,
Elida qolmadi xulqi noloyiq.

Adolat tufayli eli barqaror,
O'zining ko'nglida farah, quti bor.

Sevuvchi ko'paydi, yomonlar cho'g'i —
Kamaydi, yiqildi ularning tug'i.

Elig qalbi to'ldi sevinchlar ila,
Tiriglik tatidi ovinchlar ila.

Bu yanglig' farog'at donodan kelar,
Bilimli, donishmand, a'lodan kelar.

Nega maqtamayin uquvli kishin
Nega tahqir etmay yomonlar ishin.

Zakovat egasi nuqul naf berar,
Yomonlar izidan kishi ne terar?!

Uquvli kishiga berar qut chiroy,
Bilimdon kishining yuzi — to'lin oy.

Nima deydi, eshit, Ila¹ beg so'zi,
So'zining ma'nisi — bilimsiz ko'zi:

Bilimsizga davlat yoki kelsa qut,
Xaloyiq buzular, bo'lar elga yut.

Uquvliga agar bu bo'lsa nasib,
Osoyish olar el, bo'lagin unut.

Bilimsizga davlat yarashsa kelib,
Bilimliga ortiq yarashur bilib.

¹ Ila — joy nomi.

Bilimsizga davlat keladi, lekin
Bilimliga kelsa, qolar tin olib.

Bilimli boshini ko'targan zamon,
O'char o't misoli bo'ladi nodon.

Elig qutga yetdi, yorishdi kuni,
Xudo hamdin aytdi, ulug'lab uni.

Ko'zin ko'kka tikdi, dedi: ey elig,
Egam sen, beruvchi zako ham bilig.

Bilim berding avval, yana erk menga,
Ravon yo'lda tutgin — o'tinchim senga.

O'zing bor, tayanch-u ezgulik uchun,
El-u yurt g'amini yegulik uchun.

Bechoralar oldi talay mol-tovar,
O'ziga ishonchdan tasalli topar.

Yashadi shu yanglig', yorishdi kun, oy,
Bari el — xaloyiq tugal bo'ldi boy.

Kishi yaxshisi, ko'r, bu yanglig' bo'lar,
Ming afsuski, shunday kishi ham o'lar.

Begi shunday esa xaloyiq baxti,
Eli shunday begning mangudir taxti.

Taassuf, bu yanglig' kishi ham o'lur,
O'zi-ku o'lar, ot abadiy qolur.

Eligning O'gdulmishga savoli

Elig yolg'iz edi bir kuni o'zi,
Yigitni chorladi, bor zarur so'zi.

Otangdan merossan, bolam, sen menga,
Otang mehnati ko'p singmadi senga.

Otang o'ldi, qolding, juda yosh, bolam,
Senga ko'rsatay yo'l o'zim ushbu dam.

Otang o'rgatolmay senga ko'p bilig,
Nadomatda ketdi o'zi belgilig.

Lekin qaydan axir shunchalik hunar,
Fazilat bo'libdi senda jilvagar.

O'gdulishning javobi eligga

Javobda O'gdulmish dedi: e dono,
Ko'p-uzoq umr ko'r o'zing, avvalo.

Xudo kimga qilsa inoyat agar,
Tilakka tegadi, tole — jilvagar.

Bunga menzab ketar bu turkiy maqol,
Uni aytar edi qari oqsaqol:

Xudo fazli ila ulug'dir kishi,
Xudo fazli bilan yurishar ishi.

Xudo berganini rad etadi kim?
O'zidan boshqada kuch bormi, hakim?!

Xudodan bo'ladi bari kuch, yo'lak,
Xudo bersa amal oladi tilak.

Bularga qo'shilsa ota olqishi
Farovon kechadi kishi yoz-qishi.

Otam bergan edi ko'p ezgu duo,
Duo birla bo'ldi bari muddao.

Sabab qildi seni bu qodir Egam,
Fazilat, bilimga erishdim bu dam.

Elig qo'lin cho'zdi, yorishdi ko'zim,
Go'yo qut qo'lga qo'l urdim o'zim.

Kulib boqsa begi agar qay zamon,
Tilaklar jam o'lib oqar shu tomon.

Kishi ko'ngli bog'dir, begining so'zi
Uni sug'oruvchi suv bo'lar o'zi.

Suv oqsa bog' ichra kamaymay sira,
Chechak, gul ochilar rango-rang, sara.

Shirin so'zli bo'lsa begi yorlig'i,
Qishi yoz bo'ladi kishi borlig'i.

Agar bo'lmasami yorlig' ezgu til,
Ochilgan chechak, gul qurib qolar, bil.

Xudo fazlin ista, bo'lib ehtiyot,
Xudo fazli bo'lsa, farovon hayot.

Bunga o'xshatibdi shoir so'zini,
Donolar biladi ishin ko'zini:

Xudo fazli bo'lsa, qut topadi qul,
Bilimi ko'payib, o'ng'arilar yo'l.

Bilim birla mudom yorishgay kuni,
Shunda fazilat ham berar unga qo'l.

Yana dedi elig: ayo O'gdulmish,
Bilim bilguchilar ne xilda bilmish?

Kishi o'rganibmi bo'ladi dono,
Dono bo'lib asli tug'ilarmi yo?

Javobga O'gdulmish chiqarib sasin,
Dedi, mayli, aytay bu so'z asosin.

Yaratishda bersa Xudo aql-u dil,
Tugal moya olar bilimdon o'g'il.

Ko'radi, kuzatib yana biladi,
Tilak o'rgatadi, qo'li qiladi.

Bilimga qo'l cho'zib bo'ladi dono,
Eliga naf berar o'zi doimo.

Es-u hush yo'q ekan tug'ilgan mahal,
Tilaklari topmas uning hech amal.

Yana bir sabab shu: bola qancha yosh
Bo'lib topsa agar bilimga bardosh —

Hayot o'rgatadi, oladi ta'lim,
Uquv tug'ma bo'lar, ammo ey hakim.

Bilim, hunar, ezgu raftor-u qiliq
O'rganilar avval, so'ng tuzar yo'riq.

Bilim-u hunarni kishi sarbasar
Kuzatib mahorat topar, qozonar.

Bunga mengzar endi bu turkiy maqol,
O'qigil uni sen, uqib nafin ol:

Bilimni o'rgansa bo'ladi kishi,
Uquv-idrok esa Xudoning ishi.

Uquv deganini Xudo beradi,
Mijoziga qo'shib uni qoradi.

Xudodan atodir uqush, belgilig,
Uquvdan bo'ladi kishiga ulug¹.

¹ Ulug — ulush, hissa.

Kishining ulug'i uquvli kishi,
Uquv erur asli fazilat boshi.

Uquvsiz kishilar kishimi bo'lar,
Uning so'zlarin kim nazarga ilar?!

Eligning O'gdulmishga savoli

Yana deydi elig, eshitdim buni,
Yana bir savolga javob ber, qani:

Uquvning bilimdan nima farqi bor,
Bularni tushuntir, ey dono, hushyor.

Uning o'zi nima, joyi qayerda,
Ne yerdan keladi, ketar ne yerga?

Javob berdi O'gdulmish, aytar: elig,
Olamda e'zoz narsa bu — bilig¹.

Uquv o'rni asli bosh miya bo'lur.
Moyasiga ko'ra u shu joyda turur.

Kishandir kishiga uquv har zamon,
Yomonlik yo'lamas unga hech qachon.

Agar nazarini tushirsa Xudo,
Bilim-la kishanlar kishin doimo.

Uquvli tirikdir, uquvsiz — o'lik,
Kel ey, nodon, olgin uquvdan ulig².

Kishi go'yo uydur, uyki zim-ziyo,
Uquv mash'aladir, beradi ziyo.

¹ Bilig — bilim.

² Ulig — ulush, hissa; bahra.

Uquvdan keladi bari ezgulik,
Bilimdan buyuklik bo‘lar belgilik.

Ikovi bilandir bu inson ulug‘,
Ikovi ulug‘lar kishini to‘liq.

A Bilim bo‘lakladi kishin yilqidin¹,
Bilimdan buyukroq nima bor tag‘in?

Uquv o‘xshatibdi, qara, bunga mos,
Uquv ishga tushsa, nafi beqiyos:

“Yilqidan ayirdi bilim kishini,
Bilim bilan inson qilar ishini,

Kelu yilqi bo‘lma, bilim ol, uquv,
Bilimdan bilishar asli kishini”.

Eligning O‘gdulmishga savoli

Sekin dedi elig: Yana bir so‘zim
So‘rayin, javob ber, e ko‘rkli yuzim.

Menga ayon bo‘ldi uquv surati,
Nechuk bo‘lar ekin uning siyrati.

Yuzi, ko‘rki, qiliq, xo‘yi qanaqa,
Yuzi, ko‘zi, yoshi, bo‘yi qanaqa?

O‘gdulmishning eligga javobi

Javob berdi O‘gdulmish, uquv har qalay
Qilig‘i go‘zal-u, quvonchi talay.

¹ “Yilqi” so‘zi “Qutadg‘u bilig” da “hayvon” ma‘nosida keladi.

Yuzi ko'p chiroyli, qilig'i ma'qul,
Bori ezgularga ochib berar yo'l.

Muloyim, yoqimli fe'l-royi butkul,
Bari tirik jonga u yumshoq ko'ngil.

Qayerga qo'l cho'zsa, o'sha yer obod,
U qachon so'z aytsa, dil bo'ladi shod.

Unga oshiq doim kichig-u ulug',
Sitorasi issiq, mehrga to'liq.

Ko'zlari yonadi, boqishlari tez,
Qay ishga qo'l ursa, bitirar shu kez.

Hal etib qo'yadi yomon ishni ham,
Eng pishiq tugunga berolgay barham.

O'ng-u chap, old-orqa, pisand emas hech,
U qilgan ish bo'lmas erta yoki kech.

Qochganga yetar-u uchganni tutar,
Tuzalar buzuqlar, sinig'i bitar.

Uquvsiz o'kingin, dedi: ey uquv,
Seningsiz yashamoq alam, g'am, qo'rquv...

Menga tegmadi bir o'zingdan ulug',
Seningsiz ko'ngillar tirikmas, o'lik.

Uquv bir chiroqdir, ko'zi yo'qqa ko'z,
O'lig tanga jon-u, soqov tilga so'z.

Uquvli uquvga dedi: ey eshim,
Ne ezgu eshimsan, bitirar ishim.

Qilig'i o'ng uning, so'li yo'q sira,
Butun, chin, ozoda, toza, bokira.

Uquv kimda desang shudir belgisi,
Bu belgi ila u uquv bilgusi.

Uquvli muloyim, rost tili, so'zi,
Yashaydi butunlik ichida o'zi.

Uquvning qilig'i, borlig'i chiroy,
To'g'rilik ichida o'tar kun-u oy.

Yorug'-u muloyim, bosig'-u vazmin,
Avval ko'rib, keyin kirishar sekin.

Qilig'i qari-yu, o'zi yosh mudom,
Uni sog'inadi xos-u qora, om.

Bunga mengzar kalom, o'qigin, ana,
Boqib ko'rsa, ma'no ochilar yana:

Qilig'i qari-yu, uquv o'zi yosh,
Unga yetmoq uchun kerak kuch, bardosh,

Qarisi yoqimli, kichigi go'zal,
Yarashadi qo'ysang oyog'iga bosh.

Bu so'zlar eshitdi, sevindi elig,
Dediki, e hushyor, so'zi ko'p tetik,

Xudo berdi senga tugal ezgulik,
Xudodan atosen menga belgilig.

Ko'targan yukimiz salmog'i og'ir,
Bu yukni ko'targan topar qut oxir.

Yukimni ko'tarding, seni yuk bosar,
Menga rohat, senga qayg'umi magar?!

Xudo senga tavfiq, menga bersa kuch,
Haqingni berayin, mayli, birga uch.

Bilarman bu yanglig' toating menga,
Muruvvat tufayli, qoyilman senga.

Yumushchi sodig'i tugal ul bo'lur,
Begi istasa ne, u shuni qilur.

Nima der, eshitgin, yumushchi tili,
Begin qutga eltar sodiq, chin quli.

Beg odam topadi tugal halovat,
Xodimi ko'rsatsa sadoqat faqat.

Yumushchisi sabab — beg boshi baland,
Xodimlari bo'lsa tilakka monand.

Bosh og'rig'i, yukin ko'tarsa quli,
Begiga ochilar osoyish yo'li.

Agar bo'lsa begda sodiq xodimi,
Xudodan ato u, qutlug' odimi.

Ne-ne beglar o'tar foniy olamdan,
Nishona topolmay sodiq odamdan.

Olam ahli, shukur, eligdan rozi,
Yetar unga har kun duo ovozi.

Unga qildi havas tanish, begona,
Yuzin ziyorati — tilak yagona.

Yil, oy, kuni o'tar huzur, safoda,
Adolat ziyoda bo'lib dunyoda.

Eliging O'gdulmishga savoli

Elig O'gdulmishni chorladi bir payt.
Dedi: bir savol bor, javobini ayt:

Bu yetti andomni tan-u jon ko'rar,
Ularning har biri ulushin so'rar.

Ko'ngil bor, yana ko'z ne muddaosi,
Ularning bu jonga nedir safosi?

Bu O'gdulumish aytar, elig, banogoh
Ko'ngil orzu qilsa, joni chekar oh.

Sevimlining yuzi ko'rar ko'zga nur,
Ko'ngil orzu, joni topadi huzur.

Yana so'rdi elig: e ko'ngli yoruq,
Sevimli nishoni bo'lar ne tariq?

Sevarman deb barcha da'volar qilur,
Bu da'voga ma'ni ne xilda bo'lur?

O'gdulumishning eligga javobi

Javobida yigit dedi, xo'p, bo'lur,
Sevug yuzga boqsa, sevishin bilur.

Ne narsami bo'lsa to'siq ko'zga bor,
Ko'ngilga to'siq yo'q, buni bil, hushyor.

Sevar-sevmasini bilolgay odam,
Ko'ngilga qarasa kifoya shu dam.

Seviklining belgi beradi yuzi,
Ma'lum bo'lar tushsa ko'ziga ko'zi.

Bunga o'xshagaydir shoirning so'zi,
Uqib tingla uni o'zing, ey qo'zi.

Sevikli kishining yuzi belgili,
Tilin ochsa ma'no, so'zi belgili.

Sevar-sevmasini bilayin desa,
Senga boqsa, qara, ko'zi belgili.

Eligning O'gdulmishga savoli

Elig aytdi: uqdim, eshittim so'zing,
Yana bir savolga javob ber o'zing:

Kerakli so'z ayt deb turibman senga,
Ma'nili javob ber sen endi menga.

O'gdulmishning eligga javobi

Bu O'gdulmish aytdi, ey elning quti,
Bilimdan buyukdir bu beglar oti.

Bilim o'rdasidir bu beglar o'zi,
Bilimsiz bo'lar qul, nima qul so'zi?!

So'ramoq oson-u qiyindir javob.
Elig so'zi mosdir unga ushbu tob.

O'ng'ay tutdi elig, tersi-chi menga.
Meni yerga urma, e botir, to'nga¹!

Eligning O'gdulmishga javobi

Elig der: so'rovchi munglimi bo'lar,
O'zi bilmaganni birovdan tilar.

Agar shunday esa, suyunay bu dam,
Savolimga javob olib dambadam.

¹To'nga — yo'lbars, ko'ch. mard, bahodir.

O'gdulmishning eligga javobi

Javob berdi, elig, topamiz chora,
Eshitmak qulayroq javobdan ko'ra.

So'zin so'zlaguvchi koyitar jonin,
Some semirtirar ruhi ravonin.

Nima der eshitgin, sinagan dono:
So'zingni ozaytir, ko'p eshit-yo ammo.

Bo'lar tinglash ila donishmand kishi,
Talay so'z tufayli ketar er boshi.

Eshitish tufayli quloqqa huzur,
So'zi gar ko'paysa, qayoqda huzur.

So'zin so'zlamasa sof oltin sana,
Tilidan chiqarsa u mis rosmana.

Eligning O'gdulmishga savoli

Elig aytdi: endi odil so'zlading,
Sen endi o'zingga quting sozlading.

O'gdulmishning eligga javobi

O'gdulmish dediki, ey elning quti,
A'lo ko'rganim shu — bu qullik oti.

Quli jon fidolar tilasa xoqon,
Agar aqli yetsa qulning u zamon.

Eshitgin, izohlay o'zim ne bilsam,
Kechirgin, xoqonim, xato gar qilsam.

Beklikka loyiq beg qanday bo'lishini so'raydi

Elig aytdi sendan kerakli so'zim,
Bular edi endi so'rayin o'zim.

Tabiat yaratdi odam naslini,
Ulug'-kichik, yomon yana aslini.

Bilimli bilimsiz, qashshoq bor-u boy,
Uquvli uquvsiz, nochor-u gadoy.

Ne lozim beg uchun — ochilsa yo'li,
To ohsa shuhrati, ishida qo'li.

Obod bo'lsa mudom, o'lkasi, eli,
Eli duosida kechsa kun, yili.

Kumushga to'ldirsa u xazinani,
Bo'yin egsa doim yovi- dushmani.

Bari lashkar etsa qo'lini uzun,
Adolat bardavom esa tun-u kun.

Tanilsa olamda, yozilsa oti,
Kengaysa davlati, ko'paysa quti.

Shodlikda yashasa eli ham o'zi,
Eliga bosh o'lsa to ochiq ko'zi.

O'gdulmishning eligga javobi

O'gdulmish til ochdi javobga: elig
Qiyin so'z so'radi javob bergulik.

El-u yurt ishini bu beglar bilur,
Qonun, xulq-u axloq ulardan kelur.

Eli uchun asli tug'ilar ular,
Ko'rib ish biladi ma'qul, ezgular.

Hayot kimga bersa bu beglik ishin,
Mos etar ko'nglini: ham aqli hushin.

Birovni beg etmoq tilasa hayot,
Avvalo beradi unga par, qanot

Hukumat ishidir bu beglar ishi,
Hukumatni bildi, bu beglik kishi.

O'gdulmishning eligga javobi

Bu O'gdulmish aytar javob: e xoqon,
E qo'li balandim, yasha tinch-omon.

Hukumatga avval tubi pok kerak.
Botir, dono, mergan, yana alp yurak.

Otasi beg esa o'g'il bo'ldi beg,
Tug'ilur bo'lib beg otalaridek.

Bilimlar kerakdir, kerak zakovat,
Ochiqlik kerakdir, kerak saxovat.

Bilim ila beglar elin boshlashar,
Uquv bilan el-yurt ishin izlashar.

Beg oti bilimga bog'liq bo'ladi.
"Bilim" "lom"i ketsa, — "beg"i qoladi¹.

¹ Bu yerda arab alifbosidagi harflarga tayanadigan so'z o'yini bor. Unga ko'ra, "bilik" so'zi arab yozuvidagi "b", "lom", "yo" hamda "kof" harflari bilan ifodalanadi. So'zdagi "lom" harfi olib tashlansa, uni "beg" tarzida o'qish imkoni paydo bo'ladi. Bu bilan shoir beg, albatta, bilimli bo'lishi kerak, degan g'oyani singdirishga harakat qilgan.

Bek esa bilimli, uquvli, dono,
Dononing dushmani ko'p bo'lar ammo.

Nima der eshitgin ko'pni bilgan er,
Boshidan kechirgan ko'p ish qilgan er.

Beg ziyrak bo'lishi, kerak ko'p zako,
To yetmasin unga qutulmas balo.

Fe'li ezgu bo'lsin, yana sertadbir,
Tutumi yomaqulu yo'rig'i — a'lo.

Odanzod nasli-ku aslida ulug'
Bilim bilan bo'lar ulug'lik to'liq.

Urug' ezgu bo'lsa, er ezgu bo'lar,
Er ezgumi, to'rdan u joyin olar.

Muqaddas erur bu hukumat ishi.
Yana ziyrak o'lsa qatorda eshi.

Budun boshlig'i gar mergan-u dadil,
El-u yurt ishiga munosibi bil.

Nima deydi, eshit, O'tukon¹ boshi,
Zakovat bilandir uning har ishi:

Budun boshi bo'lsa sara chin, dono,
Bir esa tili-yu dili doimo.

Bilimli, zakoli, yetuk, nuqsi yo'q,
Qo'li ochiq bo'lsa, ko'zi, ko'ngli to'q.

Ezgulik yo'lida u bo'lsa komil,
Fe'l-u atvori soz, o'zi ko'p fozil.

¹ O'tukon — joy nomi. Qadimgi turkiylar unga muqaddas tog' sifatida sig'inishgan.

Ulug' begka bo'lar eli sazovor,
Urug'-avlodi ham qut-u baxtga yor.

Bilim ila boshlar kishi ish boshin,
Idrokin yuritsa, o'nlagay ishin.

Bilimla pok o'lar yomon yo'lidan,
Bilimsizning nima kelar qo'lidan?

Ey elig, gar etsa bu beglar xato,
Ular qolar ojiz, kerakdir davo.

Bu dardga davodir zakovat, bilim,
Uquv bilan emla uni, xushfe'lim!

Begi bo'lsa epchil, bilimli, dono,
Bular ila qilsa bo'lar em, davo.

Begi bo'lsa zakiy, idroki to'liq,
Har ikki olamda joyi ham ulug'.

Ikov olam quti esa muyassar,
Uning boshi ko'kka yetar sarbasar.

Bunga mengzar endi shoir degan so'z,
Shoirning degani — bilimsizga ko'z:

Farog'atli qani, menga ayt turib
Quti bor deyishar kimlarni ko'rib?

Yesa, bersa molin, yashasa shodon,
Olar olqish o'zi to'rda o'tirib".

Kishi tutsa fe'lin ravon rostini,
Sevinchda kechadi o'shal beg kuni.

Xudo kimga bersa munosib qiliq,
Ham ushbu qiliqqa munosib yo'riq,

O'shanda yetadi bu ne'mat, dunyo,
Istasa yesin-u ulashsin u yo.

Hayot bersa kimga go'zal fazilat,
Yetuk bo'lar uning ishlari faqat.

Fe'li ravon esa, hunari tuman,
Toki shular sabab — yo'qolsa tuman¹.

Ne ezgu erur bu qiliq² ezgusi,
Shudir mard kishining yegu kiygusi.

Fe'li buzuv esa kishining agar,
Zamon o'qi etar alam muyassar.

Agar begda bo'lsa yaramas qiliq,
Yurishmas ishi-yu bo'lar yuz sariq.

Agar andishali, fe'li pokiza,
Mo'tadil bo'ladi har asli toza.

Ko'ngil qo'rqsa, unda Xudo biladi,
Ko'ngil qo'rqsa, ishin bilib qiladi.

Agar andishasiz, esa kir ko'ngil,
Ishlari serayb-u nopok bo'lar, bil.

Bekka yarashadi qaror va chidam,
Bular bog'ich erur beglikka ko'rkam.

Idrokli esa beg, ishlarini to,
Bilib qilsa mudom tugal, bexato.

Ishin soz etolgay uquvli odam,
Yiroq tursin ishdan johil-u beg'am.

¹ "tuman" so'zi baytda ikki ma'noda qo'llangan: 1) o'n ming; ko'p;
2) tuman, qorong'ilik.

² "qiliq" so'zini Yusuf Xos Hojib "fe'l-atvor" ma'nosida ham qo'llaydi.

Ko'ngilsiz kishiga ne naf ko'zda nur,
Agar idroki yo'q, u qanday o'sur?!

Nima der, eshitgin, e elning boshi,
Dili oq, sinalgan, donishmand kishi:

“Uquvli, zakoli esa qay odam
Kishi deb atagin, ulug'la har dam.

Yovuzin ezgu tut, kichigin ulug',
Uquv, zako, bilim esa unda jam”.

Zako, aql-u idrok ezgu na qadar,
Aql-u idrok berar donoga samar.

Shoshilmoq asli yov, barchaga yovuz,
Agar begda bo'lsa, uning yuzi — bo'z¹.

Shoshilish, yengillik, fe'l tezi, ishon,
Nodon kishilarga xos bo'lgan nishon.

Shoshib ish qilinsa, ko'ngil chiqmas sal,
Shoshib ovqat yesa, qilar u kasal.

Barcha ish uchun sen bosiqlikda tur;
Faqat toat uchun mayli chop, yugur.

Ko'zi to'q, uyatli bo'lsa gar o'zi,
Ochiq bo'lsa yuzi, ko'ngil ham so'zi.

To'yishni bilarmi ko'zi suq kishi?
Ko'zi suqqa yetmas bu dunyo oshi.

¹ Yuzi bo'z — insonning go'zalligi yoki xunukligi, ma'qul yoki noma'qul-
ligi qadimgi turkiy adabiyotda yuzning rangi vositasida ham aks ettirilgan. Jum-
ladan, qizil, qizg'ish ranglar go'zallik, salomatlik, insoniy fazilatlariga egalikni
anglatsa, “yuzda qoni yo'qlik”, “yuzning sariqligi”, uning “yer rangi”ga yoki
“bo'z”ga o'xshatilishida mazkur fazilatlarining ziddi tushunilgan.

Ochofat esa kim, yo'q chora, emi,
Uni emlay olmas dunyo hakimi.

Yesa, ichsa oxir bori och to'yar,
Ko'zi och bu ishin o'libmi qo'yar.

Ko'zi suq mol ila bo'lmaydi boy,
Olamni olar-u, baribir, gadoy.

Bek esa zakoli, yetuk, barkamol,
Zakolining ishi bo'lar bezavol.

Uyat-andishali, xulqi xush odam,
Yomon ishga qo'ymas, axir, bir qadam.

Tabiat bersa gar uyat — ko'z suvi¹,
Unga kelar davlat tugal — yuz suvi².

Uyatdan tashlanar noloyiq yumush,
Uyatdan boshlanar bari ezgu ish.

Kishiga chiroydir uyat-andisha,
U asrar nojo'ya ishdan hamisha.

Tili chin, kerak, bo'lsa ko'ngli ulug',
Nafi tegsa uning eliga to'liq.

Agar bo'lsa beglar xiyonat ko'ngil,
Eliga naf bo'lmas, undan, ey o'g'il.

Ko'ngil, til, raftori soz bo'lmasa gar,
Chorasi topilmas, eldan qut qochar.

Umid bog'lamagin kim qaytsa so'zdan,
Tirikligin zoye — rang ketar yuzdan.

¹ Ko'z suvi — uyat, andisha, or-nomus.

² Yuz suvi — obro', e'tibor, qadr-qimmat.

Bek hushyor-u ziyrak bo'lsin doimo,
G'ofil bo'lsa beglar kelar ming balo.

El osoyishiga berar kafolat,
Hushyor-u ziyraklik yana adolat.

Begi hushyor bo'lsa, el tinch doimo,
Yovini yanchadi yog'dirib balo.

Qaysi beg yuritsa odil siyosat,
Yorug'lik topar el, yashnar u faqat.

Beklik asosida shu ikkisi bor,
Shu ikki bilan u turar barqaror.

Nima der eshitgin yovlashgan zo'r er,
Hushyorlik bilan u yovini urar.

Agar istasang sen ziyrak, hushyor el,
O'zing elda hushyor, ziyrak bo'la bil.

Ogohlikdan ortar beglarning eli,
Beklikni buzadi g'ofillik yo'li.

Hushyorlik ila sen yov bo'ynini yanch,
Adolat qil elga, keyin yana tinch.

El ikki sababdan buzilar, to'zar,
Qo'li egri bo'lar, yo'lidan ozar.

Biri zo'ravonlik, g'ofillik biri,
Shulardan buzilar boshliq tadbiri.

Yoving bo'ynin yanchmoq tilasang agar,
Quloqni ochiq tut tunda ham sahar.

Yovin yengadi beg hushyorlik chog'i,
G'ofillikdan to'zar bu beglik bog'i.

G'ofil bo'lsa beglar ishi bitmagay,
G'ofil beg bilsinki, qutga yetmagay.

G'ofillar boshini sog' erlar kesar,
G'ofil bo'lmaguncha yovin kim bosar.

Begi sog' esa, el ko'rarmi balo,
Agar ko'rsa-da u topar tez davo.

Zolim boshqarolmas el-u ulusni,
Zolim boshqa olmas el-u ulusni.

Nima der eshitgin bilimli so'zin,
Tutolmaydi zolim elin ko'p uzun.

Yonar o't misol zulm yoqar, kuydirar.
Adolat suv erur — ne'mat undirar.

Elimda bo'lay bosh desang to abad,
Odil bo'l, elingni avayla faqat.

El ortar adl ila, benazir olam,
Kuch-u zulm buzadi, bezillar olam.

Buzildi talay joy zolim o'chidan,
O'lar zolim ammo oxir ochidan.

O'zi to'g'ri bo'lsa, yana chin, odil,
Bu beglik buzilmas, turar muttasil.

Olamda yomoni, ey elning quti,
Bu — “yolg'onchi beg” deb yoyilsa oti.

So'zi chin esa beg, fe'li — soz, butun,
Ko'ngil qo'ysa eli ishonib butun.

Yomon — yolg'on aytsa, vafosiz bo'lar,
Vafosiz eliga yomon ish qilar.

Nima der, eshitgin, vafoli kishi.
Vafodir kishiga kishilik boshi.

“Tili yomon erning jafo qilqidir,
Jafo kimda esa o’sha yilqidir.
Yolg’onchi kishidan tilama vafo,
Bu so’z ko’p qadimgi, talay yilgidir”.

Yurakli esa er, yana alp, botir,
Yurakli bo’ladi yengishga qodir.

Qo’mondon degani yurakli kerak,
Yuraksizlar olsa to undan yurak.

Yurakli bosh o’lsa yuraksizga gar,
Yuraksiz kuch olar — yurakli bo’lar.

Mening so’zlarimga bu so’zlar dalil,
Unga sen nigoh sol, ma’nosini bil.

“Ko’paklarga arslon bosh esa agar,
Shu arslon tengida yashar ko’paklar.

Ko’paklar arslonga bosh bo’lsa agar,
Shu arslon ko’paklar sonida bo’lar”.

Salobatli esa o’zi keng ko’ngil,
Kichik fe’l-u ochiq, yana soddadil.

Yig’ilib keladi unga el, olam,
Tilagini topar ulardan odam.

Nima der, eshit, yov molin olgan er:
“Urib ol, ey alp er, yana mardga ber.

Saxiy bo’l, bag’ishla, ichir ham yedir,
Saxiylar odati shu xil, ha, shudir”.

Oziqli zo'r yerga jahon kamimas,
Uchar qushga rizqi — doni kamimas.

Qilich, bolta, o'q — yoy yana kuch, yurak,
Bor ekan olamda botirlik kerak.

Ne tarz mol yig'adi jahongir, dono,
Bu ishlarni askar etadi ado.

El olmoqqa askar talay, to'p kerak.
Bu askar tutishga oziq ko'p kerak.

Mol olmoq uchun el esa farovon,
Buning-chun adolat kerak har zamon.

Bularning birovi tugal bo'lmasa
Bek askar tutishda qiynalar rosa.

Agar beg besh ishni yiroqroq tutar,
Oti ezgu bo'lar, uni shon kutar.

Birisi — shoshilmoq, biri — ko'zi och,
Biri jaholatdir, yaqinlashma, qoch.

To'rtinchi yovuzlik — buzuq fe'llilik,
Oxirgisi — yolg'on, qo'pol tillilik.

Bu besh ishdan beglar yiroq tursa to,
Nomi bulg'anmasa, bo'lmasa xato.

Bulardan yomoni tuban fe'l erur,
Yomon fe'l kishiga alam keltirur.

Bunga mos so'zini shoir aytadi,
Shoir so'zi, bilsang, dil boyitadi:

“Buzuq fe'l kishiga og'ir yuk, yigit,
Fe'li buzuq odam misoli bir it.

Yovi qilmas ishni fe'li qiladi,
U yovdir, yovidan nedir tafovut”.

Ko'p elni boshqaray desang, ey xoqon,
Uch ishni bajo et yetilgan zamon:

Agar bitta qo'ling qilich ushlasa,
Biri mol ulashib ko'ngil xushlasa,

Tili bo'lsa uning shakardan shirin,
Ulug' ham, kichik ham beradi bo'yin.

Elig, begka kerak qator narsalar,
Ular toki doim e'zoz ko'rsalar.

Ochiq yuz, shirinso'z, mayinlik kerak,
Fe'l-atvorda moslik, tayinlik kerak.

Dili yumshoq esa ham ochiq qo'li,
Birovlarga yana kuyinsa dili.

Hunarlarni bilsa talay va tugal,
Yaroqsizlar ishin eta bersa hal.

Kishilar sarasi, el ichra fozil,
Yigitlar sarasi, benuqson, komil.

Keyin unga olam eli qul bo'lar,
Jahon topar beglar, tilagin olar.

Tugug yuz, dag'al so'z, yaramas qiliq,
Kishini etar yer, buzilar yo'riq.

Tubanlik, shoshilmoq, yengil-yelpilik
Tubanlar fe'lidir, yiroq turgulik.

Tubanlar beg uchun yov erur taniq,
Yaqin kelsa tuban — azoblar aniq.

Qora qul bo'ladi, begi esa oq,
Ular boshqa-boshqa yaratildi, boq.

Sara beg bo'layin desang sen ulug',
Fazilat, hunarga yaqin bo'l to'liq.

Agar beglar etsa fe'lini qora,
Tubandan tubanroq bo'lar xalq ora.

Yuzi ko'rkli esa, yoqimli, go'zal,
Bo'yi o'rta esa chiroy har mahal.

Ko'ruvchi yuzini sevishsa ko'rib,
Eli xalqi boqsa sevinsa turib.

Yoviga beshafqat, jasur bo'lsa u,
Chiroyi berolsa ko'rar ko'zga su.

Bo'yi uzun esa bilim maqtamas,
Juda kaltani ham u tuzuk demas.

Axir shunday esa bo'y o'rta kerak,
Bo'yi o'rta esa bo'lar ezguroq.

Nima der, eshitgin, sinagan kishi,
Boshidan kechirib yashagan kishi:

"Bo'yi qisqa esa — jaholat ishi,
Jaholatli kishi to'palon boshi,

Bo'yi o'rta esa, fe'li shunga mos,
Ishing o'rta tutgin, e dono kishi".

May ichmasa beglar, fasod qilmayin,
Bu ikki qiliqdan qochar qut tayin.

Ichimlik ichishsa olam boshlari,
Eliga yog'ilar alam toshlari.

Jahongirni etsa o'yin mahliyo,
Buziladi eli, o'zi — bir gado.

Soat — paytidan gar o'tar beg ishi,
Uchib ketdi go'yo saodat qushi.

Nima der, eshitgin, ta'lim berguchi,
Bilimsizni maydan so'kib tiyguchi:

“May ichma, e mayxo'r, e bo'g'iz quli,
May ichsang ochilar gadolik yo'li”.

Tuban esa mayxo'r, moli bo'ldi yel,
Begi mayxo'r esa ne yang bo'ldi el!

Ichimlik yov erur, ichimi kumush,
Qilig'i tutish-u fe'li — jang, urush.

Kishi ichsa telba, hushi oz bo'lur,
Bu telba ishi, ko'r, qochon soz bo'lur.

Nima deydi, eshit, donishmand tili,
Bu so'zni sol ishga, e bo'g'iz quli:

“Necha bitar ishlar may ichsa qolar,
Necha nojo'yasi ichilgach bo'lar.

May ichsa, berilsa begi o'yinga,
Chala qolar el-yurt ishi keyinga.

Necha yaramas ish may ichsa bo'lar,
Necha ezgu ishlar ichilsa qolar.

Fasod qayda bo'lsa qochar qut tez-a,
Fasdochi yurar beg elini buza.

Pok erur bu qut-baxt, u poklik ko'rar,
Pokiza bu davlat, u soflik so'rar.

Begi ichguchimi — fasodchi, yomon,
Uning eli bo'ldi tugal ichag'on.

Tuban pastligini begi tuzatar,
Begi tuban esa uni kim etar?!

Nopokni tiniq suv yuvib pok etar,
Agar suv kir esa nechuk pok etar?!

Kishi og'riganda tabib em bilar,
Tabib og'risa kim emini qilar?!

Pokiza esa gar begida qiliq,
Eli beg yo'lidan tuzar yo'l-yo'riq.

Begi qanday esa siyosat surib,
Eli shunday bo'lur begini ko'rib.

Bu so'z dalil bo'ldi endi bir yo'la,
So'ziga boqib ko'r, ma'niga to'la:

“Qayerga cho'zilsa bu beglar qo'li
O'sha beg yo'rig'i elining yo'li,

Begi ezgu bo'lsa, yo'rig'i yetuk,
Yana ezgu bo'lar tobesi, quli”.

Kerilish keraksiz, keraksiz g'urur,
Odil yo'ldan g'urur tugal ozdirur.

Kichik tutsa ko'nglin, kamtar esa gar,
Ulug'likka yetar begi sarbasar.

Nima deydi eshit, ko'p fozil yigit,
Elining sarasi, ko'p oqil yigit:

“Hayot etsa agar beg kishini mast,
Shubhasiz bo'ladi tole unga past.

G'urur bilan ko'kka o'solmas kishi,
Agar kamtar esa buzilmas ishi.

G'urur bir balodir, u yo'lni to'sar,
Kishi kamtar esa ko'karar, o'sar.

Begi bosiq esa, yana keng ko'ngil,
Bu yanglig' bo'lmasa umid kalta qil.

Begi kamtar bo'lsa, ham dili ochiq,
Kechirolsa kimsa etarkan yoziq¹.

Ko'ngillar iliydi, oshar hurmati,
Bu yanglig' kishining sodiq xizmati.

Elin boshlaganga bu himmat kerak,
Bu himmat-u yana muruvvat kerak.

Bi himmat ichida taralsa nomi,
Beg uchun yarashar ovi maromi.

Muruvvati yo'qlar misoli o'lik,
O'tar u olamdan benef belgilik.

Bu himmat yonida adolat kerak,
Adolatga puxta kafolat kerak.

Adolat ila beg tuzadi nizom,
Keyin o'matadi tugal intizom.

So'zim isbotiga bu baytdir nishon,
Nishon qayda bo'lsa, u — hujjat, ishon:

“Bu beglar saroyin siyosat bezar,
Siyosat bilan beg elini tuzar.

¹Yoziq — gunoh.

Yomonga siyosat yuritmoq kerak,
Eling bulg'og'ini siyosat suzar".

Bu elni tutishning asil moyasi,
Shu ikki moyada asli, poyasi:

Biri — eli uchun adolat qilish,
Biri — askaringga in'om et kumush.

Adolatda eli sevinsa yurib,
Kumush olsa lashkar, quvonar ko'rib.

Bu toifa olsa begidan sevinch,
Eli yashnagaydir, begi ko'ngli tinch.

Begi etmasa gar o'z elini yod,
Ularni talasa kelib o'zga, yot.

Xaloyiq tarqalar, buzilar eli,
Qulab tushar beglik, sinadi beli.

Agar beg lashkar etolmasa shod,
Qilichlar qinida qolar umribod.

Qilich birla beglar qo'li sarbaland,
Qilichsiz g'ofil beg faqat yeydi pand.

Qilich, bolta bo'ldi bu el soqchisi,
Qilich-la bo'lar beg eli boshchisi.

Nima deydi, eshit, olam tutguchi,
Qilich, bolta bilan yovin yutguchi:

"Ey ellar oluvchi, uni saqlagan,
Kishi g'aflat ichra zaharlar yegan.

Qilich, bolta soqchi esa, bu — huzur,
Qilich soqchi esa begi tinch bo'lur.

Qilich tebranarkan yovi tebramas,
Qilich qinga kirsas begi tinch emas.

Qilich sohibini rozi tut, shodon,
Shodon bo'l o'zing ham keyin har qachon".

E baxtli elig, — dedi u keyin,
Nomi ulug'dir-ku, el ishi qiyin.

Eliga bosh bo'lish buyuk ish, og'ir,
Bosh og'riq keladi bu ishdan oxir.

Sevinchi oz erur, talay tashvishi,
Uning maqtovi kam, to'la qarg'ishi.

Qayerga qarasa vahima, dahshat,
Yumushi to'la-ku, sevinch oz faqat.

Dushmani talay, ko'p, kamdir oshnosi,
Sevinchi sanoqli, to'la g'avg'osi.

Ishonchsiz bo'ladi har yerda ko'ngil,
Ko'ngil ishonmasa bu bir balo, bil.

Ko'ra ber, har ishda bo'lar bir xatar,
Xatarli ish chog'i rohating ketar.

Nima der, eshitgin, qari oqsoqol,
Qarilar so'zi — dur yo inju misol.

Xoqon bo'yni — qilcha, o'kakcha¹ — boshi,
Bularga ishonmas bu fozil kishi.

Elig bosh og'rig'i ulug'dan ulug',
Kuniga xatarli uning ming ishi.

¹ O'kak — burj, yulduzlar burji, to'dasi.

Shu yanglig' deyishar bu beg ishini,
Birovi rohat yer, biri — boshini.

Rohatni tilasang o'zing doimo,
Qator ishlarni sen etmagin ado:

Odil tut ko'ngil, til, Xudoga sig'in,
Bajo et egamning butun buyrug'in.

Ne kelsa Xudodan rozi bo'l tugal,
Rizolik etadi qulligingni hal.

Butun elga bo'lgin sodiq, mehribon,
Tugal ezgulik et o'zing har qachon.

El-u yurt nafin de, zarar kelmasin,
Yomon-u yaramas omon yurmasin.

O'shanda bu dunyo bo'lar farovon,
Tiriklik kechadi sen uchun shodon.

Bugun jon uzilsa umid tut ulug',
Hayot ezgularga ezgulik to'liq.

Shudir bilganim, ey ulug' xoqonim,
Beg uchun keragi shu odat, bilim.

Agar kim esa shu fazilat monand,
Uni beg atab qil sha'nini baland.

Tugal beg bo'ladi bu xil el boshi,
Muruvvat ko'rishar talay ko'p kishi.

Nima der, eshitgin, bilimdon, dono,
Bilimdon bilimi — go'zal bebaho:

Bilimdon esa beg, zakoli, fozil,
Nomi ketsa elga dono deb, oqil.

Saxiy-u, zakoli, sarishta, dono,
Sodiq bo'lsa elga o'zi doimo.

Ko'zi to'q, nomusli yana keng ko'ngil,
Kechirimli esa, odati — odil.

Fazilatli bo'lsa el ichra baland,
Siyosati bo'lsa adolatga band.

Bu yanglig' beg olsa qay elni borib,
Qut olar o'sha el, kasali arib.

Tug'ar kuni, eli farog'at olar,
Ming afsus, bu yanglig' kishi ham o'lar.

Mana, bilganim shu, ey ulug' xoqon,
Borini o'tindim senga bu zamon".

ELIGNING O'GDULMISHGA SAVOLI

Elig dedi: Uqdim, ma'qul so'zlading,
Bilim-la gapirding, sira ozmading.

Yana bir savolni men aytay senga,
Uni ham yoritib ber endi menga.

Begi bo'lsa bu xil fozil-u yetuk,
Vaziri ne yanglig' bo'lar, ey tetik?

To oltin-kumushdan to'lib xazina,
El-u yurt ulushi ko'paysa yana.

Eliga yetishsa beg adolati,
Ortar unga lashkar chin muhabbati.

Rohat topsa xalqi zolim yo'qolib,
Yoyilsa beg oti sharaflar olib.

**O'gdulmish beglarga vazir bo'lguchi qanday
kishi bo'lishi kerakligini aytadi**

Bu O'gdulmish aytar: "Ey ulug' xoqon,
Vazir beg uchun qul erur har qachon.

Beshubha kerakdir begiga vazir,
Vazir yaxshi bo'lsa, beg ishi — hozir.

Vazirdir ko'targan bu beglar yukin,
Udir puxta etgan begi begligin.

Vazirlikka sara, yetuk er kerak,
Toki bo'lsa oqil, yana dovyurak.

Baland bo'lsa ilmi, uquvi — chuqur,
Bajo etsa ishin u yuz yoritur.

Oqil, ziyrak esa, puxta va odil,
To odil yo'l tutsa o'zi oy-u yil.

Ulug' ish, u ishga sara er yarar,
Ishonchli, yetug-u a'lo bo'lsalar.

Uquvli kerakdir, donolik kerak,
Muloyim, dadil ham zakolik kerak.

Uquvli, urug'i asil, chin urug',
O'sar qayda esa u qolmas quruq.

Nomusli, imonli, yana nuqsi yo'q,
Elat — yurti bo'lsa tugal ko'ngli to'q.

Nomusli kishidir kishi sarasi,
Beva-bechoraning udir chorasi.

Nomusli har ishda chin, hushyor bo'lar,
Yaroqsiz ish etmas, me'yorni bilar.

Begidan keyingi eng qo'li uzun,
Vazir bo'ldi bilar eli ish-so'zin.

Nasabsiz kishilar urug'siz bo'lar,
Urug'siz bu ishga yaroqsiz bo'lar.

Vafoli bo'ladi nasabli kishi,
Jafoli bo'ladi nasabsiz kishi.

Nima deydi, eshit, ko'p oqil kishi,
Adolatli bo'ldi kishilar boshi:

“Nasabli fe'lidir yetuk va a'lo,
Vafosi tufayli aziz doimo.

Agar-chi shakar, qand, ilik bersa ham
Nopok bevafoadir, qilig'i — jafo”.

Uyatli, yetuk ham ko'ngil, ko'zi to'q,
Uyatsiz kishining kerakligi yo'q.

Ko'zi molga to'yib, u suqlanmasa,
Ko'zi och to'yolmas olamni yesa.

Kishining sarasi nomusli kishi,
Nomusli kishidir kishilar boshi.

Nomus kimda esa bergin bor ishing,
Pastkashdan yiroq tur, berma yumushing.

Uyatsiz kishi past, kishi baxili,
Durust so'zlamagay uyatsiz tili.

Nima der, eshitgin, nomusli, odil,
O'gitlar beradi senga sidqidil:

“Uyatsiz kishidan yiroq tur, yiroq,
Uyatsizda qattiq bo'ladi qaroq.

Uyatsiz yuzidir eti yo'q suyak,
Uyatsiz kasaldir tuzalmas beshak.”

Uyat ila odam yuzi suvlanur,
Uyat bo'lsa keyin ko'zi suvlanur.

Yuzi bo'lsa silliq yana xushchiroy,
Naf olsa ishidan g'ani-yu gadoy.

Ishi to'g'ri, unga mos esa fe'li,
Mudom bahra olar vazirdan eli.

Odil bo'lmasa gar u ishchi boshi,
Yurishmaydi sira begining ishi.

Odillik, butunlik kerak ishchiga,
To kirmasa gumon begi ichiga.

Yuzi ko'rkli kishi ishi soz bo'lar,
Ishi ko'rkli esa eli naf olar.

Agar kimda go'zal esa tash yuzi,
Tashidek go'zaldir ichining o'zi.

Nima der, eshitgin, sinagan kishi,
Sinab, yaxshi-yomon ko'p ko'rgan kishi:

“Kishi ko'rinishi fe'lining eshi,
Yuzi, qilig'ida erur teng kishi,

Tashini ko'rib bil uning ichini,
Tashidek ichidir, ichidek tashi”.

Soqol olsa vazir bo'lar xushchiroy,
Chiroyi xush esa ochiq hamma joy.

Dono bo'lsa, o'ktam, hisobdon, tetig,
Bilim bilan bilsa u turli bitig¹.

Vazir ishi hisob-kitobda bo'lar,
Hisob bilmasa-chi, chala ish qilar.

Hisobdan biladi kishi ish, amal,
Hisobda qilishar oy-u yilni hal.

Hisobni qadimda deyishgan saqish,
Qarasang, aslida saqish bu — sog' ish.

Tetik bo'lmasa, ish o'ngarmas kishi,
Tetiglik bilandir kishilar ishi.

Bitig bilan odam bitar bilganin,
Yozarkan biladi nelar qilganin.

Tetiglik nishoni erur bu bitig,
Bitig bilguchilar bo'lar zo'r, tetig.

Bitig bilmas esa kishi o'g'loni,
Nechuk bilinardi yil, oy, kun soni.

Dono yozib qo'ymas esa birma-bir,
Hisob uchun qolgay edi ne tadbir.

Yaratmasdan oldin Xudo olamni,
Yuritdi lavh uzra qodir qalamni.

Farishta bitadi odam qilmishin,
So'rar ammo keyin uning bu ishin.

¹ Bitig — yozuv.

Ko'ngli ochiq bo'lsa ham shirin tili,
Budir kishilarni sevdirish yo'li.

Ochiq dil esa u, shod etar kishin,
Shodonlar ovutar doimo eshin.

Ochiq dil, yoqimtoy nima deydi bil,
Ne ezgu kishiga bu ochiq ko'ngil:

“Suyukli bo'ladi ochiq dil kishi,
Dili toshning qarg'ish qozonmoq ishi.

Ulug'lik oladi kishi kamtari,
Ulug'likka yetmas dag'al aksari”.

Vazirlikka tamom butun er kerak,
Savodxon, bilimli, yana keng yurak.

Qilig'i yoqimli, tili, ko'ngli bir,
Uyat-andishali, dili begidir.

Ko'zi to'q-u abjir, biluvchi ishin,
Ayirgan yaroqli, yaroqsiz kishin.

Andisha-o'yli ham bo'lsa sodiq, chin,
Ochiq ko'ngil bilan o'tasa burchin.

Kimda bo'lsa tugal bu hunar, bilim,
Vazirlikni bersa bo'lar, xoqonim.

Bu xil kishi bo'lsa begiga vazir,
Begiga, eliga farog'at hozir.

Tilaktek soz o'lar eligning ishi
Elida topilmas bechora kishi.

Vazir bo'lsa elga yaroqsiz, yovuz,
Eli shodligiga yetar tajovuz.

Vazir ezgu esa, eli naf olar,
Eli nafidan beg rohatga to'lar.

Nima der, eshitgin, bilimdon kishi,
Bilimdan yuragi charog'on kishi:

“Begi to'g'ri tutsa yuragi, tilin,
Tutar ishchilari to'g'rilik yo'lin.

Zolim bo'lsa beglar hayoti esiz,
Uning ishchilari buzar ezgu iz.

Begi ezgu esa, uning ishchisi,
Zavolsiz naf berar bor yumushchisi.

Yomon bo'lmaguncha bu beglar hamon,
Yaqin kela olmas unga bir yomon.

Yomon qayda bo'lsa yomonga jo'ra,
Ey ezgu, sen endi jo'rangni so'ra.

Yomon yaxshi bilan ko'rishmas bo'lur,
Tuzuk egri bilan kurashmas bo'lur.

Qora tun, yorug' kun turishar yiroq,
Yashil suvga qizil o't bo'lmas qo'noq.

Notanishni desang, o'zing bilayin,
Tanishini so'ra, bilinar keyin.

Bari yashar o'z to'p, uyuri bilan,
Odil bo'l, qo'shilma sen egri bilan.

Bu so'z isboti shu — so'zimni o'qi,
Bu baytni o'qisang, u — ko'ngil to'qi:

“Yuruvchi, uchuvchi bu to'p jonivor,
Tengini tutar esh o'ziga zinhor,

Yomon bilan yaxshi qorishmas, qochar,
Bor olamga mansub shunday qonun bor”.

Vazir begka doim kengashchi bo‘lar,
Kengashchi vazirga teng ishchi bo‘lar.

Yomonga qo‘shilma, yomon ezgusi —
Baribir yomondir, u g‘am bergusi.

Agar begka yaqin har ezgu kishi,
Oti ezgu bo‘lar, yurar el ishi.

Agar begka yaqin bir yomon kishi,
Yomon bo‘lar oti, el-u yurt ishi.

Ey elig, topilsa shu xilda vazir,
Rohat oldi desa el-u yurt arzir.

Undan olar begi tilagin tugal,
Muvofiq bo‘ladi bari ishi hal.

Boyir yurti, keyin yasharar eli,
Xazina ko‘payar, shod o‘tar yili.

Bo‘lar oti mangu qarimas bo‘lib,
O‘rni ezgu bo‘lur qurimas bo‘lib.

Bu dunyoga yetgan yetar unga ham,
Mangu qutga ega bo‘lar o‘sha dam.

Eligning O‘gdulmishga savoli

Elig dedi: Uqdim, bu so‘z betugun,
Juda ezgu so‘zlar deyildi bugun.

Menga aytgin endi, bu lashkar boshi
Qanday kishi bo‘lsin, ne tarzda ishi?

U lashkarni boshlab ishlasa ishin,
Xatosiz, soz etsa barcha yumushin.

Menga ayt, bu ishga yarar qay odam,
To lashkarni tuzsa, yovin etsa kam”.

**O'gdulmish eligga qo'mondon —
sipohsolor qanday bo'lishi
kerakligini aytadi**

Bu O'gdulmish dedi: Eshit, ey xoqon,
Yoving chiqmasin hech qo'lingdan omon.

Qo'shinga sara bosh kerak doimo,
O'chib ketsa yovning uyqulari to.

Bunga puxta-pishiq, yigitlar kerak,
Boshidan kechirgan, dadil, sheryurak.

Bu lashkarboshilik ulug' ish, og'ir,
Ro'para bo'lar u yoviga axir!

Bu ishga kerak mard, sara, zo'r kishi,
Zarar etmasa to g'ofilik ishi.

Saxiy, mergan esa, u barchaga teng,
Qilig'i kelishgan, fe'li, qo'li keng.

Saxiy bo'lsa lashkar yetaklar kishi,
Sara bo'lar shunda uning bor eshi.

Saxovat ko'rishsa agar lashkari,
Birodar, og'ayni, do'st bo'lar bari.

O'ziga bir ot, to'n, qurol qo'ysa bas,
Olamga tanilib otin yoysa bas.

O'g'il-qiz, uyim deb olam yig'masa
Va yer-suv, bog'im deb kumush termasa.

Tilagin tilasa qilichdan faqat,
Ne olsa ulashib olsa shon, rohat.

Yedirsa, ichirsa, u bersa kiyim,
G'ulom-cho'ri, otlar berib bir uyum.

Yoniga yig'ilar botir, purviqor,
Qoyada yotishar jon etib nisor.

Bilimdon-u ziyrag-u, zo'rlik kerak,
Pishiq-puxta yana jasurlik kerak.

Urushda keraksiz yuraksiz kishi,
Yuraksiz kishilar ayollar eshi.

Yuraksiz kishilar qo'shin buzadi,
Qo'shin-chi, zo'r alp er kishin buzadi.

Urushda yuraklik, chidamlik kerak,
Yovi ot solarkan chidashlik kerak.

O'lim-ku keladi aniq, baribir,
Lekin payti kelmay o'larmi botir.

Nima der, eshitgin, ozig'li zo'r er,
O'lim unutilsa, yovi yengilar:

"Kuni bitmay o'lmas kishi tug'ilib,
Yorildimi yurak yovingni ko'rib,
Yovingga olovdek yopishgin, urush,
Ajalsiz chiqmas jon o'zgacha bo'lib".

Nomusli kerak, er nomusi uchun —
Yoviga otilar, u qo'yimas o'chin.

Nomus ila odam yovini sochar,
Urushda eng avval benomus qochar.

Nomus uchun qo'rqoq zo'r alplik qilur,
O'kinch olgan odam o'zin o'ldirur.

Yurakli deguchi nomusli bo'lar,
Nomusli o'lsa ham jang ichra o'lar.

Qilig'i o'ng esa, yana keng ko'ngil,
Sevimli bo'ladi butun elga, bil.

Kishi ko'nglin olar odil, sof odam,
Tili tez, johillar, qochishar u dam.

Ulug' tutsa ko'nglin qo'shin boshlar er,
Shubhasiz yovidan tayoq boshi yer.

Bu ko'ngli g'ururli g'ofillik qilar,
G'ofil er yo sinar, yo bevaqt o'lar.

Salobatli, botir yana xushchiroy,
Nomi mashhur bo'lsa misli ko'kda oy.

Yomonlarga dag'al esa beomon,
Tiriklik topishsa tuzuklar shodon.

Siyosat yuritsin qo'shining boshi,
Oziq olar undan bu qo'shin ishi.

Siyosat yuritsa, qo'shin bosh topar,
Qo'shin boshli esa kishi ish topar.

Qo'shin tashlanarkan o'zi holiga,
Buzilar, asliga bo'lolmas ega.

Yomonlarga g'azab, siyosat kerak,
Tuzuklarga tugal, sof hurmat kerak.

Ezgularga tegar tugal ezgulik,
Sevinchda yurishsin, tegmay g'amli yuk.

Saralarni istar butun xalq turib,
Kishi ezgulikka qul bo'lar ko'rib.

Nima der, eshitgin, e fe'li fuzun,
Bu baytni o'qi, so'ng huzur qil uzun:

“Sen ezgulik etsang olam qul bo'lur,
Olam ezgulikka to'la, mo'l bo'lur,
Kishilik etishga kishi bo'l mudom,
Kishi bo'lmoq uchun shu xil yo'l bo'lur”.

Qo'shin boshlig'iga kerak ko'p qiliq,
To yovi yuz bursa tuzolsa yo'riq:

Urushda zo'r arslon yuragi kerak,
Kurashda-chi qoplon bilagi kerak.

To'ng'izdek hujumkor, bo'ridek kuchi,
Ayiqli hiylasi-yu, qo'tosning o'chi.

Yana alday olsa qizil tulkidek,
Tuya erkagiday qila olsa kek.

Zag'izg'on misoli hushyor, sog' o'zi,
Qoya quzg'unidek ko'rolsa ko'zi.

Himmati bo'lsa bir zo'r arsloncha bor,
Kechasi ukkiday ko'z ochiq, bedor.

Bu fe'llari bilan u sardor bo'lar,
U sardor bo'lar ham yaroqdor bo'lar.

Bu sardor, yaroqdor degan shu bo'lar,
Yovini ko'rishda o'chini olar.

Tuzi, noni yana oshi keng kerak,
Oti, to'n, quroli unga teng kerak.

Tuz-u nonni yesa qo'yar er otin,
Yemoq-ichmoq erur tubi hayotin.

Nima der, eshitgin Ila¹ otlig'i,
Tuz-u nonni keng tut, kishi qutlug'i:

"Sharaf-shon tilasang tuz-u non yedir,
Tiriklik tilasang to imkon yedir.

Saxiy, sermuruvvat, kishiga yaqin,
Tuz-u non haqi deb o'tar er haqin.

Ulug'lik tilasang non-u osh ula,
Uzun yosh tilasang bo'lur osh ila.

Qo'shin boshlig'iga kerak ko'p qiliq,
Ishin sozlasa to, u tuzsa yo'riq.

So'zi chin kerak ham pokiza dili,
Agar yolg'on esa ishonmas eli.

Bo'lagi, saxiylik kerak, bersa mol,
Baxilga borarmi kishi bemalol.

Uchinchi yurakli kerak, ko'ksi zo'r,
Yuraksiz yov ko'rsa, cho'zilib yotur.

Yana biri: bo'lsa u hiyla bilar,
Chorasoz botirdan arslon ham o'lar.

Qo'shini ishiga u bo'lsa mohir,
Qo'shin qo'zg'atishga otashin, sohir.

¹ Ila — joy nomi.

Ana shunday esa qo'shin boshlig'i,
Yovi yengiladi yiqilib tug'i.

Bu xil boshliq agar qo'shin boshlasa,
Baland bo'lar qo'li qadam tashlasa.

Yuz ursa yoviga bu qo'shin boshi,
Bedor yursa mudom yetib bardoshi.

Sen emas, urushda saralar kerak,
Qurol aslahadan choralar kerak.

Ko'p askar, qo'shin bo'sh, keraksiz bo'lar,
Boshi bo'lmasa u yuraksiz bo'lar.

Sinagan alp uchun nima yov soni?
O'n ming yov uchun bas uning bir joni.

Yovin yenggan alp er so'zin uqtirar,
Menga to'rt ming askar qo'shin bas, deyar.

Ko'p askar yoyilsa ichi buzilar
Uni tutsa bo'lmas, yaramas bo'lar.

Nomi chiqqan alp er yana so'zlagan,
Qo'shinga sara er, qurol ber, degan.

Yovin urgan askar nima der, eshit,
Eshit-u bu so'zni o'zingga ish et:

"Qo'shin ko'p kerakmas, sara kuch tila,
Sara kuch yurishsa quroli ila,
Oz ezgu yaxshi ko'p yomondan ko'ra,
Talayda buzuqlik ko'p bo'lar, bil-a".

Yoviga otilsa qo'shin boshlar er,
Yaqin bo'lsin unga yovin ushlar er.

Qo'riqchi, ayg'oqchi tutilsin sara,
Quloq-ko'zni sog' tut, uzoqqa qara.

Qo'riqchi, ayg'oqchi ketsa gar yiroq,
Yoviga duch kelib kurashsa shu choq.

Qo'shin tuzsa soqchi yigitlar tuzib,
Keyin qolmasa u yo olg'a o'zib.

Qo'shinga joy etsa tuzib qorovul,
Botir bo'lsa soqchi, bedor tursa ul.

Pishiq bilsa yo'riq qo'shin boshlar er,
Uzoq turmasa hech yovin ushlar er.

Asirga ololsa yovi lashkarin,
Uzoqqa qo'ymasa u o'z askarin.

Quloq ding-u sezgir esa u juda,
Sipohi ketmasa yiroq, behuda.

Qo'riqchini olib yursa ilgari,
Qo'shinni tushirsa mos o'rin sari.

Qo'shinni asrasa, "til" oldirmasa,
Qo'shin ko'p-u ozin yovi sezmasa.

Tetik turib avval "til" olish kerak,
Bu "til" dan yov ishin tez bilish kerak.

Asir gapi ila yuritsa ishin,
Yovi bo'ynin uzib, kesolsa boshin —

Bu sog'lik bo'lar ham pishiqlik bo'lar,
Urushda pishiqlar g'oliblik olar.

Tetik beg so'zin ko'r, undan naf kelar,
Zo'r arslon minuvchi qilichli bo'lar:

“Yov urish-tutishga bor ikki yo‘lim,
Bu ikki yo‘limdan yov olar o‘lim.

Eng avval yov uchun kerak hiyla, ol¹,
Bu hiyla bilan qil yoving yuzin ol.

Yana puxtakor-u pishiqlik bo‘lur,
Pishiq bo‘lsa kishi, g‘oliblik olur.

Tetik esa kishi, yovidan dadil,
Soladi yoviga qora kunni, bil.

Yoving ko‘p esa-yu qo‘shin esa oz,
Urushga yov oldin kirishgani soz.

Yarashmoq yarog‘i bor esa yarash,
Yo‘q esa yaroqlan, bel olish, kurash.

Tirish, bosib olgin qorong‘i kecha,
Kechasi bilar kim qo‘shining necha?!

Iloj topmasang sen, yovingni olib,
Yubor elchi, yurgin o‘zing el bo‘lib.

Tilingda el bo‘l-u avayla o‘zing,
Urushga shoshilma, kesilsin so‘zing.

Topilmasa iloj, yoving etsa qasd,
Urishmoq tilasa, sira kelma past.

Ishini uzatma, qo‘shin tort, urish,
Kishilarni maqta, urish, ot surish.

Urushni uzatsang yoving o‘nglanar,
Ko‘raversa ortiq, ko‘zi o‘rganar.

¹ Ol — hiyla, aldov.

Nima der, eshitgin yovin urgan er,
Boshidan kechirgan, ko'zi ko'rgan er:

“Ko'rinmas yovlarning xabari yiroq,
Ko'rishsa, bosilar ko'ruvchi qaroq.
Yovingga olov bo'l, siring olmasin,
Kechiksang, bosar yov, bo'l ildam oyoq”.

Pistirma ichra qo'y qo'shin bo'lagin,
Yayov o'qchi oldda yugursin tag'in.

Urush ko'rgan, oq soch, bahodir yetuk —
Oldin yursa lashkar bo'ladi tetik.

Sochi oq yigitlar tuzoqchi bo'lar,
Tuzoqchi bo'lar ham yaroqchi bo'lar.

Kichik yoshli askar bo'ladi-ku tez,
Yovi yuz o'girsas bezillar shu kez.

Ishonchlini oldin, keyin qo'y yana,
So'l-u o'ngda tursin sodiq rosmans.

Yovi kelsa hamla qila bersa gar,
Daf etsa yigiti uni sarbasar.

Eng avval uzoqdan otolsa o'qin,
Keyin nayza ursin, yov egas bo'yin.

Aralashsa bolta, qilich sol, olish,
Tish-u tirnog'ing ur, oyoq tut, solish.

Chiran, orqa berma yuraksiz bo'lib,
Yoving sanch, yo'q esa urush, yot o'lib.

Nima der, eshitgin, chiniqqan, zo'r er,
Og'ir bo'l, og'ir er yovini urar:

“Kelin-qiz sevinchi nikoh tunlari,
Zo‘r alp er quvonchi urush kunlari.

Zo‘r alp er qo‘yadi uchar bedovin,
Asir, qul etadi yaramas yovin.

Botir jangchi solar yoviga balo,
Yovi bo‘lar undan g‘amga muhtalo.

Yovin ko‘rsa alp er zo‘r arslon bo‘lur,
Ot o‘ynar, jon olar yo jangda o‘lur.

Yovin ko‘rsa botir qaramas jonga,
Urushsa bo‘yalar yashil yer qonga.

Egar-jabduq, oti bo‘lar qip-qizil,
Qizil, qizg‘ish yuzi bo‘lar yam-yashil.

Yoving ot solarkan bexabar, bexos,
Bardosh ber, bo‘shashma, alanglasa, bos.

Burilsa ketidan tezda solgin ot,
Ta‘qib et izidan, qarab turma bot.

Agar qochsa yetgin orqasidan tez,
Ammo asir berib qo‘yma biror kez.

Yovni yenggan mardlar qarishib, kirib,
G‘olib bo‘lgan faqat yovini urib.

Yoving ketsa, ildam quvma ko‘p uzoq,
Yig‘ib qaytsami kuch, qocholmas oyoq.

G‘ofil bo‘lsa, odam yurib ham o‘lar,
G‘ofil bo‘lmasa er, tilagin olar.

Bu xil joyda asra o‘zingni, o‘g‘il,
Ehtiyot bo‘lmasang, o‘lim aniq, bil.

Menga shunday dedi sinagan kishi,
Sinagan kishilar so'zi so'z boshi:

"Yov uzoq qocharkan: to'xtashing kerak,
Ta'qib qilgan odam yegan ko'p kaltak.

Yoving bir tarqatsang terilmas qayta,
O'tni suv o'chirsa, tirilmas qayta.

Azob cheksa kishi o'limin tilar,
O'limin tilagan o'ldirar, o'lar".

Kim ish qilsa unga tezda in'om ber,
To shundan yuzini qizil qilsin er.

Botirni ko'p maqtash, taqdirlash kerak,
Toki urib tursa kishida yurak.

Yomon olqish olsa, sara, soz bo'lar,
Yigit maqtov olsa, ko'ngillar to'lar.

Mard maqtalsa, qo'lda arslonni tutar,
Ot maqtalsa, uchar, chopganga yetar.

Yaradorlar bo'lsa, emlat sen ko'rib,
Asir tushganlarni yulib ol kirib.

Agar o'lgan esa qadr etib ko'tar,
Haqin ber o'g'il-qiz bor esa agar.

Lashkaring bu ishdan sevinchli bo'lar,
Jang chog'i yetishsa sevig jon berar.

Iliq so'z, ochiq yuz bilan sovg'alar,
Kishiga ezgulik urug'in solar.

Bo'sh, ozod kishilar bunga qul bo'lar,
Bu qul jon fidolar, sevinching tilar.

Bunga o'xshar endi bu so'z, ey dono,
Boqib ko'rgin unga, deyilgan raso:

"Kular yuz, iliq so'z, ulash mol-tovar,
Bo'sh, ozod kishilar bu uchga og'ar.

Oltin-kumush bilan sen olma qulni,
Bu uchni fido et — ular qul yig'ar.

Lashkar boshchilari o'shanday kerak,
Shu xil bo'lsa boshliq bo'lar ezguroq.

Sen oltin-kumushni ulasang agar,
Buning tengi ular jonini berar.

Bu uchga qul bo'lar yumushchi bexos,
Buni tutsa beglar ishiga asos.

Bu yanglig' boshliqni topar esa beg,
Ishi olg'a bosar, orzu tilakdek.

Bu yanglig' bo'lsa gar lashkar boshlar er,
Ishlari yurishar, quvonchga tegar.

Yaroqli vazirlar o'shanday kerak,
Lashkarning boshlig'i naq shunday kerak.

Beklar keyin unga ishonsa bo'lur,
Tilagan tilagin beg undan olur.

O'gdulmish der yana: Ey elning quti,
Ikki ish buyukdir, ulug'lik — oti.

Vazir bilan lashkar boshi — yalovdor,
Biri qalam tutar, birda qilich bor.

El bog'i, bog'ichin shu ikkov tuzar,
Bu ikki biriksa, uni kim uzar.

Juda sara bo'lsa bu ishda kishi,
Agar gap qaytarsa, uzildi boshi.

Naf etsa-ku nafi talay, bepoyon,
Bo'yin bermasa-chi bir olam ziyon.

Begi bo'lsa ezgu, kishi sarasi,
Elda sara bo'lar u ikkalasi.

Bulardan yetishar elga so'ng rohat,
Ulardan topadi beg orom faqat.

Nima der, eshitgin, el boshlar dono,
Dono so'zi oshdek huzur doimo:

“Qilich bilan olar, ko'r, el olguchi,
Qalamda boshqarar yo'lga solguchi.

Qilich olar elni tezda, bir bora,
Qalam bo'lmasa lek qiyin idora.

Qilich bilan olsa qay elni kuchda,
Uni tutib bo'lmas uzoq yil o'chda.

Qalam bilan kelsa qaysi kent, ulush,
Tilagidan tegar o'shanda ulush”.

Shular edi menga ma'lum, ayoni,
Ey elig, shu edi uning bayoni.

Eligning O'gdulmishga savoli

Elig dedi: Undan bo'ldim xabardor,
Yana bir savolga javob ber, dongdor.

Menga so'zla endi boqib ezguroq,
Ulug' Hojib, ayt-chi, ne yanglig' kerak?

Hojiblar ustidan to bo'lsa ulug',
Fido etsa jonni u sodiq to'liq.

Quvonsa ham begi, ham yurti, eli,
Unga duo etsa elining tili.

Elig dedi: gapir endi shu so'zim,
Buni ham aytib ber, yoritgin ko'zim.

**O'GDULMISH ELIGGA ULUG' HOJIBLIKKA
QANDAY KISHI (MOS BO'LISHI)
KERAKLIGINI AYTADI**

O'gdulmish boshladi, ochdi tilini,
Mingga yetsin dedi elig yilini.

Ulug' hojib ortiq butun, chin kerak,
Bu chinlik bilan sof, butun din kerak.

Tubi, asli ezgu-yu fe'li serchiroy,
Nafi bo'lsa elga tug'ilsa kun-oy.

Tubi ezgu bo'lsa u ezgu bo'lar,
Ezgu kishi elga ezgulik berar.

Kishi ezgusidan kelar ezgulik,
Yegu, ichgu, mingu yana kiygulik.

Fe'li go'zal bo'lsa tinglaydi so'zin,
So'zni olar erlar, bilar ish ko'zin.

Ko'zi to'q kerak ham uyatli, halim,
Tetiglik kerak ham bo'lsa serbilim.

Pora olmas ishda ko'zi to'q kishi,
Hojib pora olsa uyatdir ishi.

Pora buzib tashlar bitguchi ishing,
Poradir barbodlar etguchi ishing.

Andishali bo'lsa ham bosiq o'zi,
Ezgulik keltirar ishi ham so'zi.

Andishali pastlik etmas hech qachon,
Yaqin kelmas unga yaramas, yomon.

Zarif erga davlat singimlig bo'lar,
Zarif bo'lsa qutga tegimlig bo'lar.

Tetik bo'lsa molga kuyinmas bo'lar,
Zarif bo'lsa qutga tegimlig bo'lar.

Tetik bo'lsa molga kuyinmas bo'lur,
Bilim bo'lsa ishda yangilmas bo'lur.

Yana yaxshi degan bilimli ulug',
Bilimliga tegar ezgulik to'liq.

Bilim talab etar beglarning ishi,
Hech qayga yaramas bilimsiz kishi.

Kimga tegmas ekan bilimdan ulug,
Tirik desa, bo'lmas, uni bil ulik.

Bilim bilan odam o'sar, shon olar,
Yuqoriga chiqar, ishi avj bo'lar.

Bilimsiz kishi bir quruq rasm, surat,
Dono kishi o'mi ko'kdadir faqat.

Uquvli kerak ishda, ziyrak hamma kez,
Uquv bilan balo kesiladi tez.

Uquv bo'lsa, nafi misli cho'lda suv,
Butun ezgulikka moya shu uquv.

Uquvsiz kishi bir mevasiz yog'och,
Mevasiz yog'ochni nima qilsin och.

Uquvliga tegar ikkala olam,
Uquvli atalar bo'lsa neqqadam.

Uquvli, bilimli — haqiqiy kishi,
Kishilar sarasi, elatning boshi.

Yuzi ko'rkli bo'lsa, sersavlat, silliq
Lochin-mard, shuhratli, so'zi belgilig.

Sevimli qiladi yuz manzurligi,
Kirarda-chiqarda uning zo'rliги.

Salobatli erning bo'lar hashmati,
Bu hashmat bilandir kishi hurmati.

Andishali, yetuk, bo'lsa ishi pok,
Ishi pokning bo'lar bor qilmishi pok.

Andishali, bosiq bo'lsa gar kishi,
Erinmaydi, undan bitar el ishi.

Andishali o'ylar kishi qayg'usin,
Andishali axir, kishi ezgusi.

Hojib yuz tutadi hammaga o'zi,
Shuning-chun kerakdir ko'rkiroq yuzi.

Go'zal yuzni ko'rsa ko'zi suvlanur,
Ko'ngillar ochilur, jon olar huzur.

Bunga o'xshatibdi dono mukammal,
Dono so'zin tutgan, e fe'li go'zal:

“Ezgu narsa, axir, kishi ko‘rki — yuz,
Bu yuz ko‘rkidan suv ichar ikki ko‘z.
Ko‘rkliga qut bergin, etgin o‘zga fol,
Ishing ezgu bo‘lar, bo‘lak so‘zni o‘z”.

Ko‘ngilli kerak ham hushi tez kerak,
Bosiq bo‘lsa fe‘li yana ezguroq.

Ko‘ngilli kishi so‘z unutmaz bo‘lar,
Ko‘ngilsiz kishi-chi so‘z tutmaz bo‘lar.

Ko‘ngil bo‘lmasa er bilolmas ishni,
Aqli to‘limguncha qilolmas ishni.

Ko‘ngilsiz bir quruq surat bo‘ladi,
Odam ishni ko‘ngil bilan qiladi.

Aql-u hushli bo‘lsa, bosiq, keng dili,
Qashshoq, tul, yetimga keng, ochiq qo‘li.

Tetik bo‘lsa yana urf-odat bilar,
Olam go‘zalligi tetikdan kelar.

O‘zni kichik tutsa, dilni kamtarin,
Tili yumshoq bo‘lsa, shakardan shirin.

Yorug‘ tutsa yuz-ko‘z, kishiga kulib,
Fe‘lni ezgu tutsa kishilik qilib.

Nima der, eshitgin yoqimtoy kishi,
Ko‘ngil, til kichik tut, e manman boshi:

Ko‘ngil kamtar esa qut kelar har dam,
Kular yuz, iliq so‘z jalb etar odam

Kular yuz, iliq so‘z bilan dil isir,
Isinsa odamzod bo‘lar qul, asir.

Bosiq bo'lsa yana tutolsa o'zni,
Ko'zini tiyolsa, asrasa so'zni.

Qulog'i sog' esa, bilim aqli keng,
Yo'rig'i soz esa, tili, ko'ngli teng.

Hunari ko'p esa, yozolsa kitob,
Bor ishda qo'llasa hunar va odob.

San'at, hunar, bilim bo'lsa tugal-tuz,
Ulug' Hojib shundan qizil qilsa yuz.

Xizmatlar ichida eng nozik xizmat,
Hojiblik ishidir anglasang faqat.

Talay narsa kerak kim esa Hojib,
Kishi boshlasa to, o'zi yo'l ochib.

Bunga o'xshar endi shoirming so'zi,
Bu shoir so'zidir bilimsiz ko'zi:

“Hojiblikka o'n xil sifat— nang kerak,
Ko'z o'tkir, quloq sog', ko'ngil keng kerak.

Yuzi ko'rkam, bo'y, til, uquvu, bilim,
Fe'l-atvor bularga tugal teng kerak”.

Ko'p uzoq yashasin eligning o'zi,
Ulug' hojib begning chin ko'rar ko'zi.

Qonun-u odatlar nozik ish juda,
Ulug' hojib uni etmas behuda.

Bunga o'xshar endi dononing so'zi,
Eshitsin diliga jo etsin o'zi.

Ulug'dan ulug'dir hojiblar ishi,
Uni uddalaydi faqat sof kishi.

Hojiblar beglar ishin tutsa kim,
Ulug'-u kichik-la ishlar, e hakim.

Xazinachi bo'lsin yoki bir kotib,
To'n tikuvchi yoki birorta kosib.

Musofirmi, elchi bordi-keldi qil.
Ularga munosib yo'riqlarni bil.

Ularning joyi-yu ozuqasin ko'r,
Nima kami bo'lsa so'ra, surishtir.

Yo'l og'zida ersa kishilarga bosh,
Qonun-qoidada bo'lmasin bebosh.

Chig'oy, tul, yetimlar kelsa bosh egib,
Qani, ovlayolsa dilin shod etib.

Agar nohaq esa uning qay biri,
Ko'rilmog'i kerak chora-tadbiri.

Noloyiqni ko'rib agar tergasa,
Toki boshqalarga zarar tegmasa.

Bu xilda ko'rilsa tuman turli ish,
Ulug' hojib sabab topar osoyish.

Qator ishda hojib bersa ko'mak,
Maromni buzadi biror tirmizak.

Hojibga ko'p ishlar bo'g'liq bo'ladi,
Ularni eshitgin, ko'ngil tiladi:

Biri beg so'zini tutolsa mahkam,
Bo'lagi havasni eta olsa kam.

Uchinchi, tutolsa o'zin doimo,
Eta bermasa u tilini go'yo.

Yana olmasa hech kishidan pora,
Yaqin qilsa ko'pni topib bir chora.

Yomon ikki xislat bo'lsa kimda gar,
Unga topshirma ish o'zing sarbasar:

Biri — yolg'on esa u so'zlar kalom,
Biri egrilikka qo'shsa bosh mudom.

Bular jam bo'larkan qaysi kishida,
Baraka bo'larmi uning ishida?!

Yana uchta bo'lar xodimning ishi,
Agar asralmasa yorilar boshi.

Birinchi eshitgan so'zin tutsa sir,
Ba'zida o'zini tutolsa basir¹.

Uchinchi, tutolsa o'zin chapani,
Sevinchda kechadi uning har kuni.

Nima deydi, eshit, shoirning o'zi,
Senga naf beradi, shoirning so'zi.

Begi so'zin aytmas boshin o'ylagan,
Bek so'zin yoyuvchi tubandir, tuban.

Xaloyiqqa yoysa begining ishin,
Bu xil ish uchun beg sindirar tishin.

Agar yoysa beglar so'zin qay kishi,
Hayoti tugaydi kesilar boshi.

Qaysi til ocharkan sirin qay zamon,
Bo'ladi egasin yurak-bag'ri qon.

¹ Basir — ko'r, ko'rib ko'rmaslikka olish.

Yana bir donishmand menga so'zladi:
"O'zin tuta olmas boshin yer", — dedi.

Hojib yursa doim asrab o'zini,
Qarashda ko'zi-yu tilda so'zini.

Bemahal, bemavid sira kirmasa,
So'ramasdan oldin javob bermasa.

Nima deydi, eshit, zakoning tili,
Undan yorishadi eshitgan dili.

Paytin topib ko'rsat maliklarga yuz,
Kerak so'zni so'zla, keraksizin uz.
Har nening bo'ladi soati-vaqti,
Fursati yetishsa ko'rar ikki ko'z.

Bu yanglig' kerakdir bilim-u hunar,
Hojib degan shunda o'sar ham unar.

Bu edi, ey elig, men bilgan yumush,
Barin aytdim endi, oson bo'ldi ish.

Elig dedi: bildim, eshitti so'zing,
Yana bir savolga javob ber o'zing.

Qandoq qo'riqlanar, ayt-chi, darvoza,
Uning boshlig'iga ne xil andoza?!

**O'gdulmish eligga darvozabonlar
boshi qanday bo'lishi
kerakligini aytadi**

Javob berdi O'gdulmish, aytdi: Elig,
Esan-tinch yashagin uzoq, belgilik.

Bu xil kasb egasi ochiq dil bo'lib,
Horishni bilmasa o'zi ish qilib.

Shu yerda yorishsa uning har tuni,
Shu yerda o'ta bersa har bir kuni.

Qonun-qoidalar bo'lib joyida,
Qilig'-u odati soz esa juda.

Qo'li ochiq bo'lsa, saxovati mo'l,
Xodimga sovg'asi bo'lsa mo'l-u-ko'l.

Kechasi soqchilar yotishdan burun,
Vazifani bersa: kimga ne o'rin.

Yot-u begonani so'rashi kerak,
Bedor sergagini chorlashi kerak.

Darvoza yopilsa, tinch bo'lar saroy,
Nazoratda bo'lsin atrof, hamma joy.

Yana erta tursa, boshlasa ishin,
Hozir qilsa navbat oluvchi kishin.

Elig qabuliga yetishsa mahal,
Toki bo'lmasa hech kishi zor, mahtal.

O'zi ichkarida uzoq qolmasa,
Birov o'rmini hech birov olmasa.

Ko'rinsa navkari guruhi ila,
Bo'lmasa ma'quldir biror masala.

Qiyin holda bo'lsa agar qay kishi,
Ko'mak bermoq esa xodimning ishi.

Poyoniga yetib tugasa qabul,
Zoriqqan kishiga ko'mak bersa ul.

Olib bersa toki ko'p oltin, kumush,
Biroviga unvon, biriga yumush.

Ularning qay biri sodiq fuqaro?
Qay biri dilida yovuz muddao?

Yaroqli qay biri, qay biri yomon,
Bo'lari yo aksi qaysi shu zamon?

Barin yetkazolsa eligga tugal,
Ayirib, saralab ishin etsa hal.

Chiqib ezgu yorliq xodimlari shod,
Bo'lishsa, dillari yana ham obod.

Kirish joyi tinch-u ozoda, go'zal,
Yarashiqli bo'lsa mudom, har mahal.

Ko'ra olsa yot-u musofir kishin,
Ko'makchi bo'lolsa bitirib ishin.

Non-u ovqat olib kelishsa agar,
Yaroqsizin olib qo'ysa sarbasar.

Shira-sharbatini qilib ehtiyot,
Unga tegmasa hech begona-yu yot.

Saroyga kirarkan non-u dasturxon,
Nazoratda tutsa uni har qachon.

Bariga barobar yetishsa oshi,
Toki tashqarida qolmay hech kishi.

Ikki narsa begka keltiradi shon,
Bo'sag'ada tug'-u to'rda dasturxon.

Yana ikki narsa saroy ko'rki, bil,
Beg otin ulug'lar, ochar qutga yo'l:

Biri hojib bo'lsa shu yanglig' kishi,
Yana biri qobil saroying boshi.

Yana yashnagaydir ulardan saroy,
Ulug'lik ichida topar beg chiroy.

Idishchi¹, to'shakchi² yana oshchiga³,
Ko'zni tashlab tursa bari ishchiga.

O'q-yoychi⁴, qushchi⁵ ham suvsar tutuvchi⁶,
O'zi bilan bo'lsa mudom kutuvchi.

Turib borsa uyga, xodim-qo'ldoshin —
O'zi bilan eltsa, yedirsa oshin.

Yedirsa, ichirsa, to'ydirsa qorin,
Quruq qo'ymay bersa o'zida borin.

O'ziga bir ot, to'n, qurol olsa bas,
Bo'lagin ulashsa, biroz qolsa bas.

Yumushga kelsa gar begona kishi,
Sinasa to bo'lmas keyin tashvishi.

Yumushga kelguncha ko'rsa xo'p uni,
Oziq-ovqat, o'mni, oti ham to'ni.

Yana so'rab tursa sipoh holidan,
Ochi ham to'qidan, kiyim, molidan.

Zoriqqani bormi, qo'li qisqalar,
Zoriga yarasa, huzur qilsalar.

Kim esa saroyga bir bor kelmasa,
Eshitsa, so'rasa, ne bo'ldi desa.

Agar betob esa so'ratish kerak,
Behudalik etsa tez tiyish kerak.

Bu barchasi begka bo'lar sadoqat,
Uning shodligi deb qilingan faqat.

¹ Idishchi — sharobdor, soqiy.

² To'shakchi — to'shakchi, yotoq boshlig'i.

³ Oshchi — oshpaz.

⁴ O'q-yoychi — o'q-yoy yasuvchi ham uni otuvchi.

⁵ Qushchi — qush o'rgatuvchi.

⁶ Suvsar tutuvchi — suv hayvonlarini tutuvchi.

Nima der, eshitgin, yumush qilgan er,
Yumushi tufayli e'zoz olgan er:
“Yumushchi begiga esa vafodor,
Vafoni o'ziga qilolsa shior.
Yumushiga sodiq vafodor quli,
Bu beglik moyasin tilar bir yo'li.
O'z nafin tilamas u sodiq bo'lib,
Begiga tilar naf ezgulik qilib.
Bag'irsiz, nafi yo'q o'g'ildan ko'ra,
Sadoqatli xodim yaqin ming bora!
Agar ozg'on¹ nafli esa men quli,
Chechak zarar esa kesay bir yo'li.
Befoyda, nafi yo'q yaqinlarni qo'y,
Nafi borni do'st tut, nafi bilan to'y,
Tilida muloyim, shirin tutsa so'z
Ko'ngli keng esa-yu, yorug' tutsa yuz.
Tugug yuz, dag'al so'z kishin sovutar,
Asorati ketmas, ko'ngilda yotar.
Bunga o'xshar endi bu bayt rosmana,
So'zi ma'ni bilan uqilgay yana:
“So'zda so'ksa odam, achitsa tilin,
Suyakka u tig'dir, ko'ngilga — yolin,
Tayoq izi bitar, xotirdan o'char,
Til yarasi ortar lekin yil sayin”.
Hozirlik ko'rsa beg agar urushga,
Yo ovga-yu chavgon, yo el ko'rishga,
Mudom asray olsa u yerda begin,
O'rinsiz bir ofat toki yetmasin.

¹ Ozg'on — o'simlik turlaridan biri.

Sodir bo'lsa begda xato mabodo,
Bo'la berar ot, ov yo jang asnoda.

Ishonchsizroq esa, yo'qotgin darhol,
Shubhali esa gar, e'tiborga ol.

Ishonchli, butun, chin, sodiq har kishi,
Yaqin yursa begka saranjom ishi.

Qo'mondoni tuzsa soqchi qatorin,
Tetik-sog'ni yig'ib jo'natsa keyin.

Kichik qur ulug'lar ora kirmasa,
Uzoqdagi soqchi sari bormasa.

Saroyda ne esa o'tirish-turish,
Safar chog'i vojib shu xilda yurish.

Saroy egasining sadoqat ishi,
Shu xilda esa bas, e saxiy kishi.

Shu yanglig' kerakdir saroy boshlar er,
Begi nonini yeb, ishin ishlar er.

Shulardan iborat so'ralgan savol,
Sara er tila-yu bilim ishga sol.

Eligning O'gdulmishga savoli

Elig dedi: Uqdim buni shubhasiz,
Yana bir savol bor menga bog'li so'z.

Bilasanki olam tutar beg, xoqon,
Yiroq elga elchi yuborar har on.

Menga ayt-chi bilim ila aqida,
Uzoq elga borar elchi haqida.

O'gdulmish eligma elchi qilib yuborishga qanday kishi kerakligini aytadi

Javobda O'gdulmish dedi: Ey xoqon,
Bu ishda bilimni qo'lla har qachon.

Butun, er sarasi bu ishga kerak,
Bilimli, uquvli, yetuk, keng yurak.

Odamzod zotida eng saylangani,
Kishilar yaxshisi — elchi bo'lgani.

U bilan bitadi tuman-turli ish,
U bilan bo'ladi butun ko'rkli ish.

U bo'lsa uquvli, bosiq, xotirjam,
Bilimli, chechan-u sertadbir har dam.

Yana bilsa so'zning ichin ham tashin,
Toki soz etolsa buzilgan ishin.

Nima deydi, eshit, ulug' jahongir,
Bilimli beg odam, ishida mohir:

Baridan sara deb uquvlini bil,
Kishiga yetakchi bilimlini bil.

Qay ishda muqimroq esa zakovat,
Kuzatsam, o'sha ish o'sishda faqat.

Qay ishga donolar tegizishsa qo'l,
O'sha ish olar avj, tekislandi yo'l.

Uquv ishga solsa, bilim boshlasa,
Talay ish qilinar kishi ishlasa.

Sadoqatli bo'lsa, ko'zi, ko'ngli to'q,
Butun, chin, fe'lida sira aybi yo'q.

Sadoqatli xodim beg nafin tilar,
Beg nafin tilagan begin chin sevar.

Begga naf berar deb sodiqlarni bil,
Sodiqlarni topsang, yaqin dilga bil.

Sadoqatli xodim bag'ir sonidek,
Bag'irdan-da yaqin yurak qonidek.

Ko'zi suq o'zidan bexabar qolar,
Bu suq elchilikka loyiqmi bo'lar.

Ko'zi to'q hamisha boy sanaladi,
Og'ir bo'lsa odam ishda unadi.

Suq er tamagirdir, tama — bir balo,
Tamagir kishining oti past, gado.

Nima der, eshitgin, ko'zi to'q kishi,
Ko'zi to'q bo'ladi saxiylar boshi:

Gadoy qilsa kimni ko'zi suqligi,
Boyitolmas uni olam to'qligi.

Tama qilgan odam qul bo'ladi, qul,
Ozodligi uning o'lim ila, bil.

Yana yaxshi degan bilimli dono,
Ko'zi suqqa o'git bergan doimo.

Tugal boy bo'layin desang purviqor,
Ko'ngil boyligin tut, e kuchli, zinhor.

Necha qul esa-da, ko'zi to'q — xoqon,
Shu holi a'lo suq begidan chunon.

Agar beg suq esa gadoy u, gadoy,
Agar qul ko'zi to'q, u — beg, ko'ngli boy.

Uyat-andishali, bosig'-u halim,
Halimlik ichida bilsa ko'p bilim.

Uyati bo'lmasa u tuban bo'lur,
Uyati bor odam butunlik qilur.

Sobit bo'lsa kishi yoritar ko'zin,
Fe'li yaxshi bo'lsa sevditar o'zin.

Tetiklikda bilim ola bilsa ul,
Butun ishga topar bilim birla yo'l.

Butun baytni o'qi, nima der, eshit,
Bilim ila boshlab o'zingga ish et:

“Uquv ila ishla, bilim birla bil,
Qadam uzmagay qut shunda oy-u yil.
Tetiklik ila er tilakka yetar,
Bilim bil, uquv uq, keyin ishni qil”

Tetiklikda bilsa odam ko'p bitig,
Bitig bilsa yana bo'lar er tetig.

U yozsa, o'qisa, eshitsa so'zin,
Donolar safiga qo'shar u o'zin.

Hunar ila san'at u tugal bilsa,
Shu san'at hunardan yorug' yuz qilsa.

Kitoblar o'qir ham bilar ersa so'z,
Uqar esa, she'r ham qo'shar esa o'z¹.

Nujum² bilsa, tib³ ham yo'ra bilsa tush,
Uning ta'biridek bo'lsa hamma ish.

¹ So'z qo'shmoq — misra tuzmoq, she'r yozmoq ma'nosida.

² Nujum — yulduzlarni o'rganuvchi fan ma'nosida, astrologiya.

³ Tib — tib fani, meditsina.

Bilar esa hisob¹ yana handasa²,
Sondan ildiz olsa³, masohat⁴ olsa.

Yana nard-u⁵ shatranj⁶ bilar esa soz,
Hariflari undan o'lar esa soz.

U chavgonga zo'r-u ota bilsa yoy.
Yana qushchi, ovchi, tag'in xushchiroy.

Tuman tilni bilsa bu elchi tili,
Tuman harfni bilsa, yozolsa qo'li.

Shu xil kerak barcha hunarni bilar,
Bu xil elchi mudom tilakka tegar.

Agar elchi esa dono-yu ziyrak,
Begi naf oladi, u topar ko'mak.

Yovuz bo'lsa elchi, yomonlar quli,
Tugaydi begida, bori yuz suvi⁷.

Bu elchi degani juda soz kerak,
Tuman-turli ishga urolsa yurak.

Neki bir hunarni unga sotsalar,
Bilib olsa, arzir og'ir tutsalar.

Qay odam agarda so'zin so'zlasa,
Uqa bilsa undan neni ko'zlasa.

¹ **Hisob** — hisob-kitob, matematika.

² **Handasa** — geometriya.

³ **Sondan ildiz olsa** — matematikada ildiz ostida hisoblash usuli

⁴ **Masohat** — yer yuzasini, sathni hisoblash.

⁵ **Nard** — nard.

⁶ **Shatranj** — shaxmat.

⁷ **Yuz suvi** — obro', ya'ni obiro'ning o'zbekcha (aniqrog'i, qadimgi turkiy tildagi) shakli.

Agar elchi bilsa hunarin to'liq,
Begi bo'ldi buyuk, nom — elda ulug'.

Nima der, eshitgin, dono ko'k ayiq¹,
Bu so'z uqmasa er, uning aqli yo'q"

Hunar kimda bo'lsa, oshar shuhrati,
Hunari yo'q esa, qariydi oti.

Kishi hunar ila sharaf-shon quchar,
Hunari ko'p esa, u o'rlab uchar.

Qo'lin cho'zsa yigit hunarga tegib,
Ulug' tog' boshini ololgay egib.

So'z uqqan esa ham u hozir javob,
Javob qilsa so'zga ayni o'sha tob.

May ichmasa, aslo o'zin tutguchi,
O'zin tutguchi er bo'lar qut kuchi.

Bilimli may ichsa bilimsiz bo'lar,
Bilimsiz icharkan, yovuz ish qilar.

Ichimlik bilimga, uquvingga yov,
May oti urushdir, gina beayov.

Dono bo'lsa hamki uquvli kishi,
Boshin mayga suqsa, buzildi ishi.

Ne-ne andishali, esa fe'li soz,
May ichsa tubanlik qiladi bexos.

Esiz, andisha-yu or, uyat zako,
Nopoklarda mayga ketar, ey dono.

¹ Ko'k ayiq — turkiy xalqlarda yuqori darajadagi amallardan birining nomi.

May ichma, may ichsa borar er quti,
Nodon, telba bo'lar may ichsa oti.

May ichkari kirsqa chiqarar so'zing
Chiqar so'zing keyin o'yadi ko'zing.

Nima der, eshitgin, bu bayt aytguchi:
O'qigin, ochilar tashi ham ichi:

“Agar ichsa, kayfni oshirar boda,
Ko'ngil sirin ochar keyin ziyoda.

Bilimli may ichsa bilimsiz bo'lar,
Bilimsiz-chi ichsa qolar piyoda”.

Tili bo'lsa shirin yana ko'ngli keng,
Shirin so'z-u aqli yana shunga teng.

Kirishimli bo'lar tiliga chechan,
Ma'qul bo'ldi mudom shirin so'z eran.

Kerak xotirada tutsa har so'zin,
Nima so'z eshitsa, tutolsa o'zin.

Yuzi ko'p chiroyli, bo'yi ham raso,
Baquvvat, soqoli qiriq doimo.

O'zi mard esa-yu, buyuk xizmati,
Bu ikkov bilandir kishi qimmat.

So'zi bo'lsa yumshoq, shakardan shirin,
Shirin so'z ochadi erir kishilar sirin.

Elchi ishi, ko'rgin, necha so'z bo'lar,
So'zi yaxshi bo'lsa tilagin olar.

Shu xil bo'lsa ishi — eligning quti,
Unga mos bo'ladi bu elchi oti.

Bo'lar unga bersa elchilik haqin,
Yiroq esa yotni, qo'shniga — yaqin.

Eligning O'gdulmishga savoli

Elig aytdi: Uqdim, eshitdim buni,
Yana bir savolni tushuntir, qani?

Seningdan ochilsin bu so'zning taxi,
Meningdin o'talsin senga so'z haqi.

Xat yozuvchi kotib ne xilda kerak,
Bitilgan xatga to ishonsa yurak.

O'gdulmish eligga xat yozuvchi kotib qanday (bo'lishi kerakligini) aytadi

Bu O'gdulmish aytar: Ey ulug' xoqon,
Bu ishga kerakdir munosib inson.

Necha dono bo'lsa bu beglar o'zi,
Kotib ham lozimdir — bitilsin so'zi.

Kotiblarga desin yashirin so'zin,
Kotib ham begitsin ko'p-u yo ozin.

Kotib tutmasa gar sirin pinhoni,
Kuyadi siri fosh bo'lar er joni.

Necha sirli bo'lsa bu beglar ishi,
Ochiq bilsa ma'qul bu ikki kishi:

Birisi kotibdir, birisi — vazir,
Bu ikki kishiga so'z och, yarashir.

Shu ikki kishiga soʻz ochish kerak,
Soʻz ochgach, nozini koʻtarish kerak.

Bu ikki kishida boʻlar barcha soʻz,
Bular tutmasa soʻz quvonarmi koʻz.

Juda yaxshi degan Oʻtukon¹ begi:
“Soʻzing asrasin doʻst, sen aytsang neki”.

E beglar ishonchi, soʻzingni yashir,
Soʻzing saqlamasang, oʻlim yondashir.

Bu ogʻzing misoli oʻra sonidir,
Soʻzing-chi, sochilgan urugʻ donidir.

Olamga yoyildi terib koʻr uni,
Olam bilsa-chi, eh, oʻrab koʻr uni.

Ogʻizdan goho oʻt, goho suv chiqar,
Yashatar birisi, birisi — yiqar.

Yonar oʻt misoli keraksiz soʻzing,
Ogʻizdan chiqarma — kuyarsan oʻzing.

Oqar suv misoli shirin, ezgu soʻz,
Qayerga u oqsa chechak ochdi koʻz.

E mard deb atalgan, bilimli, dono,
Koʻngil sirin asra oʻzing doimo.

Nima der, eshitgin bu baytni oʻqi,
Koʻngil sirin asra, e koʻnglim toʻqi.

Koʻngil sirin asra, chiqarma tilga,
Chiqarsang choʻzilgay oʻkinchi yilga.

¹ Oʻtukon — joy nomi.

Qizil til qora bosh yovi beayov,
Yovin kim tutadi, gapir, betushov!

Kotib bo'lsa dono, fasohatliroq,
Xati — xush, so'zi soz esa yaxshiroq.

Chiroyli bo'lsa xat ko'ngil ochilar,
O'qish mayli ortar, ko'ngil ovinar.

Go'zal xat biriksa balog'at bilan,
Yozilgan bo'ladi kamolat bilan.

Nima der, eshitgin, Ila¹ o'ng qo'li,
Xabarning ma'quli — yozma usuli.

Bari ezgu so'zlar yozuvda bo'lar,
Yozuv sabab — so'zlar xotirda qolar.

Bitilmay qolarkan bu maktub, yozuv,
Bilib bo'lmas edi ne hikmat, uquv.

Bitib qo'ymasaydi dono qalami,
Qorong'i qolardi moziy olami.

Yozuv bo'lmasaydi kishilar ora,
Quruq so'zga kim ham ishonar, qara.

Goh uzoq diyorga xabarlash lozim,
Yozuvsiz nima ham qilar mulozim.

Yozuv — maktub, axir, shuning-chun kerak,
Yozuvdan topadi bu beglar tilak.

Bu davlat ishiga yaroqli kishi,
Bular uch toifa, ey xalqning boshi.

¹ Ila — joy nomi.

Birisi bilimli, u sohib kamol,
Birisi kotibdir chechan, so'zamol.

Uchinchi — botirlar, asil, sheryurak,
Bo'ri — yovga qarshi botirlar kerak.

Zakovat sohibi, dono bo'lsa gar,
Qiyin ish chog'ida mudom qo'l kelar.

Butun el ishini soz etar yozuv,
Mashaqqat ishini oz etar yozuv.

Qilich ishga tushsa, ko'p ishga qodir,
G'anim bo'ynini u kesishga mohir.

Jam o'lsa qayerda bu uch turli er,
Odam qut topar-u, tilak — orzu yer.

Agarchi bor erur bo'lak to'dalar,
Bu uchdan ayiri bo'lolmas ular.

Qilichda tutilar tutilsa gar el,
Qalamga egilar egilsa gar el.

Bilimdan yuradi qoida, qonun
Zakovat kelar qo'l ko'p ishga har kun.

Qilich qon tomizsa, begi el olar,
Qalam qorasidan, ko'r, oltin kelar.

Shu ikkov olamga asos bo'lajak,
Zamon bo'lsin ishga moziy — kelajak.

Shu ikkov erur chin, chiroyli azal,
Dono beg, sen unga doim et amal.

Bunga o'xshar endi mana dono gap,
Eshitgin buni sen, ey ezgu adab:

“Fozildir bilimdon esa gar kishi
Qilich qayramoq ham yigitning ishi

Qilichga egar bosh sara, ezgu el,
Qalamdan gurullar elat yoz-qishi”.

Kotiblik yarashgay — ko‘zi kimda to‘q,
Samimiy bo‘lsa u, tama dardi yo‘q.

Ko‘zi to‘qlar aslo tama qilmagay,
Birovlar molidan umid bilmagay.

Tamagir — qul erur olam moliga
Sen ehson et uning qarab holiga.

Tamagir qul erur, garchi o‘zi beg,
Tuban yo‘q olamda go‘yo o‘shadek.

Suq esa gar kotib, ishini buzar,
Niyatni ocholmas, tama-la yozar.

Kumush, oltin uchun bo‘lib mahliyo,
Xo‘jasi boshiga hozirlar balo.

Fe‘li xush esa-da, ichmasa boda,
Yaramas qiliqdan esa ozoda.

Kotib ichsa, xato o‘tar qo‘lidan,
Xatolar chiqarar fikr yo‘lidan.

Sadoqatli xodim ishin tez olar,
Tilagan chog‘ingda yoningda bo‘lar.

Kotib bir kun emas, kerak doimo,
“Hozirman”, desa u ko‘rib bir imo.

Kishilar aro eng asil, sarasi,
Erurlar, bilib qo'y, shu ikkalasi.

Birisi kotibdir, bexato xati,
Biri elchi erur — shirin suhbat.

Yaqinmi, uzoqda yo yotlar ora,
Adovat yuz ursa shulardan ko'r-a!

Shu ikki kishidan tushar tushsa ish,
Ulardan buzilar oxir har yumush.

Birisi yozuvda xato qilsa gar,
Birisi tuzatsa juda yarashar.

Bu yanglig' bo'lishi kerakdir kotib,
Bu yanglig' kotibga ish ber ishonib.

Bu yanglig' kishiga ishonsa bo'lar,
Kishilik tilasang ulardan kelar.

Bu edi, ey elig, mening bilmishim,
Bayon etdim endi, tugadi ishim.

Eligning O'gdulmishga savoli

Elig aytdi: "Uqdim buni men to'la,
Yana bitta savol beray bir yo'la.

Xazinachi ne tarz bo'lishi kerak,
To undan bu ko'ngil to'lishi kerak.

Ola bilsa qo'lga u oltin-kumush,
Soz o'lsa qo'lida deyilgan yumush".

O'gdulmish eligga xazinachi qanday kishi bo'lishi kerakligini aytadi

Bu O'gdulmish aytar: Ey elning quti,
Sevimli bu oltin-kumush — jon o'ti.

Juda chin, pokiza er kerak bunga,
Ko'ngil chin ishonsa, keyin ber unga.

Nima deydi, eshit, savdogar boshi,
Olamni kezib mol qozongan kishi:

“Suyuk bo'ldi bu jon, yana ham suyuk,
Kumush-oltin erur yana-da buyuk.

Eshilmas ko'ngilni eshar bu kumush,
Egilmas bo'yinni egar bu kumush.

Kumush ko'rib odam ko'ngil bermasa,
Yarashar uni chin farishta desa.

Kishi ko'rdi oltin — o'zi yumshadi,
Dag'al so'zli erning so'zi yumshadi”.

Ko'zi to'q esa-yu qilig'i butun,
Osha borsa quti uning kun-u tun.

Ko'zi to'q kishilar moling bo'ylamas,
Butun, chin kishilar o'zin o'ylamas.

Kichiklikda ko'rgan esa pul-kumush,
Uning suqligi hech etolmas xurush.

O'zi qo'r qar esa imondan agar,
Teginmas haqiqat yo'liga asar.

Talay naf beradi, axir, adolat,
Bu nafi tufayli mangu halovat.

Odil bo'lsa odam kuni ezgudir,
Kuni ezgu bo'lsa quti mangudir.

Nima der eshitgin, ko'ngilchan so'zi,
Bu so'z ishga tugun, ey olam sozi:

“Ko'ngil, tilni odil qiliq tut — butun,
Senga kelgusidir bu davlat butun.

Odil bo'lgan erga saodat kelar,
Salomat yashagin sevinchda bu kun”.

Ko'ngilchan esa-yu tetik ming bora,
Tetiklik bilan u topar ming chora.

Zakovatli esa yana oq ko'ngil,
Uyatsiz kishidan yiroq tur, o'g'il.

Uyatdir tiyuvchi yaroqsiz ishing,
Uyat sozlagaydir fe'li bad kishing.

May ichmasa yana o'zin tutuvchi.
O'zin tutuvchi er — qutin topuvchi.

May ichsa saxiylik qilar u molin,
Kishiga ulashar bilolmay holin.

Xasis xazinachi bo'lar ezguroq,
Xasislikda molin kerak asramoq.

Sodiq xazinachi zo'r chiroy bo'lar,
Bu xil xazinachi begin boy qilar.

Sodiq kishi bo'lar odam sarasi,
Sodiq'larni beg tut, kishi sarasi.

Farosati bo'lsa unutmaz bo'lar,
Hisob — soz, xatosi hech o'tmas bo'lar.

Unutar uquvi oqsagan kishi,
Buziladi unda xazina ishi.

Tetik bo'lib etsa u turli hisob,
Tetik bo'lmaguncha ish olarmi tob.

Kotib esa mohir, talay xat¹ bilar,
Hisobni yozuvda u ado qilar.

Kotiblar kuzatsa kirish ham chiqish,
Yozuvda bitilsa tuman turli ish.

Yil, oy — vaqt bitilsa, kuni belgilig,
Ochiq-oydin esa soni belgilig.

Hisob hisobligi yozuv birladir,
Bitib qo'ysa, hisob qo'lin beradir.

Nima der, eshitgin, ko'ngilchan kishi,
Hisobda bilinar odamlar ishi.

Yozuvsiz xotirga ololmas ko'ngil,
Ko'ngilga ishonma, bitib qo'y, o'g'il.

Bitilsa qolar so'z, yo'q esa yitar,
G'ofil bo'lsa ishchi hisobda ketar.

Tuman yozuv bilsa o'zi yakbora,
Doim hushyor o'lib etolsa chora.

Hisobda adashsa, agar ishchilar,
Hisob bermog'ida o'lar boshchilar.

¹ Talay xat — bu yerda yozuv turli xalqlarda qo'llanadigan yozuv tizimlarini ko'zda tutadi. O'sha paytda qadimgi turk, uyg'ur, arab, xitoy va boshqa yozuvlar amalda ham qo'llanar edi.

Xazina hisobin u bilsa tugal,
Dil-u xotirida eta bilsa hal.

Elig hisobiga yetarkan ulush,
Hisob-handasani kerakdir bilish.

Juda nozik, axir, hisob-handasa,
Bo'lar u bilan yer ko'k hisoblasa.

Nima der, eshitgin, dono qo'pga bosh,
Dono so'zin topsang, yegin misli osh:

"Axir juda chuqur handasa ishi,
U bilan aylanar hakimlar boshi.

Jaladek bosadi falakni tugal,
Jala tomchisiday har amal ishi".

Bilimli, uquvli esa, fe'li mos,
Uquvli kishilar ishi bari soz.

Bilimli kishilar bo'lar chin, odil,
Odil qayda bo'lsa yorishadi dil.

Zako bo'lmasa er o'zing tutmagay,
Bilim bo'lmasa er ishin etmagay.

Saroy ichra bo'lar xazina ishi,
O'zin asramog'i kerak bu kishi.

Odil tutsa ko'ngil, fe'lini — butun,
Unga tegmas o't yolini, tutun.

Ko'z-u tilni pishiq avaylasa bas,
Zako ila bossa orzu-yu havas.

Ko'zi ko'rsa keyin ko'ngil orzular,
Ko'ngil orzulasa uni kim tiyar.

Yetti andom uzra beg erur ko'ngil,
Begi boshlasa, tez yuguradi qul.

Juda yaxshi degan bilimli so'zin,
Yigitlar asrasin ko'ngil ham ko'zin:

“Tana — yeti andom ko'ngilga boqar,
Ko'ngil deb kishiga mashaqqat oqar.
Notugal suratdir ko'ngilsiz kishi,
Ko'ngilsiz donishmand otini yoqar”.

Saxiylik ma'qul-ku, saxiy o'lmasin,
Lek o'zga moli-la saxiy bo'lmasin.

Oldi-sotdilarga mohir bo'lsa gar,
Eta bilgay ishin soz-u jilvagar.

Butun mol-tovarni bilishi kerak.
Navo-narxni anglab olishi kerak.

Bahoni bilsa u, o'sal qolmasa,
Oldi-sotdilarda ziyon qilmasa.

Olimga-berimga solib tursa ko'z,
Ulug'-u kichikka shirin tutsa so'z.

Nima so'rab olsa yana bersa tez,
Unga beradilar, nima so'rsa tez.

Sotuvga mohir-u fe'li soz, ravon,
Unga topiladi moli har qachon.

Agar begi bersa lashkarga in'om,
Yetkazsa ularni to'la, bardavom.

Qisib qolsa, lashkar yomon o'ksinar,
Ular ko'ngli sinsa, ko'ngil kir yig'ar.

Nima der, eshitgin saxiylar boshi,
Ko'ngilga jo etgin, e nochor kishi:

“Sevuvchini sevmas qilayin desa,
So'ragan molin, bas, unga bermasa.

Agar bermas esang, tiling aytmasin,
Tiling aytdimi, bas, keyin qaytmasin.

So'zin qiysa beglar, ishonch yo'qolar,
Ishonch qaytsa, mol ham sekin yo'q bo'lar.

Tetik er kerakdir, keraksiz ozoq¹.
Ozoq bo'lsa ishchi, bo'lar ish uzoq.

Bu beglarga xizmat qiluvchi butun,
Hojat sabab hozir oyoqda bu kun.

Agar aytsa ishchi qo'li torligin,
Ayamasa begi unga yorlig'in.

Xazinachi bermas esa gar ko'mak,
Zoriqqan umidi sinadi, beshak.

Kerak payti topsa kishi oz havas,
Ulug' filga tengdir kichikkina xas.

Nima der eshitgin, bu ko'kish soqol,
Zoriqqan zoriga yara, oqsoqol:

“Tilaganda topsa molini odam,
Shirin jonni fido etsa hamki kam.
Kerak chog'i bir xas filga teng bo'lar,
Shu tarzda yaralgan bu yorug' olam”.

¹ Ozoq — yo'ldan ozgan

Xoqon topsa agar shu yanglig' kishi,
Uyatli, bilimli, sarishta ishi —

Topolsa shu xilda xazinachini,
Ishonsa bo'ladi xazinasini.

Eligning O'gdulmishga savoli

Elig aytdi: Bildim, yoritding meni,
Yana bir so'zim bor, so'rayin uni.

Oyog'-u¹ idishlar, bu osh boshchisi,
Ne yanglig' bo'ladi bu osh ishchisi.

Shubhasiz yesa beg uning oshini,
Ishonsa, avaylab shu tarz boshini.

Juda xavf bo'ladi yeyilgan taom,
Shubhali qo'lidan yesang, ezgu nom!

Buni ham ochiqroq ayt endi menga,
Bilayin, uqayin, ishonay unga.

**O'gdulmish eligga osh boshchi —
xon solor (dasturxonchi)
qanday bo'lishi kerakligini aytadi**

O'gdulmish javobda dedi: Ey xoqon,
Bu ishga butun er kerak har qachon.

Topolsa odil-u sara, chin kishin,
Sinab bersa unga osh-u suv ishin.

¹ Oyog' — idish, idish-tovoq.

Bu ishga tamom chin, butunni tila,
Sodiq, serharakat, uyati to'la.

Sodiq xizmat ahli, butun, chin kishi,
Begiga baxshida vujud, jon, boshi.

Begiga bo'ladi bo'g'izdan xatar,
Ishin oshchi qilsa uni kim tutar?!

Begi endi mudom avaylab o'zin,
Ochiq tutsin yegu-ichguda ko'zin.

Elin boshlar erga bo'lar ming yog'i¹,
Yog'ining yozilgan bo'lar tuzog'i.

Butun, chin, sinalgan esa u kishi,
Xatarsiz yeyilur bu beglar oshi.

Ko'zi pishgan esa, yumushchi talay,
O'zi chaqqon, ildam esa har qalay.

Yumushi ko'p esa, jonidan kechib,
Ne desa, ishonish bo'ladi vojib.

Nima der, eshitgin, kishi sarasi,
Bilim-u donishi tugal barchasi.

Nimaga singisa kishi mehnati,
Yuqori ko'rinar uning qimmat.

Tiriklik qay ishga sarf o'lsa agar,
Suyukli bo'lar u shirin jon qadar.

Tiriklik esizmas, bu mehnat esiz,
Zoye ketgan umr-u oqibat esiz.

¹ Yog'i — yog'iy, dushman, g'anim.

Tiriklik o'tadi, bu aniq, tayin,
Ishi yelga ketsa achinar keyin.

Ko'zi to'q esa soz, yana ko'ngli boy,
Ozoda bo'lsa u, yuzi ko'rki — oy.

Uyat-andishali, diyonat bilar,
Bu yanglig' kishidan butunlik kelar.

Toza bo'lar beglar ta'bining o'zi,
Toza bo'lmasa osh yeyilmas, qo'zi.

Bu oshpaz ozoda idishlar qo'yib,
Uzatsa, oshi ham yeyilar suyib,

Ko'zi suq ko'ngilni ne xilda uzar,
Qo'lin oshga urar, u oshni buzar.

Ko'zi suq kishining qilig'i tuban,
Qilig'i tubanlik balo, yomon fan.

Necha bo'lmasin er butun, chin, odil,
Ulardan butunroq o'zing, shuni bil.

Butun tut ularni, pishiq qil ishing,
O'zingni avayla, avayla boshing.

Bunga o'xshar endi bu so'z ravishi,
Bu so'zni unutma, ey ezgu kishi:

“Boringni butun tut, avayla o'zing,
O'zingga sodiq bir sening o'z-o'zing,
Talay pok, azizdan bu joning aziz,
Aziz jonni asra, uzatma so'zing”.

Yuzi ko'rki ko'rklig, kerak fe'li soz,
Qomati kelishgan, til-u ko'ngli mos.

Chiroyli — ko'rinar ko'zingga a'lo,
Bo'g'izga balodir tozamas g'izo.

Tozalikni sevar doim bir-u bor,
Pokiza xodimdir ulug', serviqor.

Tozalikni barcha xaloyiq tilar,
Toza bo'lsa osh-suv ko'ngil ham to'lar.

Yiroq tursin oshdan tozamas kishi,
Pokiza bo'larmi ularning oshi?!

Odillik kerak ham, butun, chin qiliq,
Odil bo'lmasa er, tuzilmas yo'riq.

Agar egri bo'lsa bu osh boshchisi,
Tamom egri bo'lar uning ishchisi.

Yig'ilsa yaramas, bu osh o'g'risi,
Qachon ko'rkli bo'lar begi tergisi¹.

Kishiga yarashar munosib qiliq,
Toki shu tufayli u tuzsa yo'riq.

Nima deydi eshit halim fe'lli er,
Fe'li ezgu kishi bor olamni yer:

Odil qayda bo'lsa, qut keladi, bil,
Kuni ham qoraymas yurarkan odil.

Xiyonat ne yerga qo'yarkan oyoq,
Yaqin, nafi borlar qochishar yiroq.

Xiyonatli kishi qachon ursa qo'l,
Dengizni simirar, qurir bari ko'l.

¹ Tergi — dasturxon.

Sodiqlar kerak ham begini deyar,
Jonini kuydirib, faqat naf berar.

Bilimdon, uquvli, sodiq hamma kez,
Kerak bo'lsa, oshin qila bilsa tez.

Keragicha yurib ish etsa o'zi,
Kirarda-chiqarda pokiza ko'zi.

Uquv ishga solsa, avaylab o'zin,
Bilim ishga solsa, tiyoisa ko'zin.

Vafo qilsa begka, tilab ezgu ot,
Vafo ila elda qolar mangu ot.

Uquvli kishilar ezgu ot tilar,
Bilimli kishilar ishonchli bo'lar.

Uquvli kishidan kishilik kelur,
Bilimli kishilar kishisi bo'lur.

Nima der, eshitgin uquvli kishi,
Uquvli kishidir kishilar boshi:

“Uquvli, vafoli-kishi tuzuni¹,
Bag'ishlar kishiga mudom o'zini,
Nopog-u jafokor, qilig'i tuban,
Va'da berar, ammo qiyar so'zini”.

Shuni ayttim endi, ey elchi kishi,
Bu yanglig' kerakdir ziyofat boshi.

Kirib avval o'zi ishin boshlasa,
Keyin beg bemalol oshini yesa.

¹ **Tuzun** — sara, yaxshi, to'g'ri. Bu so'z hozir “dala-tuz” so'zi tarkibida ham uchraydi.

Bu edi, ey elig, mening bilganim,
Sinab endi senga ma'qul deganim.

Eligning O'gdulmishga savoli

Elig dedi: Uqdim, eshittim buni,
Tag'in bir savol bor, tushuntir uni.

Menga ayt-chi endi sharobdor boshi,
Ne yanglig' kerakdir yarasa ishi.

Ishonsa to begi dili ham qonib,
Olib ichsa mayni to'la ishonib.

O'gdulmish eligga sharobdorlar boshlig'i qanday bo'lishi kerakligini aytadi

Javob berdi O'gdulmish, aytar: elig
Bunga ham lozimdir uquv-u bilig.

Mohir Egdish¹ esa, sinalgan, yaqin,
O'zin bosgan esa, to'g'irlab yo'lin.

Butun, chin, sodiq ham ko'z-u ko'ngli to'q,
Odil bo'lsa, fe'li misli otgan o'q.

Shu yanglig' esa gar idish tutguchi,
Yaragay bu ishga, yetishar kuchi.

Tuman-turli o'tni idishchi tutar,
Guvorish², yo ma'jun³, yo churni⁴ qotar.

¹ Egdish — qabila nomi. Soqiylar boshlig'ining ko'proq shu qabila (urug')ga mansub bo'lgani taxmin qilinadi.

² Guvorish — ovqatni hazm qilishda qo'llaniladigan dori.

³ Ma'jun — asal yoki shakar qiyomi bilan aralashtirib tayyorlangan dorilardan biri.

⁴ Churni — surgı dori.

Tuman-turli o'tlar o'shanda bo'lar,
Yeyishga, ichishga, yalashga bo'lar.

Quruq, ho'l meva yo ichimlik biror,
O'shanda bo'ladi, shirin, mazador.

Begiga bo'ladi bo'g'izdan xatar,
U "lazzat"ni oshchi, idishchi tutar.

Bu oshchi, idishchi butun bo'lmasa,
Azob bo'ldi begka ichib yo yesa.

Nima der, eshitgin, bilimli, dono,
Bo'g'iz saqla, yegin sekin doimo.

Tomoqni asrasang naf oladi bosh,
Tanaga singadi yeyilsa oz osh.

Talay ko'rdim kishi hayoti uvol,
Bo'g'izdan bexabar topishdi zavol.

Bo'g'izdan kirar dard kishiga mudom,
Bo'g'izdan bo'lar em o'ziga tamom.

Zakoli kerak ham bilimdon, dono,
Zakoli kishidan kishilik bajo.

Yomonga qo'shilmas zakoli kishi,
Butun, chin bo'ladi bilimdon ishi.

Agar qiyshiq esa, kuyadi o'tin,
Adolatsiz odam bo'lar kaltabin.

Odil bo'l ish chog'i, ey ulug' xoqon,
Odillik shioring bo'lsin har qachon.

Idishchi boshiga bosiqlik kerak,
Odil tutsa mudom marom, ish, yurak.

Odillikda etsa ishin har qachon,
Yiroq bo'lsa undan yaramas, yomon.

Qo'li bilan ochsa ichimlik ko'rib,
O'zi yopsa tag'in u tamg'a urib.

Aralash bo'lajak bori dorivor,
Qo'lidan joy olsa bo'lib beg'ubor.

Bor ovqat, meva yo sharbat-u gulob,
O'zi hozirlasa u tutsa sharob.

Ochilib-sochilib, samimiy bo'lib,
Ado etsa burchin sevinchga to'lib.

O'shanda singadi begiga oshi,
Naficha bo'ladi uning yumushi.

Nimalarga singsa kishi mehnati,
O'shanda bo'ladi joni lazzati.

Bunga o'xshatibdi fe'li muloyim,
Fe'li muloyimlar so'zi naq bilim:

Nega singsa agar kishi emgaki¹,
Sevimli bo'lar u go'yo jon ko'ki,
Kishi mehnat etsa tiruklig tikib,
Dil bog'lar o'shanga, u bo'lmas yuki.

Shu yanglig' topilsa idishchi boshi,
O'shanga berilsin idishchi ishi.

Bulardan bo'lagi, bu — shogirdlari,
Soqolsiz, chiroyli bo'lishsin bari.

¹ Emgak — mehnat, ish.

Bu ishga muloyim, a'lolar kerak,
To ko'rki, ishidan yorishsin yurak.

Ochiq yuzli o'g'lon, to'lin oy yuzi,
Bo'yi dol, qora soch, kelishgan o'zi.

Beli bo'lsa xipcha, yana yag'ri keng,
Badani oq esa, qizil rangli — meng¹.

Yashil, ko'k, sariq, ol ipak to'n kiyib,
Taomni ko'tarsa yarashar yurib.

Soqolsiz esa u yana ozoda,
Xas-u qildan ozod esa may — boda.

Idish qilli bo'lsa yaroqsiz bo'lur,
Qil osh-suvga tushsa totiqsiz bo'lur.

Shuning-chunmi degan bilim berguchi,
Soqolsiz kerak, deb idish tutguchi.

Idishchi pok esa, chiroyli — yuzi,
O'shanda singadi boda, e qo'zi.

Nima tutsa ko'rkli bu qilig'i soz,
Yarashar, jon oziq olar unga mos.

Nima der, eshitgin, bu bayt o'qigan,
Eshitgin, mana u nima to'qigan:

Yuzi ko'rki-ko'rklig, kerak fe'li soz,
Nima tutsa hamki bo'lar unga mos,
Qorin ochsa agar uning yuzi — osh,
Qonib ichsang qancha bo'lar yana oz!

¹ Meng — yuz.

Idishchi boshi, ko'r, o'shandoq kerak,
Idish tutguchilar bu mundoq kerak.

Ko'ngil bersa keyin begi chin butib¹,
Yaqin tutsa bo'lgay butun, chin tutib.

Ey elig, ko'p ishga sarani tila,
Sodiq, chin, ko'zi to'q, uyati to'la.

Biri elchi bo'lar, kotibdir biri,
Birisi, ko'r, oshchi, sharobdor biri.

Juda saralagin ular har birin,
Yomonlik ro'y bersa, o'kinma keyin.

Agar elchi, kotib yomon bo'lsalar,
Ularning balosi eliga zarar.

Idishchi yo oshchi bo'lsa yaramas,
Rohating buzilar, sevinch qaramas.

Sarala, ey elig, qator bu kishing,
Ayirgin, sinagin, keyin ber ishing.

Bu O'gdulmish aytar: Ey elat quti,
Buyuk bo'ldi beglar ishidek oti.

Buyuk ishda tengsiz bosh og'riq bo'lur,
Uni ko'tarmasang bu beglik qolur.

Nima der, eshitgin, kengashchi, dono,
Dur-u inju to'kar kengashda go'yo:

Rohat dema, ey beg, mashaqqat ko'tar,
Rohat-u mashaqqat aralash yetar.

¹Butib — ishonib, ishonch hosil qilib.

Chekib jon el etsa, elati boyir,
Elat boyisa, beg tilagi bo'lur.

Ko'pam suyunmagin, rohatli odam,
Rohatga barobar yetishadi g'am.

Bu oshchi, idishching qanchalar senga,
Butun, chin esa-da, e botir — to'nga¹ —

Ulardan sodiqroq o'zingga o'zing,
Bo'lak topmagaysan, kes endi so'zing.

Dono so'zin eshit oxirgacha to,
Unutma, yozib ol, keyin et ado:

“Shirin jon ustida emindan emin,
Topilmagay aslo o'zingdan keyin.

Ehtiyot etib tut, avayla uni,
Ketib bo'lsa keyin tilama emin”.

Lozimlarni dedim, ey elning quti,
Ne tarzda bo'lishin, uning em-o'ti.

Bu xil kishi bilan beglar ham ulug',
Yovini yo'qotar, shon olar to'liq.

Buni so'zladim men senga belgilik,
Bo'lak bir savol bor yana bilgulik.

Elig tinglar esa uni aytayin,
Yo'q esa bu so'zdan o'zim qaytayin.

¹To'nga — mard, pahlavon.

**Eligning O'gdulmishga
savoli**

Javobda: Ey hakim, — dedi bu xoqon,
Nimadir o'sha so'z, degin shu zamon.

O'zingdan eshitmoq kerak barcha so'z,
Uquvga daryosan, bilimga — dengiz.

**O'gdulmishning eligga
javobi**

Javobda O'gdulmish dedi: Bu xoqon,
Eligga beradi bilim har qachon.

Eligga deganim — yumushlar yo'li,
Ne yanglig' bo'lishi kerakdir quli.

Begi bilsa agar dil olish yo'lin,
Toki topsa ko'nglin u sodiq qulin.

Bu beg haqi bo'lsa quli ustida,
Qul haqi yo'qmi bu yo'li ustida.

Agar beg haqin qul bilolsa turib,
Begi bilsa yana qul haqin ko'rib.

Xodim yumush etsa mol-dunyo uchun,
Tilagin topmasa yo'qotar kuchin.

**Eligning O'gdulmishga
savoli**

Elig dedi: So'zla, menga ayt ochiq,
Xodim haqi nima, tushuntir to'liq.

O'GDULMISH ELIGGA XIZMATCHILARNING BEK ZIMMALARIDAGI HAQI QANDAY (BO'LISHI) KERAKLIGINI AYTADI

Bu O'gdulmish aytdi: beg zimmasida,
Xodimlar haqi bor ish hissasida.

Eng avval osh-u suv tegmog'i kerak,
Yumushga keragin bermog'i kerak.

Yumush qilmoq: axir, og'ir ish bo'lar,
Buni begi sezsa, bahosin bilar.

Tan-u jon fidolar yumush qiluvchi,
Tilar beg sevinchin bu qul bo'luvchi.

Sovuq, issiq, och-to'q demay, piyoda,
Qilich-bolta yeydi o'zi ziyoda.

Old-orqa, o'ng-u chap bo'lar u turib,
Begi rohat o'zi mashaqqat ko'rib.

Yoviga soladi qiyomat-qoyim,
Begga hayot tilar, o'ziga — o'lim.

Begining sevinchin shu yanglig' tilab,
O'zini azoblar tun-u kun ulab.

Bu yumush uchun beg o'tasa haqin,
Uni ezgu tutsa, bilsa ko'p yaqin.

Nima der eshitgin Uch o'rda¹ xoni,
Elining sarasi, kishining chini:

“Ayo beg bo'luvchi eliga to'liq,
Xodimni ulug' tut, e'zozla to'liq.

¹ Uch o'rda — joy nomi.

Begi qo'li xodim ila ko'p uzar,
Xizmatchi bilan el-ulus, kent tuzar.

Begi bo'lsa qancha tub-asli ulug',
Yumushchi tufayli yuksalar to'liq".

Ey elig, kishilik — muruvvat bo'lur,
Muruvvat kishiga tariqat bo'lur.

Muruvvat tariqat, axir, belgilig,
Kishi ishin bilsa, qaytarsa ulig¹.

Yumushchi saroyda umidvor turar,
Umid bermasa beg muruvvat borar.

Ko'ra bersa beglar: yumushchi qancha,
Nafi yo'g'i qancha, nafi bor qancha?!

Nafi borga loyiq tortiqlar kerak,
Xizmatiga taqdir loyiqlar kerak.

Inson axir hayvon tengimas, ey beg,
Buni bilsa ishi bo'lar ko'nglidek.

To'ydiradi kishi avval yilqini²,
Keyin ishga solar odamzod uni.

Shirin so'zni tilda beg etsa in'om,
Xizmatkorning joni fidodir tamom.

Xizmatkor suyadi, sodiq, chin bo'lar,
O'zini koyitar, begin tinch qilar.

Tetik bunga moslab so'z aytadi mo'l,
Odam bilim bilan uzaytirdi qo'l:

¹ Ulig — ulush, hissa.

² Yilqi — bu so'z XI asrda "hayvon" ma'nosida qo'llangan.

Naf olsa odamzod o'zin qul qilar,
Azizga qul bo'lar, o'zi g'am olar.

Yumushiga qarab xazinangni och,
Yalanglar kiyinsin, to'yib olsin och.

Ne xil bo'lar elig elining quti,
Yo'qolmasa elda gadolik oti.

Nima der, eshitgin, qarilar so'zi,
Qarilar so'zidir — yigitlar ko'zi:

“Kishi xizmat etsa kishi yuziga,
Kishilik qiladi, asli o'ziga.

Kishi mehnatini mensimas inson,
Kishi deyilmagay, atalar hayvon”.

Xodim ikki guruh deyilsa ma'qul:
Biri — ozod, biri — hojat ahli — qul.

Quli mudom erksiz yumushchi bo'lar,
Yumush bajo etmay u tanbeh olar.

Ozod esa ishlar o'zin qul qilib,
Ozod etgin uni yumushin bilib.

Bo'sh-ozod kishilar ezgulik quli,
Bularga ochiq tut ezgulik yo'lin.

Bo'shni tutma qullar bilan yonma-yon,
Ular o'zligini unutmam bir on.

Bu beglar dargohi naflar eshigi,
Naf eshigin tutmoq — rohat beshigi.

Xodimi boyisa begi shon olar,
Oti duo bilan mangu, chin qolar.

Ey elig, xizmatchi bilan beg go'yo
Sotuvchi — xaridor bo'lar doimo.

Sotuvchi unga mol berar har kuni,
Oluvchi oborar bor elga uni.

Yil, oy-kun o'tar-u foyda qiladi,
Yuzma-yuz taqsimlab ulush oladi.

Demak, o'xshar unga yumushchi kishi,
Begi bilan doim hisobli ishi.

Begi mol beradi kulib doimo,
Xodim ish qiladi etib jon fido.

Qilich urar xodim, ko'rinmas joni,
Xodim sabab aytar begining shoni.

Yovi bo'ynin yanchar, xazina olar,
Tilak, orzu-ne'mat ko'payar, kelar.

Bular naf bo'ladi, beshak, ey begim,
Naf berganni asrash kerak, ey begim.

Nima deydi, eshit, savdogar boshi,
O'z nafini tilab el kezgan kishi:

Foydali qul bo'lsa — o'g'ildan yaqin,
Foydasiz o'g'ilni yov deb bil tag'in.

Butun qimirlagan nafin deb yurar,
Naf olmasa ovchi uyda o'ltirar.

Bu askar begiga qanot, pat tengi,
Qanotsiz qush uchmas, e beglar begi.

Sipohiy-la beglar kuchi ko'rinar,
Sipohiy-la beglar tugunlar yo'rar.

Bahodir-u mardni beg yig'sa qachon,
Olamaro bo'lar u sohibqiron.

Agar begda san'at — hunar mujassam,
O'y-orzu ushalar tilasa ne ham.

Jahongirga kerak, talay ko'p hunar,
Bu hunar bilan u olamlar olar.

Tuban bo'lma, hunar o'rgangin, o'g'il,
Hunarning ravishi misli oqqush, bil.

Bu oqqush quti bil hunarlar qutin,
Kel, oqqush atagin bu hunar otin.

Nima der, eshitgin, boshi oppoq er,
Dunyoni qaritgan uzun yoshli er:

“Bilim-hunar o'rgan, og'ir tut uni,
Og'ir tutar oxir hunar ham seni,
Bilim bil, uquv uq, yurma behuda,
Kezi kelsa yorir bu xil er kuni”.

Elignig O'gdulmishga savoli

Bu so'zdan elig ham sevindi rosa,
Dedi: ey uquvli, urug'i toza,

Kishilik moyasin mohiyati shul,
Shudir chin, vafoli kishilarga yo'l.

Elat erkin oldim mening bir o'zim,
Uzun bo'ldi qo'lim, yo'riq, til so'zim.

Quvonmasman ammo bu beglik olib,
Rohatimni tilab, tiruklig olib.

Tilagim shu erur, menga kelguchi,
Boyisa, men sabab ko'paysa kuchi.

Bular berar edi keyinroq foyda,
Ezgulik kifoya duo bor joyda.

Bari shu xazina, shu oltin-kumush,
Teribman to askarga yetsin ulush.

Kishiga berarman tilab ezgu ot,
Duo ortsin, otim bor etsin hayot.

Tilagim: kim etsa yumush jon koyib,
Keyin qolsa mendan shod o'lib, boyib.

O'zim-ku ko'charman, qolar bu elat —
Duo bilan etsa xotir bas faqat.

O'gdulmishning eligga javobi

Bu O'gdulmish aytar: Ey ulug' xoqon,
Bu ishda ayondir bilim bepoyon.

O'luvchi kishiga nima bor tag'in,
Ezgu nom yashasa o'zidan keyin.

Bu dunyo tilagan ulashsin kumush,
Oxirat uchun ham ulash ulush.

Bor oltin-kumushni ulash, ey xoqon,
Butun xalqqa yetar qo'ling har qachon.

Nima deydi, eshit, dono kishiga,
Asos qo'ydi o'zi beglik ishiga:

Beklar mol ulashib, mol tutsa talay,
Istagan chog'ida yov elin tutgay.

Xazina emas, bil, sipohiy kerak,
Xaloyiq to'q esa bo'lar ezgurak.

Sipoh bo'lsa beglar eli kamimas,
Askari bo'lmas beg boshliq ham emas.

Askar bo'lsa begdan minnatdor, rozi
Qaysi elni desa yetar ovozi.

Qo'li ochiq bo'lsa olam beglari,
Nasibasi bo'lar har joyning to'ri.

Askar olsa begdan munosib yorliq,
Qaysi elni desa oladi aniq.

Qo'li ochiq bo'lsa, ochun beglari,
Ikov dunyoda tegar joy to'ri.

Nima deydi, uqqin, bilimli tilin,
Baxillik bilan er yeyolmas elin.

Qachon yov bo'larkan, yovidan qochar,
Baxilni demagay, saxiyini quchar.

Baxildan qochadi bor hunarli er,
Saxiyga talpinar, tilak — orzu yer.

Baxillig-u beglik azal bo'ldi yov,
Baxilning yovi ham bo'lar beayov.

El olmoqning ayon ikki tadbiri,
Biri — toza oltin, qilichdir biri.

Saxiylik bilan tut eling, belgilig,
Saxiylik bilan beg buyuk, ey elig.

Zo‘r alp er ko‘tarsa yashindek temir,
Oziqli botirda teshilar tomir.

Kumush-oltin ila uzun beg qo‘li,
Elin boshqaradi qilichsiz tili.

Ular ila el tuz o‘zing belgilig,
Ular ila beglar buyuk, ey elig.

Sof oltin yozadi xafaqon kishin,
Sof oltin tuzatar buzilgan ishin.

Qilich qayda bo‘lsa kumush chaqarar,
Kumush qayda bo‘lsa qilich chiqirar.

Ayo beg, kumush soch, yig‘ilsin yigit,
Kumushing sochilar, qiliching tez et.

Qilichli yigitlar kumushga fido,
Yig‘ilgan sof oltin qilichga ato.

Baxil dunyo terar, xazina olar,
Botir qilichidan lek moli qolar.

Olam qonunidan erur shu ulush,
“Baxilga — haqorat, saxiyga — olqish”.

Yigit so‘z tugatdi, so‘ng o‘pdi yerni,
Eligni duolar, hamd etdi birni.

Elignig O‘gdulmishga javobi

Bu so‘zni eshitdi sevindi elig,
Duo qildi Rabga, ko‘tardi alig¹.

¹ Alig — qo‘l.

Dedi: ey bag'irdosh, ishongan Egam,
Chorasiz chog'imda sig'ingan Egam.

O'zingdan bo'lak yo'q, tayanch, kuch menga
Quvonchim o'zingsan, umidim — senga.

Ne ezgulik qoldi menga qilmading,
Nima orzu qoldi menga bermading.

O'zingga sig'indim, duo va so'zim,
E mangu mungi yo'q, mungli bu — o'zim.

Tayanchim o'zingsan ko'mak ber, qo'lla,
Meni to'g'ri yo'lga sen o'zing yo'lla.

Bari ezgulikning yana ko'rkami,
Bu O'gdulmish edi kishi o'ktami.

Buni qilding o'zing sen menga ato,
Buning shukri bo'lsin mendan ming duo.

Jonini fidolar mening ishimga,
Duo orttirar u kechar yoshimga.

Menga kuch ber endi, o'tayin haqin,
Sevinchida bo'lsin ko'ngli ko'p yaqin.

* * *

Yana ey O'gdulmish, — dedi bu xoqon,
Donolar ulug'lar seni har qachon.

Uquv deganlarga uquvsan tugal,
Kishilik tilasa, o'zing mukammal.

Ishonchli, bag'irdosh, butun belgilig
Kishilik bilan sen ko'tarding alig.

Qaragin, e'tirof topar yumushing,
Sen bajo etmagan qolmadi ishing.

Kerak endi mendan javob bir ulush,
Loyiq javob olsin o'zing qilgan ish.

Naqadar sevindi ozurda ko'ngil.
Sevinchlaring ortsin sening ham, o'g'il.

So'zin kesdi elig, u o'ylar turib,
Yer o'pdi, xodimi e'zozlar qilib.

Saroydan chiqar u sevinchli bo'lib,
Otin mindi, keldi uyiga yelib.

Og'ishmadi tun-kun, yumushlari taxt,
Yumushi kelib qo'l, eshik ochdi baxt.

Farosat-la ochdi u bilim ko'zin,
Zamon yaxshi bo'ldi, qo'li ko'p uzun.

Nima deydi, eshit, quti belgilik,
Quti ila elda oti belgilik:

Kim ila yarashsa bu davlat kelib,
Boshi ko'kka yetar qanoat qilib.

Kela bersa davlat, jam bo'lsa bu mol,
Kishi ko'ngli o'sar, yuzi bo'lar ol¹.

Qari kishi bergan eng zo'r bahodir,
Buni yaxshi tingla, ey mard, bahodir:

¹ Ol — qadimgi turkiy adabiyotda insonning tinch, xotirjam, baxtiyor yashashi “qizil yuz”, aksincha, qiyinchilik, azob va uqubatli hayot kechirayotgan shaxs tasvirini “sariq yuz” ifodalari qo'llangan. Bu yerdagi “ol” yuzdagi “qizil” rangning sinonimi sifatida qo'llangan.

“Kimda davlat bo‘lsa uzayar qo‘li,
Butun chappasi — o‘ng, munavvar — yo‘li,
Olam faylasufin moli bo‘lmasa,
Necha chechan bo‘lsin, tiyilar tili”.

Bu yanglig‘ bo‘ladi olam yo‘rig‘i,
Vafosiz mol-dunyo — olam dovrug‘i.

Yovuzga yuz ursa yuzi suvlanar,
Kichikka ko‘z ochsa buyuklik olar.

Kimga yaqin kelsa bu davlat agar,
Ich-u tashini u butunlay bezar.

U kelsa, ushalar butun orzular,
Dunyoga tarar dong, oti yoyilar.

Olib ketar ammo u ketar ko‘yi,
Baland boshni qilar yer tomon quyi.

Ey aql-u idrokli, uquvli, hushyor,
Olamni sevishning alamlari bor.

Ne kerak qorong‘i, omonat o‘rin,
Mangu sof o‘ringa yetishgin burun.

Olam bir kechalik, uz undan ko‘ngil,
Baland o‘rda joyni tila, orzu qil.

Nima deydi, eshit, ey ko‘ngli suzug,
Butun ish ichida, ey ko‘ngli tuzuk:

“Sara olam ista, saodati mo‘l,
Chin olamni ista, saodatli bo‘l,

Kechar dunyoni qo‘y, tila uqboni,
Olamni deyar sen, u demas seni.

Bu dunyo jafochi, jafo qil unga,
Jafo qil, keyin u keladi senga.

E yo'lidan ozgan, boshi aylanur,
Ko'ngil berma, olam — tubi yo'q chuqur.

Chuqurga kiruvchi quyi cho'kadi,
Balandga chiqolmay ko'p o'kinadi.

O'zingni baland tut, chuqurdan qutul,
Toatda yorishsin itoatga yo'l.

Yomon yo'lni kessang — muroding hosil,
So'zing mangu qolar, tiya olsang til".

Elig dilni poklar o'shandan beri,
Faqat ezgu bo'ldi eli tadbiri.

Bugun rohat oldi: semirdi oriq,
Sevari ko'paydi, yov yuzi sariq.

Quvonch-u sevinchda kechar har kuni,
Olamga yoyildi ot, ovoz — uni.

Shu xilda o'tar kun, yashadi uzoq,
Bo'ri to'qli birla ahil, ittifoq.

Eligning O'gdulmishga savoli

Elig bir kun chorlab bu O'gdulmishni,
So'radi holini, u qilar ishni:

O'gdulmish, degin-chi, ne xil kechar kun,
Chig'oymi¹ ko'p elda, yo boylar bugun.

¹ Chig'oy — kambag'al, hech narsasi yo'q, yo'qsil.

El ichida qanday yomon, yovuz bor,
Elat holin aytgin beparda, oshkor.

Bu elning tilida ne soʻz yuradi,
Soʻkish koʻpmi yo duo turadi.

Nuqsonlarim koʻpmi fazilatim yo,
Qani ayt, qilayin toki men davo.

Oʻgdulmishning eligga javobi

Javobda Oʻgdulmish dedi: “ey xoqon,
Tilak keldi, tutdi qoʻlim bu zamon.

Elig davlatidan bezandi ochun¹,
Alam qisqa boʻldi, sevinchlar — uzun.

Boyigan xalq boʻldi sevinchga vosil,
Shahar, qishloq obod, murodlar — hosil.

Rohat bilan oʻtar elat kunlari,
Sevinch bilan kechar butun tunlari.

Tilida bari soʻz faqat madh-sano,
Tin oluvchi tinmay etadi duo.

Adolat goʻyo suv, zulm — oʻt, balo,
Zilol suv oqizding, oʻt oʻchdi goʻyo.

Odil ish yuritding, yashardi olam,
El ichra topilmas zolim bitta ham.

Ey elig, uch ishdan boʻlar zulm hosil,
Begi gʻofil boʻlsa, ishratga moyil.

¹ **Ochun** — olam, dunyo.

Biri — bo'lsa zaif elin boshlar er,
Uchinchi — suq esa, eli bag'rin yer.

Senda hech ko'rinmas bu uchdan biri,
Nechuk tegar elga zo'ravon — bo'ri.

Ey ezgu siyosat, zarif, pok begim,
Senda bor tugallik, fazilat, bilim.

O'zing namunasan butun ezguga,
Eling yo'g'i bitti yegu kiyguga.

Bir-u borga shukr et, toat qil, sig'in,
Rohat-farog'atga o'rangin keyin.

Agar sodir bo'lsa nima ayb; xato,
Kuzatib turaman tirik esam to",

* * *

Duo qildi ortiq, sevindi elig,
O'tindi u Rabga, ko'tardi alig¹.

Deyar: ey bag'irsoq² — egamsan, ulug'
Aziz qilding elda bu qulni to'liq.

Ato bo'ldi menga faqat ezgulik,
Buning shukri bo'ldi bo'yin uzra yuk.

Bu shukringni qachon men etay ado,
Buni sen o'tagin, o'zing qil bajo.

Elining O'gdilmishga savoli

Yana aytdi elig: "Ey O'gdilmishim,
Xudo fazli edi diling olmishim.

¹ Alig ko'tarmoq — duo uchun qo'l ko'tarmoq, qo'lini duo uchun ochmoq.

² Bag'irsoq — mehribon.

Butun ezgulikka sabab sen o'zing,
Zulm-u yo adolat etsa bu so'zing.

Butun ezgulikni beradi Xudo,
Bulardan buyugi — menga sen ato.

Agarchi urinar yolg'iz beg kishi,
Xodim ko'mak bermay avj olmas ishi.

Beg ichni ko'radi, tashdagi ko'zi —
Sadoqatli xodim ko'zi ham o'zi.

Ko'zimsan, tilimsan, qo'limsan menga,
Otim shundan ezgu, gar aytsam senga.

Nima der eshitgin xoqonning tili,
Jahonni boshqargan, talay yurt-eli:

“Sodiq xodim topsa begi gar tilab,
Uni tutsin oltin-kumushga qalab.

To'g'ri, chin kishini topsa beg butun,
O'zi rohat olar, topadi qutin.

Xodimning sarasi sodiq bo'ladi,
Sodiqlarni izlab kim topoladi?!

Olamda bo'lmasa sara, chin inson,
Olam butun bo'lmas edi hech qachon”.

Ey O'gdulmish, esiz, otangdan meros —
Bo'lib qolding menga yolg'iz sen, xolos.

Yana bo'lsa edi o'zingday inson,
Madadkor bo'lardi senga har qachon.

Bu yolg'izligingga dilim g'ash biroz,
Eshing bo'lsa yana bo'lar edi soz.

Senga tegmas edi bu qadar yumush,
Menga ham tegardi duodan ulush.

Qom-u qarindoshlar ichini bilgin,
Shu xil odam bormi, sen darak qilgin”.

O'gdulmishning eligga javobi

Javobda O'gdulmish dedi: ey xoqon,
Qo'l ishga yugurar, o'zing bo'l omon.

Elig rohat olsin orzu-havasda,
Tilaklari amal qilsin payvasta.

Menga qiyin deya Hazrati xoqon,
Bezovta bo'lmasin sira bu zamon.

Menga kelsa emgak, rohat ham kelar,
Azoblar ketidan rohat yuz urar,

Faqat el ishiga naf berar kishi —
Orzung bo'lsa erish, ey elning boshi,

Nima deydi, eshit, el boshlar dono,
Donolikda elin boshlab doimo.

Ko'makchi ko'p bo'lsa elingda, bil-a,
Eli yashnar begi yotib yer kula.

Ko'makchi tetik ko'p bo'lsa el ora,
Begi rohat olar, topar ish chora.

Yo'q emas, bu yanglig' kishi qarindosh —
Urug'lar ichra bor, dono ko'pga bosh.

Fazilati talay, donishmand, oqil,
Qay ishga kirishsa, natija — sarxil.

Fe'l-atvori to'g'ri, oti — O'zgurmish,
Faqat ezgulikdir qo'li yetgan ish.

Lekin u o'girdi olamdan yuzni,
Turib tog'ga ketdi u poklab o'zni.

Toat-ibodatga banddir muttasil,
Toat bilan etar gunohin yengil.

O'zimdan balandroq ish-u hunari,
El ichra yetugi, kishi sarvari.

Men bilan bo'lsaydi o'sha qarindosh,
Butun ishga bo'lar bilimlari bosh.

Elig ko'ngli to'lar, yaralar bitib,
Sevinchda yashagay olamni tutib.

Eligning O'gdulmishga savoli

Elig dedi: orzu, tilagim shuki,
Uni topsam, yengil bo'lsa dil yuki.

Bu ish chorasin ayt, nima bo'lsa ham,
Menga yaqin qilgin uni sen, bo'tam.

Nechuk chorlagaymiz uni biz tomon,
Xabarchi bo'lar kim unga shu zamon.

Biror xat kerakmi yo so'zing ma'qul,
Nima lozim esa sen o'shani qil.

O'gdulmishning eligga javobi

Javobda O'gdulmish dedi: bu elig
Javobni ham o'zi dedi belgilig.

Qarindoshim borligin men etdim bayon,
Kelar-kelmasi lek emasdir ayon.

Agar kelsa, elig shod-u baxtiyor,
Yo'q esa, u farmon bo'lar-ku begor?!

Ozor cheksa unda hazrati elig,
Bir kun ayb taqilar menga belgilig.

Eliging O'gdulmishga javobi

Elig dedi: aytdim, so'zimni senga,
O'zing ham bilishing o'tinding menga.

Chaqir, kelsa kelar, agar kelmasa,
Nechuk xafa bo'lay so'zim olmasa?!

O'zing maqtading-ku hunar-san'atin,
Bu xil fazli uchun tutaman oting.

Bilimli, uquvli, — deding, soz, ezgu,
Shuning uchun ko'ngil etadi orzu.

Bilimli, uquvli — haqiqiy inson,
Undan bo'laklari misoli hayvon.

Bilimli, uquvli bilar bilsa ish,
Bilimli, uquvli qilar qilsa ish.

Bunga o'xshar endi bu baytlar chunon,
Eshitgin uni sen, e nomdor polvon:

“Bilimdan yozilar bor tugun, chigal,
Bilim bil, uquv uq o'zing har mahal.
Bilimni sol ishga, o'rgan har kuni,
Toki bo'lsa, ilming to'la mukammal”.

Faqat menga bermas nafin qardoshing,
Tatiydi u kelsa sening ham oshing.

Qarindosh esa ko'p munosib, biroq
Qarindosh bo'lmasa, tutin esh u choq.

Juda yaxshi degan, ko'r, elchi boshi,
Odam kuchlisidir — qardoshli kishi.

Qarindoshli kishi shuhrati baland,
Do'st-yorli kishining hurmati baland.

Qarindosh yo'q esa, esh o'lar sirdosh,
Eshing ezgu bo'lsa, u ham qarindosh.

O'gdulmishning eligga javobi

O'gdulmish dedi: Ey el ichra sara,
Chindan istar esang, topayin chora.

Elig ma'qul ko'rsa, borayin o'zim,
Qarindoshni chorlay, ochayin so'zim.

Tuman-turli so'zni gapirsa tilim,
Solay ishga uquv, farosat, bilim.

Elig nomidan bir olayin bitig,
Elig yorlig'in to bilsin u tetig.

Ishonsin, bu ishni g'alat bilmasin,
Yorlig'ing eshitib begor qilmasin.

Men-ku so'z aytarman tilda tilakcha,
Lek elig farmoni — xating bo'lakcha.

Dono nima deydi, eshitgin buni,
Bu beg xati ovlar kishi ko'nglini.

Yana yaxshi aytar dononing o'zi,
"Tugilgan ko'ngilni yozar beg so'zi".

Iliq so'zlar aytsa begi tilida,
Unutmaydi uni kishi dilida.

Agar beg tilimi shirin-u chuchuk,
Uni sevar eli: ulug'-u kichik.

Eligning O'gdulmishga javobi

Elig dedi: Agar shu bo'lsa chora,
Bitig bitay, mayli, biroz kut, sara!

Borar bo'lsang agar hozir bo'l, tetig,
Men esa bitayin unga bir bitig.

Kuntug'di elig O'zg'urmishga maktub yozib yo'llaganini aytadi

Dovot, qog'oz oldi, elig yozdi xat,
Ishin tez bitirar shu xatlar faqat.

Xudo nomi ila so'zin boshladi:
Yaratgan, yashatgan, kechirgan, — dedi

Dedi yozdim, avvalo ulug'dir Xudo,
Uning nomi kuchdir, kasalga davo.

Talay maqtov-u ming bora madh, sano,
Deyarman Xudoga, unga yo'q fano.

Tiladi, yaratdi qimirlar jonni,
Aziz rutbalarda ko'rib insonni.

Eng avval salom-la boshladim bitig,
Esonlik ichida yozildi, tetig.

Tan-u jon omonmi, nechuk tinchligi,
Og'ir botmadimi zamona yuki.

Ovozang eshitdim, ham aql-u hushing,
Zamon ichra yo'qdir sening teng-tushing.

Xudo ato etmish senga ezgulik,
Bilim, uquv, idrok berib belgilik.

Bu yanglig' fe'lingni eshitdim o'zim,
Seni orzuladim, e ko'rkli yuzim.

O'gdulmish — yaqining jo'natdim bu dam,
So'zim yetkazadi u fe'li ko'rkam.

Yaqin-u yovuqdan kechibsan o'zing,
Ulush, kend, budundan buribsan yuzing.

Tog' ichra ketibsan ibodat uchun,
Axir bu ibodat ishi ko'p uzun.

Nima qilgan edi qarindosh senga,
Nega yuz o'girding? Ochiq ayt menga.

Agar o'tgan esa senga bir sitam,
Beri kel, menga ayt, nechuk tegdi g'am?

Senga men berayin kuch-u adolat,
Sevinchda yashagin yonimda faqat.

Qarindosh qarindosh uchun naf bo'lar,
Bu xil nafdan odam sevinchga to'lar.

Borib kelsa loyiq qarindosh bilan,
Aralashmoq ezgu do'st-eshlar bilan.

Qay ishda yarashiq bo'lsa gar yaqin,
U ishdan manfaat ko'payar tag'in.

Nima degan, eshit, shoir bir joyda,
"Ikovlon yarashsa bu mangu foyda,

Bu bo'z yer, yashil suv yarashgach birga,
Ming alvon chechaklar to'shalar yerga.
Qo'shilib yurarkan yaqin, do'st-u esh,
Ular bas kelolgay dushman — yov-qirga".

Toat uchun qulay — qishloq yo shahar,
Xilvatda o'rinli bo'lar ne qadar.

Toat uchun odam avval ilm olar,
Bilimsiz toatning nafi ne bo'lar?!

Bilasanmi qachon kishi atanur,
Biri — o'rgatuvchi, biri — o'rganur!

Bo'laklari mol-yilqi soni,
Tilasang buni de, tilasang uni.

ELIGNING O'ZG'URMISHGA PANDI

O'zing qay birisan, menga ayt ocha,
Ikovdan biri bo'l, uchidan qoch-a!

Bilim olgan esang tushungil tugal,
Amalga joriy et uni bu mahal.

Ibodatga yetsin desang gar qo'lim,
Eng avvalo olgin munosib bilim.

Nima deydi, eshit bilimdon, dono,
Bilim ila toat etar doimo:

“Bilim bilan ma'lum bo'lar biru bor,
Bilim berk eshikka seni etar yor.

Bilim bilan toat beradi savob,
Bilimsiz toatga topilmas javob.

Bilimsizning toat ishidan ko'ra,
Bilimli uyquasi afzal ming bora.

Shahar, qishloq uzra toat bor to'la,
Bu xilvat-u chetda u yarim, jo'ra,

U yerda qilaring sening bir namoz,
Ro'za balki bordir yo'lingda oz-moz.

Bundan bo'lak yana qanday toat bor,
Tiling ila ayt-u o'zing et oshkor?!

Senga urilibdi zohidlik oti,
Bu ot bo'ldi axir toating yuti.

Shunga mag'rur esang gar, jo'ra o'zing,
Toating begordir, kes endi so'zing.

Toat qilgan odam uni yashirsa,
Birov bilmasa-yu, yana oshirsa.

Munosib etar-u toat-ibodat,
El-u yurt ko'zidan sir tutar faqat.

Nima deydi, eshit, mana ushbu so'z,
Ey ezgu, unga tut o'zing endi ko'z:

“Ulug'lar tutadi siniq ko'ngilni,
Toat uchun kam der o'zi yuz yilni,
Toatni pinhon qil, kishi bilmasin,
Bu so'z zarur edi, men ochdim tilni”.

Shahar, qishloq ichra toat qil beshak —
Butun ezgulikka ochilsin eshik.

Elingga naf eltgin, mungiga yara,
Qarindosh dilin ol ko'ngliga qara.

Yetim, tul, beva, ko'r yoki shol, cho'loq
Holidan xabardor bo'lgin hamma chog'.

Halol dunyo qozon, yupunga ula,
Kishi qo'lin tutgin, ko'rsatgin yo'l-a!

Mana shu sanog'im zo'r toat bo'lar,
Bu toat ila so'ng zo'r rohat bo'lar.

Bularning barini qo'yib bir o'zing,
Namoz, ro'za bilan o'tar kunduzing.

Namoz, ro'za bari o'z nafing erur,
O'z nafin tilagan bag'irsiz bo'lur.

Juda yaxshi degan kishi afzali,
Kishiga qayishgan, fe'li go'zali:

Kishi ezgusi shu — o'z nafin qo'yib,
Bo'laklar nafini desa ko'p kuyib.

Kuyinchak bo'lib u, dili ochilib
Muruvvatlar etsa adolat qilib,

Tirik inson o'g'li nafi ko'p bo'lar,
Nafi yo'q kishi tinch yasholmay o'lar.

Kishiga naf berar kishi ezgusi,
Kishi ezgusidir eli ko'zgusi.

Juda yaxshi degan fe'li-dili keng,
Buni ishga solgin, ey sen — qo'li keng:

“Toatim talay deb quvonma aslo,
Biru bor toatin etgan — zo‘r, a‘lo,
O‘ziga toat qil, shudir bandalik,
Toat etdim deya unutmako”.

Ey O‘zg‘urmish, endi undayin seni,
O‘z nafin tilar deb sanama meni.

Kelar ersang nafi foydasi senga,
Agar kelmasang ham zarar yo‘q menga.

Chorlayman el nafi deya avvalo,
Atay buzma uni o‘zing mabodo.

Boqib ko‘r deyilgan so‘zimga chunon,
Ishonsang, keyin kel o‘zing biz tomon.

Men ila birga bo‘l, bera qol yordam,
Beva-bechoraga ko‘mak ber bu dam.

O‘zingga lazzat ol, menga — ezgu ot,
Ikkov olamda ham soz o‘lsin hayot.

Menga ezgulik ber, o‘zing ezgu bo‘l,
Kishi ezgulardan tuzar ezgu yo‘l.

Menga ezgulik et, ey er sarvari,
Senga ham qaytadi ezgulik bari.

Nima deydi, eshit, tojik donishmand,
Tojik donolarning shuhrati baland:

Begi ezgu bo‘lsa eliga butun,
Bari el topadi soadat-qutin,

O‘zingdan ko‘ra beg bo‘larkan ezgu,
Beking ezgu esa, el nafi mangu.

Plyodaning nafi o'ziga bo'lar,
Ular ezgu bo'lsa el-yani naf o'lar.

Kishi deb atarlar, qoni chin kishi,
Kishiga naf yetsa, soz bo'lsa nishi.

Butun odam o'g'li sevar ezgusi,
Chin ezgu qani, men uning kay nusi.

Shu ezgu: eliga berar naf fagat,
Bu nafi ila el topolsa nihat.

Davo bo'lar elga qayishgan kishi,
Qayishqoq bo'l o'zing, ey esa inishi.

Mana, ushbu maktub yozildi bir dam,
So'zimni tugatdim, tin oldi qatam.

Yana bo'lsa endi ne aytar so'zima,
Qarindoshing aytar senga, oy yuzima.

Xatini o'radi, muhrin tuzatib,
Bu O'gdulmish oldi qo'lin uzatib.

Elig dedi, bor-u, huzurida gar,
Yaroqli so'z o'lsa degin sar-basar.

Uringil, o'zini bu yonga chaqir,
Usiz qaytma quruq bu yon, bahodir.

Bilimdon nima der, eshitgin o'zing,
Tetik elchi yubor, kamaytir so'zing.

Nechuk uqtirayin senga endi so'z,
Bari senga ayon, ayo qora ko'z.

Nima lozim esa desin senda til,
Chorasi ne esa o'zing shuni qil.

Bu O'gdulmish chiqar "xo'p bo'lar" deya,
U ezgu fe'l ila olgan tarbiya.

Otin mindi, keldi uyiga yurib,
Yoqasin bo'shatdi xonaga kirib.

Quyosh yerga boshin qo'yardi bu on,
Qora parda ichra kirardi jahon.

Yuzin yopdi osmon, tushirib sochin,
Olamni o'radi ma'shuq sochi chin.

Yuvindi, keyin u o'qidi namoz,
To'shak uzra yotib cho'zildi biroz.

Cho'chib turdi, boshin sekin ko'tardi.
Qora zangi bu dam jo'nab ketardi¹.

Quyosh ham qaddini ko'tardi bu on,
Go'zal yuz kulardek yorishdi jahon.

O'gdulmishning O'zg'urmish huzuriga borishini aytadi

Egarladi tezda otini tutib,
Qarindosh tomonga jo'nadi turib.

Yaqin yetganida u yerga borib,
Piyoda yo'l oldi ohista yurib.

Eshigini qoqdi, chaqirdi o'ktam,
Unga qarshi chiqdi O'zg'urmish shu dam.

Quchog'ini ochdi yaqinin ko'rib,
Esonlashdi ular yuz-u ko'z o'pib.

¹Qora zangi — tunning istioraviy ifodasi.

Qo'lin oldi, uyga u boshladi tez,
O'rin berdi to'rdan quvonib shu kez.

Qarindoshni ko'rib ko'ngil bo'ldi shod,
Yaratganga shukr ayladi bot-bot.

Ne ko'rkli bo'lar, ko'r, kishi ayrilib,
Salomat topishsa tilagin olib.

Ne ko'rkli bo'lar, ko'r, jigar ayrilib,
Yana izlab kelsa yaqinlik qilib.

Ne ko'rkli bo'ladi uzoq qarindosh,
Qarindoshni izlab, urib kelsa bosh.

Ne ko'rkli bo'ladi, qaragin, jigar
Jigarlikni tutsa, olam — munavvar.

Ne ko'rkli bo'lar, ko'r, bulardan tag'in,
Qarindosh ko'ngliga bo'lolsa yaqin.

Nima deydi, eshit, qayishgan qardosh,
Yaqinlik ulagin adash, ko'ngildosh:

“Butun g'oyib, yaqin ko'rsatsa ko'zin,
Alam qisqa bo'ldi, sevinchlar — uzun,
Ne ko'rkli bo'lar, ko'r, kishi ayrilib,
Salomat ko'rishsa tag'in o'z-o'zin”

O'zg'urmishning O'gdulmishga savoli

Qarindoshni bir-bir surishtirgan on,
“Yaxshi, — dedi yigit, — bari tinch, omon”.

O'zg'urmish der yana: Bu yerga — menga,
Nega kelding aytgin, ne bo'ldi senga?

Eshitdim seni men elig birla deb,
Eliga naf berar bilig birla deb.

Nega kelding undan ko'ngilni uzib,
Azaliy odating maromin buzib?

O'gdulmishning O'zg'urmishga javobi

Javobda O'gdulmish dedi: Men o'zim
Seni orzuladim, e ko'rkli yuzim.

Turib keldim endi ko'rayin deya,
Alam-qayg'u bog'in yo'rayin deya.

Seni ko'rmoq edi dilimda orzu,
Qulay payt topildi bugun, ey ezgu.

Uzoq bo'ldi, axir, seni ko'rmadim,
Tilar edim, ammo yo'lin topmadim.

Topildi mavridi, mana men o'zim
Yuzing ko'rdim, shukrin etadi so'zim.

Eson bo'lsa agar odamzod o'zi,
Tilakka tegarkan, to ochiq ko'zi.

Nima deydi, eshit, istagan kishi,
O'tar on qiymatin sinagan kishi:

Tirik bo'lsa odam topar tilagin,
Tilagicha sarflab bori keragin.

Tirik bo'lsa odam tilagin olar,
Tilak uchun moya tiruklig bo'lar.

Tirik bo'lsa odam tilab topishar,
Eson esa g'oyib yana qovushar.

Tiriklik tilagin, tilama tilak,
Tilak topmoq uchun tiruklig tirgak.

Oxir qo'lin berdi tilagim menga,
Esonlik ichida yetishdim senga.

Yana bir so'zim bor, eshit ushbu chog'
Uni aytayin, men gar ossang quloq.

O'zg'urmish O'gdulmish bilan munozara qilishini aytadi

O'zg'urmish javobda dedi: Men so'zing —
Eshitdim, so'zimni eshit sen o'zing.

Yaqinlik haqi deb u qodir Bayot¹,
Senga ajri deya berar mukofot.

Yana bir so'zingni degin-chi, qani,
Keyin qo'yma, ochiq aytaver uni.

O'gdulmishning O'zg'urmishga javobi

Javobda O'gdulmish dedi shunday so'z:
Seni ko'rgan ondan yorishadi ko'z.

Kishi yo'l bosarkan tilakcha to'liq,
Unga qayg'u yetmas, bilimi ulug'.

Nima der, eshitgin, sinalgan so'zi,
Uning ma'nisin uq, e ko'ngli yozi²:

¹ Bayot — Allohning qadimgi turkiy tildagi ifodasi.

² Yozi — yovon, dala, tekislik.

“Qay ishda bo‘larkan kishida tilak,
Oyoq qo‘ysang unga ochilar yo‘lak,
Tilak birla yursa yiroq yer yaqin,
Qachon ko‘rsa yuzin bo‘lar jon halak.”

O‘gdulmish der yana: Ushbu chog‘ o‘zim,
Senga qayg‘uraman, bo‘lak yo‘q so‘zim.

Shahar, qishloq qoldi, yirading bu on
Yoningda qani bir yaqin tirik jon?!

Og‘ir yuk ko‘tarding, mashaqqat — eshing,
Yalang, och yurarsan, qiyindir ishing.

Qarindosh degani senga qayg‘urar,
Yaqin bo‘lsa yiroq ortar qayg‘ular.

Yolg‘izlik-ku — odam nasliga balo,
Yolg‘izilikda dard ham kamaymas aslo,

Bu qayg‘u topishdan halovat oldi,
Shu alam iztirob yo‘l sari soldi.

Nega jonga azob berasan o‘zing,
Menga aytgin ochiq, bilayin so‘zing.

O‘zg‘urmishning O‘gdulmishga javobi

Javobda O‘zg‘urmish dedi: Ushbu tob
So‘zingni eshitdim, endi dey javob.

Bu so‘zlami aytding bo‘lib mehribon,
Yaqinlik belgisi shudir har qachon.

Yaqin g‘amin yaqin yemasa agar,
Qachon yeydi uning g‘amin bo‘laklar.

O'zim qarindoshdan tamom ayrilib,
Nechun turgay edim bu yerga kelib?!

Bilardim: dinim ham emas mukammal,
O'yladim bu yerda etarman tugal.

Keyin keldim ushbu manzilga tomon,
Zohid bo'lib qoldim endi bu zamon.

Olamning ishiga qo'shilgan kishi,
Yumushga qo'yilsa qolar din ishi.

El ishiga eshik yopmaguncha to,
Toat ibodati etilmas ado.

Havo-nafs bo'ynini sindirsa tugal,
Toatdan halovat kelar u mahal.

Nima deydi, eshit, imonli kishi,
Ishonch qozonolmas havasning ishi:

“Havo, nafs ikovi kishi uchun yov,
Yumush-chi kishini u buzar darrov.

Havasga erk bersa yengadi butkul,
Tan-u jon semirsa kishi bo'lar qul.

Havoni yengishga uquv bo'ldi mos,
Tan-u jon semirsa bilim birla bos”.

Shuning uchun shahar, qishloqni qo'yib,
Bu yerga yetishdim shirin jon koyib.

Kishilardan uzoq yashasam-da gar,
Demadim quruq so'z, g'iybat, birodar.

Jigar-u yaqindan yiroq bo'lганиm,
Ular ko'rmasinlar zarar deganim.

Kishi ko'ngli nozik, qiyin unga yo'l,
Olish imkoni ham emas sira mo'l.

Borimdan naf elga yetishmasa gar,
Yana ko'rmagaylar yo'g'imdan zarar.

Zarar-foyda, ezgu, yomonning bari,
O'zidan bo'lar, ko'r, uning taqdiri.

Bu arshdan toki shu qaro yer qadar,
Barisi Xudoga tobe sarbasar.

Kishilar ora gar esami ayon,
O'zingga ma'lum: u yashar ne zamon.

Nima berar ammo toat-ibodat?
Toat qullik erur, berur saodat.

Qul otin beribdi yaratgan egam,
To toat etishsin tog'-u toshda ham.

Qabul bo'ldi, bo'lmas balki toating,
Buni o'zi bilar, qani toqating?!

Bu yolg'izligimdan menga yo'q ziyon,
Yiroq bo'lar ammo balo — tan-u jon.

Nima deydi, eshit, bu bayt aytguchi,
Tashiga qarama, ma'nidor — ichi:

“Yurib yolg'iz, eshsiz bu inson o'zi,
O'y ila tutilar tili ham so'zi,
Ibodot qilolsa yagona, tugal,
Ne zarar berolgay birovga o'zi”.

E qardosh, undaysan kishilar sari,
Ne xil bo'lar ammo qo'shilmog siri?!

Mana o'zing kelib tushgandan buyon,
Ibodatga tegmas qo'lim ham, ayon.

Faqat senga axir qo'shilib magar,
Mana, ko'r, yetadi ne qadar zarar!

Agar endi kirsam kishilar ora,
Ibodatga qo'lim tegarmi, ko'r-a!

O'gdulmishning O'zg'urmishga javobi

O'gdulmish: eshitdim, — dedi, bu so'zing,
O'zing ham eshitgin, o'girma yuzing.

Sen aytgan bari so'z go'yoki foyda,
Lekin unda chinlik, haqiqat qayda?

Kishilarga to naf berolsin kishi,
Oti tirik bo'lsin, maqtoqli — ishi.

Tiriklik nishoni, nedir belgisi,
Kishiga bo'lmasa uning ezgusi?!

Xotin olmoq kerak, bo'lsin o'g'il-qiz,
Bolasiz desalar, bu uyat, esiz!

Nima deydi, eshit, kishi sarasi,
Urug' qoldirishning — farzand chorasi.

Bolasiz o'lurda o'kindi tilda,
Ey endi keluvchi, farzandli bo'l-da!

Kishi o'g'li qolsa otadan keyin,
Uni tirik deya bilgin sen tayin.

O'g'ilsiz gar o'lsa, kesilgay urug'
Nomi ham o'chadi, o'rni qup-qurug'.

O'zg'urmishning O'gdulmishga javobi

O'zg'urmish der yana: bari so'zing chin,
Lekin bundan bo'lak so'zlar bor tag'in.

Soz o'lsa o'g'il-qiz fe'l-u matlabi,
Bo'ladi go'yoki sen aytgan kabi.

Agar yomon bo'lsa ulitar seni,
Ko'zing yumilsa tez unutar seni.

Oting uzra qo'yar so'kish-qarg'ishin,
Begona ham so'kar, ko'tarar boshin.

Shunday bilim berdi dono sarvari,
Ko'zingdan ketarmi bolang tadbiri.

Bunga o'xshar endi bilimdon so'zi,
Nazar solsang, unda har ishning ko'zi:

“O'zing kuydirarsan o'g'il-qizni deb,
Qani dili yongan bola bizni deb,

Seni tashvish olar, u qolar tirik,
Yurarsan sen alam, u-chi orzu yeb!”

Kema mindi deb bil xotin olguchi,
Dengiz ichra kirar kema minguchi,

O'g'il-qiz tug'ilsa kemasi sinar,
Kema sinsa suvda tirik kim qolar?!

O'g'il-qiz-ku ota uchun chin orzu,
Biroq ota-ona yemishi — og'u.

O'g'il-qiz yomoni otadan keyin
Atamas onasi, otasi otin.

Bu yanglig' ayoldan qachon bor vafo?!
Qilig'i yovuzdir, har ishi — jafo!

O'gil-qiz otasi g'am chekar faqat,
Balolarga topar fil kabi toqat.

Tutish kerak ulfat, jo'ra ham deding,
Lek ular yukini demagan eding.

Yana yaxshi degan dono so'zi, bil,
Kishi ko'ngli nozik, saqlamoq mushkil.

Ko'ngil deganlari misoli shisha,
Sinib qolmasin u, asra hamisha.

Ko'ngil nozikligi bu so'zga nishon,
U issiq, sovuqqa bog'liq har qachon.

Jo'ra ko'ngli sinsa bo'lar ichki yov,
Bari yov bo'larkan — keki beayov.

Yovdan hayot totli bo'lmas hoynahoy,
Yoving bo'lar bo'lsa emas bu chiroy!

Yoving qancha kichik, dona bo'lsa ham,
Uni sen ulug' bil, e ko'ngli o'ktam.

Chivin filga dushman emas behuda,
Agar chaqsa filni cho'chitar juda.

Nima der, eshitgin, yovi bor kishi,
Yov ila jang etib tugagan yoshi:

“Yog‘iylar kichik deb beparvo qolma,
Nega qo‘rqayin deb sen shov-shuv solma,
Yoving bo‘lsa aslo g‘ofil bo‘lmasin,
Yovga yev, yaxshiga yaxshi bo‘l, tolma”.

O‘gdulmishning O‘zg‘urmishga javobi

Javobga O‘gdulmish sekin ochdi til,
“So‘zimni eshit, — der, — ochiq tut ko‘ngil.

Kim yaqin tutarkan, jo‘ra, ezgu esh,
Eshi ezgu bo‘lsa, qilar ezgu ish.

Agar nafli bo‘lsa kishiga qo‘shil,
Kishiga naf bermoq kishi ishi bil,

O‘zi yolg‘iz yurgan kishi qivchog‘i¹,
Kishiga naf bermas bo‘lar har chog‘i.

Kishiga naf bermas — misoli o‘lik,
Naf ber, o‘lik bo‘lma, e mard belgilig.

Kimning talay bo‘lsa do‘st-u qardoshi,
Oti yoyiladi, qilinar ishi.

Alam, qayg‘u kelsa, u bo‘lar fido,
Sevinch kelsa etar yaqinlik ado.

Xislatin el ichra yoyadi har on,
Til ochmaydi agar ko‘rsa bir nuqson.

Yovi turg‘izadi mardni oyoqqa,
Yaxshi-yomonni u yoyar har yoqqa.

¹ Qivchoq — yomon fe‘lli.

Yovi bo'Imaguncha mard erlarning to,
Elda oti bo'lmas, sharafi aslo.

Kimning bo'lsa xislat, fazilati xo'p,
Uning yovi bo'lar hisobsizu ko'p.

Kim xislat egasi, asli toza, chin,
Sanab bo'lmas uning yovi hisobin.

Zo'r erning yovi ham bo'lar belgilig,
Yovuzga o'lim yo'q, yovuz er — o'lik!

Qay erga yog'lsa yovi muttasil,
U erning xislati ortiq deya bil.

Yov ila kurashgan er oti o'sar,
Yovi yo'qning oti bilinmas, to'zar.

Nima deydi, eshit, shijoatli er,
Shijoatli doim tilak-orzu yer:

“Bir er bo'lsin nega ming er dushmani,
Ming er so'zlamasa uni har kuni,
Bo'ri itga orqa o'girib boqmas,
Ketidan kelsa ham ming itning uni”

Deding: aslo kishi payin qirqmadim,
Yo tilda g'iybat so'z aytib qo'rqmadim”.

Nechuk so'zlagaysan kishi bo'lmasa,
Joying, axir, el-yurt aro o'lmasa.

Mard er shu bo'ladi, o'zi el ora
Tilin asrab, to'rdan joy olsa, ko'r-a!

Dag'alga muloyim bo'lsa, shubhasiz,
Yomon so'zlasalar, shirin tutsa so'z.

Kishilar yukini olsa qo‘lidan,
Jafo qilmay yursa, vafo yo‘lidan.

Ko‘ngildan chiqarsa, ko‘r, o‘ch-keklarini,
Tiliga chiqarsa ko‘ngilda borin.

Nima deydi, eshit, kishi ezgusi,
Ezgulik tufayli aniq belgisi:

Kishilarga tilda so‘zlama dag‘al,
Dag‘al so‘zga ko‘ngil og‘rir har mahal.

Seni kim so‘ksami, sen saralar soni.
U tuban bo‘lar, sen — saralar soni.

Jafo qiluvchiga qila ber vafo,
Vafoni mard qilar, nomardlar — jafo!

Oyoq uzsa sendan yaqin, qon, qardosh,
Sen o‘zing yaxshilik ula, ey sirdosh.

Olim qilsa ishda xato mabodo,
Kechirgin — din yo‘li etar taqazo.

Qulni kechir agar ozsa yo‘lidan,
Gunoh kechishlik ham saxo yo‘lidan.

Saxovat yo‘rig‘i shudir aslida,
Chidam-la tusholsa o‘lim qasdiga.

O‘zing uyda yolg‘iz qolib bu mahal,
Ne ezgulik topding, ey fe‘li go‘zal?

Rohat, orzu-ne‘mat ko‘zda ko‘rmading,
Kumush, gavhar, oltin yo mis so‘rmading.

Saroy, o'rda, yer-suv sen ila emas,
Ot, ziynat, o'g'il-qiz son ila emas.

Kishilar uchun yo'q senda kuch-qudrat,
Yig'ib olsang o'zni — ezgulik faqat.

Neki yiqqan esang ko'p yildan beri,
Zohid nomin olding, ey er sarvari.

Mard — ko'pni tark etib, ozni istasa,
Keyin arzir zohid qurin izlasa.

Hozir-chi har nodon zohid bo'ladi,
Sabru qanoatni parda qiladi.

Sobit ul bo'lurki, orzuni olib,
Sabot bilan ketsa yuzini burib.

Molini ulashsa beva, gadoga,
Ko'ngilni bog'lasa qodir Xudoga.

Kelar esa dunyo, bermasa ko'ngil.
Borar esa, qoshin tugmas esa ul.

Orzular yetishib yuksalsa qo'li,
Baland bo'lsa doim ko'ngil ham tili.

Bunga mos kelibdi ushbu so'z go'zal,
Eshit, ey go'zal xulq, unga et amal:

Mardlarning mardi shu bo'lar doimo,
Olamni olsa ham kerilmas aslo.

Kishi mardi yana shundan bo'ladi,
Ming orzu olsa ham bo'lar yer go'yo".

O'zg'urmishning O'gdulmishga javobi

O'zg'urmish javobda: chin ayt, — dedi, hoy,
Tilaging nimadir, e chiroyi oy.

Nima so'zlasam ham so'zimni kesib,
Javobin qilasan dalil ko'rgizib.

Ochiq aytgin, tilak nima ey jo'ra,
Neni istar esang ochiq ayt, so'ra!

O'gdulmishning O'zg'urmishga javobi

Bu O'gdulmish aytar: shu senga so'zim,
Tilak ila keldim yoningga o'zim.

Bu Kuntug'di elig eshitdi seni,
O'ziga keraklab yubordi meni.

Juda orzu qildi seni ko'rishga,
Meni elchi qildi o'zi bu ishga.

Og'ir bo'lsa ham bir borishing kerak,
Eligga yetishib, ko'rishing kerak.

Elig ham ko'p ezgu, chin sulton erur,
Eliga mehribon, sevig jon erur.

Elig yuzin ko'rgan qutlug' bo'ladi,
Ikki olam qutin to'liq oladi.

Nima deydi: eshit, bu el, kent boshi,
Olam ishlarini anglagan kishi:

Odil siyosat beg — qutdir belgilig,
Quti bilan berar barchaga ulig.

Qayerda yoyilsa odil beg oti,
Borish kerak unga: yuqadi quti.

Uning asosi chin poydevor monand,
Asosi buzulsa uy bo'lmaz baland.

Yuzin ko'rsa odil begning har kishi,
Tilagin topar ham yurishar ishi.

Mana, men ham bo'ldim ushbu kun odam,
Sabab bo'ldi asli elig bunga ham.

Xudo bergan edi uquv-u bilig,
Butun ezgulikka erishdi alig.

Xudo tavfiq etdi ezguga butun,
Toki bo'lsa dedi elig ustun.

Seni ham so'roqlar elig ushbu kun,
Qo'ling qo'lga bersang, yozilgay tugun.

Seni chorlash uchun men o'zim hozir,
Noumid jo'natma, meni, bahodir.

Xatin ham jo'natdi senga u xoqon,
Nima yozgan, o'qib bilgin ushbu on.

Bitigni chiqarib tutar O'gdulmish,
Qo'lga olib o'qiy boshlar O'zg'urmish.

O'zg'urmishning O'gdulmishga savoli

Bitigni o'qigach, qolib jim uzoq,
Yetuk so'z bitilgan, — dedi ushbu chog'.

Keling, — debdi elig, — meni u tomon,
Butun ezgulikni sanabdi chunon.

Buyuk ish erur, ko‘r, bu ishlar menga,
Nima qilay, aytgin, kengash ber bunga.

O‘gdulmishning O‘zg‘urmishga javobi

Bu O‘gdulmish aytar: Janobi elig
Tilida yod etar noming belgilig.

Tili tebranarmi — oting tilida,
Seni ko‘rish uchun niyat dilida.

Kimni sevsa agar ko‘ngil orzulab,
Dil-u tilda yurar shu nomni ulab.

Oshiq qilgan odam ne deydi, o‘qi:
“Seviklining yuzi — ko‘ngil to‘qligi.

Ko‘ngil kimni sevsa, ko‘rar ko‘zda — ul,
Ko‘ngil qayga boqsa, uchar yuzda ul,
Ko‘ngilda ne esa orzu-yu tilak,
Og‘iz ochsa, chiqar tilu so‘zda ul”.

O‘zg‘urmishning O‘gdulmishga javobi

Javobga O‘zg‘urmish til ochdi hozir:
“Kengash ber, — dedi u, — ne qilay, botir?”

Mehribon qardoshim o‘zingsan, yaqin,
Kengash ber, o‘tagin, yaqinlik haqin.

O'zingdan so'rayin bu ishga kengash,
Bilim bilan o'zing kengashga tenglash.

Qarindosh, bo'la qol, yaqin, jo'ra ham,
Qarindosh-u jo'ra, yaqin yo hakam.

Bugun chin qayishgan o'zingsan menga,
Ne qilay, o'git ber, ishondim senga.

O'gdulmishning O'zg'urmishga javobi

O'gdulmish javobga ko'p qotib boshi:
So'rama buni, der, e qutli kishi.

Choparman bu damda eligdan senga,
Kengash, — deya nechun so'z ochding menga.

Boraylik deyishdan bo'lak yo'q so'zim,
Nechuk "borma" deyman, e qora ko'zim?!

Axir birga bo'lsak, naf ancha bu choq,
O'z nafini vijdon xushlamas biroq.

Nima deydi eshit, bilimli chigil¹,
Bilimsiz, eshitgin, bo'yin ber, egil:

O'z nafing tilarga so'z ochma zinhor,
Senga nafi bo'lmas uning, ey nomdor.

Kengash qilgin o'zing shunday kishiga,
Ki nafni tortmasin o'z yumushiga.

¹ Chigil — turkiy urug'lardan birining nomi. Bu yerla shu urug'ga mansub donishmand kishi nazarda tutilgan.

O'z nafin tilovchi foydasi uchun,
Gohida etar sarf joni-yu, kuchin.

Har ishni-ku avval kengashmoq kerak,
Ko'ngil chopsa keyin bo'lar ezguroq.

O'zingga bag'irsoq¹ sening o'z-o'zing,
O'zgacha demagin, kesildi so'zing.

Nima ishni qilsang, o'zingga kengash,
O'zimdan bu ishga tilama kengash.

Senga keldim, axir, uzun yo'l yurib,
Kengash shuki, borgin men bilan turib.

Kishilar aro bor nafu ezgulik,
Bu yerda topilmas, tayin, belgilig.

Shahar, qishloq ichra ezgulik necha,
Senga so'zladim men borini ocha.

Bilasan, so'zimni etarkan oshkor,
Ezgulik tiladim, guvoh — bir-u bor.

Kishidan qocharsan, ne qildi kishi,
Kishiga qo'shil, et kishilar ishi.

Musulmon ishin et, mungiga yara,
Jannatdan joy berar, Xudoyim, qara!

Ko'ngil, tilni soz et, sig'in Xudoga,
Qayerda esang yet shu muddaoga.

Kishisiz yashama kishilar ora,
Kishi aybin emas, o'z aybing ko'r-a!

¹ Bag'irsoq — bag'ri kuyadigan, mehribon.

Dono nima deydi, bu so'zni eshit,
Uqib ol, keyin sen o'zinga ish et:

“Ezgulik uchun ber har qayerda qo'l,
Tubi aslin dema, o'zing ezgu bo'l.
Kishi ezgusi, ko'r, unutmaz o'zin,
Qayerda bo'lsa ham qilar ezgu yo'l”.

Kishi ezgu bo'lsa ham ezgu qilinch¹
Qachonki tilasa, topar ming sevinch.

Ezgu har yerda ham ezgu bo'ladi,
Ezgulik uchun chin evaz oladi.

Sen ezgu ravish tut, atanma yomon,
O'shanda kelar qut, bo'larsan omon.

O'zg'urmish O'gdulmishga dunyo ayblarini aytadi

O'zg'urmish javobda dedi: men o'zim,
So'zingni eshitdim, men ham dey so'zim.

Bu dunyo ko'nglingni olibdi tugal,
Senga hatto aybi ko'rinar afzal.

Ajab emas, axir, bor shu xil masal,
Nima narsa yoqsa, u bo'lar afzal.

Senga yoqqanidan bu dunyo to'liq,
Ko'zingga ko'ringay alomat, bo'liq.

Nima deydi, eshit, yoqtirgan kishi,
Oshiqqa qusur ham fazilat boshi.

¹ Qilinch — qiliq, fe'l-atvor.

Bilaylik, sevgining shudir nishoni,
Fazilat tuyulsa uning nuqsoni.

Olamni sevlashning nishonidir shul,
Fazilat ko'rsa bor aybi, ma'qul.

Bu qadar maqtaysan dunyoni menga,
Uning ayblarini ochayin senga.

Xudo jazo berar kim etsa xato,
Dunyoni rabotday yaratgan Xudo.

Rabotni ne uchun qilarsan tilak,
Tilak jannat bo'lar, saodat — yo'lak.

Odam jannat ichra yeb qo'ygach donni,
Lozim bildi unga ushbu makonni.

Xudoga nomanzur shayton qilmishi,
Yanada yomonroq o'mak olmishi.

Tilagan qulini siylasa Xudo,
Unga dunyo emas, yo'l berar a'lo.

Shuning-chun yaxshimas bu dunyo quti —
Xudodan yiratar, udir din yuti.

Xudo — men degan u g'alati kishi,
Qani, yo'q u bilan olamning ishi.

Odamzot boyisa ortar havosi,
Kichiklik bilandir dil muddaosi.

Xudo men deguvchi kishi nodoni
It tengi o'ladi, so'rab dunyoni.

Yalang'och tug'ilgan borar shu holda,
Shunday ekan dunyo ne kerak qo'lda.

Nega gerdayasan, ayo o'luvchi,
O'zing ikki kunlik mehmon bo'luvchi.

Bilasan, tiruklig o'linga borar,
O'lim yo'lda poylar, hozirlik ko'rar.

Avval eshik ochdi bu yorug' olam,
O'lim eshigi ham kutmoqda bu dam.

O'zing ikki kunlik mehmonlik deya,
Bu qadar kuyinma, jon-eting yeya,

Juda aziz, axir, tiriklik kuni,
Bekor ishga sarflab bo'lmagay uni.

Tiriklik har ezgu yumushga asos,
Bekor berma uni, ayo fe'li mos.

Olam moli uch tur bo'lar nom-banom,
Yo halol, yo shubha, yo bo'ldi harom.

Olam foniy axir, u tez aylanar,
Nima bergan esa yana tez olar.

O'lim ayirmaydi bu beg deb yo qul,
Unga teng yaxshi ham yomon ham butkul.

Tiriklik berar, ko'r, yana yer uni,
Bu ish takror o'lar biroq har kuni.

Ko'ra bersa dunyo ko'lanka soni,
Quvilsa qochar, so'ng izlagay seni.

Nazar sol, ushbu so'z bo'lar bunga mos,
Buning ma'nisin uq, ayo ko'ngli soz:

"Bu dunyo qochar kim izlasa uni,
O'zing qoch, kelar u axtarib seni.

Yana dinga o'chlik bu dunyo moli,
Olam yeydi dinni, bilib ol buni”.

Bu dunyo bezanib o'zin ko'rgizar,
Yasangan kelindek bo'lib ko'z suzar.

Ko'ngil bersang agar shu kekxa yuzi¹,
Yoqang tutar, ammo tugamas so'zi.

Qilig'i jafodir uning, hoynahoy,
Begi bilan turmas tugal uch-to'rt oy.

Ko'ngil berib qo'ysa unga qaysi zot,
Bekor bo'ldi, esiz u uchun hayot.

Bu dunyoni sevsang, sendan yumar ko'z,
Halovat istasang o'giradi yuz.

Halolga hisob bor, haromga — azob,
Shubhali bo'lsa-chi, saqlagin odob.

Sevinchda semirar, etar parvarish,
Keyin ozdiradi, beradi tashvish.

Quvonchni ko'ra ber — oxiri alam,
Sevinch oxirida yetishadi g'am.

Uchi ne'mat esa, tubi mehnat-ey,
Boshi mehnat esa, tubi ne'mat-ey!

Nima deydi, eshit, donishmand, hushyor:
“Yiroq bo'l, bu dunyo beradi ozor”.

¹ Shu kekxa yuzi — olamni qari inson, xususan, yoshi ulug' kampir tarzida tasavvur qilish qadimiy mifologiyaga, qadimiy og'zaki ijod namunalariga xos xususiyatlardan biridir. Yusuf Xos Hojib ham mana shu an'anaviy obrazlardan unumli foydalangan.

Sening boyliging, ko‘r, gadoylik erur,
Senga kim zor esa, shu boylik erur.

Seni so‘ksalar ham bosiq tut iching,
Qora yer qatida olinar o‘ching.

To‘ziblar ketadi sening terganing,
Sochilib ketadi nizom berganing.

Boruvchi erur ul, ketar birma-bir,
Keluvchi erur ul, yana qaytadir.

Juda o‘zgaruvchan erur bu davron,
Qachon ketar yana kelar qaysi on.

Ketuvchiga ko‘ngil berarmi dono,
Keluvchiga tayyor turar doimo.

O‘limni ko‘ruvchi ovunch olmagay,
O‘limni biluvchi sevinch bilmagay.

Yo‘lovchi yo‘l uzra imorat solmas,
Ko‘chuvchi uyida buyumi qolmas.

Bu dunyo sen uchun qo‘noq yo rabot,
Rabotda kim uzoq qoladi, hayhot!

Nega ezgu emas bu dunyo moli?
U sabab bo‘lakdir kishining holi.

Badal qildi dunyo molin avliyo,
Zohid ham etar tark: “shumi”, —
deb dunyo.

Ko‘rinmas narsa u, tuzoqchi soni,
Bu dunyo narsasi — sochilgan doni.

G'ofildir bu odam, yana suq ko'zi,
Nechuk to'rga kirmas bu odam o'zi.

Nima deydi, eshit, shoirlar boshi,
Bu dunyo ishida pishiqroq kishi:

“Tuzoqchi ko'rinmas, ko'rsatar molin,
Go'yo ko'rsatarday kelin jamolin,
Ko'zi suq, ochofat kishi sen o'zing,
Domin tortsa tamom, keyin ko'r holin”.

Bori olam birga yig'ilsa butkul,
Halovat, baxt bilan yashasa ming yil,

Nima nafi, axir qora yer quyi,
Kishiga bo'ladi so'nggi yer — uyi.

Kechirgan tiriklik senga bo'lar tush,
Nima qilgan esang yana kelar tush.

O'sha kun o'kinsang, nafi yo'qdir, oh,
Neki qilgan esang yil, oy, kun guvoh.

Uch ne'matdir asli dunyo lazzati,
Ularning bo'lar yuz, ming halovati:

Yemak, ichmak erur ularning biri,
Birisi ayollar, ey erlar eri.

Uchinchi tinch-omon tiruklig erur,
Bu uchdan shugina keraklik erur.

Bu uchning totig'i senga kifoya,
Uch kishiga sen borma bilonihoya:

Yemak-ichmak kayfi o'zgacha, qardosh,
Ammo uning hazmi bo'lmagay odosh.

Bu lazzat aslida bo'g'izga bo'lur,
Nafi bo'lsa undan bu qorning to'lur.

Agar osh singmasa, buzilar mijoz,
Mijoz buzuldimi, unga top iloj.

Yana bir tayin — ayol o'ngida,
Sovuq suv zahmati uning so'nggida.

O'g'il-qiz ulardan bo'lak har qachon,
O'g'il-qiz zahmati kechmagay oson.

Nima deydi, eshit, bu bayt aytguchin:
“Ayol ham o'g'il-qiz uzar er kuchin”.

Ayol bilan suhbat shirin va totig',
Sovuq suv zahmati yoqmas, u qattiq.
Rohat qayda esa berohat bilan,
Shirin qayda esa so'nggida achiq”.

Tiriklik rohati shu bo'lsa agar,
Azobdan iborat dunyo sar-basar.

Yoqimli, shirindir, tiruklig kunim,
Achchiq qilar uni yoqimsiz o'lim.

Shu uchovi erur jahon totig'i,
Javobni eshit, ey fe'li ortig'i:

Bu dunyo yov erur, nafsing ham yog'i,
Ularning yoyiqdir doim tuzog'i.

Bulardan yomon yov — shu nafsing erur,
Bu nafsing joningga mashaqqat berur.

Juda yaxshi degan bu haqda dono,
Dono so'zin tinglash kerak doimo:

“Xudo nomin aytsang ketar har balo,
Ketar chog‘i qara, qolar bu dunyo.
Tan-u jonni qanday tiyish yo‘li bor
O‘lim kelib yoqa olmaguncha to?!”.

Yana yaxshi degan bilimli dono,
Donolar so‘zidir me‘yor doimo:

“Meni nafs etib qul mudom yeldirar,
Goho yig‘latar u, goho kuldirar.

Uni deya bo‘ldi ikki ko‘zim suq,
Goho och bo‘lar u, goho bo‘ldi to‘q.

Bir orzuni topsam bo‘lagi qolur,
Tag‘in birni topsam, so‘ng tilak bo‘lur.

Ularni bosolmay turibman tutib,
Bosa ber, ey egam, yaqinlik etib”.

Yomon fe‘l bo‘lar nafs — bu tan-u bu jon,
Semiz tutsang bo‘lar yomondan yomon.

Semirsami ular ozar ham to‘zar,
Egasin yiqitar, tiriklik tugar.

Semirsami ular egasin qopar,
Uni yerga yiqib, o‘zi tez qochar.

Bu nafsing misoli ovchi it tag‘in,
Semirsa bilmagay egasi haqin.

Qorin to‘ysa ovga yugurmas, yotar,
Egasi tilagi tilida qotar.

Yoki nafsing kichik bolakay soni,
Qorin to‘ysa chopar, tutib ol uni.

Tiriklik tugali tugal uch kundir,
Undan o'zga bari tush yoki tundir.

Birisi kelajak, biri o'tgan tun,
Ertaga yetarmi tiriklik bu kun.

Undan o'zga esa agar tiriklik,
Tiriklik sanama, so'zim belgilik.

Bo'g'iz lazzatidir qorin to'ydirish,
Qorin to'ysa foyda sari bo'lgay ish.

Qorin to'ysa arpa yo holva bir xil,
Bari ortib qolar, to'lar unga yo'l.

Shakar, holva yegan bilar, lof urar,
To'yib yotsa tongda tag'in och turar.

Nima deydi eshit, aqlli chig'oy¹,
Chig'oy bo'lsa hamki ko'zi, ko'ngli boy:

O'zing yeding doim shakardan ne'mat,
Kepak, tariq ichra men topdim toqat.
Ikov ham to'yib teng yotibmiz, qara,
Kechib bordi hayot kunlari faqat”.

Dunyoni termagin qanchalar o'zing,
Senga muntazirdir ikki gaz bo'zing,

Chig'oy, boy ikkisi o'limdan keyin,
Qora yer qatida teng bo'lar, tayin.

Yugurik shu dunyo etagin tutib,
Nega gerdayasan ko'kdan ham o'tib.

¹ Chig'oy – kambag'al, yo'qsil.

O'zing suqlanursan olam terгани,
O'lim suqlanur, ko'r, seni urgani.

Hayot istar oni o'zingdan bezar,
Yovuz bu o'lim, ko'r, tomiring kesar.

Aniqki, o'ladi tirik bo'luvchi,
Qachon kelurini qani biluvchi?!

Kichiklarga umid — bo'lsa der soqol,
Soqol unsa bo'lay deydi oqsoqol.

Soqoling oqardi — yaqindir o'lim,
O'lim tadbiri yo'q yo chora, yo'lim.

O'zing o'tga otma bu dunyo uchun,
Ko'rarda sarf etma kuchingni uzun.

Sho'rtang suv misoli bu dunyo moli,
Icha-icha qonmas, nam o'lmas tili.

Quruq qumga o'xshar odamzot o'zi,
Dengiz kirsas to'lmas bu suqlik ko'zi.

Misoli sarobdir bu dunyo ishi,
Tutay deb qo'l cho'zsa yo'qotar kishi.

Sarobdir u asli, ko'zingda uchar,
Uni qancha quvsang, u shuncha qochar.

Bu nafsing aslida ko'rinmas bir yov,
Ko'rinmas yovingni yo'qot beayov.

Nafsingga yengilma, bermagin bo'yin,
Quvonchi alamdir, tilagi — o'yin.

Qaytmas bo'lib ketar o'tgan tiriklik,
Qolgani ham emas aniq, belgilik.

Nima deydi, eshit, botir, ziyrak er,
Noloyiqdan chetda tiyrak, botir er:

“Bugun yo‘q kechuvchi kechagi tuning,
Shu tarzda kechadi keluvchi kuning,
Kecha-u kelar kun orasi — lahza,
Hayot shuncha qisqa, o‘chirgin uning”.

Tiriklik oxiri bo‘lar ne zamon,
Havo-nafsga berma osoyish, omon.

Bekor bo‘ldi bunda tiriglik dedim,
O‘tar kunlar uchun o‘kinchlar yedim.

Shahar sari bu kun chorlading meni,
Asir etsa nafsim, tiyvuchi qani?!

Bu nafs — yov aslida, yana bir yog‘i,
Boylik erur, uning yoyiq tuzog‘i.

Tilakcha ish etma, pishiq bo‘l, tiran,
Tan-u jon ulushin bermagin, chiran.

Nima deydi, eshit, o‘zin bosgan er,
Havo-nafsni yengib dorga osgan er:

“Dono desa bo‘lmas zinhor u kishin,
Nafsiga ergashib qilsa bor ishin”.

Raso desa bo‘lmas u erni zinhor,
Havoga qul esa, ey dili bedor.

Bilimsiz bo‘ladi kishi belgilig,
Havo uchun etsa faqat ezgulik.

Uquvsiz kishilar o‘lik, ey qardosh,
Havo-orzularga o‘zin qilsa bosh.

Mana shunday erur aslida olam,
Borin aytdim, angla, ey ulug' odam.

O'gdulmishning O'zg'urmishga javobi

Javobda O'gdulmish dedi: "bu mahal —
So'zingni tushundim, to'la, mukammal.

Meningcha, yana bor nozik muammo,
Bilim, uquv ila ber unga ziyo.

Faqat shunda ko'rib bu dunyo holin,
Taxir qilma sira hayoting yo'lin.

Olam ahli bari ulush, kent qo'yib,
Tog'lar aro kirsamashaqqat tuyib.

Olam vayron bo'lar, qolar qup-qurug',
Kesilar-ku odam zotidan urug'.

Yana barcha odam bu dunyo tilab,
Yugursa tunini kunduzga ulab.

Toati uzilsa, buzulsa ko'ngil,
Ne bo'lar oxiri u dunyoga yo'!?

Ikki uy yaratdi sohib karomat,
Birin nomi do'zax, bo'lagi — jannat.

Xudo berdi qulga ikki ko'z, quloq,
Ular bilan dunyo, oxiratga boq.

Tutish uchun berdi yana ikki qo'l,
Biri dunyo, biri oxiratga yo'l.

Ikki oyoq berdi yana yurishga,
Biri u yon, biri bu yon turishga.

Ayo qul bo'luvchi, uquvli, xushyor,
G'ofil bo'lma, uning zarari-da bor.

Xudoyim yaratdi shu ikki olam,
Birin topsang yugur, topgin uni ham.

Odam bolasini bu qodir Xudo,
Ochib-to'yadigan qilgan doimo.

Yana yaxshi degan, dono, dili keng.
Olamda shon olgan, saxiy, qo'li keng:

"Egniga kiyim ham bo'g'izga yemi,
Kerak ey qarindosh, bu hayot emi".

Tirikka bulardan kechish yo'q, qardosh,
Ustiga to'n kerak, yemishiga — osh.

Halol dunyo topsa qo'liga olib,
Beva- bechoraga bersa u bo'lib.

Qani, bo'lmasaydi bo'g'iz tashvishi,
Kishini qilar yer bu bo'g'iz ishi.

Xudo hukmidan ko'r o'zing doimo,
Karamiga umid tuta ber ammo.

Ulardan bo'ladi tobelik, bilgin
Shu yo'ldan og'ishma, shu yo'lni qilgin.

Yana yaxshi degan bilimdon, dono,
Bilimsizga o'git, pand bergan a'lo:

"Umid-u xatardan qanoting qilgin,
Shu ikov bo'lajak yo'lakni bilgin.

Xudo yorlig'in tut, o'zing qulliging,
Saroyga uchib kir, rohatni olgin".

Umid-u xatar bir qanot soni bil,
Ular ila uchgan olar ko'kka yo'l.

Gunohim talay deb umid uzmagin,
Toatga ishonib ishing buzmagin.

Toat qil, bu qullik toatdir faqat,
Qul bo'lgan har odam etsin itoat.

Xudo yorlig'ini quyi olmasa,
Toki shu tufayli ojiz qolmasa,

Toatga o'zingni gadoy bil, gadoy,
Toatga gadoy bil, gunohlarga boy.

Kishilar yovuzi o'zing bil, o'zing,
Magar ezgu bo'lsa hamki bu so'zing.

Mana men o'tindim bilsam necha yo'l,
Bu so'z ishga tutgin, senga kelar qo'l.

Deganim noma'qul bo'lsami agar,
Javob ber, mard o'g'lon o'zing sar-basar.

Nafi bo'lmas, kimki cho'zadi so'zin,
So'zning nafi bo'lmas — bo'lsa u uzun.

O'zg'urmishning O'gdulmishga javobi

O'zg'urmish qo'lini boshiga urdi,
Boshini eggancha u xayol surdi.

Mashaqqat tegdi,— der, — qarindosh, senga,
Yaqinlik tufayli soʻz aytding menga.

Nafimni sogʻinib buni soʻzlading,
Ishing unsin, mening gʻamimni yeding.

Boqib koʻrdim endi, bu ishda zinhor,
Bir nafni koʻrmadim, tushun, e nomdor.

Koʻngil chopmayotir, bu ishdan qochar,
Koʻngil chopmas ishni qilsa bu xatar.

Bilim bergan ajib bilimi tugal,
Sevilgan-u sevgan, dili pok, goʻzal:

“Qay ishni bajarmoq tilasang oʻzing,
Koʻngil bilan kengash avvalo soʻzing,
Kishiga kengashgin, ayta ber tugal,
Koʻngil xohlamasa yiroq tut oʻzing”.

Oʻzingga oʻzingsan hammadan yaqin,
Koʻngil chopmas ishga qoʻl urma tagʻin.

Qanday ish boʻlmasin, dil chopmas joyda,
Ey zoti ulugʻim, chiqmagan foyda.

Sira xohlamadi bu koʻnglim toshib,
Bu soʻzdan qaytaman men endi shoshib.

Senga boʻlsin endi uzrim sirasi,
Meni holimga qoʻy, ey er sarasi.

Menda yoʻq eligga nafli bir odat,
Na xulqim, raftorim, na shon-u shuhrat.

Oʻzim qochib keldim dunyodan bu yon,
Yana qanday qilib boray u tomon.

Ko'rishmoq istasang dilingni chog'lab,
Menga kelma, boray seni so'rog'lab.

Menga tegsin emgak, sen elga qara,
Elig xizmati-yu elingga yara.

Nima der, eshit, bu saxiy, mehribon,
Ish uchun fidoyi joni har qachon:

“Ko'ngil tutsa kishi ko'zini ochib,
Tilak oson bo'lar, alamlar qochib.

Tilak bilan agar tashlasa odim,
Og'ir yo'l ichida qolmagay hech kim.

Tilak birla yursa kishi orzulab,
Og'ir yo'lda qolmas tilagin tilab.

Tilakka intilar haloyiq yurib,
Tilagin topar u, qolarmi horib?!”

Juda yaxshi degan sevilgan kishi,
Vafoda nom olgan oshiqlar boshi:

“Yaqin bo'lsa ko'ngil yiroq yer yaqin,
Vafo bilan ammo yaqinlik tag'in.
Sharq-u G'arb orasi bir o'rlam yerdir,
Kim o'ylar vafo deb yaqinlik haqin”.

O'gdulmishning O'zg'urmishga javobi

Bu O'gdulmish aytar: E qizil yuzim,
Eshit endi sen ham mening bir so'zim.

Bu esa, qarindosh, sendagi tilak,
Seni zo'rlamayman, azob ne kerak?!

So'zlarim tugadi, eson, yaxshi qol,
Eligga bitig ber, yuzim qilma ol.

Bitig bitdi elig qo'lida senga,
Javob berish lozim, ey dono, unga.

Javob ber, borayin o'zim uy tomon,
So'zing ayt, eligga o'zing bu zamon.

So'zing ayt-u bitgin yana bir bitig,
Elig sari qaytay, ey dono tetig.

O'zg'urmishning eligga xat yozib jo'natishini aytadi

Bu O'zg'urmish aytar: Ey oqil, tetig,
Bitig desang, hozir bitayin bitig.

Dovot, qog'oz oldi, so'radi qalam,
Eligga xatini boshladi bu dam.

Xudo nomi bilan so'zin boshladi,
Yaratgan, yashatgan, kechirgan dedi.

Senga sonsiz olqish, o'qiy hamd-sano,
Mening duolarim senga doimo.

Bu bo'z yer, yashil ko'k, yaraldi Kun, Oy,
Qorong'i, yorug'lik, chig'oy hamda boy.

Yaraldi bu alam yana ko'p jonzot,
Biri ham och emas, topar rizq, hayot.

Ikki olamni ham tuzar bir-u bor,
Uning o'xshashin ham qidirma zinhor.

Ulug'lik, buyuklik unga sazodir,
O'zi erkli, o'zi har nega qodir.

Yaratdi sanoqsiz, sonsiz qullarin,
Tilaganga berdi qutning qo'llarin.

Qorong'u, oromsiz bu uyning ichi,
Quyosh-la yorishdi — Qodirming kuchi.

Yashil ko'k yaratdi, ko'tardi baland,
Kun, Oy, Yulduz soldi suratga monand.

Quyisi bu bo'z yer, yashil suv ila,
Balandi tezob yel yana o't bila.

Issiq, sovuq yana quruq ho'lini,
Elga naf yetar deb cho'zar qo'lni.

Yaraldi u neni aylasa tilak,
Kerak bo'lmas unga hech orqa yo'lak.

Tilasa ulug'lar toatsizni ham,
Tilasa yer bo'lar toatli odam.

Tilagan tilagi bo'lar bo'l desa,
Qazosin yuritar ne esa kesa.

Tilay ming salomim payg'ambarimga,
To'g'ri yo'l ko'rsatgan ul rahbarimga.

Elikka duo-la yozdim bu bitig,
Salomim esonlik uzra, ey tetig.

Elig maktub ila sharaflar to'liq,
Ularni o'qidim, ko'z o'ldi yorug'.

Ezgu yorliq, tuman o'git, nasihat,
Ila elig etdi menga marhamat.

Yana va'da qilmish talay ezgulik,
Izzat-e'zoz, in'om, yegu-kiygulik.

Shu orzuni deya ne qadar inson
Tinmasdan kezadi bu yorug' jahon.

Xizmat qilmay olsam agarda in'om,
Agarchi bu ishdan kelmagay dashnom.

Ammo undan yetar bir qator zarar,
Bu xil zarar kelar men o'lsam agar.

Undan biri xizmat yo'qligi aslo,
Bo'lagi — el uchin qilmadim vafo.

Yana bilmasman-ku el urf-odatin,
El rasmin bilmagan qanday topar tin.

Bo'lagi — men bildim — bevafo dunyo,
Jafo qilar deya, men qildim jafo.

Xudoga sig'indim, tikdim jonni ham,
Bu din, imonimni asrasin egam.

Bo'g'izga, egnimga yetar mukammal,
Bundan bo'laklari yuk bo'lar tugal.

Bo'g'zimga yemish ham ustimga libos,
Shu egam tufayli tayyor, mos.

Senga dunyo berdi qismasdan sira,
Menga bermagaymi, ey fe'li sara.

Yaratdi, o'stirdi shu damgacha to,
Yana ham o'stirar, ey begi yakto!

Bori yaxshi yomon, to'q-u ochni ham
Xudodan ko'raman, ey sohib karam.

Xudo eshigini tutdim, sig'indim,
Bor el kelar eshik shu ekan — bildim.

Sening eshigingga, nazdingga borib
Nimani tilayin hayotim berib.

Ikkov ham Xudoning qulimiz brdek,
Bu qullik ichida turamiz yerdek.

Odamning odamga toati begor,
Bu xil e'tiqoddan etish kerak or.

Kishi himmatiga ushbular kerak,
Xudo toatiga to ursa yurak.

Juda yaxshi degan, dili sara, pok,
Eshitgin, ey dono, ishlari bebok:

“Ochib, to'yuvchiga etnagin toat,
Toat yeri uchun etma ibodat,
Topin bir Xudoga mudom tinmayin,
Eshikni ochiq tut unga har soat.”

Elig, avval qilgin, to'rt hojatim bor,
Shundan keyin bo'lay ishingga tayyor.

Ato etgin avval so'ngsiz tiruklig,
Yana bir — qarilik ko'rmas yigitlik.

Salomat tut keyin — bo'lmayin kasal,
Bir boylik berginki bo'lmay kambag'al.

Bu to'rt tilagimni o'zing ravo qil,
Keyin xizmat etay senga bo'lib qul.

Bularni berolsang, ey elga boshim,
Senga qul bo'layin, egayin boshim.

Bularni berishga kuching yetmasa,
Qanday fazling bordir, so'z aytgin kesa.

Kiyimim yetarli, oziqlarim ham,
Tag'in kerak bo'lsa yetkazar egam.

Ulug'lik, tubanlik Xudodan bo'lar,
U sabab kishilar tug'ilar, o'lar.

Buni chin biluvchi, uquvchi kishi,
Boshqacha bo'lmagay, ey elchi boshi.

Meni bir Xudoyim asraganidek
Asray olmagaysan, ayo asli beg.

Seni men asrashim kerak har kecha,
Meni ul asragay, so'z aytdim ocha.

O'zing tegmaguncha menga tegmas osh,
U-chi to'ydiradi, ammo yemas osh.

Vosita keraksiz, qiynalsam o'zim,
Tilim tebranmasdan biladi so'zim.

Baloni tiyolmas har yo'l qilguvchi,
O'zi sabab- tegmas zolimlar kuchi.

Kechirmaysang agar qilsam bir xato,
Ming gunoh qilsam ham kechadi Xudo.

Nima deydi, eshit, gunohkor quli,
Ko'ngil sirrin ochdi, ko'r aytar tili:

"Ayo chin, mehribon, vafoli egam,
Sendan bo'lak ega topmadim hecham.

Qiyналган jonimgа berasan tilak,
Yolg'iz, ko'maksizga sen o'zing yo'lak.

Dardimgа shifosan, g'amimgа — sevinch,
Mungimgа tayanchim, zeriksam — ovinch.

Quvonchim, ovinchim, sevinchim to'liq
Sevinching ichida erur, ey ulug'.

Senga gunoh qildim sanoqsiz biram,
Lekin rahmatingni etmading hech kam.

Gunohim kechirgin, senga yo'q zarar,
Meni qiynama, bu — bermas naf biror.

Gunohim talay-ku, toat qilcha bor,
O'zing qo'lla endi, e Parvardigor.

Agar qiynar esang, munosib o'zim,
Kechirsang, kechir, jim itoat — so'zim.

Bilarсан: bilarman seni bir, Egam,
Bilarman: bilarсан sodiq qulni ham.

Tubanman, tubanlik ichra o'larman,
Butunsan, o'zingdan shuni tilarman.

Omonat erur bu suyuk jon ravon,
Undan o'zga bilmas omonatni jon.

Ey elig, bu dunyo o'tkinchi bo'lar,
Tiriklik kuniga tugар, olqinar.

Olamga ishonib yashash ne kerak?
Nadomatda qolib yashash ne kerak?

Ota ketdi, esh-tush, og'a ham ini,
Ona ketdi, o'g'il-qizlaring qani?!

Ular o'tdi, o'zing hozircha tirik,
Galing kelsa sen ham ularga sherik.

O'limga yaralgan bu sonsiz jonzot,
Shubha qilma, bir kun o'lar odamzod.

G'ofil bo'lma elig, uxlama, ko'z och.
Sendan keyin qolsin, ezgu urug' soch!

Elga bergan esang kechirgan kuning,
Bekor berma endi kelajak tuning.

Kechar kun ichida keragini ol,
Ko'chiruvchi kelmay hozir bo'l darhol.

Bu holni ko'rarkan mening bu o'zim,
Ne xilda yaragay eligga so'zim.

Jafokor olamdan umidni uzdim,
Vafoli egamga toatni tuzdim.

Qo'ya bersin elig holimga meni,
Shu yerdan etayin duosin uni.

Nima nafni bergum senga men o'zim,
O'zingga o'zing naf bo'lgin, ol so'zim.

Kishidan yuz burdim, sen ham bur yuzing,
Kishidan naf olmas yo men, yo sen o'zing.

Men endi qolgan bu umrimni tikib
Xudo toatini qilay entikib.

Bori bas, keraksiz endi ortig'i,
Asli bir siqimdir dunyo borlig'i.

Shamol, yel kechardek tiriklik kechib,
Endi hushyor bo'ldim yuragim achib.

Kiyim bitti, bo'g'zim yana bo'ldi to'q,
Dunyo yelga ketsin, endi nafi yo'q.

Nima deydi, eshit, ust, bo'g'zi butun,
"Borim tugal desa, er topar qutin".

Yana yaxshi degan toat qilgan er,
Toati ichida quti to'lgan er:

"Yeyishga olamda rizq-u ro'zim bor,
Ustimga kiyishga har narsa tayyor,
Tiriklik boricha yemish topaman,
Kerak bo'lsa berar bu Parvardigor".

Nafim istar esa gar xoqon,
Mendan nafi bilim, uquv har qachon.

Agar el ishiga yaragay desa,
Yarar yerim yo'qdir, so'z aytay kesa.

Agarda bir o'zi yolg'iz bo'lsa ham,
Ming odam ishini etadi jo'ram.

Agar ezgu tutmoq istasang meni,
O'zing ezgu bo'lgin, ey el xoqoni.

Ming ezgu etagin tutguncha o'zing,
Ezgu bo'lsin bir bor raftoring, so'zing.

Ne-ne ulug' kishi, ne sohib davron,
Elig atrofida kelar har qachon.

Elig mendan topar ne xilda foyda,
Halovat ketadi nafi yo'q joyda.

Men endi o'tindim uzrimni senga,
Meni qo'ya bergin, qosh tugma menga.

Yana boshqa gapni bildi qardoshim,
Qoiganin u aytar, ey elchi boshim.

So'zini tugatdi, bog'landi bitig,
Bu berdi, qo'liga oldi u tetig.

Dedi: bitib qo'ydim tilagim, so'zim,
Tilda deganimni eshitding, qo'zim.

Eligga yetkazgin so'zim holini,
Meni qo'ysin, bundan yuvsin qo'lini.

Elchi so'z yetkazar, xabar keltirar,
Javobni eshitding, yetkaz, birodar.

Nima deydi, eshit, Uch o'rda xoni,
Butun el ichiga yoyarkan buni:

"Elchi so'z buzmasa ko'rmagay ziyon,
Elchi so'zga sobit bo'lar har qachon".

Yana ko'rkli qilib dono so'zlagan,
Qiyname, elchi ne so'z aytsa degan.

Elchiga o'lim yo'q, bilib qo'y yana,
Eshitgan so'zin u desa rosmana.

Elchi degani bu tilmochday bo'lur,
Tilmoch rost gapirsa o'lmasdan qolur.

Elchi so'z chog'ida qiymasa kalom,
Uni taqdirlagin, ber sovg'a-in'om.

O'gdulmishning O'zg'urmishga javobi

O'gdulmish dedi: ne desang sen o'zing,
Fikringni eshitdim, tushundim so'zing.

Maktub javobida bitding sen bitig,
Menga ber, eltayin, ey dono tetig.

Lekin nazarimda, ey do'st sarvari,
Elig seni qo'ymas o'zdan tashqari.

Elig yana qayta jo'natar bir gal,
Chorlayverar seni, ey fe'li go'zal.

Elig yana qayta meni jo'natar,
Ko'ngli cho'kar o'zing bormasang agar.

O'zg'urmishning O'gdulmishga javobi

O'zg'urmish so'zladi: bunday dema sen,
Ko'ngil cho'kib ketar, qiynalaman men.

Zinhor bormagaymen men shahar tomon,
O'zingni ko'p qiynab kelmagin bu yon.

Topilmas tilakni tilasa — yomon,
Tiyiq so'zni aytsang — pastlik har qachon.

Eshit, nima deydi, dono insonni,
Sinab bilgan butun yaxshi-yomonni:

“Berilmas narsaga bo'lma zo'ravon,
Bo'lmas tilaklarni qilma hech qachon.

Har yerga bormagin poyi piyoda,
Agar borsang tashvish yetar, ey inson”.

O'zg'urmish o'tindi: kel endi, jo'ra,
Yana qaytib kelma, shu yo'lni so'ra.

O'gdulmishning O'zg'urmishga javobi

O'zg'urmish qo'zg'aldi: “aytdim bor so'zim, —
Dedi u, — qaytayin endi men o'zim.

O'gdulmish bilganin u qardoshiga
To'kib soldi yana bir-bir qoshiga.

Otin mindi keyin, qaytdi O'gdulmish,
Uyga kelib tushdi, yo'qolmas tashvish.

Quyosh ham iniga ketdi sar-basar,
Osmon rangi bo'ldi misoli suvsar.

Olam tortdi yuzga kumushdek bo'yoq,
Ko'rar ko'z yumuldi, uxlar bor uyg'oq.

To'shakka cho'zildi, ko'r, O'gdulmish-a,
Biroz uxab oldi, ko'tardi bosh-a.

Sharqdan ko'tarildi olovdek yolin,
Yuzin ochdi olam misoli kelin.

O'rlab keldi bu dam marjon shodasi,
Olam bo'ldi oq dur rangi barchasi.

O'gdulmish yo'l oldi saroyga tomon,
Elig sari kirdi ruxsat tekkan on.

Eligning O'gdulmishga savoli

...Elig dedi: nechuk ekan O'zg'urmish,
Qani gapir, bo'tam, nechuk bo'ldi ish?

Nima gaplar bo'ldi, ne bo'ldi ishing,
Tilaging ne bo'ldi, kelarmi eshing?

Xatni berdi avval O'gdulmish turib,
Elig oldi, ochdi, o'qidi ko'rib.

Yuzi sal o'zgardi, qizardi kulib,
Chuqur nafas oldi u o'yga tolib.

Dedi: qardoshingning so'zi sal dag'al,
Lekin barcha so'zi to'g'ri, mukammal.

To'g'ri dag'aldir kim aytsa ekan,
Men ipak jo'natdim, u berdi tikan.

Ne tarz edi tilda aytgan so'zlari,
Ayt-chi, nechuk edi so'zining qa'ri.

O'gdulmishning eligga javobi

Eligga o'tindi eshitgan so'zin.
Unda bo'lgan barcha suhbat ildizin.

Dedi: suhbat bordi turli asnoda,
U dedi, men aytdim bilim, zakoda.

Nima aytsam berdi javobga so'z,
Qattiqroq qistasam tamom yumdi ko'z.

Nima demay o'zi bu yon kelmadi,
Nima deb atamay dili bo'lmadi.

Uning so'zlarini aql eshitdi elig,
So'zi edi tugal, idrok, bilig.

Yana orzuladi, talpindi ko'ngil,
Ko'ngil talpindimi, kishiga mung-ul.

Ko'rsang, yaxshi degan mardlarning boshi,
"Dildagin topmasa mung olar kishi."

Begdir bu ko'ngil, ko'r, odamzod — quli,
Begiga ergashmoq xodimnig yo'li.

Ko'ngilni bosib tut, tilasa tilak,
Tilak topmay topmas u tayanch, yo'lak.

Elignig O'gdulmishga javobi

Yana aytdi elig: Ey O'gdulmish-a,
Qardoshing tamom, chin, yetuk emish-a!

Koshki eshitmasam edi so'zlarin,
Fe'l-atvor, bilimi haqida barin.

Eshitdim, ko'ngilga joyladim uni
Uringin, tilakka yetkazgin meni.

Tilagim o'z elim ichida bo'lib,
Topmasam yaxshimi uyatga qolib?!

O'gdulmishning eligga javobi

O'gdulmish javobda dedi: ey elig,
Xalq aro sarasi, ey dono, tetig.

Qaytishda qardoshga so'zlagan edim,
Elig meni qayta jo'natgay dedim.

Qo'yib qo'ymas, axir, u eltgay seni,
Shu so'zlarni aytdim e'zozlab uni.

Umidni uzdirdi — qaytib kelma, der,
Istagim yo'q, menga zo'rlik qilma, der.

Eligning O'gdulmishga javobi

Elig dedi: uqdim, eshitdim so'zing,
Bular hech gap emas, yana bor o'zing.

Nechuk bo'lar, axir, tilakni tilab,
Uni ololmasa kishi orzulab.

Ne erkli bo'ladi elida ulug',
Elda yuritmasa yorlig'in to'liq.

Ezgulik nishoni shudir belgilik,
Qo'l cho'zib tilagin ololsa elig.

Bu orzu bermagay menga hech omon,
Bu dard emlanmasa — o'lim begumon.

Nima deydi, eshit, bu baytni o'qi,
Uning ma'nisini uq, ey ko'nglim to'qi:

“Barcha dard, kasalga emi belgilig,
Davolovchi tabib — qami¹ belgilig.

¹ Qam — kohin, tabib.

Ko'ngil orzu bilan og'risa agar,
Davosi — aniq, ko'p-kami belgilig."

O'gdulmishning eligga javobi

O'gdulmish der: elda ey qutli taqdir,
Olamda ne borki, bo'lmasin tadbir.

Elig omon bo'lsin, chekmasin fig'on,
Elig uchun fido tanamdagi jon.

So'zimni tilimda etdim-ku bayon,
Endi naf bermas u, qilma pushaymon.

Yaxshi tingla, senga dono aytadir,
Keyin so'zla so'zni, ey mard, bahodir.

Tilga chiqarmasang so'z nafi talay,
O'kintirar tilga chiqa har qalay.

So'zing so'zlamasang senga qul bo'lar,
Agar so'zlasang-chi seni qul qilar.

So'zni o'ylab chiqar, shoshilma chandon,
Shoshilinch so'z so'ngi — o'kinch, pushaymon.

O'zg'urmishni bu xil etmay tasavvur,
Qiyaldim, axir u donishmand erur.

Elig bir istasa, ko'nglim ming tilar,
Uning nafi, axir, menga ham kelar.

Tilagim: u bilan men birga bo'lsam,
Qo'lni qo'lga berib yumushing qilsam.

Men uni qistasam yana to bora,
Shunchalik tirandi qarshi u sara.

Yana borgin desang, borayin o'zim,
Nima lozim bo'lsa, aytayin so'zim.

Elig esa yozsin yana bitta xat,
U xatni o'qisin, ishonsin albat.

Eligning O'gdulmishga javobi

Elig dedi: bir yo'l yozdim-ku maktub,
Maktub javobini berdi o'xshatib.

Yana qanday qilib bitayin bitig,
Bitig o'miga sen bitigsan yetuk.

O'gdulmishning eligga javobi

Javobda O'gdulmish der: Ey elga qut,
Shunday bo'lsa hamki yana maktub bit.

Elchi sodiq, rostgo'y esa qancha ul,
Bitig bo'lmas ekan ishonmas ko'ngul.

Tanuvchi kishiga bitig — ishora,
Ishora aniqmi — bo'lak ne chora?!

Eligning O'gdulmishga javobi

Elig dedi: Orzung shu esa agar,
Bitig ham bitayin o'zim muqarrar.

Xudo nomi bilan so'zni boshladi,
Yaratgan, o'stirgan, kechirgan dedi.

Dedi: Ming sano ul qodir tangriga,
Uning hukmi yetar to'g'ri egriga.

Toza, pok yasadi, der bir-u borni,
Yo'qni bor qilar u, yo'q qilar borni.

Uning birligiga yetkazgin idrok,
Toat qil, ko'ngil tut, tilni asra pok.

Barchasi bo'ladi — u neni tilar,
Neni bo'l desa, bas, shu onda bo'lar.

Bori tebranganga beradi hayot,
Tiriklik tengicha o'lim bor, hayhot!

Azizlik, tubanlik uning hukmi, bil,
Ulug'i kichikka ochar bo'lsa yo'l.

Tilagan tilagin biluvchisi yo'q,
Yuritar qazosin tikuvchisi yo'q.

Tuman ming salomim olsin payg'ambar,
Xudo qilsin uni ishimga rahbar.

Bori eshlariga, sano, madh, salom,
Xudoyim yetkazzin uni bardavom.

Avvaldan salomim, madhim ming bora,
Senga yo'llagayman, ey uquvi sara.

Uni-ku yozaman, ammo bu bitig
Ishonchli narsamas, ey dono tetig.

Nima lozim bo'lsa so'zlasin tiling,
Qaytishda bo'sh bo'lmay qaytsin to qo'ling.

**Kuntug'di elig O'zg'urmishga
maktub yuborishini aytadi**

Davot oldi yana qog'ozni elig,
Qalam oldi, qo'lda bitdi u bitig.

... Ko'ngil so'rab yozdim, yubordim bitig,
Hayoting ne tarzda kechar ey, tetig?

Jo'natgandim sening qardoshingni men,
Tilagim shu edi: bizga kelsang sen.

Manzur bilmading lek qadam urishni,
Bu yon kelmoqni ham uyum ko'rishni.

Maktubimga javob yozibsan o'zing,
Tilida keltirdi qardoshing so'zing,

Maktubing o'qidim, ochildi ma'ni,
So'zimni eshitgin, ey dono, qani.

Shakardan shirinroq so'z aytdim senga,
Og'udan achchiqroq qaytarding menga.

Yana bir bor eshit mening so'zlarim,
Ko'ngilga jo etgin, e mard, botirim.

Muyassardir senga zo hidlik oti,
Shundan senga makon tog'larning qati.

Shu tufayli oting yozildi, ko'r-a,
Buyuk belgi bo'ldi kishilar ora.

Toat-ibodating sababi oting,
Behuda sarf etib qo'yma hayoting.

El-yurt ko'zi tushsa toatga agar,
Bu toat asosi qular, buzular.

Xudo nihon tutar sevimli qulin,
Bu qullar aro xalq bilmagay tilin.

Bu qul o'z-o'zin ham bilmagay, qara,
Yovmi yo yaqinmi Xudoga sara.

Beri kel, qishloqda yana xalq aro —
Seni bilmasinlar ne oq, ne qaro.

Halol dunyo qozon, o'zni et fido,
Och, mahol tilagin eta ber ado.

Halol dunyo olsa kishi ezgusi,
Kelar ikki olam yegu-qayg'usi.

Bu so'zni eshit, ey menga kelmagan,
Qara, dono kishi nimalar degan:

“Kelar esa dunyo agar ezguga,
Yarar ikki olam yegu-kiyguga.

Dunyo molin olib yeya bilmasa,
Azob deya bilgin uni manguga.”

Kishilar ishiga naf ber, ey dono,
Kishiga naf bergan marddir doimo.

Musulmonga nafing tegsin, deb o'zim
Kuch bilan chorlarman, shudir chin so'zim.

Beri kel, nafli bo'l, mungiga yara,
Nafi yo'q o'lik, kishilar ora.

O'z nafin tilagan odammi bo'lar.
Kishi ulki, doim, el nafin tilar.

Saxiylik u emas — ulashsa molin,
Saxiylik — baxsh etsa tan-jon kamolin.

Mehrli ishimas o'zin kezlasa,
Mehrli udirki, ko'pni izlasa.

Ezgu kishi derlar, bu ezgu qani,
Menga aytib bergin, dono, o'shani.

Kishi ezgu derlar, bu ezgu kimdir,
Ezgu — qayg'u tekkan kishiga emdir.

Ey ezgu, pokiza, bilimdon, dono,
Boqib ko'r, bu so'zga yetkazgin zako.

Bu aytgan so'zim chin, yo ko'rgin, yolg'on,
Chin ersa dam urma, o'zing kel bu yon.

Ozor berar dilga so'zni ko'p qilsa,
Zakoli kishilar so'z aytar qisqa.

Bu so'z kifoyadir, ortiq so'zlama,
Sergap kishilardan zako ko'zlama.

Yana qolgan bo'lsa ba'zi bir so'zim,
Qardoshing yetkazar, o'tindim o'zim”.

Nuqta qo'ydi oxir u yozgan xatga,
Qalamni ham yuvdi, qo'ydi bir chetga.

Xatini tamg'alab uzadi, xoqon,
O'gdulmish ham oldi xatni u zamon.

Yana aytdi elig: “Ey O'gdulmish, bor,
Bitig¹ ber, yana ayt tilingda takror.

Uringin, to kelsin o'zi biz tomon,
Chorasi ne esa, topgin bu zamon.”

¹ Bitig — yozuv; xat, maktub, noma.

Tilagi ne esa bu yerga kelib,
Chorasini toparmiz bir iloj qilib.

“Albatta” deb turdi, ko‘r, O‘gdulmish-a,
Yurib keldi uyga u ezgu esh-a.

Yetib keldi uyga, u cho‘kdi og‘ir,
Uzoq uyga toldi — yumushi og‘ir.

Yuzin yerga qildi bu rumiy qizi¹,
Olam rangi bo‘ldi zangilar yuzi².

Osmon bo‘ldi misli qora qush rangi,
Olamni qopladi qora qush yungi³.

Joyiga cho‘zildi, o‘ylandi uzoq,
Qardoshiga aytar so‘zin ushbu chog‘.

Mizg‘ib oldi ozroq, uyg‘ondi yana,
O‘chib qolgan ko‘mir misli bu tun-a.

Uyqu o‘chdi, turdi o‘rnidan sekin,
Qora tun ko‘tara boshlar etagin.

Quyoh turdi yerdan, ko‘tardi boshin,
Yorug‘ yuzli go‘zal ko‘rsatdi tishin⁴.

Otin tutdi, mindi bir o‘g‘lon ila,
Jo‘nab ketdi keyin sevinchda kula.

Qarindoshi sari yetdi tez zamon,
Otdan yushhib yurdi eshigi tomon.

¹ Rumiy qizi — ko‘ch, oy.

² Zangilar yuzi — ya‘ni qora tanli kishining yuziday qora rang kasb etdi.

³ Qora qush yungi — ya‘ni qora rang, qorong‘ilik.

⁴ Ko‘rsatdi tishin — ya‘ni olam yorishdi.

Yurib bordi asta, eshikni urdi,
O'zg'urmish chiqdi-yu yaqinin ko'rdi.

Eshik ochib avval qardoshin ko'rdi,
Qo'lin oldi, keyin holini so'rdi.

O'zg'urmishning O'gdulmishga savoli

Dedi: qarindoshim orom bilmading,
Menimcha, bu yerga begor kelmading?!

Ochiq aytdim so'zni, eshitding uni,
Nega qiynagaysan bu qadar meni?

Nima deydi, eshit, ta'limni bilgan,
Yaxshi-yomonlarni u sinab kelgan:

“Kishini sinashga bir bor ko'rsa, bas,
Sevar-sevmasini tilda so'rsa, bas.

Mis bilan oltinni farqlay olmasa,
Olib ozgina sir toshin susa bas.”

O'gdulmishning O'zg'urmishga javobi

Javobda O'gdulmish dedi: ey oshnam,
Menga achchiq qilma, chekma buncha g'am.

Xodimi ko'z ochsa ko'rar begini,
U ijro etadi aytsa begi ne.

Eligga yetkazdim bitiging, so'zing,
Barin aytdim, neki deding sen o'zing.

So'zingga javoban berdi u bitig, —
Deya xatni berdi asta u tetig,

**O'zg'urmishning O'gdulmishga
javobi**

O'zgurmish xat oldi, o'qidi turib,
Biroz o'yga toldi, ma'nisini ko'rib.

O'zicha o'ylandi: “Bu qanday bo'ldi,
Qardoshim izimga buncha tikildi?!”

**O'gdulmishning O'zg'urmish
bilan ikkigchi marta munozara
qilishini aytadi**

Bu O'gdulmish, unga beradi sado:
Bo'yinda borini men etay ado.

Eligning tilagi ezgulik senga,
Tilakning bir uchi tegishli unga.

Bilarsan: hozirgi toat-ibodat
Nafi qanchaligin bir o'zing faqat.

Yana kent, ulushda sanadim biroz,
Ularning nafi ham talay yoki oz.

Yomon emas asli bu dunyo quti
Kishiga naf etsa, taralib oti.

Olam molin qo'yib zohid bo'lasan,
Talay balki savob kelar asosan.

Yomon desa bo'lmas olam molini,
Yesa, bersa xalqqa, bilib holini.

Yana yaxshi degan saxiylar boshi,
O'qigil uni sen, ey ezgu kishi:

Bari ezgulikning tovar¹ — elchisi,
Bori dard, kasalning tovar — emchisi.

Moli bo'lsa, odam oladi bilim,
Bari ezgulikka tekizar qo'lin.

Moli bilan odam tilasa tilak,
U mol ezgulikka bo'ladi yo'lak.

Tilaging haj ersa — kerak mol-tovar,
Azizlik tilasang yana u berar.

Moli bo'lmasa-chi, olib berishga,
Qo'li qisqa bo'lar har ezgu ishga”.

Bu ezguni nechun surasan keyin,
Bu pand-u o'gitni manzur ko'rmayin.

Toatga ne xilda ishonsa bo'lar,
Topindim deb qolsa azoblar olar.

Faqat toat ila topilmas najot,
Nozik juda bu yo'l, netar xayolot?!

Necha ming toatkor sig'indim ko'p qul,
Joni chiqar chog'i yo'qotishdi yo'l.

Necha ming toatsiz, gunohkor odam,
Yo'lini o'ngardi tin kesilar dam.

Bilarman: Xudoyim sevinchi to'liq
Ibodat ichida bo'lar, ey ulug'.

¹ **Tovar** — bu so'z qadimgi turkiy tilda o'z qatlamga oid bo'lgan hamda “mol”, “ashyo”, “moddiy narsa” ma'nosida qo'llangan.

Agarda bilmasa, toatning chini
Qaysi toat ekan, tushunmas buni.

Agar shunday esa bori ibodat,
Tugal ado bo'lsa, shudir saodat.

Boqib ko'r, ne degan bo'lsam gar senga,
Bari to'g'rimasmi, tushuntir menga.

Shu xilda esami agar haqiqat,
Bilib ol, amal qil shularga faqat.

Havoga berilma, ochiq tut ko'ngil,
Kishiga qorishgin, shudir to'g'ri yo'l.

O'zg'urmishning O'g'dulmishga javobi

Javobda O'zg'urmish dedi: e qardosh,
Meni g'amga qo'yding, og'u bo'ldi osh.

Deylikki, men olsam so'zingni agar,
Elig xizmatini boshlab sar-basar.

Xizmat uchun kerak avval qoida,
To ishi soz bo'lsin, so'zi — joyida.

Kirish-u chiqish bil, o'tirish-turish,
Qoida bilmasa, tashvish har yumush.

Nima deydi, eshit, yumushin bilar,
O'zi sinab ko'rib andisha qilar:

“Beklar ishin qilmoq tilasang o'zing,
Ko'ngil, tilni sof tut, avayla so'zing.

Qonun qoidasin bilib ol, magar,
Tiling uzun, yorug' bo'ladi yuzing".

Odamlardan uzoq yurardim o'zim,
Qonun-qoidacha emas fe'l, so'zim.

Oqibati: topay unga qaydan erk,
Men uchun bu eshik mudom qoldi berk.

Nega zo'rlagaysan yoqamdan olib,
Eligga yumush qil, deya so'z solib.

O'gdulmishning O'zg'urmishga javobi

Bu so'z ham tuzukmas, dedi O'zg'urmish,
O'zing o'ylab qara, ayo xulqi xush.

Sen-u menga aslo yarashmas, qara,
Rasm-u odat bilmay yursak xalq ora.

Elni o'stirish ham boyitish, tutish
Beklar zimmasiga yuklangan zo'r ish.

Eli saodati — beglarning ishi,
Rasm-u odat bilsa etar har kishi.

Bu ishlar tengida beg cho'zadi qo'l,
Bilim ham zakodan ochiladi yo'l.

Yana yaxshi degan buni jahondor,
Bilimli, uquvli, ko'p elga sardor.

Olamli olishga uquvli kerak,
El-yurtni tutishga shijoat, yurak.

Bu ikkisin olsa agar har sardor,
Rasm-u odatlarni bilmog' i darkor.

O'shal beg oshirar shonin-u kuchin,
Yov bo'ynin egadi, oladi o'chin.

Agar biz bilmasak nizom-qoida,
Biror ish bo'larmi joyi joyida!

**O'gdulmishning O'zg'urmishga
javobi**

So'zimni eshit, — der, ayo qarindosh,
Qiyin ish emas bu esa elga bosh.

Rasm-u odatlarni bildim mukammal,
Men aytay, sen eshit, keyin qil amal.

Kishi bilmasa: ko'r, kuzatar, bilar,
Bilib olgan odam, tilagin olar.

Bunga moslab aytar bilimdon odam,
Buni tutmas erning bilimlari kam:

“Tug'ilgan chog'idan o'rganar odam,
Tili so'zni aytar soat yetgan dam.
Kishi o'rganishdan dono bo'ladi,
Bilim bilgan odam sira bo'lmas kam”.

**O'zg'urmishning O'gdulmishga
javobi**

Bu O'zg'urmish aytar: tilaging sening
Bu esa, bo'lak hech so'zim yo'q mening.

Bu kun chorlagaysan u yoqqa meni,
Yumushlar ne xilda bo'lar, ayt, qani?

Ko'ngilga singarmi — so'zing tinglayin,
Nechuk o'rganarman — uni anglayin.

Ayta qol, necha xil odat, qoida,
Ularni sanab ber joyi-joyida.

O'gdulmishning O'zg'urmishga javobi

Javob berdi: so'zing bari chin, tugal,
Butun so'zni deding, fe'ling mukammal.

Zakodan ko'p uzoq edi u yo'ling,
Endi chin yo'l uzra yo'naldi qo'ling.

Men aytayin endi, eshitgin o'zing,
Qaragin, kuzatgin, yorishsin ko'zing

Niyat o'rganishmi esa senda gar,
So'zimni eshitgin, etay muqarrar.

O'gdulmish O'zg'urmishga beglarga xizmat qilmoq urf-odatlatini o'rgatadi

Ikki turli bo'lar yumushchi kishi,
Yumush bilan har kuni yuksalar ishi.

Biri — yoshligidan yumushda bo'lar,
Yana biri o'sib, ulg'ayib kelar.

Ikkisi ichida sarasi deb bil,
Kichiklikdan ishga qo'ysa gar ko'ngil.

Bu kun aytar bo'lsam fikrimni o'zim,
Kichiklardan boshlab aytayin so'zim.

So'zni o'rta tutsang bo'lar naf faqat,
Butunlikda odam topar saodat.

Pishiqlik tilasang, pishiq tut so'zing,
Butunlik tilasang butun bo'l o'zing.

Eshik ochay desa yumushga odam,
Xizmat qilsin garchi bola bo'lsa ham.

Odatlarni bilsa ham yo'l-u yo'riq,
Kirish chiqish, bilsa yaxshi xulq — qiliq.

Erta turib etsa yumushni ildam,
Ko'ngil-tilni siniq tutolsa har dam.

Yumush chog'i bo'lsa oyoq-qo'l yengil,
Quloq ko'zi o'tkir yana sezgir dil.

O'zidan ulug'ga tutib tursa ko'z,
Avaylasa tilu pishiq bo'lsa so'z.

Yoshlikdan ish etsa bu yanglig' kishi,
Begiga o'nglanar kerakli ishi.

Kirish-chiqish unga bo'ladi nasib,
Begiga arz uchun udir munosib.

Shunda yetar unga yarashiq amal,
Begi ham naf topar to'la va afzal.

Xodim tetik esa, qilig'i butun,
Har ishga yarar u, tez topar qutin.

Mergan, dovqur esa bo'lar o'q-yochi,
Fe'li to'g'ri esa bo'lar tamg'achi*

Fe'li ravon esa, ham ko'rkli yuzi,
Soqiy amaliga mos bo'lar o'zi.

Xazinachi bilsa hisob va yozuv,
Zako, idroklimi — kotib bo'lar u.

Qay bir ishga bo'lsa kishi sazovor,
Munosib ish qilsa undan sevinch bor.

Nima deydi, eshit, yumush qilguchi,
Yumush bilan doim tilak olguchi:

“Turar bo'lsang begka yuzma-yuz o'zing,
Ehtiyot bo'la tur, asragin ko'zing.

Fe'ling tuz, yo'riq top, so'zing asragin,
Ko'ngil, tilni rost tut, pishiq et so'zing.”
Yumush bilan bo'lar turli-tuman ish,
Yumushda yaqinroq bo'lar ezgu esh.

Necha ezgulikni tilasang o'zing,
Yumush qil, yumushing yoritar yuzing.

Agar begka tursang o'zing yuzma-yuz,
Qulog'ingni sog'-u o'tkir tutgin ko'z.

Qo'lingni qovushtir, turgin oyoqda,
Chap qo'lni o'ng uzra tutgin bu chog'da.

Eshikdan kirishda o'ng oyoqni qo'y,
Tili madh erganda tingla, yaxshi o'y.

Arz aytardi qo'lni to'g'ri tut yakkash,
Ikki tiz bilan cho'k, bo'l dilbar, dilkash.

Qiyo boqma unda o'ng yo chap qarab,
O'zing iymanib tur, bo'lgin seadab.

Sendan so'z so' rasa oqiz so'z chinin,
Ruxsat bersa to'g'ri yorlig'in degin.

May ichma, yurmagin behuda, begor,
Yaramas, yovuzga yondoshma zinhor.

Eshitgan so'zingni eshitmagan bo'l,
Ko'rganing ko'rmasdek bo'lib boshla yo'l.

Bu yanglig' ishlasa, yarasa kishi,
Quti kunda ortar, yarashar ishi.

Birovi el olar, bo'lar el boshi,
Birovning ot, ayg'ir uzradir ishi,

Biri — lashkarboshi, birovi — xojib,
Birisi sarkotib bo'lar so'z ochib.

Amal olib ishga yarasa qay er,
Ulug'likka yetar, tugal orzu yer.

Birovga o'galik tegar — zo'r hayot,
Biri ko'k ayiqlik uzra topgay ot*.

Birovi ishonch beg, biri chag'ri beg,
Birovi tigin beg — biri bo'ridek*.

Qayu yabg'u, yug'rush bo'lur eliga,
Qayu yomon nomni olar beliga.

Biroviga tegar xizmatkor quli,
Bundan boshqa ham ko'p taqdirlash yo'li.

Qay amal uzra ham yumush etsa er,
Ulug'likka yetar, yotib orzu yer.

Amali tengi ish etarkan birov,
Uning javobiga keladi maqtov.

Agar tebransami pastkash er tili,
Yaramas ish etar bu yerning quli.

Juda yaxshi degan bilimdon, dono:
“Noloyiq odamga ish berma aslo”.

Yana yaxshi degan bilim bu haqda,
“Bilimsizga qo‘ling berma hech chog‘da”.

“Zakosiz kishidan bilim ham tuzar,
Bilimsiz kishilar elin ham buzar.

Bilimsizga to‘rdan tegsa gar o‘rin,
Begiga past nazar tashlar u burun.”

Ulug‘likka tegsa zakosiz kishi,
Egasi boshin yer, ey elchi boshi.

Begi shunday bo‘lsa: xizmatkor qulin
Xizmati tengida bersa amalin.

Xodimni kerakdir kuzatmoq, simash,
Zakosi tengi so‘ng lozimdir siylash.

Mehribon bo‘lsa gar xodim beg uchun,
Unga yarashar beg achitsa ichin.

Nima deydi, eshit, nizom berguchi,
Nizom birla beglik boshin burguchi:

Necha o‘tmasin qul, qul oti quldir,
Ustidan begiga sig‘ingan shuldir.

Necha qiliq qilsin begning oti beg,
Zo‘r quldan beg oti yoyilar birdek.

Ey begni qadrlab buyuk bo‘lgan er,
Begingni buyuk bil, buyuk tutgin, der.

O'chakishma aslo, beging bilan to,
So'zin dema yaxshi ko'rsang ham hatto.

Ular qut erur, ko'r, uzun qo'l o'zi,
Yonar o't erur u, yondirar ko'zi.

Zamona erur u, zamona ila
Yarashmoq kerak to yashagin kula.

Yana yaxshi degan sinab bilgan er,
Yumush bilan o'sgan, tilak olgan er:

"Qanday ezgu narsa donolar so'zi
Shohi-ipak misol har so'zning o'zi.

Kulgi qoplasa ham bu beglar ko'zin,
Unga sen sevinma, ishonma uzun,
Yumushga ishonib kermagin ko'krak,
G'azab kelsa, ular bosolmas o'zin".

Kichik, ulug' yoki mashhurmi xodim,
Baribir, u xizmat qilmog'i lozim.

Urinsa u toki ishin buzmasa,
Yumushi yo'lida o'ngdan ozmasa.

Necha yaqin tutsa hamki beg seni,
O'zingni unutma, yaxshi bil shuni.

Necha yaqin tutsa bo'lgin ehtiyot,
Diling berma, jazo senga bo'lsin yod.

Goho o't bo'lur, ko'r, goho suv bo'lur,
Goho kuldirur, ko'r, goho yig'latur.

Uch narsaning aslo bo'lma qo'shnisi,
Yonar o't, oqar suv uning belgisi.

Zo‘r arslonga o‘xshar bu beglar o‘zi,
Maqtalsa yumshagay raftori, so‘zi.

Agar g‘azab kelsa, jo‘shar, bosh kesar,
Tomimi teshib, ko‘r, so‘rib qon ichar.

G‘azab chog‘i begka bormagin yaqin,
Agar borsang, balo yondoshar tayin.

So‘raganda so‘zla, chaqirganda kir,
Salomat yashagin, doim bo‘l og‘ir.

Nima deydi, eshit, o‘zin tutgan er,
Arz-hol uchun qulay chog‘in kutgan er:

“Kirib tur desalar — hurmat har qanday,
Chiqib tur desalar — haqorat talay.
Ko‘zingni asra-yu o‘zingni tutgin,
O‘zin tutuvchini boshga ko‘taray”.

Uch ishdan yiroq tur, o‘ylagin doim,
Biri — qattiq bo‘lma, fe‘li muloyim.

Tag‘in biri — yolg‘on, biri suqlikdir,
Bu uch ish tubi ham tamom yo‘qlikdir.

Aralash, saroyga kirsang qay kuni,
Seni kim og‘irlar, og‘irla uni.

Gerdayma, qo‘lingni sola kirmagin,
Qo‘lingni qo‘ltiqqa qisib turmagin.

O‘tirish chog‘ida o‘rningni bilgin,
Hech kimni past ko‘rma, kishilik qilgin.

Ovozing boricha kulmagin sira,
Tubanlik bo‘lar bu kishilar ora.

Chordona qurma ham yonbosh yotmagin,
Yomon fe'l ichidan ezgu kutmagin.

Aslingni o'yla ham o'zing qo'lga ol,
O'zingni unutsang qut olar malol.

O'zingdan ulug'ning so'zin so'zlama,
So'zin yaxshi tinglab uni kezlama*.

So'zing to'g'ri gapir, yorishar yuzing,
Faqat ezgulikka ochilsin so'zing.

Ichib kirma saroy ichiga zinhor,
Ichganda — pastkashlik, mayda — zarar bor.

Uch narsadan chetga turgin muqarrar,
Undan asralmasang keltirar zarar:

Birisi sir tutsa, neni desa beg,
Uni saqlay olsin tani-jonidek.

Ikkinchi yoymasa xalq ichra uni,
O'zin asrasa har soat, har kuni.

To'g'ri yursa yana saroyda o'zi,
Yaramas, yomonga boqmasa ko'zi.

Bu uchdan birisin qiluvchi kishi,
Ulug' bo'lsa hamki, kesilar boshi. —

Bo'lar ishni aytsam senga, ey qo'zi,
Soati yetishmay bo'larmi o'zi?!

Senga tegsa agar yuqori o'rin,
Kishi kelsa tur-u bo'shat uy to'rin.

Savol ila boqsa ulug'lar senga,
Uzatma so'zingni, ey botir-to'nga¹.

¹To'nga — botir, jasur.

Eshitsa bilaring degil birma-bir,
So'zing kessa to'xta, so'rasa gapir.

Agar beg uyiga chorlasa seni,
Odob ila osh ye, o'rinlat shuni.

Hamisha cho'zilsin faqat o'ng qo'ling,
Xudo nomini ayt, ochilar yo'ling.

Birov oldiga qo'l uzatma sira,
Bu ishdan kishilar bo'lar masxara.

Pichoq tutma, suyak kemirma, jo'ra,
Bo'laklar ravishin kuzatgin, qara.

Ayoldek yemagin, shoshilma, tag'in
Takalluf ichida xijil bo'lmagin.

Agar bo'lsa hamki qoringinang to'q,
Bek oshga undasa sira dema "yo'q".

Qay ishga kirishsang kamarbasta bo'l,
Ko'ngil qo'ysa ishga yorug' bo'lar yo'l.

Juda yaxshi degan bilimdon kishi,
Dono so'zi oltin turar turmushi.

Ish boshi bo'lishga galing kelsa gar,
Bilim ila etgin uni jilvagar.

Bo'lib qolsang agar bir ishga ma'mur,
Saxiy bo'l, zarif bo'l, el olsin huzur.

Amal tegsa agar senga kattaroq,
Saxovat qilaver, siniq bo'l biroq.

Bo'lar ish bo'larkan, ey sohib davron,
To bo'lmasa ko'zga tushmas hech qachon.

Agar tegsa hamki senga o'rin — to'r,
Kishi kirsas, albat, sen o'rningdan tur.

Vazir bo'lsang qo'lni uzun qilgin ko'p,
Yovuz ish yuritma, bo'lg'in ezgu, xo'p.

Agar bo'lsang o'zing sohib maslahat,
Ezgu, to'g'ri yo'lni ko'rsatgin faqat.

Tegsa ko'k ayiqlik¹ lavozimi gar,
O'zni asra, shunda qut bog'lar kamar.

Lashkar yo elatga bosh bo'lsang o'zing,
To'g'ri bo'l, o'tkir tut qulog'ing, ko'zing.

Hojiblik yetishsa, olmagin pora,
Gadoy, tul, yetimlar so'ziga qara.

Xazinaga bo'lsang sen xazinachi,
Chin-u butun bo'lg'in, bo'lma ginachi.

Kotib yo ishboshi bo'lsangmi o'zing,
Ko'ngil sirin asra, chiqarma so'zing.

Mana shular erur, nomdor yumushchi,
Bundan bo'lak bordir bir qator ishchi.

Bundan bo'lak tag'in talay ishchilar,
To'shakchi yo qushchi, yana oshchilar.

Bu yanglig' ishlardan tursang gar yiroq,
Rohat oz, tashvishi ming-mingdir biroq.

O'zingga tilasang uzun ehtirom,
O'zgani qadr etgin, ayo ezgu nom.

Ulug'ni ulug'la, keltir hurmatin,
Shunda sen olasan ulug'lik qutin.

¹ Ko'k ayiqlik — qadimiy turkiy davlatchilik tarixidagi lavozimlardan biri.

Eshit, nima deydi qariya so'zi,
Qariya so'zida har ishning ko'zi:

“Ulug'ni hurmatlash qadim odat, ko'r,
Ulug' kelsa o'zing oyoqda tik tur.

Ulug'ga yetishsa kichik hurmati,
Ulug' ham kichikka e'zoz ko'rsatur”.

Mana, — deya so'zin kesdi O'gdulmish, —
Beklarga yaqinlar qiladigan ish.

Mening so'zlarimni yaxshi tinglading,
Ne xil yumush lozim tugal anglading.

Shu yanglig' yumushni bajarsa xodim,
Xizmati singadi, qut kelar doim.

Nafi ko'p yumushdan biri, shu, bilgin,
Bilgan esang, endi amalda qilgin.

O'zg'urmishning O'gdulmishga savoli

O'zg'urmishning ketib biroz tashvishi,
Buni eshitdim, der, ey ezgu kishi.

Yana bir savolim bor erur senga,
Uni ham aytib ber ushbu dam menga.

Agar ishga borsam sen aytgan joyga,
Har kun kirmoq kerak, axir, saroyga.

Yo'rig'i ne xilda bo'ladi, bilay,
Sen aytgin borini, o'rganay, qilay.

Muloqot talabdir bu ahli saroy,
Loyiq bo'Imoq kerak unga hoynahoy.

Buni ham aytib ber bu kunda o'zing,
Ne xilda qo'shilay, uqayin so'zing.

O'GDULMISH O'ZG'URMISHGA SAROY AHLI BILAN QANDAY MUOMALA QILISHNI AYTADI

O'gdulmish javobda dedi: bular ham
Kerakli kishilar erur, ey oshnam.

Bularni ham senga o'rgatay, mayli,
Ular fe'lin o'rgan shu so'z tufayli.

Tiriklik o'shalar bilan, ey sara,
Birovin qardosh tut, birovin — jo'ra.

Saroy ahli bilan yarashmoq kerak,
Qo'shilish, kelishish, borishmoq kerak.

Saroy ahli bilan kim bo'lmasa soz,
Tiriglik tatimas, ko'r magay e'zoz.

Nima deydi, eshit, yumush qilguchi,
Adolatda elda duo olguchi:

Yaqinlik tilasang o'zing beg ila,
Saroy ahli bilan yaqinlik tila.

Ulug'lik topayin desang hamisha,
Saroy ahli bilan soz, inoq yasha.

Qancha yaqin tutsa ham seni xoqon,
Saroy ahli bilan bo'lgin yonma-yon.

Tugal uch toifa saroyda kishi,
Bular bilan bo'lar tiriglik ishi:

Birinchisi sendan ulug'lar bo'lur,
Ulug'ga yukunsang senga qut kelur.

Ulug'la ularni, qadr etgin so'zin,
Ezgulik keltirar, oq tutar yuzin.

Dono degan endi bu so'zga monand,
Donolar so'zini tut doim baland:

“Kichikka ulug'lik ulug'dan bo'lar,
Uluqqa egilsa, kichik qut olar.

Ulug'lar so'zin tut, yumush qil, yugur,
Ulug' so'zin tutsang, tilak tez kelar”.

Ulug'lar qut erur, tilasang qutin,
Ishin etgin, berar tilaging butun.

Yana biri senga teng-tushdir, qardosh,
Yiratsang yovdir u, yondoshsang — qardosh.

Eshing, tushing, jo'ra bo'ladi ular,
Ezgusi tengida etsin ezgular.

Yana biri sendan kichiklar butkul,
Achchiq-chuchuk bori shular bilan, bil.

Yumush qilsa mol ber, gunoh qilsa ur,
Behuda, bo'sh qo'yma, ishin so'rab tur.

Xor qilma, qattiq bo'l kichikka o'zing,
Gapda o'ynamagin, tiyib tut so'zing.

Oshna, og'aynini ko'paytir, qo'shil,
Yaqinlar ko'p bo'lsa, ma'qul deydi til.

Notanish kishini yov bilma, aslo,
Yovi bor kishida sevinch yo'q ammo.

Necha oz yov bo'lsin, talay zarari,
Yovda naf bor demas er ezgulari.

Nima deydi, eshit, donishmand bu on,
Necha marta ko'rgan yovidan ziyon:

“Yoving bir bo'lsa-da mingdir zarari,
Ming do'sting bo'lsa ham birga teng bari,
Kishi dushmanidan nafni ko'rmadi,
Agar ko'rgan esa u mard sarvari”.

Qanday yo'lni tutsa senga qo'ldoshing,
Sen unday qilgin, to sevinsin eshing.

O'zingga tenglarni yaqin tut tag'in,
Tengdosh tengdosh uchun ko'rk bo'lar tayin.

Esizni esh tutma, yondoshma zinhor,
U yo'ldan ozdirar, undan zarar bor.

Otim bo'lsin desang el aro ezgu,
Yomonga qo'shilma, buning yo'li — shu.

Bor narsani ko'rdim — o'z hidin bilar,
Kishi, yilqi, qurtmi yoki qush bo'lar.

Eshit, nima deydi, bu elchi boshin,
Yaxshi-yomon sinab kechirgan yoshin:

Chug'urchuqni ko'rdim, uchar qiyqira,
Juftiga qaradim: ikkov ham qora.

Oqqush qo'shilmaydi qoraqushga, boq,
Qoraqush oqqushdan juda ham yiroq.

Uchar qush ham bilar eshin, ne uyur,
Kishisan, qo'shilgin, kishilar-la yur.

Ikki turli bo'lar yaqinlik ishi,
Bu ikov deya do'st tutinar kishi.

Birin esh tutarlar Xudo yo'lida,
Yomolik ko'rinmas bu esh xilida.

Yana biri bo'lar o'z nafin deya,
Bu xil do'stlikka tez tushadi soya.

Agar tangrilik esh tutinsang o'zing,
Yukin ol, og'ir bo'l, yorishsin yuzing.

Buning nafin hozir tilama, dono,
Uning nafin keyin beradi Xudo.

Agar do'st tutinsa dunyo moli deb,
Bu eshdan ko'ngil uz, ko'rma o'zga ep.

Nima deydi, eshit, yaqin bo'lgan er,
Bu yo'lda zarar-naf — borin bilgan er:

Eshingni zarar-naf ichida sina,
Bu ishda adashma, pishiq bo'l, sen-a.

Do'st dilini bilmoq tilasang o'zing,
Yuzingni burishtir, dag'al qil so'zing.

Sevar-sevmasni bilayin desa,
Sevimli molin so'r, bilinar rosa.

Shu ikki holda gar chimirmasa qosh,
Fido bo'lsa arzir unga aziz bosh.

G'iybatchi kishiga qo'shilma, yira,
G'iybatchi tilida yonar o't ko'r-a!

G'iybatdan to'ladi olamga fasod,
G'iybatchi boshin kes, ey mard odamzod!

Tamagir bilan ham turmagin yaqin,
Shubhasiz, yov bo'lar senga u tag'in.

Tama dardi tutsa, tamagir agar,
Seni aka yoki uka ham deyar.

Tamasi qonmasa o'girgay yuzin,
Sira ko'rmagandek tutadi o'zin.

Tanish-bilish yursa tamalar qilmay,
Ularga ishon g'am-qayg'uni bilmay.

Shodlik-g'amda tanish, og'ayni, jo'ra,
Kishiga naf berar, undan naf so'ra.

Yaqinlar ko'paysin desang gar o'zing,
Tuz-u non yedirgin, ochiq tut yuzing.

Bu ikki qiliqqa isiydi kishi,
Yaxshi-yomon damda qilinar ishi.

Bunga yaqin so'zni yozibdi kitob,
Bu so'zni ishga sol, ey sohib odob. —

Tuz-u non yedirgin ochiq yuz ila,
Muloyim qaragin shirin so'z ila

Tuz-u non, shirin so'z kishin qul qilar.
Bular ma'nosin uq, yetuk ko'z ila.

Yana ikki turli kishiga yog'i,
Yog'i bo'lsa yoziq uning tuzog'i.

Biri ilohiydir yovlaring aro,
Bu kofir yovligin eshdi doimo.

Yana bir bo'lar yov, zarar naf uchun.
Shu naf deb u qo'yma o'chin.

Kofir dushmanligi bo'lar beado,
Bu ishdan chekinma, jonni et fido.

Yovligi bo'lsa gar foyda-zarar deb,
Bularni ber, yarash, yurma qayg'u yeb.

Yovga naf bersang, u bo'ladi yaqin,
Yov zarar qiladi nafi-chi, tayin.

Uringin, yov bilan yarash, yaqin bo'l,
Salomat yashashga shudir ezgu yo'l.

Yovdan naf bo'lmagay, qo'yar tashvishga,
Qo'ling cho'zma aslo nafi yo'q ishga.

Shunday ish qil, toki hech bo'lmasin yog'i,
Tayyor turar doim yovning tuzog'i.

Yaqin tutgin kishi sarasin tag'in,
Kimning do'sti yovuz — o'kinar tayin.

Do'st — yaqinim bo'lsin desang gar sara,
Ular ikki turli bo'lar, bil, qara.

Biri — asli ezgu, sara el aro,
Uni topsang do'st tut, ey fe'li a'lo.

Yana biri — bilsa uyat, andisha,
Budir asli odam elda hamisha.

Yaqinlikni ushbu ikkovi-la tut,
O'zingga shulardan ezgulikni kut.

Yomon nom chiqargan kishidan yira,
Bu yanglig' kishining qilig'i — qora.

Qoraga yondashma, ayo fe'li oq,
Qora oqqa tezda yuqar, bunga boq.

Ne ezgu fikr etdi donishi buyuk,
Bilim bilan bo'lgan esida buyuk:

Yomonga yondoshma, ey ezgu odam,
Yomon bo'lar yomon tengi xulqing ham.

Yovuzga yondashma, ey yetuk, sara,
Yetuklik buzilar, nom bo'lar qora.

Yaroqsiz nomini kuydirgin, yoq-a,
Yaroqsiz qilig'i — tutadi yoqa.

Talay ko'rdim: ezgu atalgan kishi,
Yomonga qo'shildi — buzildi ishi.

Ne ezguni ko'rdim yomon esh uchun,
Baloga ilindi, yo'qotdi kuchin.

Saroyning turk nomi asli "qarshi"dir,
Qarshidagi barcha zildir, qarshidir.

Qarshi ahli uchun hasad- zo'r ulush,
Hasad qayda bo'lsa berar jang, urush.

Sendan ulug' qilgay shirin jonni xor,
Seni o'tga otgay, qiladi bezor.

Hasad qilar teng-to'sh jo'ralaring ham,
Seni ko'risholmas, yetkazar alam.

Kichiklar-chi — yovuz, mutelik qilar,
Hasad ila mudom yomonlik tilar.

Shuning uchun qarshi qarshi bo'ladi,
Ikkov zidlashdimi — biri o'ladi.

Mahkam bo'lgini endi, ey dilga quyosh,
Hasad qilma, urgin, to'g'ri yo'lga bosh.

Hasad bir dard erur, davosi uzoq,
Yemishi bitta-ku, jon so'rar biroq.

Xudo hukmi bo'ldi bir yaxshi yomon,
Hasad bersa tamom bo'lmas hech qachon.

Hasad deganlari nima bu mahal,
Hasadning oxiri — emi yo'q kasal.

Kuching yetganicha o'zing ezgu qil,
Senga ezgu qaytur, shubha qilmagil.

Kimga sevinch kelsa sen ham bo'lgini shod,
G'am-kulft yetishsa sen ham chek faryod.

Oting ezgu bo'lar, suyadi omma,
Senga yetayin deb shoshilar hamma.

Yov orttirma o'zga, urin, qarindosh,
Yoningda ko'paytir do'st, oshna, qardosh.

Agar bo'lsa hamki birorta yog'ing,
G'ofil bo'lma, hozir tutgin tuzog'ing.

Nima deydi, eshit, yovin bilgan er,
Yovi uzra qo'lni baland qilgan er:

“Yovga g'ofil bo'lma, yaqin turma, ket,
Yovni g'ofil qilgin, zavoliga yet.

Yovingni sinama, ulug' bil, ulug',
Tayoqli dushmanga temir qalqon et”.

Bu es-tush yukin ol, ko'ngli sinmasin,
So'zimni unutma, uni asra chin.

Do'stning yovlashdimi, qasd etar jonga,
Yo molga, mulkiga, yo uy-makonga.

Ichingni, tashingni yaqinlar bilar,
Bu ich-tash biluvchi ulushin olar.

Istasa molingga tekkizadi qo'l,
Yo joning oromi uchun topar yo'l.

O'zingni ne xilda asrasang o'zing,
Eshingni shu xilda arsa, kes so'zing.

Oshna tutmoq oson, qarashmoq qiyin,
Yovlashmoq ko'p oson, yarashmoq qiyin.

Yoving bo'lar esa jonga bo'l mahkam,
Yovlashgan kishining qutulmog'i kam.

Ikki turli erga qo'shilma, sira,
Qo'shildingmi, fasod qo'zg'alar, ko'r-a!

Birisi chaqimchi, g'iybat har ishi,
Birisi — tamagir, ikki yuz kishi.

Yana mayni suygan kishin do'st bilma,
U vafo bilmaydi, dilni g'ash qilma.

O'zin o'ylar do'stdan oshnalikni buz,
Naf ko'rsama yov u, umidingni uz!

Yaqinlik qilsin u desang ko'p, uzoq,
So'ratgin-u ammo so'rama hech chog'.

Sevinch bilan kechsin desang gar fursat,
Ishni o'ylab qilgin, etmagin hasad.

Yotni egib olay desang sen tugal,
Sof oltinni sarf et o'zing har mahal.

Yaqinni yiratmoq tilasang o'zing,
Nima so'rsa berma, dag'al tut so'zing.

Tiriklik uzuning tilasang agar,
Saxiy bo'l, non-u tuz bergin sar-basar.

Hammaga sevdirmoq tilasang o'zing,
Ko'ngil, tilni bir tut, shirin qil so'zing.

Izzat topay desang hayotda uzoq,
Izzat qil o'zgani, ey fe'li porloq.

Chindan bo'lay desang tugal to'la boy,
Boriga rozi bo'l, boysan yil-u oy.

Kishilar maqtovin tilasang o'zing,
Fe'lingni ezgu qil, ochiq tut yuzing.

Bu yanglig' bo'lar, ko'r, kishi ezgusi,
Kishiga kishilik kishi belgisi.

Kishi aslin bilmoq tilasang o'zing,
Xulqiga ko'z tashla, ochilar so'zing.

Juda yaxshi degan bu bayt aytguchi,
So'zi ma'ni bilan belgi etguchi:

“Kishilarni bilmoq tilasang tugal,
Ko'ngil, til, fe'l-atvor belgi har mahal.
Fe'li ezgu bo'lsa, ko'ngil, til to'g'ri,
Tubi — asli uchun bu toshdir tamal.”

Yomonga yondoshma, ayo ezgu nom,
Yuzing suvin olib ketadi tamom.

Nima deydi eshit, nizomli kishi,
Tubandan yiroq tur, saralar boshi:

Tubanga qo'shilma, bo'Imagin johil,
To'polon sababi — tubanlar, o'g'il.

Johil kishilarga yurmagin yaqin,
Kezi kelsa buzari yaqinlik haqin.

Har kimga ochmagin dil sirin, so'zing,
Agar ochsang g'amda sarg'ayar yuzing.

Yaqinligim ortsin desang doimo,
Tamani yo'sqotib yasha, ey dono.

Agar desang barcha so'z ravo bo'lsin,
So'raganda gapir faqat to'g'ri, chin.

Yuzum bo'lsin desang hamisha yorug',
To'g'ri bo'l, odil bo'l — tinchiysan to'liq.

Uzoq qolsin desang noming ham so'zing,
Qo'lni qisqa qilgin — omonsan o'zing.

Obro'yim saqlansin desang hamisha,
Tilga yolg'on olma, qilgin andisha.

Qayda ko'tarilsa davlatning boshi,
Uning etagin tut, ey ezgu kishi.

O'chakishma davlat bilan, ey qardosh,
Yarashmasang davlat og'u qilar osh.

Quruq so'zni dema, gapirma ketdan,
Tuxmatni qidirma, qutulgin kekdan.

So'z-misli yel, bo'ron, dilni qoldirar,
Ko'ngil qolsa, kishi seni o'ldirar.

O'zingdan ulug'ga zidlik ko'zlama,
Javob lozim esa dag'al so'zlama

Ulug'ni izzat qil, keltir hurmatin,
Ulug'lik keladi, yuqtirar qutin.

Teng-tish bilan birga kelish ham borish,
Qo'shilgin, qorilgin, olish ham berish.

Og'irla, seni u og'irlasa chin,
Past tursa past tutgin, bor unga yaqin.

Nima qilsa, shunday qilgin amalda,
Shirin, so'zin desa, shirin bo'l tilda.

Barcha ezguga bo'l sen ezgu kishi,
Yomonga yomon bo'l, etilsin ishi.

Juda yaxshi degan nizom bilgan er,
Nizom bilan elni qutli qilgan er:

"Seni siz desalar, uni "siz" degil,
Yana undan sozroq javob so'zlagil.

Qoya aks-sadosi misol bo'l doim,
Seni "sen" degay-u, qani "sen" degil".

Shu yanglig' bo'ladi saroy odami,
Qo'shilmog' tilasang shu chora, emi.

Aytib berdim endi, eshitding o'zing,
Ko'ngilga joylab ol, uzatma so'zing.

O'zg'urmishning O'gdulmishga savoli

Javobda O'zg'urmish dedi ushbu so'z,
Eshitdim men endi buni, ko'ngli soz.

Bundan bo'lak bordir yana bir so'zim,
Uni ham tushuntir, e ko'rkli yuzim.

Bugun men shaharga, qishloqqa kirib,
Qorishib, qo'shilib ketarman yurib.

Yurish-turish kerak el bilan qay xil,
Buni ham tushuntir, bir-bir bayon qil.

O'GDULMISHNING O'ZG'URMISHGA JAVOBI

Javobda O'gdulmish dedi: eng avval
Chindan kerakli — shu, ey xulqi go'zal.

Kerakli so'z haqda eslatding menga,
Eshitgin, aytayin buni men senga.

O'gdulmish O'zg'urmishga oddiy xalq bilan aralashmoqni o'rgatadi

Oddiy xalqning butun qiliq-raftori,
Bilim, uquv, fe'lga yarasha bori.

Takallufni bilmas ular hech qachon,
Tartib-qoidaga bo'ysunmas chandon.

Lekin ularsiz ham aslo bitmas ish,
Tilda yaxshi so'zla, ammo tutma esh.

Ular fe'li bo'lar ko'pincha qora,
Qora qilmay o'zni saqlanib tur-a.

Ular xulqi, bebosh, qilig'i — xatar,
Ishi, kuchi bari shunga barobar.

Bilarlar yemakni, qorin tuyg'usi,
Bo'g'izdan bo'lak yo'q bular qayg'usi.

Nima der, eshitgin xalqning qilqini,
Sinab so'zlaguchi kishi farqini:

“Xalq qayg'usi faqat qorni g'amida,
Uning tashvishi shu bo'g'iz kamida,
Talay xalqlar o'ldi shu bo'g'iz uchun,
Ular yotar yerda — olov damida.”

Qora qorni to'ysa, tili boshsirar,
Siqib tutmasa u ozod bosh so'rar.

Ularga aralash, qo'shil, qarindosh,
Berib tur ularga yemak-ichmak, osh.

Tilda yumshoq so'zla, ne tilasa ber,
Beruvchi oladi, uning nafin yer.

So'zni ko'p so'zlama, o'yla, tilni tiy,
Ko'p aytilgan so'zlar bo'lmas mantiqiy.

Nima der, eshitgin, o'zin tutgan er,
Tilin tugib tutgan, bilim bilgan er.

“Bor so'zni so'z sanab tebranmasin til,
Ko'rib, o'ylab so'zla, keragini bil.

Uquvlini ko'rdim oz — so'z so'zladim,
Talay so'zladim deb o'kindi ko'p yil.”

Oliy tabaqalar bilan muomala qilishni o'rgatadi

Sipohiy, bulardan bo'lak — tashqari,
Yana bir guruh bor, ko'zim gavhari.

Biri — payg'ambarning avlodi bo'lar,
Ular qadrin bilgan saodat olar.

Ulamni mudom sev, e'zozla, qara,
Talay hadyalar ber, mungiga yara.

Ular ahli baytdir, habib¹ eshi chin,
Payg'ambar haqi deb sevin ey yaqin.

Ta'qib etma, maqsad, ne yurish — raftor,
Nojo'ya so'z aytsa so'rab qo'y bir bor.

Donishmand olimlar bilan aralashishni o'rgatadi

Tag'in bir toifa donishmand, dono,
Ular ilmi elga mash'al doimo.

E'zozla ularni to bor imkoning,
Bilimlarin o'rgan toki bor joning.

Senga aytar yomon-yaxshini ular,
Ulardir olamda sara, ezgular.

Xayolingda bo'lsin bilimlari ham,
Ular uchun etma shirin so'zni kam.

Bulardir haqiqat tayanch-tirgagi,
Bilimi shariat asos-o'zagi.

Olimlar yo'q esa edi dunyoda,
Yemish ham kelurmi endi bunyoda.

Ular ilmi bo'ldi xaloyiqqa nur,
Yorisa bu nurdan kishi yo'l topur.

Tengicha ulush ber shirin so'z bilan,
Yedirgin, ichirgin yoniq ko'z bilan.

Tilingda koyima, bilib qo'y magar,
Ularning dorisi bir qatra zahar.

¹ **Habib** — Payg'ambar (a.s.) hurmati uchun qo'llanadigan so'zlardan biri.

Tilingda koyima, yedir osh-u non,
Ularga ber obro', sharaf birla shon.

Eshit, ilmin ishlat, tilin poylama,
Yo xulqi, fe'lini yomon, past dema.

Ulardan keragi senga ilmi-ul,
Haqiqat sari to ayta bersa yo'l.

Bular qo'y suruvda taka misoli,
U qo'yni boshlasa, bo'lmas zavoli.

Bularga qarab tur, qo'lingda ko'tar,
Bu yorug' jahonda seni baxt kutar.

Yana bir toifa bo'lar o'zgacha,
Boqib ko'r, bilimi, fe'li o'zgacha.

Tabiblar bilan aralashishni o'rgatadi

Ulardan birisi tabiblar erur,
Butun dard, kasalga ular em berur.

Nihoyat kerakli senga bu kishi,
Usiz o'nnglanmaydi tiriklik ishi.

Tirik odam, so'zsiz, bo'ladi kasal,
Tabib ko'rib qilar unga em-amal.

Kasallik o'limdan nishondir, nishon,
O'lim hayot aksi bo'lar har qachon.

Bularni ham ezgu tutgin, ko'p yaqin,
Kerakli kishi u, o'tagin haqin.

Azayimxonlar bilan aralashishni aytadi

Bulardan bo'lagi bu afsunchilar,
Yel-u jinli dardga bular emchilar.

Bularga ham, albat, qo'shilmoq kerak,
Yel-u jinga shifo, em etmoq kerak.

Ular nafi desang yetishsin hozir,
Yana ezgu tutgin o'zin, bahodir,

Tabib afsunchining olarmi so'zin,
Afsunchi tabibga o'girar yuzin.

U bergan doridan davo bo'ladi,
Bu bergan yozuvdan jinlar o'ladi.

Tush ta'bir qiluvchilar bilan aralashishni aytadi

Yana bir ilm, ko'r, tush ilmi bo'lar,
Tushingni yo'ruvchi yo'rib yo'l ochar.

Bu odam ko'radi kechalari tush —
Ta'bir qila bilsa nafi bo'larmish.

Tushin ezgu yo'rsa agar yo'rguchi,
Ezgulik olar u — tushin ko'rguchi.

Agar tushda ko'rsa yovuz-yomonni,
Sadaqani bersin avaylab jonni.

Bu tush bahonasi mehribon Xudo,
Ne-ne ezgulikni etadi ato.

Tushi ezgu bo'lsa, sevinsa ko'rib,
Yomon bo'lsa Rabga sig'insa turib.

Bechoraga bersa kumush, mol-tovar,
Xudo xohlab undan baloni yig'ar.

Yo'rigicha bo'lar, tushing yaxshi yo'r,
Ayo tush ko'ruvchi, uni ezgu ko'r.

Bu xil tushni yo'rib beruvchi ular,
Bilimli, iliqso'z, butun, ezgular.

Bularni aziz tut, holini so'ra,
Tilasang yaqin tut, tilasang jo'ra.

Yulduzchilar bilan aralashishni aytadi

Yana boshqalari yulduzchilardir,
Boqib ko'rsa, nozik erur bu tadbir.

Yil, oy-kun hisobi bularda bo'lur,
Kerakli erur bu hisob, ey unur.

Bilayin desang sen, o'qi handasa,
Tugal ochiladi hisoblar rosa.

O'qi zarb-u qismat¹, tugal bil kasur²,
Bu yo'lda zarardir xato-yu qusur.

Ta'zif³, tansif⁴ ishin o'zing to'la bil,
Bularni bilgach so'ng adad jazri⁵ qil.

¹ **Zarb-u qismat** — ko'paytirish va bo'lish amallari.

² **Kasur** — kasr sonlar amaliyoti.

³ **Ta'zif** — karra jadvali.

⁴ **Tansif** — bo'lish.

⁵ **Adad jazri** — ildiz ostidagi sonlarni topish amaliyoti.

Yana jam'u tafriq¹, masahatka² o't,
Yetti qat falakni yotar xascha tut.

Keyin, mayli, jabru muqobilga³ boq,
Keyin Uqlidusning⁴ eshigini qoq.

Kerak dunyo ishi yo bo'lsin fano⁵,
Hisob ila farqlab ish etar dono.

Hisobi buzilsa dunyoning ishi
Tamom buziladi, e dono kishi.

Desangki sen o'zing bir ishni qilay,
Soat-paytini bil: yomonmi, qulay.

Kun, oy qutlug'i bor, yana qutsizi,
So'ra, qutlug'in tut, ey elning ko'zi.

Juda yaxshi degan dono oqsoqol,
Bilimiga qara, yo'rig'ini ol.

Bilim ila odam ishin boshlasa,
Tilak topdi degin neki ishlasa.

Bari ishda avval bilim kelar qo'l
Bilim chetda qolsa, yopiladi yo'l.

Ulardan so'ra-yu, ishonma tugal,
Biluvchi Xudodir mudom mukammal.

Ularni avayla, holiga qara,
Biri ham bo'lmasin hafa, dil yara.

¹ Jam'u tafriq — qo'shish va olib tashlash.

² Masahat — yuzani o'lchash (geometriyada).

³ Jabru muqobil — algebra.

⁴ Uqlidus — Evklidning sharqdagi nomi. U geometriyaning otalaridan hisoblanadigan buyuk olim bo'lgan.

⁵ Fano — fano, uqbo so'zlari oxirat ma'nosida ham qo'llanadi.

Shoirlar bilan muloqotni o'rgatadi

Yana keldi shoir — u so'z terguchi,
Koyish olqish ishin dodin berguchi.

Qilichdan tez axir ularning tili,
Nozik qil misoli xotira yo'li.

Nodir so'z ilinji senda bo'lsa gar,
Ularning so'zida bari jilvagar.

Ularning yuragi misoli dengiz
Ular so'zi inju: go'zal-u tengsiz.

Ular olqishidan olam qoldi lol,
So'kishi ham eling kezar bermalol.

Ularni avayla, boshingga ko'tar,
Ularning tilidan forig' bo'l, jigar.

Agar olqish olmoq tilasang o'zing,
Ularni sevintir — kesildi so'zing¹

Nima istasa ber ularga tugal
Bo'larsan tilidan ozod har mahal

Tarig'chi — dehqonlar bilan muloqotni o'rgatadi

Tarig'chi yana bir toifa bo'lur,
Ular ham kerakli, ey o'sib-unur.

Ularga yaqin bo'l, og'ayni, qardosh
Oson hal bo'ladi yegu, ichgu, osh.

¹so'z kesilmoq — gapni qisqa qilmoq.

Qimirlar jon uchun ular suv-havo,
Ular sabab oziq doim muhayyo.

Nafas, tin oluvchi, tirik bari zot.
Ulardan ko'radi farovon hayot

Senga ham, tabiiy, kerak u kishi,
To tugal bitadi bo'g'iz tashvishi.

Bularga aralash qo'shil, e qardosh
Toza bo'lur bo'g'iz, halol bo'lar osh.

Nima deydi, eshit, pishiq ish boshi,
Bari ishda hushyor yurolgan kishi.

Yo'lim desa bo'lsin toza, musaffo,
Bo'g'izni pokiza tutsin doimo.

O'zimni qilayin desa ehtiyot,
Xalqum, tana hifzi beradi najot,

Gadoy bo'lmayin-u desa bo'lay boy
Zinodin tiyilsin, o'zi hoynahoy

Olayin desa kim o'zi ehtirom,
Yiroq bo'lsa basdir fasod-u harom.

Fasoddir uzuvchi tubu ildizing
Fasod chin yo'qotar bor ezgu izing.

Saodat saroyin buzar fisq-fujur,
Fasod o'chgan o'tni baland yondurur.

Yana yaxshi degan fe'li muloyim,
Donolik unga esh bo'larkan doim:

Fasoddan uzoq tur, yo'lama yaqin,
Fasod qayda bo'lsa, zarari — tayin.

Fasod-u bu davlat yaqin bo'lmagay,
Bo'lsa ham oniydir, senga aytayin.

Tarig'chi degani bo'lar qo'li keng,
Xudo bergan uchun ular ko'ngli keng.

Nasiba topadi qimirlagan jon,
Yuruvchiga osh-u qanotliga don.

Bularga qo'shilgin, qorilgin o'zing,
Tilingni shirin-u ochiq tut yuzing.

Savdogarlar bilan muloqotni o'rgatadi

Bulardan bo'lagi bo'lar savdogar,
Sotish-u olishda tengi yo'q ular.

Tiriklik vajidan kezishar olam,
Niyati Xudoga munojot begam.

Ularga aralash, rioyasin qil,
Ne so'rasa ber-u tilagini bil.

Ularda bo'ladi olam ne'mati,
Odam orzusi-yu, go'zal, qimmat.

Tug'ardan Botarga¹ yurib boradi,
Nimani istasang, u axtaradi.

Neki nodir esa, olam tansig'i,
Ularda bo'ladi, ey dono, saxiy.

Sotuvchi bo'lmasa dunyoda agar
Ajjib mo'yna to'nni ko'zingmi ko'rar?!

¹ Tug'ar — Kun chiqar, Sharq; Botar — kun botar, G'arb.

Xitoy karvonining pasaysa changi¹
Soni yo'q tovarning² bo'larmi dong'i?!

Sotuvchi yurmasa olamlar kezib,
Kim ham keltirardi injular tizib.

Sanasang bu haqda so'z o'lmas ado,
Cho'zilsa so'z ichra pasayar ma'no.

Bu yanglig' bo'ladi sotuvchi tamom,
Ularga yaqin bo'l, shirin tut kalom.

Tirishgin, ularni mudom ezgu tut,
O'shanda ezgu nom taralishin kut.

Nomingni olamga yoyuvchi shular,
Yomon yaxshilarni biluvchi ular.

Senga ko'p yoki oz sovg'a qilsalar,
Javobin ulug' qil — toki bilsalar.

Zarar-foyda ichra bo'lishar nozik,
Bilib ol: salomga mos bo'lar alik.

Nima deydi, eshit, olam kezgan er,
Boshidan kechirib, sinab ko'rgan er:

Nomim unutmasin desang bu jahon,
Musofirni aziz sana har qachon.

Haqiqiy ovoza tilasang agar,
Shu savdo kishisi etar muyassar.

Nom ulug'ligimi o'zingda tilak,
Musofir karvonni ulug'lash kerak.

¹ Pasaysa changi — ya'ni, borib kelmasa.

² Tovar — narsa, mol.

Shu yanglig' e'tibor topishsa ular
Noming ham munosib — tilakcha bo'lar.

Chorvadorlar bilan munosabatni o'rgatadi

Bulardan bo'lagi bo'lar chorvador,
Butun chorvalarga u bo'lar sarkor.

Butun chin bo'lurlar, to'qay, bog'i yo'q,
Bo'laklarga sira yuki, dog'i yo'q.

Yemish, kiyim, ayg'ir, tuya, ot-u toy,
Bularda bo'ladi qatiq, toza moy.

Qimiz, sut yo suzma, yo qumron, qurut,
Gilam, parda, kiygiz ulardadir but.

Ko'p nafli bo'ladi senga bu guruh,
Bularni aziz tut, ey oliy shukuh?

Aralash, qo'shilgin, yedir ham ichir,
Farog'atda keyin hayoting kechir.

Ne istasa ber-u keragingni ol,
Ular bilmas aslo nima hiyla, ol¹

Ulardan so'rama qoida, bilim,
Ravishlari kengroq, bu odat — qadim.

Muloqot chog'ida o'zing qo'lga ol,
Ular tutishadi o'zin bermalol.

Faqat so'zla shirin, zarur masofa
Jaholatli bo'lar bu xil toifa.

¹ OI — aldov, makr, hiyla.

Yana yaxshi degan bilim beruvchi,
Budun ila yurgan, sinab biluvchi:

Bilimsizni zinhor yaqin tutmagin,
Kutilmagan xolat berar yuz tayin.

Yana yaxshi degan bilimli, dono
Bilimga suyanish chog'i doimo!

Bilimsizga borma yaqin hech qachon,
O'zin tutgan odam bo'ladi omon.

Bilimsiz kishidan yiroq tur, yiroq,
Bilimsiz qilig'i yomondan yomon.

Bu yanglig' bo'ladi asil chorvador
So'zini eshitsang nafi ancha bor.

Bayon etdim endi senga belgilig
Ularga amal qil, o'zing ol ulig¹.

Xunarmandlar bilan muloqotni o'rgatadi

Yana bir toifa hunarmand erur,
Ularning hunari talay naf berur.

Kerakli kishilar bular bebaho,
Yaqin tut ularni o'zing doimo.

Temirchi, kosibu yana o'ymakor,
Bo'yoqchi, o'q-yochi, sirchi, duradgor.

Bu dunyo chiroyi ulardan to'rar,
Kishini hangu mang etadi ular.

¹ Ulig' — ulush, hissa.

Sanay bersa agar bu so'zlar uzar,
Dono kam gapirar, so'zini uzar¹.

Bularga qo'shilib kechirgin hayot,
Toki bor ekan bu olam, koinot.

Ishing qilsalar ber haqini tugal,
Yedirgin, ichirgin shod et har mahal.

Shoyista tutishsin noming xalq aro,
Toki nom qozonsa el aro a'lo.

Yana yaxshi degan so'zini dono,
El-u xalq ichida yurib doimo:

Tiriklik tilama, ot ezgu tila,
Ot ezgu kerakdir tiriklik ila.

O'zing-ku ko'charsan, bu oting qolar,
Oting ezgu bo'lsa, yarashiq bo'lar.

Kishi nomi agar atalsa yomon,
O'limi a'loroq bo'lar bu zamon

Tiriklik azizdir tila ezgu ot,
Yomondan yiroq bo'l, tila mangu ot.

Kambag'allar bilan muloqotni o'rgatadi

Bulardan bo'lagi beva-bechora,
Yedir-u ichir, bo'l dardiga chora.

Duochi bo'lishar senga, e jigar,
Duo-ezgulikdir senga sabr asar.

¹ Bu yerda adib "uzar" so'zini avval "uzayadi" keyin esa "uzadi" qisqartirama'nolarida qo'llagan.

Ulardan tilama o'zingga javob
Javobi Xudodan tegar ko'p savob.

El ichra bo'ladi shu xil toifa
Muloqot chog'ida bo'lmasin xafa.

Yetib yur ularning dodiga mudom,
Ularning mehri ham bo'lar bardavom.

Senga yetar ikki olam savobi,
Sharaf shon bo'ladi uning javobi.

Xotinning qanaqasini olmoqni aytadi

Agar xotin olmoq tilasang o'zing,
Sarasin tilagin, ochilsin ko'zing.

Agar ulug' esa kelib chiqishi,
Uyat-andishali, pokiza ishi.

Og'ir, bosiq esa, bejo yurmagan,
O'zingdan bo'lakning yuzin ko'rmagan.

Seni sevsin-u, bas, bo'lak demasin,
Yaroqsiz, nopisand qiliq qilmasin.

Uylansang, o'zingdan quyisi ma'qul,
Oliy zotga boqma, sen bo'lasan qul.

Nima der, eshitgan sinagan kishi,
Sinagan kishining pishiqdir ishi:

O'zingdan quyi ol, olsang xotinni,
Sevinchlarda o'tar bu davron kuni.

Yuz ko'rkin emas chin fe'l ko'rkin tila,
Fe'li ezgu bo'lsa yoritar seni.

Xotin olma, olsang loyiq o'zingga,
Fe'l-atvori go'zal bo'lsin ko'zingga.

Yuz ko'rkin emas chin fe'l ko'rkin tila,
Fe'li ezgu bo'lsa sara u, to'la.

E ko'rkli tilovchi, uni olmagin,
Qizil yuzni o'zing sariq qilmagin.

Kimki xotin olsa to'rtdan tashqari
Xotin ololmaydi, ey er sarvari.

Bir guruh tilar boy xotin entikib,
Yana biri ko'rklig tilar ko'z tikib.

Yana bir urug'li, nasabli tilar,
Urug'lik otiga berilgan bo'lar.

Yana bir andisha-o'yilisin tilar,
Uni topsa tezda o'zini ular.

Bularning afzalin aytayin senga,
O'ylanmoqchi esang quloq ber menga.

Boy xotin tilagan, ey ko'ngli sara,
Qul bo'lib qolmagin, holingga qara.

Tilni uzun qilar bo'lib moliga,
Mol talab qilsa boq sen ahvoliga.

E ko'rkli tilagan, kishi ezgusi,
Xotin ko'rkin dema, ko'plar kulgusi.

Barchaga sevimli xotin go'zali,
Uni asrasin chin bir-u bor fazli.

Ey orzusi bo'lgan ko'p oliy nasab,
Qadringni past etma nasliga qarab.

Urug'li, nasabli, ulug'lar tili
Uzun bo'lar, bo'lma xotinning quli.

Andisha-o'yilisin deganim go'zal,
Uni olsang to'rti ham bo'ldi tugal.

Ezgu, oqil xotin topsang sen agar,
Boy bermasdan bo'lgin unga muyassar.

Tilak boylik bo'lsa, mol keltirar yuz,
U seni boyitar; qizil bo'lar yuz.

Fe'li ko'rkli bo'lsa, go'zal shu bo'lar,
Ayol ko'rki — raftor, bilganlar bilar.

Pok-u andishali, bo'lsa muharram,
Ul uch narsa tugal bo'ldi unda jam.

Andishali bo'lsin ayollar har dam,
Andishali bo'lsa bo'lar to'rti ham.

Shu xil bo'lsa agar ayol qilmishi,
Boy bermagin, o'ylan, ey botir kishi.

O'g'il-qiz tug'lsa ularni qanday tarbiyalashni aytadi

O'g'il-qiz tug'lsa, ey ezgu nafas,
Uyda tarbiya qil, boshqa yerdamas.

Ustozni yaxshi qil o'zing, albatta,
O'g'il-qiz pok o'sar, yomondan chetda.

O'g'il-qizga o'rgat bilim ham odob,
Baxtiyor bo'lar u, bo'lmagay xarob.

O'g'ilga xotin ol, qizni erga ber,
Qayg'u-g'amsiz yasha, ayo qutli er.

O'gilga topsin san'at — hunarda kamol,
Bu hunar bilan u tera berar mol.

O'g'ilni tergab tur; bo'sh qilma zinhor,
Benaf, bebosh bo'lar, yugurar begor.

Qizni ersiz tutma uyda ko'p mahal,
Attangda o'larsan bo'lmasdan kasal.

Ey hamroh, og'ayni, so'z aytay kesa,
Tug'ilmasa soz yo tirik turmasa.

Tug'ilsa yaxshi joy — unga er quyi,
Uyi mozor bo'lsa — o'liklar to'yi.

Ayollarni uyda asra bermalol,
Tash-u ichi bir xil bo'lmagay ayol.

Yot-uyga, tashqari chiqmasin xotin,
Buni ko'rsa yo'ldan urar u tayin.

Ko'z ko'rmasa orzu qilmagan ko'ngil,
Ko'z ko'rsa ko'ngil ham istar, ey o'g'il.

Ko'zing asra — ko'ngil orzu qilmagay,
Dil istamasa jon asir bo'lmagay.

Ayol-erni ajrat yegu ichkuda,
Arir tashvishing bu hayot ichida.

Ayolni qo'yma to uydan chiqqali,
Agar chiqsa tugar to'g'rilik yo'li.

Ayol asli go'shtdir, saqlagin uni,
Tuzuk saqlamasa aynir bir kuni.

Ayolni boshqa tut, ne so'rasa ber,
Eshik mahkam bo'lsin, yiroq — erkak-er.

Ayolda azaldan vafo yo'q o'zi,
Ko'ngli u yon borar, ne ko'rsa ko'zi.

Jafo bilan ungan, ko'kargan og'och,
Mevasi zahardir, unga bo'lma och.

Necha ming oziqli, kishi erkagi,
Ayollar tufayli tushik ko'kragi.

Necha qizil yuzli, yuzi suvli er,
Ayollar tufayli yuzi bo'ldi yer.

Necha nomdor erlar, ko'kragi kerik,
Ayollar tufayli ko'mildi tirik.

Ularni ne xilda asramoq lozim,
Buni yaxshi asrar biru bor azim.

Qo'l ostidagi kimsalarni ezgu tutmoqlikni aytadi

Yana ezgu tutgin qo'ling ostini,
Yedirgin, ichirgin, but qil ustini.

Kuchiga qarab qo'y yukingni biroq,
Ular uchun o'zi oladi so'roq.

Qo'shimcha mashaqqat tegizma aslo,
Ular uchun senga yetadi jazo.

Ular ham bandadir, bexabar qolma,
Ularga zulm etib azoblar olma.

Ular bo'ldi kichik, sen ulug' axir,
Ulug' bo'ldi kichik uzra keng bag'ir.

Ulug' bo'lsang kichik tut endi ko'ngil,
Ulug'ga kichiklik yarashar, o'g'il.

Nima der, eshitgin, uquvli senga,
Bu so'z ishga tutgin, bilimi keng-a.

Agar uzun qilsang xalq uzra qo'lni,
Kichik tutsang nafli ko'ngilni, tilni.

O'zingni unutm, buzmagin yo'riq,
Kelar qut, tutsang shu salomat yo'lni.

Uy-joyni pok tutgin, ey toza dili,
Senga kelar davlat, ey ochiq qo'li.

Tuz-non — dasturxonni yana kengroq tut,
Oting ezgu bo'lar kela bergay qut.

Kiringa yarasha chiqimni qara,
Kirim-chiqim bilsang berar samara.

Olimga, berimga abjir, yaxshi bo'l,
Qay paytida etsang ham ochiq bo'lar yo'l.

Qo'ling qisqa bo'lib qolsa mabodo,
Birovlarga yuking solmagin aslo.

Sevaring ishingga qo'lin tutmagay,
Seni sevmaguchi kulib tinmagay.

Arzimas tutadi oshna, qardoshing,
Ko'ngil yara bo'lar, xam bo'lar boshing.

Kishi ezgusiga qo'shilib yasha,
Kishi bo'l, doim et kishilik pasha.

Qishloqda turma, mol qoldirma o'zing,
Afsusda sarg'ayar bu qizil yuzing.

Ulug' yo'lga tutma, uy-joyni yaqin,
Balo yuz uradi, bilib qo'y tag'in.

Ziqna qo'shni tutma, ochofatni ham,
Do'nglikdan uzoq tut, ey fe'li ko'rkam.

Bu uch qo'shnilikning nafi yo'q aslo,
Qoplab bo'lmas o'rning yetsa u balo.

Uy olmoq tilasang qo'shnisin so'ra,
Yer olmoq tilasang yer-suvin ko'ra.

Yomonga qo'shilma, ko'rmasan zavol,
Fe'lni to'g'ri tutgin, yo'rg'a ot misol.

Bori bilan cheklan, beg otin olgin,
Sevinchlarda yasha, g'amni yo'q qilgin.

O'limni unutma borarsan o'zing,
Egangni unutma ochilar ko'zing.

So'zing o'ylab so'zla — yasha qayg'usiz,
Bekor berma vaqtni — chekmaysan afsus.

Gerdayma ko'p ortiq — olqish olasan,
Xasis bo'lma ortiq — so'kish olasan.

Nima deydi, eshit, nozik dil kishi,
Kishiga kishilik bo'lgan har ishi:

Desang: ezgu nomli bo'layin o'zim,
Saxiy bo'l, uringin shunga, ey qo'zim.

Ozodni qul qilay desang atayin,
Saxiy bo'l, ulash u egilar tayin.

Boshim ko'kka tegsin desang sen yurib,
Bilim bilan etgin bor ishni ko'rib.

Olanga yoyilmoq tilasa oting,
Mehmonni ezgu tut — yugurar oting.

Rohat topay desang elda teng-u tush,
G'ofillikni qo'ygin, sen ey ezgu xush.

Bori borga desang qilayin toat,
Nafsingga erk berma bir on, bir soat.

Ezgulikka yetay desang sen agar,
Nafsingni tiyib tur, bo'lma tamagar.

Juda yaxshi degan tabarruk inson,
Bu so'z ishga tutgin, e fe'li yomon:

Bu nafsingga berma orzu va o'yin,
Tilak topsa qilar egasin o'yin.
Ezgulik topsa u yomonlik qilar,
Yomon bo'lsang senga beradi bo'yin.

O'gdulmish dedi: Ey yaqin qarindosh,
Bu xil edi xalqning yo'rig'i yo'ldosh.

Aytib berdim endi, eshitting o'zing,
Buni uqqan bo'lsang, kesilsin so'zing.

O'zg'urmushning O'gdulmishga savoli

Javobda O'zg'urmish der: Ey sertadbir,
Menga oydin bo'ldi bular birma-bir.

Yana bir so'zim bor, aytayin senga,
Uni ham ochiq ayt, bu damda menga.

Qo'shilsam o'zim bu kishilar ila,
Borish-kelish qilmoq kerakdir kula.

Meni oshga undab turishlari bor,
Men ham axir chorlab turaman ko'p bor.

Qanday bormoq kerak, qanday yeyay osh,
Chorlash rasmin ne xil etayin adosh.

Buni ham ochiq ayt, ey bilimi bor,
Bulardan ham bo'lay endi xabardor.

**O'GDULMISH OVQATGA YA'NI
MEHMONDORCHILIKKA TAKLIF ETMOQ VA
OVQATGA YA'NI MEHMONDORCHILIKKA
BORMOQ QOIDASINI O'RGATADI**

Javobda O'gdulmish dedi: bu ish ham,
Ey oshna, kerakli ish erur, desam.

Juda turli-tuman mulozim kishi,
Turli-tuman bo'lgay qo'noqlik oshi.

Nikoh taomidir uning birisi,
Dunyoga kelsa gar o'g'il yo qizi.

Chaqirgay seni yo qarindosh-urug',
Yaqin do'stlaringmi, kichik yo ulug'.

Yo marhum nomiga oshi azadir,
Yo unvon olar, vaj — un-ovozadir.

Nima bo'lmasin bu ziyofat-yemak,
O'ylab ko'r borish yo bormaslik kerak

Chaqirsa og'ayni qarindoshlaring,
Borib namoyon et tuzuk hunaring.

Agar taklif etsa seni yot, o'zga,
Oz-u ko'p tamaddi qilib tur ko'zga.

Chaqirishsa agar yaqin qo'shnilar,
Yoki do'sting esa ko'ngling ham to'lar.

Ular uyiga bor, topib sen evin,
Sevintir ularni, o'zing ham sevin.

Agar osh qilishsa o'zingga atab,
O'sha yerga borgin yaqinlik o'tab.

Agar bo'lsa bundan bo'lak yig'in-osh,
Borib yurma, unda azob chekar bosh.

Notugal esa-chi, o'sha ziyofat.
Ko'ngil shodligiga yetadi ofat.

To'polon chiqarsa yo masti badnom,
Singib ketmaganday bo'lar bu taom.

Faqat bir to'yishga-ovqatga bo'la,
Tama etma, obro' ketar bir yo'la.

Nima deydi, eshit, o'zin tiyguchi,
Topib kuch, bo'g'izin tiyib qo'yguchi:

“Kishi pasti bo'lma, bo'g'iz moyili,
To'yish uchun bo'lma tomoqning quli.

Necha obro'li, zo'r, dono, botir er,
Tiyilmadi, bo'g'zi uchun bo'ldi yer.

Birovlar qozonib shuhrat el aro,
Tiyilmadi nafs — oxir yuz qaro.

Necha boyni ko'rdim, bo'g'iz tutquni,
Bo'g'iz xarob qildi oqibat uni.

Bo'g'iz quli bo'lma, e nafsi buzuq,
Agar bo'lsa, chora topilmas tuzuk".

Necha turli oshga borar esang sen,
Odob bilan osh ye, bilar esang sen.

Adab, farosatni bilmas har kishi,
Adablini ko'rsa qotadi boshi.

Ulug'lar qo'lini cho'zmaguncha to,
Odoblim, olmagin qo'lingga g'izo.

Qo'ling o'ngin uzat, de Xudo otin,
Sezarsan o'shanda yemishing totin.

Birov qarshisiga uzanma sira,
Olib ye o'zingga bo'lsa ro'para.

Pichoq tutma unda, ko'tarma suyak,
Ochofatlik etma, bo'lib yengiltak.

Magar to'q esang-da, olib turgin osh,
Odamga qarab osh yeyishar, qardosh.

Nima olsang tishla, chayna maydalab,
Lekin puflamagin tovoqqa qarab.

Yemakni surmagin o'zingga yaqin,
Ozor bermasin bu qilig'ing tag'in.

Yarashmas ish etma, o'zingga qara,
Yarashmas ish etar yuzingni qora.

Juda yaxshi degan adabli kishi,
Odobli kishining go'zal har ishi:

Ta'lim-tarbiyaning qoidasi bor.
O'rinli yumushning foyidasi bor.

Ta'lim-qoidani bilolmas kishi,
Gurungga qo'shilsa yurishmas ishi.

Taomni shodon ye, qo'lingga olib,
To begach sevinsin nazarin solib.

Sevinsin qo'yishsa hurmatingga osh,
Behuda so'z ila dilin etna tosh.

Juda yaxshi degan bu haqda hushyor,
Boqib ko'rsang unda rangin ma'no bor.

Kishi ko'ngli go'yo nozik bir shisha,
Sinib qolmasin u, sen et andisha.

Kishi ko'ngli sinsa, ketar halovat,
Yaqinlik buzilar, yetar falokat.

Yaqinlik tilasang bo'lg'in ahli dil,
Ko'ngil sinmog'idan uzoqlasha bil.

Taom yemog'ingda bo'larkan me'yor,
Sihat-u solimlik bo'lar senga yor.

Ochofat kishining ozig'i — balo,
Ozig'i balomi, unga ne davu?!

Bo'g'izdan kirar dard, kecha qolgin voz,
Yeyishda me'yor tut, yegin, ichgin, oz.

Bu dard yopisharkan, qiynalar odam,
Agar emlamasang: shoshirar u dam.

Juda yaxshi degan shifokor hakim,
Hakimlar so'zini yomon deydi kim:

Kasalliklar asli o'limga doya,
Kasallik kelibdi — o'lim hamsoya.

O'lim belgisi u, balo ham ofat,
U bir kulfat erur bilmas nihoya.

Kishi "men" deguvchi kishi doimo
Sovug'u issiqni qilolsin judo.

Eng avval bilib ol: nechuk mijozing,
Nima ko'p bo'lar-u nimadir ozing.

Ko'pmi issiq yoki sovuqlik kuzat,
Sovug'ing osharmi issiq yeb tuzat.

Bahor fasli bo'lsa, yigitlik oning.
Sovuq iste'mol qil — tezlashar qoning.

Yoshing qirqdan o'tib, kun-oy esa kuz,
Iliq narsa bilan mijozingni tuz.

Yoshing oltmish esa agar qish chog'i,
Qo'lingda tutilsin issiqlik bog'i.

Quruq sovuq ortsa taningda agar,
Ho'l issiq hozirla, u tezda ketar.

Ho'l sovuq qilsa gar o'zingga ziyon,
Quruq narsa foyda qiladi ayon.

Sovuq mijoz esang issiqlikni bil,
Issiq bo'lsa sovuq yemishlarni qil.

Mijozi neligin qilolmasa hal,
Bir o'rta me'yorga u qilsin amal.

Bu yanglig' tutilsa odamda mijoz,
Tirigligi kechgay farovon-u soz.

Nima der, eshitgil, tabibning so‘zi,
Buning ma‘nisi uq, yasha, ey qo‘zi:

Mijozingni aytay, ta‘riflayin boq,
U qizil, sariq, ham qora, bo‘ldi oq.
Ularning birisi biriga ofat,
Yaqinlashsa yovlar, ayrilar shu choq.

Zakovati yetsa — ne tarzda mijoz,
Yarashiq ne esa uni yesa soz.

Odam farqi hayvon aro mana shul,
Mijozga mosini yesa, ey o‘g‘il.

Nima der, eshitgin, qari oqsoqol,
Bema‘ni atanmay buni uqib ol.

Kishi qirqqa kirib, mijoz bilmasa,
U yilqi sonidir, necha so‘zlasa.

Sinab bilmasa-chi, bilimni odam,
Odam deb atama uni sira ham.

Boshidan kechirib yo‘riq tuzmasa,
Ma‘qul bo‘lar uni kim hayvon desa.

Zamon o‘tib dono bo‘lmasa inson,
Uni inson dema, de yilqi, hayvon.

Nazar solsang yaxshi so‘z degan tabib,
Ovqatni oz yegan yuradi kulib.

Sog‘liq tilasang gar bedard, begasal,
“Oz” degan dorini yegin har mahal.

Rohat istasang ham hayotni uzoq,
“Til” otli go‘shetni ye o‘zing, hamma chog‘.

**O'gdulmish O'zg'urmishga ziyofatga
taklif qilmoqlik qoidasini o'rgatadi**

Agar uyga chorlar esang har qachon,
Taraddudni avval pishiq qil chunon.

Pok bo'lsin osh-u non, uy-joy, to'n-to'shak,
Bergan tuzing manzur bo'lmog'i kerak.

Yemoq-ichmoq bo'lsin pokiza, ezgu,
Qo'l cho'zganda bo'lsin havas va orzu.

Taklif qilmasang-ku aybi bir bo'lar,
Chorlasang u ko'rib bimi ming qilar.

O'yla, ezgu tutgin osh-suvni toza,
Kelgan to'yib ketsin qaytishda toza.

Do'st-u qardoshlaring, uzoq va yaqin,-
Barini chorla, to o'tagin haqin.

Keluvchisi kelar, kelmasa agar,
Shu sabab dili ko'p shodlanib qolar.

Tomoq quli bo'lsa bo'lur ko'p yomon,
Keki o'lsa qolar, yurar ko'p zamon.

Nazorat qil-u tut barchaga suv-osh,
Kechikkan bo'lishsa yoki qari-yosh.

Osh-ovqat yesalar tutgin ichimlik,
Ne desa berishsin, bo'lar singimlik.

Ichimlik kerakdir qo'yilganda osh,
Ichimlik osh ila kerakdir yondosh.

Oshi bo'lsa ammo suvi bo'lmasa,
Og'u bo'ldi, bilgin, bu oshni yesa.

Tilasa fuqo ber¹, tilasa mizob²,
Tilasa julangbin³, tilasa gulob⁴.

Bundan bo'lak yana nimalar darkor,
Sen mendan so'rama, ey dono sarkor.

Ulug'lar yesa osh, bas qilsa agar,
Kichiklarga ovqat uzat sar-basar.

Barisiga yetkaz, ta'na etmasin,
So'kishmasin ular, nahor ketmasin.

Quyuq-suyuqdan so'ng shira-sharbat qil,
Bular bilan meva qo'ygin quruq-ho'l.

Yirtish ber, kuch yetsa yirt ipak-shohi,
To tish haqin olsin, qolmasin ohi.

Yemak-ichmak oshi bo'ldi ko'p to'liq,
Kim borsa eshikni mudom tut ochiq.

Chorlanuvchi to'rt xil bo'lar doimo,
Boruvchi ham to'rt xil bo'lar, ey dono.

Ba'zisi bir taklif bilan borsalar,
Osh-ovqatni yeydi nima bersalar.

Yana o'z uyiga chaqirmas kishi,
Bosh burkab yeyilar uyida oshi.

Tag'in bir toifa boradi oshga,
Taklif etar yana o'zi qardoshga.

¹ Fuqo — guruchdan tayyorlangan ichimlik (bo'zaning bir turi).

² Mizob — ichkilik turlaridan biri.

³ Julangbin — qo'lda tayyorlanadigan dorilardan biri.

⁴ Gulob — shirinlik qo'shib tayyorlanadigan ichimlik turi.

Yana bir bo'lagi oshga bormagay,
Bo'laklarni ham u hech chaqirmagay.

U — o'lik, tirikka sanama hech ham,
Qo'shilma, u bilan qo'yma hech qadam.

Biri — oshga bormas hech qadam qo'yib,
Ammo tez-tez chorlar so'qimlar so'yib.

Bulardan eng ezgu yo'riq shu erur,
Dono maqtagan fe'l to'liq shu erur.

Xohi borgin, xohi bormagin oshga,
Nafsingni tiy, o'zing salomat yasha.

Ko'p yegan odam chin xasta bo'ladi,
Yuz — sariq, joyi-chi pastda bo'ladi.

Tabib so'z aytibdi, qara, bunga teng,
Mijozni biluvchi, bilim, ko'ngli keng:

Dardga sabab bo'g'iz — yeyilgan oshi,
Kishin dard qaritar, tugamas yoshi.

Bo'g'izni tiyib yur, sen dardsiz yasha,
Bu darddan qilinar qizil yuz ishi.

Bu yanglig' bo'lar, ko'r, ziyofat ishi,
Chorlaganda borsa yo kelsa kishi.

Buni so'zladim men, eshitting o'zing,
Shular yetarlidir, cho'zmagin so'zing.

Dunyo, holi, yo'li, yo'rig'i shular,
Ko'plarga qo'shilib yuray desang gar.

Ey ko'nglim yorug'i, rostlikka yaqin,
So'zim ma'nisini o'ylab ko'r tag'in.

**O'ZG'URMISH O'GDULMISHGA BU
DUNYODAN YUZ O'GIRIB U DUNYOGA
MOYIL BO'LMOQNI AYTADI**

Javobda O'zg'urmish dedi: ushbu tob
So'zingni eshittim, aytayin javob.

Sen aytgan so'zlarni kim o'rgansa gar,
Olam ichra topar tilak-orzular.

Lekin tiriklikni degan har dono,
Bularni ham bilib qo'ysin avvalo.

Mol yig'sa kishi gar chekib ko'p tashvish,
Uzoq qolmas esa nega bu yumush.

Bu dunyoni deya yugursa kishi,
To'xtab qolar toat-ibodat ishi.

Mening eshigimga sen kelgan ondan,
Toatlarim to'xtab qoldi-ku chindan.

Yakkaga yaqinlik bo'lsa shu qadar,
Meni undamagin, bo'lar bu zarar.

Ulush, kentga kirsam mening bu o'zim,
Kishi bilan bo'lar ishim ham so'zim.

Ne tarzda qilarman toat-ibodat,
Bu yo'limga eshik yopilar faqat.

Yigitlikdan o'tdim, qaridim bukun,
Toat tavba bilan yashay tun-u kun.

Yana qayta bormoq yomonlik tomon,
Yarasharmi menga, ey aziz inson.

Ta'lim berdi ilmi daryoday odam,
Eshit, ishga solgin uni sen har dam:

Yigitlikda qilsa qarilik ishi,
Qarisa ketar kuch, yetishmas yoshi,

Yigitlikda shoshil, ibodatni bil,
Qarilikda bo'lmas, buni yaxshi bil.

Kichik yoshligingdan fe'ling ezgu tut,
Ulug'likka yetsang o'char ushbu o't.

Ne ezgu bo'lar, ko'r, yigitlik chog'i,
Ezgulikning ortib borsa salmog'i.

Ne tengsiz bo'lar, ko'r, qarigan kishi,
Qo'lida qilinsa yigitlik ishi.

Tiriklik uchundir bu dunyo moli,
Tiriklik tugasa — shu mol zavoli.

Narsa yig'ib o'tdi tirikliging, bas,
Ular kimga qolar, kesilsa nafas.

Deylik, tutay endi elig xizmatin,
Tugal bildim, esh-tush, elning odatin.

Oxir o'lar bo'lsak nafi ne, qo'zi,
Bizga undan tegar ikki gaz bo'zi.

Buncha o'tga-suvga kirmoqqa sabab,
Ikki tilak bo'ldi, aytay, nozik tab.

Biri — buyuk bo'lsang el ichra o'zing,
Biri — ravo bo'lsa ularga so'zing.

Ko'p ezgu bo'lardi ikkovin olib,
O'lim tutmay, qolsa u mangu bo'lib.

O'lim oldi mendan ikkisini ham,
Ne kerak bu dunyo endi, ey jo'ram.

Kishi qutlisining bo'lar belgisi,
Kundan kun tegadi uning ezgusi.

Agar qutsiz esa sovutar kishin,
Qarilik chog'ida buzar o'z ishin.

Bu to'g'rida dono degan go'zal so'z,
Eshit buni tugal, sen ey qizil yuz:

Kishi qutlug'i shu, ulg'ayib mangu
Yomonlikni qo'ysa, bo'lsa chin ezgu.

Tugal belgilidir kishi qutsizi,
Qarisa ham qo'ymas behuda orzu.

Qani bu dunyoni so'rab bir yo'la,
Temir shahar qurgan o'ziga to'la.¹

Qani u tuban it, dunyoni olib,
Yashil ko'kka ketgan qora qush minib.²

Qani u men — Xudo degan da'vogar,
Joyi bo'ldi suvning osti sar-basar.³

Qani ega bo'lgan dunyo bariga,
Moli bilan ketgan yerning qa'riga.⁴

Qani u Sharqdan to G'arbgacha hatto,⁵
Yurib ellar olgan bahodir, dono.

Qani u tayog'in ilon etguchi,
Dengizlarni yorib kirib ketguchi.⁶

¹ Ya'ni Shaddod.

² Ya'ni Namrud.

³ Fir'avn.

⁴ Ya'ni Qorun.

⁵ Ya'ni Iskandar Zulqarnayn.

⁶ Ya'ni Muso.

Qani dev, pari, qush, odamlarni ham,
Boshida turolgan u fe'li ko'rkam.¹

Qani u o'likka jon bergan kishi,
O'limga asirlik bo'ldi so'ng ishi.²

Qani u kishining sara, yetugi,
Quruq qoldi dunyo, yo'q to'laligi.³

Ularning barini tutdi bu o'lim,
Seni ham qo'yarmi ey toza fe'lim?!

Bu yanglig'dir olam odat — qonuni,
Ista odatin tut, ista aksini.

Nazar sol, bu bo'z yer tubiga qadar,
Qancha odam kirdi, to'lmas o'pqoni.

Ochib ko'rsang edi qora yer qatin,
Ne sara, yetuk er g'amli yotganin.

Ne beglar yotishar qora yer bo'lib,
Ne-ne dono chirir tubida ulib.

Begin quldan ayrib bilolmam o'zim,
Gadoyni g'anidan farqlolmas ko'zim.

Biror dard yetishmay ne alp, pahlavon,
Qora yer ostida yotar ushbu on.

Shu yanglig' kishilar qolmay jahonda,
Tirik qolar senmi yo men shu onda.

Yurishlarga mashg'ul qay sayyoh odam,
Yo'lda uy-joy g'amin qilmas sira ham.

Yo'qoldi, hayriyat, bu orzu-tilak,
Meni tinch qo'y, Xudo beradi ko'mak.

¹ Ya'ni Sulaymon.

² Ya'ni Iso Masih.

³ Ya'ni payg'ambar (Muhammad (s.a.v.))

Kishin qul qiluvchi bu suqlik erur,
Uni ham yo'qotdim, ko'zim to'q erur.

Nima deydi eshit, dunyoni qo'ygan.
Bevafo dunyoga ko'ngli ko'p to'ygan:

Tilaklarni topdim olamda o'zim,
Ochko'zlik odatin yo'qotdi ko'zim.
O'zim qo'ydim dunyo tilak-orzusin,
Tilagim tugadi, kesildi so'zim.

Bu dunyo misoli ekinzor bo'lar,
Nima eksa, unga yana shu unar.

Urug' ezgu esa unar ezgulik,
Ul ezgu bo'ladi yegu-kiygulik.

Urug' yomon esa, yomonlik unar,
Bu balo bo'yinga keyin yuk bo'lar.

Toki tark etilmas tilak-orzular,
Nasib bo'lmas keyin menga ezgular.

Seni qo'ymas ekan, bu dunyoni qo'y,
Senga to'ymas ekan, sen oldinroq to'y.

Uni qo'ymasang sen, seni qo'ygay u,
Unga to'ymasang sen, senga to'ygay u.

Dunyoni olsang-u yana qolsa u,
Seni qo'yar esa, o'zing qo'y mangu.

Bu dunyoni qo'ygin, unisin tila,
U yerda yashagin mangulik ila.

Yana yaxshisini tilasa ko'ngil,
Ikkisin ham dema, ularni qo'ygil.

Kel-u ikki olam egasin tila,
Dunyo ne kerak, u oxirat ila.

Beruvchiga erish, berilgan — sening,
Yaratganga erish, yaralgan — sening

Yaralgandan qo'rqma, tilama tilak,
Yaratgandan qo'rq, u berar yo'l-yo'lak.

Yaratgan egamning toatin qo'yib,
Yaralganga xizmat etaymi to'yib.

Ikkidan bo'lakmas xizmatkor kishi,
Yo singib xizmati balandlar boshi.

Yo manzur bo'lmagay xizmatin biri,
Bekor bo'lar, kun, oy, tirikliklari.

Yarasa xizmati, beg bilsa buni,
Tobelik bo'ladi erishgan kuni.

Goho och, goho to'q yugurmoq kerak,
Begi yotsa, g'amin ko'tarmoq kerak.

Xizmat singdirmasa beg xizmatkori,
Bekor bo'lar kelgan tiriklik bori.

Naf oladi bundan qaysi xizmatkor,
Bu xil ishdan ayt-chi, nima foyda bor?!

Nima deydi, eshit, Ilo erkini,
U aytadi xodim odat — erkini:

Boqib ko'r, ko'p qiyin bu beglar ishi,
O'zin ko'rsatolmas, har ishda kishi.

Xizmatchi yarasa o'z erki yitar,
Yaramasa har kun o'zi past ketar.

Yumushga ishonma, ey fe'li go'zal,
Yumush qilar oxir boshingni badal.

Sevindi deganda sasitar, so'kar,
Yozildi deganda yana qosh tugar.

Tugal bilib bo'lmas qiliqlarini,
Yana olib bo'lmas oliqlarini.

Bu dunyo, bo'ron, yel misol, ey o'g'il,
Ko'lanka misoli qarorsiz u, bil.

Sarobdir u asli, ko'zingda turar,
Tutayin deganda yitar, yo'q bo'lar.

Navbat bilan kelar bu davlat qo'ri,
Tirik, bevafo u, bo'lar tez qari.

Bu dunyoning menga bo'lmas hojati,
Kerak emas endi davlat navbati.

Egam yodi yo'ldosh, u berar sevinch,
Uning yorlig'idan olganim ovinch.

Egam sevgisi bas menga har qachon,
O'zim yovlashgan yov — yolg'iz bir shayton.

Umidim egamdan, tilagim undan,
Sig'indim o'ziga, keragim undan.

To'nim qo'y yungi, bas oziq — arpa osh,
Tugal bo'ldi shundan dunyo, ey qardosh.

Nima deydi, eshit, mehribon so'zi,
Andishali, g'orda yashovchi o'zi:

Olamdan yetishdi menga ish o'ngi,
Oziq qildim — kepak, kiyim — qo'y yungi,
Shakardan shirinroq kepak bo'tqasi,
Bu juldur kiyimim — ipaklar tengi.

Qorin to'yguncha ye ichgulik, oshlik,
Arpa bo'tqami u ketkazin ochlik.

Ko'moch ye, go'ja ich to topsang iloj,
Moldek yema ammo — buzilar mizoj.

Lazzatlar ketidan quvma, yashagur,
Lazzatga so'ng javob — tubi yo'q chuqur.

Achchiq-chuchuk ovqat tomoqqa lazzat,
Tomoq lazzatini degan mol faqat.

Ipak, shohi kiyim kishi kiygusi,
Tanga parda sozla, ey er ezgusi.

Bo'g'iz bir to'ysa u ikki kun yurar,
Agar bir to'n kiysang ikki yil turar.

Shu ikkisi uchun o'zim qul qilib,
Kishi ishin qilsam yararmi bilib.

Arshi a'lodan to qora yer qadar,
Barcha mungli erur senga muqarrar.

Tugal mungsiz erur faqat bir-u bor,
Qarorli, saxoli, mungdan xabardor.

Ko'ngilni bog'ladim, o'ziga tugal,
Tilagimni undan tilay, har mahal.

Shaksiz aniq bo'ldi o'zi bir-u bor,
Dil-u so'zda bo'ldim undan minnatdor.

Boriga iqorman, tilab tun-u kun,
Qayerdan topmoqqa faqat men zabun.

Egamni izlayman, yo'q ko'z uyqusi,
Nishonin toparman yo'q ko'riglisi.

Qidirgan hormaydi, tila, tinmagin,
Topolmadim deya yo'ldan yonmagin.

Qidir, tinma aslo, unga yetmoq yo'q,
Tilab topmadim deb, tinib yotmoq yo'q.

Tilagan yugurar, tinib qolmagay,
Yetib tinguchilar tilak olmagay.

Qidirib tinmagan topolmas nega,
Tin olgach toparmi tilak, ayt menga?!

Meni U tiladi eng avval suyib,
Uni tilar bo'ldim bor ishni qo'yib.

Meni U tiladi, U edi azal,
Uni so'rar bo'ldim men endi tugal.

Shunday egamni men nega suymayin,
Tilab topmaguncha tilak qo'ymayin.

Mangu to'qligimga faqat u yarar,
Balo, qayg'u yetsa yana u qarar.

Meni U siyladi, eng avval tilab,
Shunga tilar bo'ldim men dilni ulab.

Meni U yaratdi, shudir chin so'zim,
O'stirdi meni U, shon oldim o'zim.

Umid uzdim ko'pdan, sig'indim unga,
Meni asrar doim, ishondim shunga.

O'zim yolg'iz qolsam Egam yodi bas,
So'zlamog'im uchun uning oti bas.

Ovinchim, sig'ingum, tanho, bor-yo'g'im,
Bir-u borning o'zi ham ochim, to'qim.

Nima deydi, eshit, diyonatli er,
Egasiga mudom muhabbatli er:

Ko'ngildagi sirim ocharman senga,
Tilak-orzu birla ucharman senga.
Quvonchim, ovinchim, sig'inar Egam,
Borliqdan uzuldim, qocharman senga.

U dunyoga badal bu dunyo bo'lur,
Buni qo'ymaguncha uni kim olur.

Qator narsalami qo'ymasa kishi,
Aslo bitmas keyin uning to'rt ishi:

Bu dunyodan burgin chetga tamom yuz,
Shundan uqbo bo'lar senga tugal-tuz.

Bevafo dunyoni tilasang har dam,
Qaydan yetar senga u mangu olam.

Xatar erur dunyo, har no'shi — og'u,
Toza bo'lsin senda har ichgu, yegu.

Qo'ya bergin dunyo tilak-orzusin,
Shundan topsa bo'lar uqbo-ezgusin.

Haqiqat deb shuni bil, O'gdulmishim,
Aytayin men senga o'zim bilmishim.

Bu dunyo ishini qo'ymasdan tugal,
Uqbo ishi bo'lmas aslo mukammal.

Bo'lmaguncha ko'pdan yiroq, ey qardosh,
Bir-u borning ishi tutqazmaydi bosh.

Havo-orzu bo'yni sinarkan qachon,
To'g'rilik yo'liga kirar tan-u jon.

Ko'ngildan chiqarsa butun dunyosin,
To unga jo qilsa bir-u borni chin.

Musulmonga tunab o'tar joy — dunyo,
Tunar joyda rohat istama aslo.

Nafsga erk berma, bo'l qattiq, puxtakor,
Shunda to'g'ri yo'lga kirmoqliging bor.

Bekor berma kechar bu vaqting, kuning,
Qayta topilmaydi kechgan bu tuning.

Kechar kun bo'sh ketsa o'kinching ayt-a,
Tiriklik bo'sh ketsa topilmas qayta.

Nima deydi, eshit, bilimga to'liq,
O'zi kamtar, dilkash, ko'ngli ko'p ulug':

Joydan joyga ko'chib yuruvchi kishi,
Oldin ko'ch jo'natsa soz bo'lar ishi.

Ko'chmasdan oldin ko'ch yuborsa o'zi,
Uning nafi bilan yorishar ko'zi.

Xoh yuborma ko'chni, xohiki yubor,
G'ofil bo'lma, bir kun ko'chmoqliging bor.

Kerak esa beg bo'l, kerak esa qul,
Tirik qololmaysan o'lim tutsa yo'l.

Kerak ming yil yasha, kerak o'n sakkiz,
O'lim kelar qo'ygin ezgu otni iz,

Kerak esa boy bo'l, yoki bo'l gadoy,
Tiriklikni yer bu kechar yil, kun, oy.

Ko'kka bosh tegizsa suyuqlik oti,
Kirib yotg'u o'ming qora yer qati.

Tiriklik topib er begor bersa gar,
O'zin o'tga otgan hayvonga o'xshar.

Esonlik topib er begor bersa yosh,
Bu ko'rksiz tiruklig bo'lar, ey qardosh.

Mening qayg'umni sen yema, ey qardosh,
Sen o'z qayg'ungni qil, ko'zdan to'kib yosh.

Bu dunyo ishi bir tuzoqchi misol,
Tuzoqqa ilinma, U tutar darhol.

Bu kun keldi davlat tilagingga mos,
Ishonma u ketar yana tez, bexos.

O'limni unutm o'zing hech mahal,
Pistirmadan chiqib solar u changal.

Qani biror g'ofil — o'limdan qochgan,
Talay jam narsani shu o'lim sochgan.

Nima deydi, eshit, sergak ham dono,
O'limni unutm, u berar balo:

Talay to'pni tarqoq qilgan shu o'lim,
O'limni o'yilasam oqar ko'z yo'lim.
Men-men deganlarning meni qolmadi,
Naf bermadi aslo yiqqan mol-holim.

G'ofil bo'lma, hayot o'tadi beun,
Kelmas bo'lib ketar kechar vaqt-u kun.

Rohatga ovinma — kuning behuda,
Bu qutga ishonma — vafosiz juda.

“Buyuk — men” deganni yo'q etdi o'lim,
“Ulug' — men” deganni yiqitdi o'lim.

O'limdan buzuldi talay katta joy,
O'lim buzdi qasr-u, shahar, uy, saroy.

Necha-necha tirik yo'qoldi bu kun,
Bizga ko'zni tikib yotarlar kun-tun.

Boqib ko'r ularga, sen ochgin ko'zing,
Bekni quldan ayrib bilarmi o'zing.

Ulug'lik o'limga hech naf qilmadi,
O'limdan qochuvchi hech naf bilmadi.

O'lim olib ketdi payg'ambarni ham,
Unga kim qilolgay chora yoki em.

Ishonchsiz erur bu jafochi jahon,
Vafosiz, serjafo, qilig'i yomon.

Qanday o'tkazmagin tez kechar kunlar,
Yaxshi, yomon, egri, to'g'ri ham o'lar.

To'qlikda kechar goh, goh kechadi och,
Ne begka xotir bor, ne qulga iloj.

Rohat-mashaqqati ko'pmas hech qachon,
Shunday ekan nega bu shovqin-suron.

Juda yaxshi debdi dono, ilmi keng,
Qilig'i, yo'rig'i bilan ko'ngli teng:

Oz ezguga odam unutar o'zin,
Yashil ko'kdan ustun yuritar so'zin.
Necha alp, bahodir, gerdaygan erni,
O'lim yanchdi, tinmay oqizdi ko'zin.

Bu edi senga chin yaqinlik haqi,
Buni so'zladim men senga, ey saxi.

Kim esa-da bilsa bu ahvolni chin,
Bu dunyoni tutmas o'ziga yaqin.

Yigitlik yo'qoldi, egildi boshim,
Ipor ketdi, kofur yopindi boshim.

Shubhasiz o'limga hozir bo'lar dam,
Kelmoqda tobora, ey sara odam.

Sevinch ketdi, kelib o'limning g'ami,
O'limdan so'ng nechuk kechar har dami.

O'lim qayg'usida bandman-ku, qo'zim,
Nechuk bog'lay elig ishiga o'zim.

Eligka mendan hech naflar bo'lmagay,
Naf bersin desa ham topa olmagay.

U dunyo ne'matin qilsa gar havas,
Meni keldi sanab yura bersa bas.

Odam o'g'lin axir bu erkli bayot,
Yaratdi ikki ish uchun, berdi ot:

Do'zaxga yo jannat begi bo'lishga,
Tabarruk yo odam tagi bo'lishga.

Tabarruk bo'lishga ayta berdi yo'l,
Tubanlik yo'lin ham belgiladi ul.

Kerak endi qo'lga o'zi qulligin,
Tugal qilsa, olsa bayot tavfiqin.

Agar olsa tavfiq bayotdan quli,
Barcha ezgulikka ochildi yo'li.

Qattiq kirish, keyin qilgin ibodat,
Bor ezgulik eshik ochadi faqat.

Shular edi, mana, mening bilmishim,
Senga so'zladim men, ey ezgu eshim.

Sizlarga o'zimdanda nafli so'z kerak,
O'zimdanda ko'ra shu so'zim ezguroq.

Uqboni desang gar, yo'riq shu azal,
Bu dunyoni desang bilasan tugal.

Kela berar iqbol, aylanar davron,
Ne istasang bori bo'lar chin, ishon.

Menda ne bor bo'lak yana ezgu ish,
Sizga naf berolsa to, ey ezgu esh!

Qo'ya bersin elig holimga meni,
Duochi bo'layin unga tun-kuni.

Bilim desa shudir mening bilganim,
Aytib bergin unga bayon qilganim.

So'zimni tutinglar, ko'ngil to'lmasa,
Keyin to'g'ri kelar bugun bo'lmasa.

Juda yaxshi degan bilimi dengiz,
Uni ishga tutsang qizartadi yuz:

Bu kun bu so'zim, ko'r, senga tush bo'lur,
Keyin u yerlarda senga tush bo'lur.

Bayot bersin tavfiq, kuch senga, qardosh,
Duoda unutm, ko'ngil tutma bo'sh.

Meni ham Xudodan so'ray ber turib,
Ko'nglim ocha bersin holimni ko'rib.

G'ofil bo'lma, urin, so'zim ishga tut,
Agar tutmasang u qilar zarar, yut.

Eligdan so'ragin mening uzrimni,
Yarog'i ne esa o'zing qil emni.

Ey qardosh,
ko'nglingga keltirma malol,
Yaqinlik ichida doim esga ol.

O'gdulmishning O'zg'urmishga javobi

Javobga O'gdulmish tebratdi tilin,
Uqib oldim, — dedi, haqiqat yo'lin.

So'zingni eshitdim, to'liq tingladim,
So'zim kesdim endi, seni angladim.

To'g'rilikcha aytding so'zni tugal, mo'l,
Bundan boshqa bori, bildim, egri yo'l.

Seniki tugal, chin, meniki — o'yin,
O'yin qoldi, chinga berarman bo'yin.

Borayin men endi, eson, ezgu qol,
Ikki dunyosi bor, ayo ezgu fol.

So'zin kesdi, turdi oyoqqa tikka,
Esonlashdi, uyga jo'nadi yakka.
Otin mindi, qaytdi u uyga keyin,
Kirib tushdi, ancha berildi o'yga.

Yedi, ichdi, o'ylar edi rosmana,
Eshitgan so'zini takrorlab yana.

Quyosh bog'lar edi yuzga yuz bog'i,
Olamga yoyildi qora yer tug'i.

Kokilin tushirdi so'ng rumiy qizi,
Qora soch rangida bo'ldi yer yuzi.

Zangi yuzi kabi osmon burkanib,
Yuruvchi to'xtadi, uchgan ham tinib.

Yuvinib, o'qidi namozin turib,
Joy so'radi, yotdi hozirlik ko'rib.

Uxlab oldi ozroq, uyg'ondi u kez,
Tepadan og'ibdi Baqir cho'qun.¹

Yana ko'rdi: oqqan Hulkar yulduzi,²
Sharqdan chayon³ chiqdi balandlar o'zi.

Yana yotdi ancha, uyqu kelmadi,
Bezgakli kishidek ko'z yumilmadi.

Uyqusiz yotdi u ancha vaqt uyg'oq,
Osmon oldi go'yo kofuriy bo'yoq.

Anbar sochgan misol qoraydi osmon,
Quyosh nuri bo'ldi terilgan marjon.

Baland ko'tarilib kelardi quyosh,
Dumaloq, ol rangi ko'tarardi bosh.

Uyg'ondi, yuvindi turib O'gdulmish,
Namozin o'qidi to bilganча ish.

Yerdan ko'tarildi qip-qizil marjon,
O'gdulmish yo'l oldi saroyga shu on.

Kelganin eshitib, elig qildi yo'l,
Bu kirdi, eligga qovushtirdi qo'l.

Elig o'tirishga qilganda imo,
Hurmat-ehtiromin u etdi ado.

¹ **Baqir cho'qun** — Mirrix (Mars) yulduzining turkiy nomi.

² **Hulkar** — burjlardan biri.

³ **Chayon** — Aqrab burjining turkiy nomi.

Eligning O'gdulmishga savoli

Biroz turib so'ray boshladi xoqon,
Dedi: "so'zlaringni ayt-chi, bilimdon.

Nima der qardoshing, ne bo'ldi ishing,
Ne bo'ldi tilaging, kelarmi eshing?

O'GDULMISHNING ELIGGA JAVOBI

O'gdulmish javobga ochdi tilini,
U yerda bo'lgan gap-so'z ahvolini.

Ikki aro bo'lgan bor gapni tugal,
Eligga gapira boshlar shu mahal.

Elig jim qoldi, u xayolda o'zi
Ko'ngil og'ridi, yosh oqizdi ko'zi.

Eligning O'gdulmishga javobi

Dedi: to'g'ri degan qardoshing tamom,
Uning aytganlari to'la haq kalom.

Bu kun biz qilarmiz o'zimizga kuch,
Yana unga ortiq qilarmizmi o'ch?!

Bu dunyo o'tkinchi ketar benishon,
Qolgan tiruklig ham belgisiz, ishon.

Shubhasiz, kelar so'ng u mangu olam,
Mashaqqati ko'p-u rohatlari kam.

Rohat shuki, u yon borganda kishi,
O'mi ezgu bo'lur, ezgu do'st — eshi.

Hushyor ekan demak, qardoshing tugal,
Maholdir chaqirmoq uni shu mahal.

Biz-ku bo'ldik endi havasga tutqun,
Behudlik ichida kechdi ushbu kun.

Ko'ngli tirik ne der, sen endi eshit,
Uning pand-o'giting o'zingga ish et:

Havo-nafs yov erur, agar olsa kuch,
Yetkazar o'zingga keyin ikki o'ch.

Havo-nafs tirilsa o'lar bu ko'ngil,
Ko'ngil o'lsa toat qolar, ey o'g'il.

Bizning ko'ngil o'ldi, u endi tutqun,
Havo-nafs-chi bo'ldi ko'p yo'g'on bo'yin.

Ulug'lik, buyuklik, bu davlat kuni,
Mangu qolmas, angla sen o'zing shuni.

Rohati oz ammo, ko'p g'amli ishi,
Bosh og'rig'i ko'p ham so'kish, qarg'ishi.

Nima der bu haqda bilimdon kishi,
Olamni sinagan, yetilgan ishi:

Ulug'likka ortiq quvonma kula,
Ulug' bo'lgan esang bosh og'riq bil-a,
Sevinch qayda bo'lsa so'ngida balo,
Rohat qayda esa ming tashvish ila.

ELIGNING O'GDULMISHGA SAVOLI

Ey O'gdulmish, dedi, — yana bu xoqon,
Uni chorlamoqdan maqsad shu zamon —

Sabab bo'larmidi ezgulik ishga,
Ko'ngil qolmasmidi talay tashvishga.

Chirandi, unamas bu yon kirishga,
Yo esh-tush, qardoshlar yuzin ko'rishga.

Uning deganlari bari chin, sara,
Yana zo'rlar bo'lsak yarashmas sira.

Senga ham yuk tushdi, tashvishli yurib,
Tilda so'zing aytding, yugurding horib.

Kutaylik, ko'raylik yana bu ahvol,
Ne ish bilan tugar oxir, ezgu fol.

Qora tun ichida bo'lur bo'lgu ish,
Yoritar yoruq kun uni, ezgu esh!

Zamon yoyi hozir turar otishga,
Goho naf, goh zarar berar u ishga.

Bayot hukmiga qo'y neki bo'lsa ish,
Fursat kelsa bitar, sen chekma tashvish.

Ish qilsangu rohat ko'rmasang ammo,
Qo'ya ber u ishni bilimdon, dono.

Dunyo raftori shu: sen quvsang qochar,
Qo'ya bersang senga qayta yo'l ochar.

Kutaylik, sinaylik uni bir mahal,
Zamon o'zi etar ishimizni hal.

Kunlar kelib bizni tilamay turib,
Boshqa tadbir topar u o'ylab ko'rib.

Shunday deya so'zin tugatdi xoqon,
O'gdulmish ham bo'ldi uyiga ravon.

Ancha kunlar o'tdi shu so'zdan keyin,
Elig o'yga botdi yurib old-keyin.

**KUNTUG'DI ELIG
O'ZG'URMISHNI
UCHINCHI BOR CHORLAB
YUBORISHINI AYTADI**

O'gdulmishni chorlab bir kuni xoqon,
Sendan bir ish lozim, — dedi bu zamon.

Chorladim, qardoshing bu yon kelmadi,
Tilagan tilagim amal olmadi.

Bu istakni endi yo'qotdim butkul,
Endi o'zga bo'ldi bu tilakka yo'l.

Sen ko'rgin, bu kungi tilagim mening,
O'zim bir ko'rayin yuzini uning.

Yo kelsin bu yon u, yo boray o'zim,
Ziyorat uchun bas, ey qizil yuzim.

O'git, pand, nasihat bersin u kishi,
Keyin qaytsin, qilsin ne bo'lsa ishi.

Menga nafi tegsin, unga yo'q zarar,
Mendan ketsin nopok raftor bo'lsa gar.

O'GDULMISHNING ELIGGA JAVOBI

Javobda O'gdulmish dedi: Chindan ham,
Bu gaping yarashiq, ko'rinar ko'rkam.

Bu ish bo'lar, elig tilasa uni,
Chorlayin, buyursa xoqonim meni.

Borayin bu so'zni unga aytayin,
Elig bormasin, men olib qaytayin.

Yana bir xat bitsin endi bu xoqon,
O'qisin, ishonsin u sara inson.

ELIGNING O'GDULMISHGA SAVOLI

Elig dedi: nega kerak bu bitig,
Bitigdan butunroq o'zing bor, tetig.

Bitig ishonchi yo'q kishiga bo'lur,
Sendan ishonchliroq kim bo'la olur?!

Yag'mo begi ne der, eshit bu so'zin,
Butun ish ichida pishirgan o'zin:

“Elchiga ishonsa bitig ne kerak,
Ishonch komil esa etig¹ ne kerak,
So'zing tilga chiqar, uni ham eshit,
Yana bir bitig, ey tetig, ne kerak”.

Bu unchalik og'ir ish emas, qiyin,
Cho'chib o'zni olib qochsa yo keyin.

Shugina taklifga ne lozim bitig,
O'zing ishonchlisan menga, ey tetig.

¹ Etig — chora, tadbir.

U kelsin, uchrashsin, tez qaytsin yana,
Zo'rlab qoldirmayman, erk berdim, mana.

Uni chorlagayman bir hojat ila,
Uni zo'rlamagin, sen taklif qil-a.

Beri kelmasa men borayin nari,
Yuzini ko'rayin, qaytayin beri.

O'gdulmishning eligga javobi

O'gdulmish javobda dediki, tilak-
Tugal bo'lar bersa bir-u bor ko'mak.

Urinib ko'raman men yana bir gal,
Bu orzu tilaging qilguncha tugal.

Elig hazratim tinch-esonlar bo'lsin,
Barcha tilagiga erishsin, olsin.

Turib chiqdi, minib otini yana,
Uyga yetib keldi, yechildi to'n-a.

Qizil quyosh yuzi o'ngdi bus-butun,
Tiniq bo'ldi olam misoli oltin.

Quyosh tortdi yuzga sariq za'faron,
O'zin qildi mayna rangidek jahon.

Osmon rangi bo'ldi dilbar qiz qoshi,
Jahon bo'ldi misli habashlar boshi.

Yeb-ichdi, yuvindi, o'qidi namoz,
To'shagiga yotdi, dam oldi biroz.

Sariq bulbul navo qilar beqayg'u,
Cho'chib turdi o'zi, kelmadi uyqu.

Uyg'oq yotdi ancha, uni tingladi,
Ovundi ul unga, turib tongladi.¹

Uyqusi yo'qoldi cho'zilib tuni,
Aziz bo'ldi unga yorishar kuni.

Osmon yirtti kiygan qora ko'ylagin,
Yorug' yuzli quyosh tikdi qomatini.

Kulib boqdi go'yo to'kis qiz yuzi,
Kungay, kun tushmas yer yorishdi o'zi.

Quyosh keldi o'rlab ko'rsatdi o'zin,
Yorib ketdi dunyo yayratdi o'zin.

O'gdulmish qo'zg'aldi, kiyindi tugal,
Namoz qildi ezgu o'yda mukammal.

Otin tutdi, mindi bir o'g'lon ila,
Jo'nadi qardoshi tomon u kula.

Uyiga yetishib qolganda yaqin,
Otdan tushib bordi eshikka sekin

Taqillatdi sekin u tovush qilib,
Turib chiqdi tezda qardoshi bilib.

**O'zg'urmushning O'gdulmishga
savoli**

Ko'zda ko'rgach esa bu O'gdulmishni,
Dedi: buncha cho'zding sen bo'lmas ishni.

¹ Tongladi — hayron bo'ldi, hayratga tushdi.

O'zingni qiynaysan nega kuch bilan,
Nega yopishasan menga o'ch bilan.

Ichkari kirgin, yur, menga ayt so'zing,
Nega qaytib kelding yana sen o'zing?

Yurib uyga kirdi bu ikki qardosh,
Qardoshiga zohid tugdi qovoq-qosh.

O'gdulmishning O'zg'urmishga javobi

O'gdulmish dedi: ey pok-u pokdomon,
So'zim tingla qovoq solmay bu zamon.

Sen aytgan so'zlarni buzmay, benuqson,
Eligga yetqazdim, etdim xo'p bayon.

Eshitdi elig, so'z tugal tingladi,
So'zingni eshitgach holin tangladi.

Seni o'z holingga qo'ydi ziyoda,
Faqat bir tilakni etdi ifoda.

Meni so'zchi etib jo'natdi oxir,
Bunga koyinmagin, ey mard, bahodir.

Har narsaning haddi, fursatlari bor,
Fursatdan o'tkazma ishni, ey nomdor.

Zakovatli degan ushbu ishga mos,
Har nimaga bo'lar ushbu so'z asos:

“Vaqtidan o'tkazma ishni hech qachon,
Ishdan yiroq tushding vaqtni bergan on,

Bor ishni munosib, tengi bo'ladi,
Munosib, teng bilan har nima eson".

Eligda o'zgardi oldingi tilak,
Ziyoratga chorlar, sen bergin ko'mak.

Borib ko'r, kelsin u yo o'zi senga,
Yuzing ko'rsin bir bor, ey ko'ngli keng-a.

Bundan zarar tegmas senga hech zarra,
Menga ishon endi, ey bag'ri yara.

Elig ham ko'p yaxshi bir sulton erur,
Gadoy-bechoraga sevug jon erur.

O'zg'urmushning O'gdulmishga javobi

O'zg'urmish dedi: bu so'zlar mukammal,
Zakovatga yaqin, ey ko'ngli tugal.

Musulmon qardoshni musulmon qardosh
Ziyorat qiladi, ey ko'ngli yuvosh.

Bu so'zga egildim, berarman bo'yin,
Ziyorat qilayin uni men bu kun.

Bundan oldin bormas edim men aslo,
O'z nafin tilardi elig mutlaqo,

Uni qo'ydi, tutdi haq yo'lni shu dam,
Haq yo'lni tanladim, qo'ydim men qadam.

Men o'zim borayin, elig kelmasin,
Menga tegsin tashvish, elig olmasin.

Elig el begi u, xalqiga ulug'
Uni hurmat qilmoq kerak chin, to'liq.

Yo'riq tuzsa, keyin haq desa so'zin,
Elidan aritsa yomonlar izin.

Nima der bilimi bir dengiz monand,
Uquvli, sabotli, ko'ngli ko'p baland:

“Raiyatga vojib begi yorlig'i,
Uni tutsa tinglab kichik, ulug'i.
Hurmat etsa begin o'zi, so'zini,
Kerak hindu bo'lsin, kumush olig'i”.

Ehtirom etarman elig yorlig'in,
Ziyorat qilarman, bo'larman yaqin.

Bor endi, eligga yetkazgin so'zim,
Bormog'imni aytgin mening bu o'zim.

Yorug' kun qoraysa, chiqa boshlab oy,
Men keyin borayin, sen hozirla joy.

Kishi ko'rsa kunduz g'iybat qiladi,
O'zin o'tga otar, so'z ochiladi.

Kel endi boraqol, sen uyingda kut,
Seninigla borayin, unda ko'zni tut.

Eng avval borayin uyingga tomon,
Ne ish etmoq kerak bilarmiz ayon.

O'gdulmishning O'zg'urmishga javobi

O'gdulmish sevindi, ko'r, aytdi javob:
— Juda ko'rkli ish bu yana ham savob.

Borayin men endi elig yoniga,
Kelar deyin, sevinch kirsin joniga.

Mendan keyin tutgin sen aytgan so'zing,
Deyilgan soatda yetib bor o'zing.

Bir so'zga kelishgach ikkala qardosh,
O'gdulmish suyindi yozib qovoq-qosh.

U qayta uqtirdi, dedi ey qardosh,
So'zing qiyma, borgin, ko'ngli serbardosh.

Quyosh rangin olsa bu dunyo yuzi,
Ko'mir rangin olsa bu dunyo o'zi. —

Uyda kutay, kelgin menikiga sen,
Sen uchun hozirlik ko'rib turay men.

Otin mindi, jo'nab ketdi shu zamon,
Ruxsat so'rab kirdi u elig tomon.

Eligga yetkazdi eshitgan so'zin,
Sevinch ichra yozdi elig qosh-ko'zin.

Eligning O'gdulmishga savoli

Dedi: ezgu bo'ldi ishimiz bari,
Rostdan chin bo'lsa gar u deganlari.

Elig so‘rar: o‘zi keladi qachon,
Uchrashuv joyimiz qayer, bilag‘on?

O‘gdulmishning eligga javobi

Javobda O‘gdulmish dedi: — Ushbu tun
Yorug‘ dunyo yuzi qoraysa butun,
Uyimga kelishga so‘z berdi menga,
Qachon desang paytin, keladi senga.

Eligning O‘gdulmishga javobi

Elig dedi: chekding meni deb yumush,
Mashaqqat tengida hurmat ol ulush.

Bu edi dardimning davosi, emi,
Sevintirding mening ko‘nglimni endi.

Sen uyda kut, aytgin, u kelsin menga,
Kishi borar mendan chorlovchi senga.

Qardoshingni olib menga kelturib,
Ziyorat qilayin yuzini ko‘rib.

Bunga o‘xshash aytgan olam donosi,
Uqib ol, ne deydi mag‘iz-ma‘nosi:

Kishi ko‘ngli tilar doim ezguni,
Ovutadi umid bilan o‘zini,

Agar olsa orzu-tilagin tugal,
Undan to‘lar ko‘ngil, kesar so‘zini.

O‘gdulmish: xo‘p bo‘lar, — deya qo‘zg‘aldi,
Uyiga yetishib biroz dam oldi.

Quyosh yerga qaytdi, yashirdi yuzin,
Qora tuman tutdi yorug' yer yuzin.

Tul to'nini kiydi olam qosh tugib,
Osmon jin yuzidek qoraydi o'ngib.

Bor tebrangan tindi, yumildi ko'zi,
Un-shovqin, kesildi, tiriklar so'zi.

O'zg'urmushning O'gdulmish tomon kelishini aytadi

Yetib keldi asta uyga O'zg'urmish,
Kutib qarshi oldi uni O'gdulmish.

Salom qildi ikkov, olishdilar qo'l,
So'ng sekin olishdi ichkariga yo'l.

Ovqat, sharbat berdi kuzatib chandon,
Xabarchi jo'natdi eligga tomon.

Xabar topib elig ham qildi javob,
Ularni chorladi yaqinlik ulab.

Kuntug'di O'zg'urmish bilan ko'rishishini aytadi

Ikkisi borishdi tez saroy tomon,
Peshvoz chiqdi turib o'midam xoqon.

Salom berdi xoqon, eng avval ko'rib,
Alik qildi zohid salomga turib.

Qo'l olishdi zohid bilan bu xoqon,
Hol-ahvol so'radi shodlanib chandon.

O'zi yaqinidan ko'rsatdi u joy,
Ehtiromlar etdi ochib rang-chiroy.

Dedi, ey O'zg'urmish, qiynalding birrov,
Bu yerga kelibsan sen axir yayov.

O'zg'urmushning eligga javobi

Javobda O'zg'urmish dediki: Qo'zim,
Seni ko'rgach g'amni unutdim o'zim.

O'zim orzu qilib keldim-ku senga,
Nechuk tashvish yetar, ey elig menga.

Kishi tilak qilsa, yetishsa borib,
Tilakka tez yetar, qolmaydi horib.

Nima deydi, eshit, ko'p oliy nasab,
Nomin zako bilan olamga tarab:

Ko'ngil orzulasa yiroq yer yaqin,
Tilagin topar-u bo'lar shod tag'in.

Ko'ngil bilan qadam qo'ysa orzulab,
Kishi yetar tezda yaqinlik ulab.

Ko'ngilsiz qo'yilsa ne yerga oyoq,
Necha yaqin bo'lsin, bo'lar u yiroq.

Oyoq bilan yurgan mashaqqat yutar,
Chin dil bilan yursa mashaqqat yitar.

Chin dil bilan keldim, senga, ey dono,
Qanday yetsin menga, mashaqqat, balo.

Ko'ngil kimni sevsa tilasa tag'in,
Necha yiroq bo'lsin, u bo'lar yaqin.

ELIGNING O'ZG'URMUSHGA SAVOLI

Elig dedi: avval savolimiz bor,
Shu so'zdan o'zing et meni xabardor.

Ko'ngil bilan kelding sen endi menga,
Ruxsat bersang savol berayin senga.

Bilarsanki salom fazli ko'p ulug',
Oldin salom degan yo'l ochar to'liq.

Meni ko'rding, ammo salom qilmading,
Nega bu kalomni lozim bilmading?

O'ZG'URMUSHNING ELIKKA JAVOBI

Javobda O'zg'urmish dedi: men salom
Atayla qilmadim senga, xush kalom.

Salomdir kishiga sog'lik beqiyos,
Salom bilan bo'lar sog'likka asos.

Salomdir kishiga eminlik, omon,
Salom qilsa keyin emin bo'ldi jon.

Ushbu gap yarashar bu gapga rosa,
Buni sen eshitgin, e ko'ngli toza:

Omon berdi erga salom qilguchi,
Salomatlik topdi alik oluvchi.
Salom bo'ldi odam tinchiga garov,
Sog'lik olar salom bilan qolguchi.

Ulug'lar kerakkim kichikka salom -
Oldin bersa, bo'lar bari ish tamom.

Kamtar bo'lsa, olsa ulug'lar so'zin,
Ulug'lik sariga eltadi o'zin.

Kichikka yetmasa ulug' zarari,
Salomatlik topsa kichiklar bari.

Qanday zarar ko'rar mendan bu xoqon,
Kichikdan ulug'ga tegarmi ziyon?!

Elig qo'li bo'ldi el uzra uzun,
Ne tilasa qilar, tumursa yuzin.

Shunga oddiy odam begiga salom —
Oldin bermas axir, ey ilmi tamom.

Meni eng avvalo xizmatga tilab,
Saroyga chorlading, o'zing orzulab.

Bo'yin bermadim men, so'zing olmadim,
Vafosiz olamga ko'ngil solmadim.

Uni qo'yib deding ziyorat uchun,
Bu so'zga ishonib keldim men butun.

Hanuz iymanardim huzuringga men,
Salom ila berding tasallilar sen.

Yana ilk so'ziga bo'lib umidvor,
Qaytmasin deb tilab turgandim zinhor.

Endi senga ko'ngil qo'ydim men tugal,
Sendan ezgu ulush yetar har mahal.

Eligning O'zg'urmushga javobi

Elig dedi: begi uchun eng yovuz —
Deyishga desa-yu bajarmasa so'z.

Ulug'lik yemasin u qo'li uzun,
Gar etmasa tilga chiqargan so'zin.

Olam ishiga qo'l topmasin kishi,
Tili yolg'on esa, qo'li — qup-qurug'.

Yana yaxshirog'in dono so'zlagan,
So'zdan qaytsa qaytar, qochar qut degan.

Kishiga yovuzi bu yolg'on bo'lar,
Yovuzdan yovuzi so'z qiygan bo'lar.

Bu haqda so'zlagan so'zi to'g'ri er,
Mana sen quloq sol, nimalarni der:

“Begi bo'lsa butun, desa so'z chini,
So'zidan qaytsa kim mard dema uni.
Tilga chiqargandan qaytmaydi mardlar,
So'zidan qaytsa kim — xotinlar soni”.

O'zg'urmushning eligga javobi

O'zg'urmish javobda dedi: ey elig,
Senda jam bo'ldi bu talay ezgulik.

Yana ortsin endi hukming yetgan el,
Ezgu xislat sari o'zing bog'la bel.

El ichra saradir beglarning o'zi,
Sara bo'lsin ular ishi ham so'zi.

Dono bergan ta'lim mana ushbular,
Begi ezgu bo'lsa, eli boy bo'lar.

Nima deydi, eshit, oppoq boshli er,
Ko'p ishlarni ko'rgan uzun yoshli er:

Fe'ling ezgu qil, ey olam tutguchi,
Keluvchi erur qut yana ketguchi.

Uringin, o'zingga qo'ygin yaxshi ot,
Vafo qilmagay qut, seni qilar yot.

Yomonlik o'ylama, ey qo'li baland,
Fe'l-u so'zni etgin yaxshilikka band.

Ulug'lik, bu beglik ketar shubhasiz,
Faqat shu ezgulik o'chirmagay iz.

Bu kun ezgulik qil, el yukin ko'tar,
Zamon o'tib oxir ezgulik yetar.

Bo'ron, yel misoli tiruklig kuni,
Ishonchsiz erur qut, kechirgay seni.

Eligning O'zg'urmushga javobi

Elig dedi: aytgin, bilimi to'liq,
Tilagimni eshit, bergin yo'l-yo'riq.

Seni so'rmog'imga sabab bor edi,
Mening ko'nglim o'zi senga zor edi.

Endi bergin menga o'git-nasihat,
To qo'lga yetishsin — ezgulik faqat.

Nafsi dardi bilan band talay odam,
To'g'ri, chin, sodig'i yo'qdir bitta ham.

Beklar olar barcha orzu-yu tilak,
Ololmaydi ammo dilga mos ko'mak.

Saroyda kalla ko'p, yuribdi ular,
Lekin naf beruvchi qani, ey bilar.

Bu bayt o'xshar endi, saxho,
Bilay desang o'qi uni avvalo:

“Kishiman deganning sanoqsiz soni,
Kishiga nafisin tilasang — qani?!”

Qilar bir kishi ming kishining ishin,
Benaf mingta bo'lsa, qilolmas uni”.

Ey O'zg'urmish, — dedi yana u xoqon,
Talay ezguliklar sen uchun ehson.

Otingga munosib atvoring butun,
Tugal bersin Xudo ezgulik qutin.

O'zingda bordan ber hissa belgilik,
Ko'ngil baland tut, bu nafsim — o'lik.

O'zg'urmushning eligga javobi

O'zg'urmish javobda dedi: ey xoqon,
Sirtim maqtagudek ko'rinar har on,

Agar bilsang edi ichimni, dono,
Haydab solar eding, o'zing avvalo.

Menga laqab bo'ldi zo hidlik oti,
Bu ot bo'ldi menga toatim yuti.

Menga kelgan madhni shu o tim olur,
Bu o tim uchun nafs menga berk bo'lur.

Do'konlar chiroyi bezakdir, xolos,
U ko'zga quvonch-u lekin nafi oz.

Kishining tashiga berilma sira,
Kishi qilmishin bil doimo sir-a!

Chiroyli bo'larkan qovunning yuzi,
Hidi, shakli yoki rang-ro'yi o'zi.

Mazasi bo'lmasa ichda — u qovun,
Uni chetga otmog kerakdir beun.

Nima deydi, eshit, bu so'zlarga boq,
Iching bo'sh bo'lmasin, tashing yaltiroq.

Ulug'lik aslida ich-ichdan bo'lur,
Ichi ezgu bo'lsa, tashi rang olur.

Eligning O'zg'urmushga javobi

Javob berdi elig: ayo pokiza,
Ichi ham tashidek butunlay toza.

Sen-ku yuk yo'qotding olamni qo'yib,
Men esa tutildim, ketolmam to'yib.

Dunyo ishi qildi ko'p mashg'ul meni,
Toat-ibodatga yetishmoq qani?

Menga pand-o'gitlar bera qol o'zing,
Saodatga eltsin xaloskor so'zing.

O'ZG'URMUSHNING ELIGGA JAVOBI

Javobda O'zg'urmish dedi: ey elig,
Senga nasib etsin faqat ezgulik.

Olam ichra tuban, yovuzdan yovuz,
Kishi deb meni bil, bilimi dengiz.

Mendan ham yovuzroq kishi, belgilig,
Bu olamda yo'qdir, bilsang, ey elig.

Ne foyda qiladi mening so'zlarim,
Biror naf berarmi bu o'gitlarim.

Bir-u barga bu kun tutarman umid,
O'zidir gunohim kechuvchi vohid.

Nima deydi, eshit, gunohkor odam,
Gunoh uchun tili o'tinar bu dam:

“Gunohkor, jafoli qulingman tuban,
Boqib ko'rsang gunoh menda
ming tuman.

Sendan bo'lak yo'qdir sig'inar egam,
Gunohim kechirgin, suya qut bilan”.

Eligning O'zg'urmishga javobi

Javob berdi elig, dedi: ey xushyor,
Bu xil kamtarinlik faqat senda bor.

O'zingni yovuzroq bilsang gar o'zing,
El-u yurt ichida yorug'dir yuzing.

Til-u dilni etding pokiza o'zing,
Menga bir o'git qil, tizilsin so'zing.

Ey ezgu qiliqli, butun ishi chin,
O'git ber, o'zingga tutib sen yaqin.

Ato bo'ldi senga ezgulik, karam,
Muruvvat yo'lin och menga, muhtaram.

Ey ezgu kishi et o'giting menga,
Javobini berar biru bor senga.

O'zg'urmish Kuntug'di Eligga pand berishini aytadi

Javobda O'zg'urmish dedi: ey elig,
Ochiq bo'lar sening yo'ling belgilig.

Uzun yoshli, mash'um, bu qari olam
Talayni qaritti, o'zi yosh bu dam.

Talay beglar o'tdi topganda ardoq,
Senga ham ko'z tikar, g'ofil bo'lma, boq.

Ko'pam bog'lamagin sen unga ko'ngil,
Vafodor emas u, shuni yaxshi bil.

Nega kerak mendan nasihat-o'git,
Bu davron o'giti kifoya, yigit.

Qadim ajdodimiz shoni-shuhrati,
Qani, qayga ketdi, qani qudrati?!

Qayerga ketishdi, boqib ko'r ular,
Senga ham uzoqmas, yetishar ular.

Senga tegdi endi amal kezigi¹,
Hozir bo'l, yaqindir, ajal kezigi.

Ularga naf bergan esa qaysi ish,
O'shanga amal qil, yo'qolar tashvish.

O'lar chog'i chekdi ular nadomat,
Nimadan, bilib ol, to kelsin omad.

Juda yaxshi degan bilimli, dono,
Dono so'zi inju yo yoqut go'yo.

O'likni ko'ruchi qolarmi tirik,
O'limga hozir bo'l, e ko'ngil tirik.

O'limni biluvchi, e fe'li g'ofil,
Hayotdan ulush ol, o'tib ketgay ul.

Beparvo yuruchi ey orzu quli,
O'limga shoshilma, kelar olgali.

Chuqur o'ylagilchi yig'ib aqlu xush,
Kechirgan bu kuning misoli bir tush.

Agar qilgan esang o'zing ezgulik,
Evazi keladi senga mangulik.

Yomon kechgan esa tiruklig agar,
O'kinch bilan yig'la o'limga qadar.

¹ Kezg — navbat, gal.

Oson emas topmoq tirukligni ham,
Yoshlikning kuchi-yu yigitlikni ham.

Shoningni yo‘qotma yuraging toshib,
O‘limga hozirlan toatga shoshib.

Ey elig, boqib ko‘r, o‘zingdan burun,
Otang oldi eng to‘r — balanddan o‘rin.

Xazina, mulozim sohibi bo‘lib,
Yashadi uzoq yil tilagi to‘lib.

Oxir tutdi o‘lim — hayot poyoni,
Naf etmadi shuhrat, sharafi, shoni.

Otang o‘ldi, bordi, senga berdi pand,
Otang pandini bil shakar birla qand.

Bunga o‘xshar endi, eshit ushbu so‘z,
Ololsang nafi ho‘p, e jonimga ko‘z:

“Otang o‘lgan esa ne vaqt-paytidir,
Senga qarab shunday tilak aytadir:
O‘limdan omon yo‘q tirik kishiga,
Muruvvat eta bil, o‘sha qaytadir”.

Otaning, onaning, o‘limi tugal
O‘g‘il-qizga panddir, bilsang har mahal.

Otangni, onangni o‘lim qo‘ymadi,
Seni ham qo‘yarmi, o‘lim to‘ymadi.

Jafo qildi dunyo ularni tutib,
Senga vafo etmas u jilva etib.

Tiriklikni asra, kerak ishga sol,
Saxovatli bo‘lgin, kishi ko‘nglin ol.

Kechar kun ichida keragingni ol,
To seni kechirmay tilagingni ol.

Talay och bo'rilar yig'ildi senga,
Qo'ying asra, elig, quloq ber menga.

Kechroq yotti, erta yana otlanib,
Saharda saroyga yetishdi borib.

El-u yurt yukini ko'tarding talay,
G'ofil bo'lma saqla o'zing har qalay,

Elingda bir odam agar qolsa och,
Uni sendan so'rar Xudo, ko'zni och.

Yonarsan, ey elig, misoli chiroq,
Shu'lasi birovlar uchundir, biroq.

Tiriklik tugasa, yetilsa yoshing,
Qay ishda qo'l kelar senga bu kishing.

O'zing o'tga otma kishilarni deb,
Ular deb hayotni berma qayg'u yeb.

Ulug'lik, buyuklik, bu beglig beshak,
O'lim kelsa qolur, ochsa u eshik.

Adolatdan olar siyosat baror,
Adolat tufayli eling barqaror.

Bilim berdi dono didiga monand,
Bu so'z ishga solsang nafi beaded:

Uzatmoq tilasang bu beglik qo'lin,
Odil bo'l, tut odil odamlar yo'lin.

Tag'in bir olamga yetayin desang,
Adolatni tutgin, bilimdon esang.

Ey begman deguchi ko'tarma ko'kis,
Bu dunyo — vafosiz, umidingni uz.

Bu dunyo qutiga ishonma sira,
Ishonchsiz, bevafo ichi qop-qora!

Ey elig, bu saroy, bu o'rda bari,
Senga tekkani bir qo'noq singari.

Burungi kishilar tushib kechtilar,
Xuddi tush ko'rgandek tezda ko'chdilar.

Senga tegdi endi bu o'rda, o'rin,
Ko'chingni jo'natgin o'zingdan burun.

Bu kun sen bezatma o'rda-yu saroy,
Seni qo'ymagay bu o'tar yil, kun, oy.

Sening yotar o'rning aniq, belgilig,
Uni soflik ila hozirla, elig.

Mening deb bilarsan bu kun bu saroy,
Bu gapni donishmand demas hoynahoy.

Senga qarshi kishi so'zi ushbudir,
Chin aytar so'ziga qara, bahodir:

“Bu kun sen deyarsan “mening” deb, “mening”,
Nega shunday deding, nechuk u sening?!
Sendan ortdagilar senga “chiq” deyar,
Hozirlandi, kutar, mening der, mening!”.

Olam asli zindon, ey olam begi,
Alamdan bo'lak ne uning bezagi.

Bu zindon ichida tilama sevinch,
Sevinch asli jannat erur ham ovunch.

Buzilar rohatni rohat tutmagin,
Yo o'tar sevinchni sevinch demagin.

Ne yanglig' bu davlat — u turmas, qochar,
Terilgan molingni sovurar sochar.

U dunyoni bilgin manguлик makon,
Unga yuz ur endi, qo'yib bu jahon.

Bir-u bor fazliga boqib ko'r o'zing,
U ezgulik etdi, och endi ko'zing.

Elning uzra uzun bo'ldi bu qo'ling,
Ravon bo'ldi so'zing, tilak ham yo'ling.

Tan-u joni senga o'xshash ko'p odam,
Hojatmand erurlar senga ushbu dam.

Buning shukrini qil bu kun, ey elig,
El-u yurtga bergin mudom ezgulik.

Adolat uchun deb tiklashdi seni,
Odil bo'l, adolat uzra tur, qani.

Zakovat bilan et butun ishlaring,
Havoga berilma tugib qoshlaring.

Butun xaloyiqqa mudom ezgu qil,
Ulug'u kichikka barobar, odil.

Nima der, eshitgin, bilimi dengiz,
Bilim bilan ishla, yorug' bo'lar yuz.

Olam ezgu bo'lsin desang sen to'liq,
O'zing ezgu bo'lgin, ey elda ulug'.

Yomonlikni desang agar quritay,
O'zing yaxshi bo'lgin — yomon qurigay!

Bu beglar bosh erur — u borsa qayon,
Bo'laklar unga esh bo'lishi ayon.

Xaloyiq buzilsa uni beg tuzar,
Begi buzulsa-chi, uni kim suzar?!

Fe'l-atvoring sozla, ko'ngilni ovut,
Shunda el qilig'i soz bo'lar, yigit.

Yaroqli yumushni tilasang o'zing,
Yaroqsizga boqma, kesilsin so'zing.

Yomonga qo'shilma, fasoddan yira,
Bu ikki qiliqdan er yuzi qora.

Yaroqsiz, yovuzni dil istamasa,
Yaroqsiz ish etna, so'z aytdim kesa.

Rohatga ovinma, sen ichma suchig¹,
Dengizdir bu ikkov, unga yo'q kechig.

Qilig'ingni soz tut, fe'ling muloyim,
Zako bo'lsin do'sting, kengashching — bilim.

Ulug' tut fazilat, tiling ham diling,
O'zingni unutm, yo'qotma yo'ling.

Ko'ngilni kichik tut — kamtarlik kerak,
Lashkarim talay deb kermagin ko'krak.

Necha mag'rur, o'ktam, quvonur bu er,
O'lim kelganida bo'lishdi-ku yer.

Yana yaxshi degan bilimli ulug',
Bilimli so'zin ol, u foyda to'lig'.

“Xazinam talay deb quvonma hecham,
Omadim talay deb ura berma dam

¹ Suchig — ichimlik, ichkilik.

Ko'chiga ishonib ko'ksin kerguchi
Madorsiz qolganda chivinchaga ham”!

G'azabingni bosu sen bo'lma olov,
G'azabing kelar chog' o'zing qil soqov.

Mukofot berishga shoshilgin, mayli,
Shoshilmagin ammo jazo tufayli.

Yengil bo'lmasin hech qilig'ing, so'zing,
Og'irlikda maqtov qozonur o'zing.

Saxiy bo'l, ko'targin saxiylik jomin,
Saxovat yoyadi beglarning nomin.

O'zingni og'ir tut, aytma dag'al so'z,
Dag'al so'zga sovur kishi ko'ngli tez.

Shirin so'zli bo'lsin doimo tiling,
Ochiq tut yuzingni, yorug' manglaying.

Xaloyiq sarasi ekansan o'zing,
Odil tut ko'ngilni, qilig'u so'zing.

Oldin odam qilgam hamma ezgulik
Faqat uning o'zi uchun belgilig.

Agar ezgu tutsa bu beglar fe'lin,
Sevinch tutar undan bor yurtu elin.

Agar bo'lsa beglar qilig'i esiz,
Esizlar kuchayar, ketar ezgu iz.

Esiz bo'lma, oting esiz qilmagin,
Esizlarni qisgin, yonin olmagin.

Esizlik og'udir, yemagin og'u,
Og'u er kishiga tiriglik qayg'u.

Zakoli kim esa, uni tut yaqin,
Bilimli so'zin ol, o'tagin haqin.

Butun, chin kishiga tusharmi yo'ling,
O'zingga yaqin tut, unga ber qo'ling.

Hiylakor bu olam jafoga to'la,
G'ofil bo'lma, axir, u chuqur o'ra.

Bezanib, yasanib ko'ngilni olar,
Ko'ngil bog'ladingmi, u juftak solar.

O'limni unutm, alam qisqa tut,
O'lim ham yengmasin, e sohibi qut,

Bu g'aflat bilan sen yotaverma ko'p,
Bu beglik bilan sen sarxush bo'lma xo'p.

Bu kungi rohatga ovunmay yur-a,
Keyingi rohatga ko'zing tik, qara.

Sevinchi uzunu rohati talay,
Farog'ati desang shudir har qalay.

Rohat istasang kel, o'zing ezgu bo'l,
Ne'matlar ichida yurib mangu bo'l.

Nima der, eshitgin bilimdon kishi,
Bilimdan e'tibor qozongan kishi,

Xudo rohat bersa, yo'qdir g'oyati,
Talay rohat ichra kishi rohati.
G'uddaygan kishiga muqarrar zavol,
Zavolga topilar kimning toqati.

Ey elig, tabiblar misoli o'zing,
Xaloyiq bemordir, shifosi — so'zing.

Ba'zisi zolimdan chekadi alam,
Ba'zi yo'qchulikdan olar ko'zga nam.

Birovi qayg'uli, birov emas to'q,
Birovi ustida esa kiyim-boshi yo'q.

Senda erur, ko'rgin, bularning emi,
Tuzat dori birla, sen bo'lgin qami¹.

Agar qilolmasang unga shafolat,
Xaloyiq uchun sen bo'larsan ofat.

O'zingdan so'ragay keyin bu Xudo,
O'zingga ot qo'yg'in tavof qilgin ado.

Tiriklik kechar tez, bu beglik qolur,
Senga kerakligi ezgu ot erur.

Bu dunyo, ey elig, ekinzor erur,
Ne eksang, qo'ling ham o'shani o'rur.

Kel-u ezgulik qil, sen ek ezgulik,
Nasibing to bo'lsin oxir mangulik.

Nima der, eshitgin, dono elchi beg,
Bu beglik ishini bilar yo'lchi beg.

Ayo beg bo'luvchi xaloyiqqa xo'p,
Ko'ngil, til kichik tut — buning nafi ko'p.

Ey boshliq bo'luvchi, ey baland qo'lim,
Butun ishga avval yuritgin bilim.

Bilim bilan qilgin tuman-turli ish,
Bilimdan keladi butun ko'rkli ish.

Ketuvchi erur bu — olam qolqusiz,
O'zing ezgulik qil tugab borgusiz.

¹ Qam — kohin, tadbil qiluvchi kishi.

Tag'in dunyo qolar, tug'ilgan o'lar,
Yomonu yaxshining, ko'r, oti qolar,
Yomonga qo'shilma, u qiynar yomon,
Oting ezgu bo'lsa, qolar xo'b nishon

Ey asil, urungil, to bo'lma g'ofil,
Bu g'ofil kishiga balo yetar, bil.

Amalning negizi g'ofillik emas,
Dunyoni tilagan g'ofillik demas.

G'ofil bo'lsa bu beg, begligi ketar,
G'ofilga olamdan alamlar yetar.

Adovatni tugat, yana to'kma qon,
Bu ikki gunohga chekar jon fig'on.

Haromga qo'shilma, o'zing tut qattiq,
Haromning azobi do'zaxdan qattiq

Kishilarga bo'lgin o'zing mehribon,
Birovga sog'inma sen aslo ziyon.

May ichma, fasodga qo'shilma, hech on,
Birovga sog'inma sen aslo ziyon.

May ichma, fasodga qo'shilma, yira,
Ulardan buzulgan ozoda yer-a!

O'limga tug'ilar tug'ilgan kishi,
Otin iz qo'yadi bu o'lgan kishi.

Tutamcha tiruklig tugar, olqinar,
Yomon- yaxshi esa, ko'r, oti qolar.

Ovinch birla aldar bu dunyo seni,
Ko'ngil berma unga bu g'aflat kuni.

Mudom uxlagaydir bu g'ofil kishi,
Kim uxlasa qolar uning bor ishi.

Kishida bo'lmasa bu g'aflat agar,
Farishta misoli bo'lar sar-basar.

Elingda sog'lom tut, qulog'ing, ko'zing,
El-u yurtga bo'lgin mehribon o'zing.

Kelar oxir senga Xudodan so'roq,
Xudoning so'rogi — yozilgan tuzoq.

Nima der, eshitgin, zehni tez kishi,
Zehni tez ishidan ochilar ishi:

E bebosh yuruvchi, kishi o'ktami,
Xudo so'rog'i bor, hozirmi emi?

Ko'ngilcha yuruvchi sohibi qusur,
Senga bermas Xudo so'rog'i huzur.

Behuda yuruvchi, ichuvchi bola,
Hisobga hozirlan, chiqish yo'l tila.

So'roqqa tutadi Xudo barchani,
Qutular yerlaring bormi, qoch, qani?!

Elig, qamchi qilich senda bor erur,
Bu qamchi azobni yomonga berur.

Yomonlar fe'lini gar etmasa soz,
Azob bermog'ingni qila ko'rma oz.

Kaltak yeb fe'lin qo'ymasa yomon,
O'zing asra undan, elig, tur omon.

Elig esiz bo'lsa, olamni buzar,
Tiyuvchi bo'lmasa yo'lidan ozar.

E'zozla bu ezgu kishilarni, hoy,
Xaloyiq soz bo'lar keyin hoynahoy.

O'yinga berilma, kamaysin havas,
Rohatga sevinma, kuning qoldi oz.

Rostlik, to'g'rilikka etgin adolat,
O'shanda ko'tarar bu beglik qomat.

Kuching yetganicha harakatni qil,
Behuda ish etsang, ma'zurini bil.

Nima der, eshitgin, xaloyiq boshi,
Adolat tufayli shon olgan kishi:

“Uringin, ey elig to tengi toqat,
Xaloyiq ko'rishsin faqat adolat
Agar nuqson bo'lsa ma'zurini tut,
Uzringni tilagin tilingda faqat”.

Yig'averma oltin, kumush tangalar,
Ulashgin, xaloyiq sevinar, magar.

Bu boylik qolarmi o'zingdan keyin,
O'g'il-qiz buzular, senga aytayin.

Molingni ulashgin to ochiq ko'zing,
Shu yo'l-la hozirla najotni o'zing.

Juda yaxshi degan xaloyiq boshi,
Ulug'likka yetgan, ma'qul har ishi.

“Xazina yig'uvchi, ey olam begi,
Keyin qolsin endi xazina tagi,
Farog'at o'tadi, hisobin so'rar,
Hozirlan, hozirdir senga kelmagi”.

E boylik oluvchi xaloyiq aro,
Qurit boyligingni o'zing avvalo.

Vafosiz olamga ko'ngil bog'lama,
Oxir jafo qilar, diling dog'lama.

Ayo beg bo'luvchi, ey ilg'or kishi,
Undan qutulolsang, bu — sog'lik ishi.

Ko'zi suq, ey xudbin, o'zin o'ylar er,
O'lim tutmasidan moling xalqqa ber.

Nafi qolmagay bu o'lim tutsa gar,
Moling-ku qoladi, u berar zarar.

Elig oshni oz ye, mudom qil xizmat,
Oz gapir, ko'paytir hunar-u san'at.

Bechora, yetimga qarab tur faqat,
Ularni kim boqsa, shudir adolat.

G'iybatchi tiliga sen osma quloq,
Yaramasni o'zdan tuta ber uzoq.

Bu yanglig' kishidir kishi yomoni,
Uni yov atagin — yetar ziyoni.

Ochko'z, suqqa berma sen aslo qo'ling,
Sira shubha qilma, u buzar yo'ling.

Bundan keyin kelgan har bitta kuning,
Bari ezgu bo'lsin keyingi tuning.

Juda yaxshi degan bilimli olim,
Qilingan har ishga javob bor doim:

“Javob so'rar sendan har erta kuni,
Ertani o'ylagan-odil kun-tuni,

G'ofil bo'lma, o'zing hushyor tur mudom,
Sabab qilma hargiz bugun u-buni”.

Dinning dunyo bilan birikmog'i yo'q,
Ikkovin barobar tirilmog'i yo'q.

Birisi bor esa, birovi tuzar,
Ikkovin tutubchi yo'lidan ozar.

Bo'rondir bu dunyo, yo yomg'ir soni,
Keladi, shatirlar, o'char tez uni.

Kelar qut, eshikda yig'ilib turar,
Ko'ngil bog'ladingmi, yuzini burar.

Boydinim desang, “bo'l, — deyar, — bechora”,
Shodonning yuzini qiladi qora.

Olamning to'qligi bu ochlik faqat,
Farog'at-rohati erur mashaqqat.

Ey elig, bu nafing boshingga ofat,
Shuning uchun unga berma halovat.

Olamda yomon yov havo-nafs erur,
Unga ezgu qilsang, azob keltur.

Vafo qilsang agar — javobi jafu,
Jafu qilsang o'zi qiladi vafo.

Bu nafsingni qiyna — huzur ko'rar jon,
Bilim beg bo'lib, ko'r, zako bo'lsa — xon.

Bu dunyo yog'idir, bu nafsing yog'i,
Bu ikki baloning hozir tuzog'i.

Bu qutga ishonib ko'tarma ko'ngil,
Tiriklikka ortiq ishonma, ey dil.

Buyuklik, ulug'lik kechuvchi bo'lar,
Bu davlat o'ti-chi o'chuvchi bo'lar.

Nima der, eshitgin, bilimli, ulug',
Mehribon so'zining nafi ko'p to'liq:

“Bu beglik bilan sen ko'tarma boshing,
Kerilma, g'o'dayma, og'it qil toshing”.

Ey elig, soz o'lsa agar uch kishing,
Ularga ishon, ber bo'lsa ne ishing.

Uning biri — qozi, pok, toza mijoz,
O'y-idrokli bo'lsa, xaloyiqqa soz.

Ikkimchi xalifa, agar bo'lsa xo'p,
Xaloyiq o'shandan topar nafni ko'p.

Uchinchi, — sara, pok bo'lsa gar vazir,
El-u yurtga ezgu naf undan tegir.

Bu uch ish egasi solim bo'lsalar,
El-u yurt boshiga osoyish yetar.

Xaloyiq topar naf, eligi — kamol,
Duolar ichida ocharsan jamol.

Bu uch ishda bo'lsa yaroqsiz kishi,
Yaroqsiz bo'ladi el-u yurt ishi.

Bunga o'xshar endi ko'ngilda so'zim,
Eshitgin buni sen, e ko'rkli yuzim:

“Vazirdir beglarning yo'lin boshlagan,
El-u dargohining ishin ishlagan.
Jilovin teskari bursa gar vazir,
Butun ish chappadir, oyoq-boshidan”.

Bu dunyo bezalgan ne'mat misoli,
Yuruvchiga tegar biror misqoli.

Zamonlar qa'rida yashagan odam,
Yedi, to'yda unga tirik yurgan dam.

Qarab qo'y bu ulug' mozorlar sari,
Ketidan boramiz o'zimiz nari.

Yana bir toifa qorindagilar,
Ne'matni keyinroq yeyuvchi ular.

Bizning ketishimiz kutar bu to'da,
Ular-chi yoniga yetishni juda

Bugun bizga tegdi bu xil dasturxon,
Uni yeyish nasib etgay necha on.

O'liklar chaqirar o'zlari sari,
Qorindagilar-chi, surishar nari.

Birisi surar, ko'r, biri chaqirar,
Bu ikkov aro kim rohatin topar.

Bunchalar o'ylanma, kim qolar uzoq,
G'ofillik zamoni emas ushbu choq.

Haromga qo'shilma, ey elig, sira,
Haromdan ko'ngilga qo'nadi qora.

Pokiza bo'layin desang belgilig,
Halol ye, halol bo'l doimo, ulug'.

Nima der, eshitgin, halol yegan er,
Ishini soz etib, halol degan er:

Halol yegan etmas olamda gunoh,
Halol ye, halol bo'l, keyin chekma oh.

Pokiza esa kim — tomoq — kiyimi,
Mana shu bo'ladi gunohga emi.

Tomoq pokligidir yo'ling avvalo,
Bu poklik naf berar misoli daryo.

Xaloyiq nafini o'yla doimo,
Senga ham yetar naf undan beado.

Nima der, eshitgin, ulug' kent boshi,
Butun ishga idrok qadagan kishi:

"Bek elga saodat berishi kerak,
Saodatli omma to'yishi kerak,
Bu beglar dengizdir, tubi — injuli,
Dengizga kiruvchi boyishi kerak".

Ular tog'dir, bag'ri — oltin-u kumush,
Kumush kon qazigan oladi ulush.

Begiga lozimdir saxo va karam,
Toki bahra olsa bu ahli olam.

Yorishgin, ey elchi, misoli quyosh,
Xaloyiq topishsin yegu, ichgu — osh.

Omonat tushibdi bugun bo'yningga,
Omonat javobi tushadi senga.

Ey elig, katta och bu kun sen ko'zing,
Buncha mulkni nima qilursan o'zing.

Dengiz ila gavhar tugamas senga,
Olamda siymu zar tugamas senga.

Qora yer tubida bu oltin-kumush,
Terilar, barisi sen uchun ulush.

Bu tog'lar tagidan topilgan gavhar,
Yetishmas, go'yoki hali kam ular.

Qora yer yuzida unuvchi bu don,
Xazinang ichiga kelar begumon.

Uchuvchi, suzuvchi, suv ichra baliq,
Qochib qutulolmas, e puxta qiliq.

Karvoning kezadi olamda yurib,
Ipak, shoyi, mo'yna olarsan terib.

Bu kimxob, olamning nozik mollari,
To'latolmagaylar xazinang bari.

Yo'rg'a chopqir otlar, bu tog' hayvoni
Og'iling to'latdi, lek to'qlik qani?!

Tuman ming tuyalar kelar birma-bir,
Cho'lingda oting ko'p, og'ilda — xachir.

Vodiy tog'laringda hisobsiz suruv,
Yoki qul, joriyang ko'p-u ham suluv.

Yo tog' ortidagi behisob qo'tos,
Yo o'tloqda yurgan sigir va ho'kiz.

Qoyada yuruvchi bu serka, taka,
Sendan qutulolmas biror go'shaga.

Kiyik, ohu bo'lsin, so'qoq¹ yo iviq²,
Kifoya emasdir, ey ezgu qiliq.

Qulonu³ tog' oti, yoki ko'k taka
Tutib keltiralar, barini — senga.

Bo'ri, tulki, arslon, ayiq yo to'ng'iz
O'zingdan yashirib ketolmaydi iz.

¹ So'qoq — ola kiyik.

² Iviq — qir va toshloqlarda yashaydigan kiyik turi.

³ Qulon — ovlanadigan yirik kiyiksimon hayvonlardan biri.

So'qoqu bu oqqush, yo turna, yug'oq¹,
Yo tuy², yugdiku yo tudlich yoki qoq .

Hatto ko'kda uchgan u mag'rur quzg'un,
Yo ko'k bo'ri, bo'ldi qo'lingda tutqun.

Ucharni uchirmas sening qushlaring,
Yurami yuritmas bu arslon, iting.

Otalik otasiz bo'lib qoladi,
Onalik yetimcha nomin oladi.

Bu qadar bepoyon esa-da jahon,
Yetishmas, tugaysan o'zing, pahlavon.

Faqat bir tomog'u egningga bino
Qilib dunyo yig'ding, u qolar, dono!

Bu xil dunyo yig'moq nedir foydasi,
Joningni oladi ajalning sasi.

Nazar sol, ko'pchilik ataladi suq,
Ko'zi suq kishilar bo'lar qayda to'q?!

Nima der, eshitgin ko'zi to'q kishi,
Ko'zi to'qligidir boylikning boshi:

Olamni qozonsa ko'zi suq tugal,
Uni boy deb aytish qiyin bu mahal.

Bechora deyarlar, kim u bechora,
Ko'zi suq boyonga topilmas chora.

Ko'zi suq kishiga boyish nafi yo'q,
Bu suqni yorlaqa, ayo ko'zi to'q.

Ko'zi suqqa bo'lmas mol-u dunyo yor,
Ko'zi to'q kishilar yashar baxtiyor.

¹ Yug'oq — qush nomi.

² Tuy — tuvaloq.

Ko'zi suqning molga to'ymagay ko'zi,
Magar to'lmaguncha bu yer chang-to'zi.

Bu edi, ey elig, mening bilganim,
Tushunib, ishonchim hosil qilganim.

So'zim so'zladim, eshitting o'zing,
Nazar sol, uqib ol, ochilsin ko'zing.

So'zim olsang agar keyin nafi bor,
Agar olmasang ko'p azob bo'lar yor.

Zakoli nima der, eshitgin faqat,
Agar tinglasang-u o'git nasihat:

“Nasihat nafi ko'p, men aytay kesa,
Nasihatni bergin kim loyiq esa,
Nasihat qilmagin, yonar o't yesin
Agarki eshitgan noma'qul esa”.

ELIGNING O'ZG'URMISHGA JAVOBI

Bu so'zlar eshitgach elig yig'ladi,
“Kishilar aro ey sarasi”, — dedi.

Farosat egasi o'zingsan, dono,
Beglik bo'ldi menga naq ofat — balo.

Men endi angladim, ochildi ko'zim,
Naq o'tga otibman o'zimni o'zim.

Adashib ozibman o'zim, ey ulug',
Bu yo'lni ko'rsatding sen o'zing to'liq.

O'zg'urmushning Eligga javobi

Javobda O'zg'urmish dedi: ulug' beg,
Xudo bersin ko'mak, tilagingga teg.

Mahkam bo'l, to zako birla bos havo,
Havoga berilsa yetishar balo.

Meni aldaguvchi bu jon rohati,
Tan-u jon rohati — kishi ofati.

Qadim dunyodir bu, o'zi ko'p qari,
Talay begni qildi o'zidan nari.

Talay beg qaridi, seni ham sherik -
Qilaru tutarmi uzoqroq tirik.

Ular bordi, senga qoldi bu o'rin,
Behuda qiliqdan sen asran, urin.

O'limni unutma, ey ochiq qo'lim,
Soati yetishsa kelar bu o'lim.

O'zingni unutma sira, ey elig,
O'zingni unutsang emassan tirik

Bu ikkovini ham unutsa agar,
Adolat yo'li ham unga berkilar.

Nima der, eshitgin, o'zin bilgan er,
Havasni zako-la tutib olgan er:

“O'limni unutma — ko'zing, burning u,
O'zingni unutma, suvi yuzning u,
Manidan tug'ilgan o'zing “men” dema,
Ruhing “men” desa ayt: “ana o'ming — u”!

Bekinib turar u, ko'rinmas o'lim,
Agar poylar esa unutmaz yo'lim.

Tirikka bo'lmasa azobdan soya,
O'limga boqsa bas, shudir kifoya!

O'shandan keyin, eh, necha ish kelar,
O'lim yo'l ochadi, uni kim bilar.

E koshki, shu o'lim esa kifoya,
Yer osti hayotga esa nihoya.

Shu holni bilarkan zakoli kishi
Ne tinch uxlay olar, na tatiydi oshin.

Nima der, eshitgin, bilim berguchi,
Bilim bila ulug' himmat tutguchi:

Buyuk tut himmatni, buyuk tut yurak,
Bu olam g'amini unutmog kerak.

Olam — zindon, ichi to'la ko'p ilon,
Buni qo'y, yorug', tinch olamga ulan.

Pokiza jon uchun qora yer — kiyim,
Qora yer kiyuvchi fe'li muloyim.

Olam — zindon, o'xshar u quduqqa ham,
Balo-yu ofatlar bari unda jam.

Rohatni bu zindon ichida olib
Bo'larmi, o'zing ayt, sen o'ylab ko'rib.

Bir siqim qora yer — xarob ne kerak,
Mangu makon ista, xarob ne kerak?!

Bu tuman-to'zondan tuta bil o'zing,
Pok olamni ista, sen ochib ko'zing.

Yashamagin axir o'zing necha yosh,
Bu o'lim tutadi kelib, ey quyosh.

Dunyo qancha ortsa, bosh og'riqlari
O'shancha ortadi, ey er sarvari.

Tilakka erishgan yashab ko'p mahal,
Baribir tilagin topolmas tugal.

Nima der, eshitgin, ey fe'li sara,
Zamona o'qidan bu ko'ngli yara:

"Tugal olsa kimki tilagin tamom,
Tugal eta bilmas keragin tamom.
Tilagin tilovchi tugal in tilar,
Tilagi tugasa tugar chin tamom".

So'zning nafi emas, talay so'zlasa,
Yo so'zga lol bo'lib talay tinglasa.

So'zning nafi shuki, deyilgan bu so'z,
Bir ishga yarasa, unga bo'lsa ko'z.

Talay so'zladim so'z, eshittim tugal,
Uning nafin olgin sen qilib amal.

Tilim to'xtamadi, talay so'zladi,
So'zim oz emasu suvi oz edi.

Ey elig, doimo ochilsin yo'ling,
Butun ezgulikka yetishsin qo'ling.

Panohiga olsin biru bor seni,
Duoda unutm, ey elig, meni.

So'zin kesdi, turdi sekin o'midan,
Elig: to'xta dedi, tutib qo'lidan.

Hozirlashdi turli ne'mat va taom,
Ozroq totin, — dedi, — ayo ezgu nom.

Qo'l sundi O'zg'urmish, totindi picha,
Yedi, ichdi ozroq o'zi ta'bicha.

Qo'lin tortdi oshdan, yemadi bo'lak,
Duo qildi, aytdi u ezgu tilak.

O'zg'urmish qo'zg'alib chiqdi joyidan,
Elig ham borardi uning poyidan.

Esonlashdi elig bilan ko'rishib,
Elig qoldi ko'ngli buzilib, tushib.

Turib bordi o'zi yana tog' tomon,
Ortidan kuzatib qoldi bu xoqon.

Urundi juda ham, ko'r, O'zg'urmish-a,
Arang qaytdi uyga bu O'gdulmish -a.

Qaytib kirdi uyga, ko'ngli ko'p yara,
Ko'ziga na uyqu ilinar, qara.

Bu mashriq tomondan ko'rindi quyosh,
Olam rangi bo'ldi misoli oqqush.

Quyosh chiqdi, ko'ksin ko'tardi baland,
Olam bo'ldi oppoq kofurga¹ monand.

Farishta yuzidek yorishdi olam,
Kofur misli bo'ldi falak yuzi ham.

Yana turdi o'zi to'shagin yig'ib,
Yuvindi, bir-u bor uchun sig'inib.

¹ **Kofur** — oq, xushbo'y modda.

Kiyindi, jo' naydi u o'sha zamon,
Kirib bordi keyin u saroy tomon.
Kirib bordi saroy ichiga yurib,
Elig taklif etgach ko'rindi kirib.

Eligning O'gdulmishga savoli

Elig so'rar edi: "O'zg'urmish — mehmon
Qancha turdi senda, ketdi qay zamon?"

Yana dedi elig: "Ey O'gdulmishim,
Og'u bo'ldi endi mening yer oshim.

Hayot endi og'ir bo'lar-ku menga,
Cho'kib borar ko'ngil, o'tinsam senga.

Nega endi beglik — bu olam yuki,
Qayg'udan uzilar ko'ngilning ko'ki.

Lashkarsiz bosh bo'lar elatiga kim,
Bor ishni bir o'zi qilar qay hakim?!

Lashkarni tutishga kerak pul-tovar,
Shu pul-u tovar deb xaloyiq og'ar.

Nima deydi, eshit, lashkar boshlar er,
Hayotin bag'ishlab senga ishlar er:

"Xazina va lashkar — beglarning kuchi,
Shu ikkovi bilan olinar o'chi.
Bu ikki bilan beg buyuklik olur,
Bu ikkov qo'shilsa — ulug' beg toji".

Lashkarni tutishga talay mol yetar,
Mol olmoq uchun-chi kuch-u jon ketar.

Menda ham bir tana, yagona tomoq,
Nega kerak axir bu tashvish biroq.

Axir gadoylar ham qolmas-ku ochin,
Bu o'lim olar-ku tirikdan o'chin.

**O'GDULMISH KUNTUG'DI ELIGGA
ELNI YASHNATISH, ADOLATLI
SIYOSATLAR TUZISH QANDAY
BO'LISHINI AYTADI**

Javobda O'gdulmish dedi: ey elig,
Ishingni yuritgin o'zing, ey tetig.

Yaroqsiz so'z aytma, budir ko'p yomon,
Bu so'z tosh bosolmas, bilgin, hech zamon.

Zako bilan tutgin havoni bosib,
Bilim bilan tutgin nafsingni kesib.

Nima der, eshitgin, bilim berguchi,
Bilim bilan nafs-u havo bosguchi:

“Havo-nafsni yengish — yo'lning to'g'risi,
O'shanda yo'qolar ko'ngil egrisi,
Pishiq bo'l, havo-nafs asir qilmasin,
Shu ikkovi erur dining o'g'risi”.

Nega sen o'zingni sanaysan ojiz,
Kuching kam emas-ku, elig, ezgu iz.

Nega chekmoqdasan bu qadar alam,
Tiriklik ne uchun senga bo'ldi g'am.

Xazinang behisob, talay lashkaring,
Zakoga to'laysan, ko'p bilimlaring.

Lashkarni sevintir, xazina ulash,
Ulardan keladi sevinch beadosh.

Nima der, eshitgin, bahodir kishi,
Kumush-la qilinar yovining ishi:

Muxom baland bo'lsin, desang gar qo'lim,
Lashkarni sevintir, ey ochiq yo'lim,

Lashkaring minnatdor bo'ldimi sendan
Xariflar boshiga yog'adi o'lim".

Ularga berolsa tuzu nonini,
Eligdan ayashmas shirin jonini.

Bu lashkar bilan yov-dushmaningni yanch,
Bir-u bordan tila bu ishda tayanch.

Adolat qil elga, rohat olsin u,
Sen uchin yetishsin duolar mangu.

Biru bor berar so'ng senga saodat,
Ikki olamda ham, sohib shijoat.

Eligning O'gdulmishga javobi

Elig aydi: ko'rkli deyarsan bu so'z,
O'zim ham tutarman faqat shunga ko'z.

Erishmoq yo'li ham ayondir senga,
Bu ishda madadkor bo'l endi menga

Elu yurt tashvishin o'yla sen doim,
Ich-u tash sirin bil, fe'li muloyim.

Sevintir o'zingga yoqishin qarab,
Yomonlarga qilgin jazo-yu g'azab.

Eng avval elingni yashatmoq kerak,
Ich-u tash manzilni soz etmoq kerak.

Xaloyiqqa bo'lsin nizomi odil,
Yaramas, yomonlar yetsin muttasil.

Bu el yashnatishning nedir chorasi,
Shuni ham aytib ber, kishi sarasi.

O'gdulmishning eligga javobi

Javobda O'gdulmish dedi: dono beg,
Ishing cho'zma, barcha ishga o'zing teg.

Ne uchun cho'zarsan qilar har ishing,
Ishing cho'zma, o'tib borar-ku yoshing.

Bugun qilmasa ish, keyin ish bo'lar,
Ish ishga qo'shilsa, u tashvish bo'lar.

Bugungi ishingni qo'ymagin keyin,
Keyin qolgan ishlar bo'ladi qiyin.

Kuzat, qil xaloyiq ishini mudom,
O'shanda keladi o'zingga orom.

Zolim bo'lma, zulmni zolimga yurit,
Zolimlarni butun elingdan arit.

O'zing tutsang agar fe'lingni sodiq,
Yomon ham fe'lini soz etar aniq.

Yaramas qiliqli, yomon fe'l kishi,
Yomonlik arimay sozlanmas ishi.

Yomonga yondoshma, yuqtirar balo,
Ezgu el bilan bo'l yaqin doimo.

Nima der, eshitgin, kishi rostgo'yi,
Fe'l-u raftoridan to'lib chiroyi:

“Yomonga qorishma, yiroq tut uni,
Yoqimsiz bo'ladi yomonning uni.
Yomonlik so'ngida mashaqqati bor,
Bu ezgu baxt topar haqiqat kuni”.

Bu lashkarga in'om oqishi kerak,
Beva-bechorani boqishing kerak.

Xizmat qilgan kishi umidvor yurar,
Umid uzsami u yuzini burar.

Elig, xizmat ahlin turi bor talay,
Ularni sarala, sina har qalay.

Ulardan birisi tilar obro'yin,
Ber unga, qozonsin, mayli, u o'yin.

Yana bir bo'lagi tilar mulk — olam,
Ber unga, to qilsin fido jonni ham.

Yana bir bo'lagi tilar ikkovin,
Taratmoq uchun dong, sharafin, shonin.

Botir bo'lsa agar, ber oltin-kumush,
Jang-jadal ichida keltirar ulush.

Bilimli, zakoli yigit esa gar,
Izzat qil, boshda tut u loyiqi zar.

Yomon-u zolimmi, ko'tarma uni,
Uyatga qo'yadi el ichra seni.

Man-man kishilardan yiroq tur o'zing,
To qonni ko'rmasin charog'on ko'zing.

Nima der, eshitgin, botir va sara,
Zaif ham boyisa bosh egmas sira:

Yomonni boyitma, ey unib o'sar,
Yomonlar boyisa fe'lini buzar.

Qo'li qisqa bo'lsa durust kishi ham,
Zoriqib qiladi yomon yo'l — qadam.

Zoriqsa bu ezgu qiliqli kishi,
Fe'lini buzadi, buzilar ishi.

Yomonni qiynagin, unga tuz yo'riq,
Yaxshini e'zozla, buzulmay qiliq.

Sadoqatli elga sen ochgin quchoq,
Uyatsiz nopokni yiroq tut, yiroq.

Nafi bori kimdir, nafi yo'g'i kim,
Sen ayrib bilib ol, bilimdon hakim.

Sevar-sevmaslarni bilib tur har on,
Bu birga olov bo'l, unga — mehribon.

Sevinching tilamas kishini yo'qot,
Uni sevma, tezroq o'zin chetga ot.

Omonatga qotma xiyonatni hech,
Yaroqsizni qo'yma yaroqliga, kech.

Bir ishni buyurma ikkovga teng-a,
Qilinmay qoladi, ishongin menga.

Ishing ish qiluvchi kishilarga ber,
Qila bilmasa ish, sinib qayg'u yer.

Ular xizmatiga berilib emas,
Nafiga ko'ra tut, sen ularni bas.

Eling nafini qil, o'zingni ham to,
Bo'laklar nafidan tiyil doimo.

Ko'ngliga boqma sen sal nafi uchun,
Eling nafin o'yla o'zing tun-u kun.

Senga kim naf etsa, naf et bardavom,
Naf etmas kishini uzoq tut mudom.

E'zozla doimo naf etar kishing,
Unga ber, ey elig, kerakli ishing.

Sening qilar ishing, shular ey elig,
Shunda tinch bo'lar el, yurtning belgilig.

Oting ezgu bo'lar, yorishar ko'zing,
Sendan keyin qolar oting, shon, so'zing.

Eling boy-u, yashnar yana ushbu taxt,
Tilagingcha kelar xazina va baxt.

Nima deydi, eshit, mehribon kishi,
So'ziga barobar qilar har ishi:

“Qaysi el beg etsa sozu ezguni,
O'sha el boshida tug'adi kuni.

Begga boylik erur eli boyligi,
Tilasang buni qil, tilasang uni”.

Shahar, qishlog'ingdan yomonni arit,
Musofir karvonlar osoyishin et.

El ichra qolmasin zo'ravon yomon,
Tashingda topmasin qaroqchi makon.

Yomonlarga bergin, ayamay jazo,
Yomonga yomonlik bo'lar mos, ravo.

Yomon choh-u zindon ichiga loyiq,
Toki fe'li bo'lsin uning daqoyiq.

Yana bu el ichra toifasi ko'p,
O'zing ayrib olsang nafi tegar xo'p.

Undan biri — dono olimlar erur,
Olimlar olamga saodat berur.

Ularni e'zozla, nima desa qil,
Shariat yo'lin tut, bo'yin ber, egil.

Bular haqin tiyma, ber sovg'a, in'om,
Olimlar zoriqsa emas yaxshi nom.

Dillari tinch bo'lib bilim bersalar,
Bilimsizlar undan naflar ko'rsalar.

Yana boshqa biri muhtasib erur,
Ular qo'li kuchli bo'lishi zarur.

Bo'lak toifadir topinuvchilar,
Agar tergameasang it bo'luvchilar.

Ular ish qilishmas, ularning ishi
O'zingga qoladi, tegar tashvishi.

Bulardan bo'lagi avomdir qora,
Ularga adolat ko'zi-la qara.

Yana uch toifa uzra etma zulm,
Agar etsang elga bo'lar yut — o'lim.

Bulardan biri boy — g'anilar erur,
Eling kuchlisi shu, ey fe'li unur.

Bulardan bo'lagi, ko'r, o'rta kishi,
Bu o'rta qilolmas g'anilar ishin.

Bular so'ngisidir behol, kambag'al,
Shulami avayla o'zing har mahal.

Ko'tartirma boyning yukin o'rta,
Bu o'rta buzilib, keyin o'rtagay.

Agar o'rta yukin kambag'al olar,
Tomiri uzilib, u tayin o'lar.

Beholni avayla, u o'rta bo'lar,
O'zin tutsa o'rta, olam qozonar.

Behol o'rta bo'lsa, bu o'rta boyir,
Bu o'rta boyisa eling boy bo'lur.

Rohatga yetadi yasharib bu el,
Xaloyiq tutadi duolarga bel.

Nima der, eshitgin, o'ch o'rda xoni,
Ezgu nom tila, ey o'luvchi, qani.

Ezgu oti bilan chiqsa kimda jon,
Duodan bo'shalmas nomi hech qachon.

Kim o'lib qozonsa tuzuk xotira,
Yana bir tiruklig topar bokira.

Yer ostimi joying yo uning beti —
Yigitga kifoya yoyilsa oti.

Ezgu ot kerak, ko'r, muqarrar amal,
Oti qolsa, o'zi mangu har mahal.

Raiyat haqi bor, ular uch bo'lak,
Haqini o'tagin, bajo qil tilak.

Biri — kumush qadrin elda asra pok,
Iyor ishini tut doimo bebok.

Yana bir — ularga adolat yurit,
Ular o'rtasida nizomin qurit.

Uchinchi — emin tut butun yo'llaring,
Qaroqchi yo'lini kessin qo'llaring.

Shunda o'tagaysan raiyat haqin,
Keyin haq talab qil, yarashar, saxiy.

Raiyatda bor uch sening ham haqing,
Munosib talab qil, ochib qulog'ing.

Biri — yorlig'ingni og'ir tutsalar,
Neki so'z deyilsa, uni qilsalar.

Yana, tiymasalar xazina haqin,
Mahal-soatida yetkazib tayin.

Uchinchi — raqibing raqib bilsalar,
Sevaring kim esa uni sevsalar.

O'tagan bo'lursan o'zing haqlaring,
Haqingni o'tagan bo'lur xalqlaring.

Beg ahli shu yanglig' bo'lishi lozim,
U yanglig' bo'lishi lozim mulozim.

Raiyat bilishsa beg ezguligin,
Ta'minlar begining bu manguligin.

Ey elig, oliy baxt mana shu erur,
Ikki olamda ham u shodlik berur.

Bulardan bo'lagi — donishmand olim,
Xaloyiqqa bersin tugal bir bilim.

Yana qo'li kuchli bo'lar muhtasib,
Yaramasni tiysa jamoat kezib.

Sotuvchi soz etsa omonatlarin,
Hunarmandlar etsa nasihatlarin.

Dehqonlar ishiga kiritsa mador,
Ko'paytirsa molin butun chorvador.

Yana bir bo'lagi — lashkar, hamisha,
Yovingga-bo'riga ulardir pasha.

Sevintir uni, ber shakar birla qand,
Kuzat qilma aslo bo'lak ishga band.

Nafi tengicha et in'om u uchun,
Molini ko'paytir, oshirgil kuchin.

Yovingga — bo'riga berishmay tinim,
Yaqinga o'z bo'lsin, yovingga — o'lim.

Shunda yurishadi butun ishlaring,
Ko'ngilcha bo'ladi bu yumushlaring.

Senga bo'lar ikki olam shodligi,
El-u yurt sevinchi — dil obodligi.

Adolat shu erur, odil bo'l, odil,
Tilakka yetarsan odil bo'lsa dil.

Seni tangri sevgay to'g'rilik uchun,
Elga to'g'rilik qil, yo'qotgin o'chin.

Nima der, eshitgin, bilimi yorug',
Bilimi yorug'ning nafi bor aniq:

“Butunligi uchun samo tik turar,
Yer sobit bo'lgandan o'simlik unar.

Buzulma, qoyim tur, adolat bilan,
Bu yanglig' kishiga tilak yuz urar”.

Bu edi, ey elig, mening bilmishim,
Borin dedim, qolmay ichim ham tashim.

Ikki dunyo nafin berolguchi so‘z
Shu edi, eshitding o‘zing, qora ko‘z.

Bu dunyo tohati bilan yaxshi ot,
O‘zingga yetishar yana oxirat.

Bu dunyo ne‘matin barisi qolar,
Noming ezgu tutgin, bu taning o‘lar.

Ta‘limda so‘z kelar unga o‘xshagan,
Ma‘nili o‘sha so‘z mana ne degan:

“Otim ezgu bo‘lsin, o‘zim o‘layin,
O‘limdan keyin lek shonga to‘layin.
Faqat, — naf yo‘lin tut kishilar aro
Agar desang mangu tirik bo‘layin”.

Elig so‘z eshitdi, sevindi tayin,
Ko‘ngil, ko‘z yoritdi, alam chekmayin.

Elignig O‘gdulmishga javobi

Ko‘p alqab dedi u: “Ey O‘gdulmish-a,
Oson bo‘ldi endi menga ko‘p ish-a!

Xudo qilsin endi senga inoyat,
Amal etgum o‘zim ularga g‘oyat.

Menga berdi sendek ko‘makchini rab,
Umidim beradi keyin ham qarab.

O'zi bersin orzu-tilaging tugal,
Tugal qilding orzum o'zing bu mahal.

Bu kundan keyin ham o'tab do'st haqin,
Ko'mak beravergin, ey ko'ngli yaqin.

Yurakdan ishongum senga men o'zim,
So'zingni yashirma, ey ko'rkli yuzim.

Quyosh yog'dusidek yoridi kunim,
Bunga sen sababsan, ey oyim, kunim.

Juda yaxshi degan ko'ngil topgay er,
Ko'ngil, til birikib yaqin bo'lgan er:

"Ishonch olgan kishi oyna misoli,
Qarasa ko'rinar o'zin jamoli,
Boqib tursa unga ko'rinar, keyin,
Bo'ladi jamiki qusurdan holi".

Kishi ko'ngli kimga yaqin bo'lsa chin,
O'shanga uzatsin sodiqlik qo'lin.

Ishongan kishiga so'z aytmoq kerak,
Ishonchli so'zini bajarmoq kerak.

O'gdulmish eshitdi, ko'r, elig so'zin,
Bag'oyat sevindi, yoritti ko'zin.

Nihoyat tugatdi elig so'z urib,
Sekin chiqdi uydan O'gdulmish turib.

O'sha-o'sha elig rohatin qo'yib,
Elini kuzatdi, joni ko'p koyib.

Yomonni yo'qotdi, o'lib ezgu nom,
Butun yaxshilarga ulashdi in'om.

Xaloyiq tuzildi, suzildi eli,
Rohatga ko'mildi, ko'r, oy, kun, yili.

El nafi bilan bu hayoti — rohat,
Ovundi sevinchlar berib farog'at.

Og'irladi elig ham O'gdulmishin,
Ishonch bilan berdi unga bor ishin.

Yura berdi ancha bu O'gdulmish-a,
Tezlik bilan o'tib borardi yosh-a.

Ko'zidan kechirdi u qilganlarin,
Tiriklik, yigitlik yomonlik — barin.

Yuragi yorishdi, ochildi ko'zi,
U soflik tiladi o'ziga o'zi.

O'GDULMISH O'TGAN TIRIKLIKKA ACHINIB TAVBAGA TUTINGANLIGINI AYTADI

Dedi: "men yuribman g'ofillik aro,
Bu g'aflatda bo'ldi tiriglik qaro.

Tiriglik kuchi bordi mendan ketib,
Tayoq tutdi qo'lim soati yetib.

O'kindi, dedi u: esiz kunim,
Tiriglik tugadi, qorayar tunim.

O'zim moldek orzu-ne'matlar yedim,
Bilolmay yashadim o'zim kim edim.

Tiriglik tugattim, men g'ofil, nodon,
Kunimni behuda kechirdim shodon.

Yigitlik kuchi bordi mendan ketib,
Achinarman unga kuyinib, tutab.

Tiriglik tunganur, yaqindir o'lim,
O'linga davo yo'q yo o'tar yo'lim.

Sochin bo'ldi shunqor tusidek oqish,
Soqol yozgi maysa — qurir boyoqish.

O'ttiz ikki tishim — inju va sadaf,
Uzildi ipi, ko'r, ketar bittalab.

Bir kunli yerni ham ko'rardi ko'zim,
Xiralashdi ko'rmay yonimni o'zim.

Yiroqni sezardim quloq tutsam-a,
Bugun bo'ldim og'ir endi imlama!

Qora edi quzg'un tusidek boshim,
Ana qo'ndi oqqush — yetildi yoshim.

O'zim ketar bo'ldim, qodirga turib
Gunohim uzrini tilay yolvorib”.

O'zi tavba qilmoq tiladi turib,
Zoraki kechirsa yaratgan ko'rib.

Yana u dediki “O'zim shoshmayin,
Shoshilmoq gunohdir, uni qilmayin.

Kengash bilan qilsa ishini bilib,
Kengashsiz o'kinar har ishda ulib.

Nima deydi, eshit, so'zamol kishi:
“Bugun ishga davo bu kengash ishi.

Kengashmoq kerakdir, yaqinga kengash,
Kengashda kelishar tuman-turli ish.

Kengashda o'nglanar kishining ishi,
O'kinchli bo'ladi kengashmas kishi.

Borayin men endi qarindosh tomon,
U bilan kengashay ishni bu zamon.

Yaroqli deb aytsa qilayin bu ish,
Yaroqsiz desa-chi qolsin bu yumush.

O'z ishin bilolmas kishining o'zi,
Bu paytda lozimdir bo'laklar so'zi.

Kengashsa kengayar kishi bilimi,
Bilim yetsa bo'lgay kengashning emi.

Nima der, eshitgin, kengashgan kishi,
Kengashda bitadi kishining ishi:

“Nima ish qilaring kishiga kengash,
Kengashsiz kishini yaqin tuyma esh.
Nima ishni qilsang kengash, so'ngra qil,
Kengashdan bo'ladi muroding hosil”.

U yotdi, o'midan turgani zamon,
Otin mindi, bordi saroyga tomon.

Saroyga yetishdi, ko'rib ijozat,
O'rin berdi elig qilib marhamat.

O'gdulmishning eligga javobi

Eligga o'tindi, dedi: ushbu kun,
Qarindoshni ko'rmoq tilarman butun.

Agar yorlaqasa eligim zora,
Ziyoratin qilib qaytardim bora.

Eligning O'gdulmishga javobi

“Borgin, — dedi elig, — mendan ham salom,
Tegurgin o'ziga, ey fe'li tamom!

Unutmasin u hech duoda meni,
Yaratganga sirlar aytilar kuni.

O'zidan so'rasa bu gunohlarim,
Ijobat bo'ladi, kechirar karim”.

“Bajo”, — deb turib chiqdi O'gdulmish-a,
Uyiga yetishdi, yozdi ko'z-qosh-a

Olam rangi bo'ldi bu olti misol,
Quyosh rangi bo'ldi za'faron jamol.

Falak uydi qoshin, qoraydi yuzi,
Zulumot-la to'ldi kishilar ko'zi.

Namoz qildi, yotdi to'shakka kirib,
Dam oldi-kun bo'yi yurgandi horib.

Biroz mizg'idi u, bo'ldi ko'p uyg'oq,
O'ylab ketdi: yaqin qoldi sahar chog'.

To'shagiga kirib dam oldi uzoq,
Cho'chib ketdi o'zi uyquda biroq.

Keyin yumilmadi ikkala ko'zi,
Uzoq hayol surdi, zerikdi o'zi.

Boqib ko'rdi: Mashriq tomondan Quyosh
Go'yo olov bo'lib ko'tarardi bosh.

Yildriq bilan Ayg'ir yorishdi sekin,
Nishon berdi o'zdan Erangiz keyin.

Bulbullar taratdi ajoyib jarang,
Isrofil nayiga monand bir ohang.

Bosh ko'tardi, boqdi u mashriq tomon,
Quyosh bosh ko'targan edi bu zamon.

Quyosh taratarda olam ichra nur,
Osmonning yuzida olov ko'rinur.

Ma'shuqa kulardek yorishdi olam,
Uzun bo'ldi sevinch, alam esa kam.

Yana turdi, keyin namozin qilib,
Otin mindi tog'ga yuz urdi yelib.

Yetib borgach qoqdi eshikni sekin,
Eshi eshik ochdi qo'yib toatin.

Salom qildi keyin, ko'r, O'gdulmish-a,
Javob berdi unga, ko'r, O'zg'urmish-a.

Ko'rishib kirishdi ular ichkari,
Hol-ahvol so'radi, qara, u qari.

O'zg'urmushning O'gdulmishga savoli

Dedi: ey qardoshim, nega kelding, hoy,
Mening kelganimga bo'lmasin bir oy.

Xafa ko'rinasan bu qadar o'zing,
Sarig'roq ko'rinar sening oy yuzing.

Nima qayg' u, nechukdir holing,
Menga so'zla endi, sen ochgin tiling.

**O'gdulmishning O'zg'urmishga
javobi**

Javobda O'gdulmish dedi: ey qardosh,
Falak o'qin otdi, yara bo'ldi bosh.

Zamona berolsa nasihat — irig,
Ko'ngil o'lgan esa bo'lar tip-tirik.

Meni bosgan edi zamon g'aflati,
Ushbu kun cho'chitdi zamon o'giti.

Ko'ngil ko'zi birla turib tingladim,
O'zim yo'ldan ozgan ekan — angladim.

Tiriglik tugadi, yukim ko'p og'ir,
Gunohdan chekinish zamoni axir.

Kela berdi dunyo, tiriglik borar,
Tiriglik tugasa bu dunyo qolar.

Tiriglik uchun men tiladim olam,
Tiriglik tugadi nega bu alam.

Shu tarzda kechadi bu jungi kunim
Nasib etarmikin keluvchi tunim.

Sochim misli yozgi chechak boyoqish,
Soqol bo'ldi shunqor misoli oqish.

Keyingi kunimga bo'layin hozir,
Bajo bo'lsa toki ishim, bahodir.

Bunga o'xshar endi, mana ushbu so'z,
Bu so'z ishga tutgin, ayo ko'ngli soz:

O'kinchda kechirdim tiriklik o'zim,
Qancha kunim qoldi ekan, oy yuzim.

Bekor bordi esiz, yigitlik kunim,
Bekor bormasin bu keluvchi tunim.

Keyin kelar ishga bugun et tadbir,
Deya o'rgatgandi menga dono pir.

Ertalik ishingni bugun qil, sara,
Bu kun qilsang bo'lar keyinga chora.

Yeb ichdim hayvondek yurib behuda,
Och-u tashna etay o'zimni juda.

O'limni unutm, tazarru top-a,
G'ofil bo'lma, o'lim tutadi yoqa.

Yigitlik yoshida ibodat qilgin,
Qarilik yetishsa kuch ketar, bilgin.

Hayotni aziz bil, yumush etgin tez,
O'lim tutmas ekan hushyor bo'l har kez.

O'lim kelmay asran, bo'lmagin g'ofil,
O'lim kelsa nafi bo'lmas aslo, bil.

Shuni o'ylab keldimi uyimdan turib,
Bu ishga kengash ber chuqurroq ko'rib.

O'zing — jonkuyarim, yaqinim menga,
Yaroqligin degin, ishonam senga.

O'ZG'URMISH O'GDULMISHGA O'GITLAR BERISHINI AYTADI

Javobda O'zg'urmish dedi: "ey qardosh,
So'zimni eshitgin, ey ko'ngli sirdosh.

Juda ezgu niyat qilibsən o'zing,
Endi tavfiqli bo'l, yorishsin ko'zing.

Bu yo'lning yo'rig'i birginamas — mo'l,
Men aytay, tegizgin sen ularga qo'l.

Ulardan birini aytayin, eshit,
Yarog'ini ko'rib o'zingga ish et.

U yerda yashamoq senga loyiqdir,
Bu yerda yashamoq menga loyiqdir.

Eling sendan olar bugum ancha naf,
Agar u buzulsa, ketar qancha naf.

Elig qildi qo'ling, ko'r, elga uzun,
Noming ham qut topar kundan-kun.

Rohatga erishib yoshardi eli,
Duo bilan tinmas raiyat tili.

Nima der, eshit, naf berar bir kishi,
Bu yanglig' kishidir kishilar boshi:

"Kishilar aro chin kishi ul bo'lar,
To undan kishilar nafini olar.

Nafi yo'q kishilar kishiga zarar,
Nafi bor kishidan el-u yurt to'lar".

Ezgu niyat qilsa ko'ngilda kishi,
Talagidek bo'lar olamda ishi.

Ezgu niyat ezgu qilganga bo'lar,
Niyati tengida nafini olar.

U yerda bilishing elingda rohat,
Eling shod bo'larlar topib farog'at.

Siyosat, nizomlar tuzildi tugal,
Yomonlar tugadi, qo'yib xiyla ol.

Ular qolsa, endi kelsang sen bu yon,
U ishlar buzilib ketishi ayon.

Yana ostin-ustin bo'ladi nizom,
Buziladi eling, yitar ezgu nom.

Sening o'rningga bir yomon o'mashar,
Xaloyiq jon chekib mudom yig'lashar.

Yomon yo'lga boshlar elingni yomon,
Bu xalq ergashadi unga begumon.

O'zingdan so'rasa uni biru bor,
Javob topolmasdan qolursan nochor.

Yomon ish, siyosat yuritma o'zing,
Yomon qiluvchiga berma ish, so'zing.

Nima der, dili sof ovozi-uni,
O'git berdi ochiq, unutm buni:

Yomonga qo'shilma, yomon bo'lma sen,
Yomon ish qiluvchi yonin olma sen.

Mudom ezgu bo'lsin siyosat, fe'ling,
Yasha isnod aro sira qolma sen".

Senga ezgu yetdi saralik uchun,
Bu ezguga jigarporslik uchun.

Ne uchun buzarsan bu ezgu ishing,
Senga naf bo'larmi keyin yoz qishing.

El nafin buzib ham o'z nafing qo'yib,
Nima naf tilarsan bu yerga kelib.

Gohida deyarman o'zimga o'zim,
Eshit, senga aytay, ey ko'rkli yuzim:

O'zim dunyo-davlat olib ko'rmadim,
Tilak-orzularga ko'ngil bormadim.

Xaloyiq bilan men yo'riq tuzmadim,
Yo beqlar bilan men qiliq bilmadim.

O'zim ko'rmadim bu olam molini,
Yomonmi-yaxshimi elat holini.

Bu holni bilib ham borsam u tomon,
Ibodatni qo'ysam bo'lar bu yomon.

Kishi ko'rmas bo'lsa oltin va kumush,
Uni ko'rgach etar ko'p noloyiq ish.

Nima der, eshitgin, xitoy sarboni,
Olamni kezibdi uning karvoni:

"Kishi faqirlikda yashasa qashshoq,
Ezgu fe'lin tashlar boyigani chog'.

Gadoy to'q bo'lib u boyisa agar,
To'g'rilik yo'li tez uni tark etar.

Bu qut ko'rmagan er agar topsa qut,
Qilig'i buzilar, qilar elga yut.

Bechora kishining uzaysa qo'li,
El ichra uzayar qo'li ham tili".

O'zing yeding endi bu davlat oshin,
Ko'ngil bosding — orzu — havoning boshin.

Ko'zing ham yorishdi, ko'ngil sevinib,
Yurarsan elig birla ezgu bo'lib.

Bularning bari uning fazlidir to'liq,
Ezgulik etdi u, yuzingni yorug'.

**To'g'rilikka to'g'rilik,
odamgarchilikka odamgarchilik
qilmoqligini aytadi**

Bu bir turidir, yana birisin
Chiqarib qo'yayin o'zingga isin:

Unutdingmi ekan yoki pardalab
Bu ishga yuz urding nima naf tilab?!

Bilarsan olamda maqtov bor talay -
Vafoli kishiga bo'lar har qalay.

Olamning bor esa agar nizomi,
Kishiga kishilik bo'lar nishoni.

Kishi ezgulikka qilar ezgulik,
Shu ezgu javobi bo'lar ezgulik.

Kimki bo'lsa asli otadan toza,
Eliga naf berar u beandoza.

Ona o'g'irlik suv olar bo'lsa — qut,
O'g'il bunyod bo'lsa — yetar xalqqa yut.

Eligdan yetishdi senga ezgulik,
Qozonding ne'mat-u yegu, kiygulik.

Bu san'at, hunar va bilimga beshak,
Elig sabab bo'ldi, ochildi eshik.

Seni sharaf bilan qildi ko'p ulug',
Ezgulik eshigin ochdi u to'liq.

Unutdingmi bu kun elig himmatin,
Javobi lozimdir, shumi qimmat?!

Dag'al so'zladim men, e jigar pora,
O'kinma, ko'ngilni sen etma yara.

Rost so'z dag'al bo'lar, ko'ngilga — og'ir,
Dilingga jo etsang naf berar oxir.

Dag'al so'zga qilma sen aslo g'azab,
Rost so'z dag'al bo'lar, buzmagin asab.

Bunga o'xshar endi bu aytar so'zim,
Eshitgin buni sen, e ko'rkli yuzim.

“Haqiqat dag'aldir, bilib ol buni,
Keyin nafi tegar, shod etar seni,

Haqiqat ko'ngilga botadi dag'al,
Dag'al so'z — haqiqat, haqiqat qani?!”.

Kichik o'g'lon eding o'lganda otang,
Bilim-u hunarsiz eding holi tang.

Elig oldi seni, qilib parvarish,
Mana endi bo'lding kishilarga esh.

Bu qul, ot, xazina, suv-u yer-bari,
Eligdan yetishdi, ko'zim gavhari.

Bori ezgulikka yetishding o'zing,
Olamga yogildi shoning ham so'zing.

Yarasharmi endi elating qolib,
Yov-u yog' i kabi o'tirsang kelib.

Nafing tegarida sen undan qochib,
O'tirsang qolmasmi dili ko'p achib.

Senga qildi elig yaxshilik mudom,
Javob kerakmasmi unga, ezgu nom!

Odam bolasi to seni alqashib,
Vafoli deyishsin suyib maqtashib.

Nima der, eshitgin, kishi ezgusi,
Kishilik bo'lar chin kishi belgisi.

Kishilik qil, ey er kishi, bo'l saxo,
Kishilik yo'lini shu bil doimo.

Kishiga kishilik eta ber mudom,
El aro qozongin kishi degan nom.

Senga ezgu qildi elig ming bora,
Ul ezgu javobi uchun qil chora.

Kishi yaxshisidir vafoli kishi,
El aro sarasi, bajo bor ishi.

Kichik o'g'lon eding, bilimsiz, nodon,
Elig qo'lladi — sen qutlisan, shodon.

Jon-u tanni unga et endi fido,
G'ofillikni emas, ishin et ado.

Ul ezgu javobi uchun et chora,
Ezgulik yetadi senga ming bora.

Nima der, eshitgin, e ko'ngli yaqin,
Donishmand o'tarkan yaqinlik haqin:

“Birovning oshini yesang, qil ishin,
Uning mehri oshar, halol ye oshin.
Tuz-u non haqini o'tasang tugal,
Kishi fido etar hattoki boshin”.

Tilakka yetishding, qil ezgu tilak,
Ezgulik etib bo'l kuniga kerak.

O'randing, belanding kiyib shohi — jo'z,
Hasad qilguchilar yumib oldi ko'z.

Sen endi eligga tegiz ezgu ot,
To yonsa dushmani, bo'yin egsa yot.

Ne'matlar yeding sen osoyish olib,
Yo'g'on bo'ldi bo'ying buqadek bo'lib.

Kuching sarf et endi elig ishiga,
Duo ortdin tun-kun uzun yoshiga.

Olam molin olding, o'zing endi boy,
Minganing bu tulpor, saman, tozi — toy.

Ularni eligga bag'ishla o'zing,
U topsin tilagin, yorishsin yuzing.

Saodatga yetsin ketib pushmoni,
Azobda yer o'psin yovi — dushmani.

Qo'ling uzun etdi, tilingni ravon,
Senga ko'z tikarlar ezgu ham yomon.

Duo orttir endi, ey ezgu qardosh,
Saodat yetishsin, qozon katta yosh.

Kishi asli shunday qilar ezgulik,
Nomi ham olamda qolar mangulik.

Yana yaxshi degan bu toziy tili,
Kishi aslin anglash yo'li shu, yo'li:

Kishi asliga, ko'r, qiliq andoza,
Qiliq tabiatga kelar teng rosa.

Tabiatga asli qiliq belgidir,
Yomonning qilig'i yomondir toza.

Bari ezgulikka elig bo'ldi bosh,
Bu ezguni qo'yib o'zing bo'lma tosh.

Kengash qilding endi ishonib menga,
Bari bilganimni o'tindir senga.

Mening deganim-u o'zing bilmishing
Pishiq-puxta o'yla, pishadi oshing.

Sevindi O'gdulmish, dedi: qardoshim,
Shu xil lozim edi mening bu eshim.

Juda yaxshi ushbu qadim so'z bugun,
Yechildi men uchun tugilgan tugun:

Menga parda edi bu so'zlar picha,
Ko'tarding to'siqni, sen aytding ocha.

Yo'qoldi oldingi orzu-yu tilak,
Xudo bo'lsin endi chin orqa yo'lak.

O'zi asrasin u berib pok yurak,
Qilig'-u yurishim imondan darak.

Duo birla menga o'zing qil madad,
Unutma buni sen, omon bo'l faqat.

So'zini tugatdi, turib shu zamon,
Esonlashdi keyin ketar uy tomon.

Uzun yo'lda bo'ldi u charchab, horib,
So'ng biroz dam oldi uyiga borib.

Yorug' yuz yashindi sekin ushbudam,
Go'yo tul to'niga o'ranar olam.

Quyosh yig'di keyin o'rilgan sochin,
Tiyin¹ rangi oldi olamning ichin.

To'shakka cho'zildi, dam oldi biroz,
Ko'zlari yumildi...

Ko'zin ochdi, qarar ko'tarib boshin,
Havo kuldi go'yo qiz ochar tishin.

Quyosh bosh ko'tardi, ochib yuzini,
Go'yo olam oldi oqqush tusini.

Turib keldi, yigit, namozin etdi,
Nonushta chog'ida rejalar bitdi.

Otin mindi bordi saroyga yana,
Tushib yurdi elig tomon u ana.

ELIGNING O'GDULMISHGA SAVOLI

Elig undan so'rdi bu O'zg'urmishin
Surishtirdi sog'lik, yana bor ishin:

"Nima der, bag'ishlarim menga duo,
Duoga daf bo'lar axir har balo.

¹ Tiyin — olmaxon. Quyoshning saxar botish paytida sarg'ish-qizildan qora rangga burkanib borishi go'yo olmaxon rangiga qiyoslangan.

Duo birla odam topar ezgulik,
Duo birla jannat bo'lar mangulik.

Olamga yo'q esa bu ezgu duo,
Yer osti to'larda bu damda go'yo".

O'gdulmishning eligga javobi

Javob berib aytdi O'gdulmish: bu so'z
Bilinga yo'g'irib deding shubhasiz.

Qarindoshim unda bo'lib parishon,
Bir-u bordan so'rar duoda, ishon.

O'z qayg'usin qo'ygan, u bizni so'rar,
Bu yanglig' mehribon yana kim bo'lar.

Bizdan bo'lak g'ofil yana kim bo'lar,
Gunoh biz qilarmiz, duo — u qilar.

Bu kun u eligga yaqinligidan,
Duoni tushirmas mudom tilidan.

Bu yanglig'mehribon yana kim bo'lar,
O'z qayg'usin qo'ydi, u bizni so'rar.

Bizdan bo'lak g'ofil yana kim xoqon,
Bekor bo'ldi bizlar yashagan zamon.

Tan-u jon semirib ne'mat-orzuda,
Rohatga mahliyo bo'libmiz juda.

Tanimiz o'lar-ku, yegay qurt-ilon,
O'kinchdan bo'lak yo'q chiqib borsa jon.

Nima deydi, eshit, uquvli so'zi,
Bu so'z ishga solsang naflidir, ko'zi:

"Tlonga yem bo'lar bu tan-u tomoq,
Bu qadar sevinma o'zingga qo'noq.

Tushingdek kechar bu tiriglik, uning,
Kechishiga guvoh kechar kun aniq".

Elignig O'gdulmishga javobi

Javob berdi elig, dedi: ey dono,
O'zimni ne tarzda tutay doimo.

Sendan mehribonroq kishi yo'q menga,
O'zim ishonarman chin dildan senga.

Men endi o'y ichra yotarman g'ofil,
Ishim esa tashda qolar endi, bil.

Ko'zimsan, qulog'im, o'zing ko'r, eshit,
Ne tengsiz ko'rinsa yo'qot, chora et.

Lozim bo'lsa agar o'zimdan ko'mak,
Menga ayt, ilojin qilishim kerak.

Ne lozimki bo'lsa bu askar ora,
O'zing qilgin etmay meni ovora.

Xaloyiqdan uzoq tutilsa zolim,
Nodonlar yo'qolsa, qolsa bir olim.

Boyisa el-u yurt, gullasa elim,
Uning shukrin etsa mening so'z-tilim.

O'gdulmishning eligga javobi

Javobda O'gdulmish dedi: ey xoqon,
Senga tavfiq berar bir-u bor har on.

Tilagim, keragim mening ham o'shal,
Yo'lim ochsin endi o'zi har mahal.

Eligga yetishsin farog'at butun,
Menga-chi mashaqqat, bosh og'riq butun.

Senga qildim endi o'zimni fido,
Rohatda yasha sen, ey elchi, dono.

Yagona hojatim, e sohib ado,
Sevinch bilan etgin bu kunda bajo.

Kimni beglar tutsa o'ziga yaqin,
Chaqimchi chaqadi uning bor yo'g'in.

Meni garchi ezgu tutarsan o'zing,
Chaqimchi chaqarmi — tugulgay yuzing.

Nima der, eshitgin, bahodir yigit,
Bilib so'zlagay u nasihat, o'git:

“Kishi ko'ngli go'shtdek, uni hid buzar,
Go'shtingni asra, ey fe'li misli zar.

Chaquv tinglamasa ham garchi odam,
Chaqimchi so'zini tinglar qaysi dam.

Begi bo'lsa ziyrak va qancha zako,
Chaqimchi yondoshsa berolmas jazo.

Ko'ngil beg erur, bu tanu jon — asir,
Sovur so'zga goho, gohida isir.

Kishi ta'bi to'rt xil qo'shilolgan yov,
Biri kuldiradi, g'am berar birovo.

Biri shoshsa, biri osoyish tilar,
Biri kulsa, biri yig'isin qilar.

Sevindim deganda alam keltirar,
G'amim ko'p deganda sevinch kuldirar".

Shunga iymanarman, ey elim quti,
Chaqimchi chaqarmi, u — odam iti.

Ko'ngil og'rigay ham sovuysan o'zing,
Xizmatim ham begor — o'girsang yuzing.

Tilagim shudirki, eligim, senga,
Meni gar chaqishsa, bildirgin menga.

Tubiga qadar ko'r, so'roqla juda,
Chora ko'r nimaki bo'lsa behuda.

Birov chaqar bo'lsa eshitgin so'zin,
Chin-u yolg'onini, surishtir o'zin.

Juda yaxshi degan kishi sarasi,
"Eshitgin-u angla ne so'z sirasi!"

Yana yaxshi degan mana ushbu so'z,
Buni ishga tutgin, ayo yetuk ko'z.

"Bori so'zni tingla, keragini ol,
Nokerak so'zlarni chegirgin darhol.

So'zin eshit, so'ra yolg'on-chinini,
Chinin ol, yo'qotgin bor yolg'onini.

Yolg'onchi ahlidan buzilar jahon,
Chin aytar kishini yaqin tut har on.

Elignig O'gdulmishga javobi

Javob berdi elig: dedi: ey kishi,
Ravo bo'ldi hojat — tilaging eshi.

Kishilik beribdi qodir biru bor,
Munosib fe'l, tilga etdi sazovor.

Sendan qachon bo'lar yomon yo'l- yo'riq,
Oq sut bilan kirgan axir har qiliq.

Seni so'zlaguchi kishilar menga,
Shubhasiz, yov erur, bilimi keng-a.

Qachon tinglagayman ularning so'zin,
Agar so'zlasalr ko'pu yo ozin.

Ne yanglig' bo'ladi elida ulug',
Bilolmay o'tirsa, kim ezgu, buzug'.

Ne yanglig' bo'lar beg farosati gar,
Yomon yaxshini jech bilolmas, jigar.

Qachon er elini u yo'lsiz odam,
Sinalgan mishinibsinasa har dam.

Nechuk orzu yer u nizom berguchi,
Chinu yolg'oniga topilmay kuchi.

O'zidan chinakam atosan bugun,
Sen sabab yozildi bari berk tugun.

Menga xizmat etding ko'p oliy janob
Tuz-u non haqiga berolding javob.

Mendan kerak endi munosib javob,
Toki sen ham undan sevinchingni top.

Nima der, eshitgin, kishi sarasi,
Adolat ichida bor ovozasi:

“Kishi ezgusi kim, kishilar boshi,
Kishilik qiluvchi kishiga ishi.
Kishiga vafo qil kishilik tengi,
Vafoli uchun nom qozonar kishi”.

O'gdulmishning eligga javobi

Javobda O'gdulmish dedi: ey elig,
Farog'at qozongin elda belgilik.

Unga bersin ikki olam ezgusin,
Bajo etsin endi tilak-orzusin.

Uning maromida aylansin falak,
Bu davron keltirsin ne ersa tilak.

Ey fe'li muloyim, qilig'i butun,
Tirik tur, eson bo'l, yasha ko'p uzun.

Menga tegdi sendan talay ezgulik,
Bu hurmat-u boylik, yegu-kiygulik.

Mana, xizmatingga bo'ldim men tayyor,
Tavfiq bersin endi bu parvardigor.

Yana der O'gdulmish: ey elning quti,
Olamga yoyildi elig shuhrati.

Ezgu otni ko'zla, senga keldi qut,
Qutingga erishsang, ko'ngil ezgu tut.

Doim beg bo'layin desang xalq ora,
To'rt xil narsa kerak, bilib ol, ko'r-a:

Biri — tili to'g'ri, so'zi chin, butun,
Yana bir — soz esa nizom el uchun.

Uchinchi — ochiq qo'l, esa ko'p saxo,
Muruvvat ko'rishsa eli doimo.

Yana biri — botir esa ham jasur,
Toki bo'ynin egsa yovi qurigur.

Qaysi beg bu to'rt ish tugal qilmasa,
Egasiz qoladi eli, bilmasa.

Shular edi beglik asos — ildizi,
Shular ezgu beglar yo'rig'i- izi.

Yo'riq buzmagin sen, shu izga yurgin,
Qadim ajdodimiz izida turgin.

Qay beg buni qo'ysa, yo'l tutsa bo'lak,
Buzar begligini, olomas bo'lak.

Og'ir tutgin, elig, uch toifani,
Quloq bersang aytay men ta'rifini.

Biri alp-u mergan, botir kishilar
Qilich birla yovning terisin shilar.

Ikkinchi — bilimdon, donishmand kishi,
Kengashda naf etar, uning soz, ishi.

Uchinchi — kotiblar, bilag'on ular,
Kirim-chiqim bilsa qaznoq ham to'lar.

Bulami kuzatgin mudom ayricha,
In'om ber ularning nafi qadricha.

O'shanda soz bo'lar yumush-ishlaring,
Eling orta borar, kengaygan yering.

Oting ezgu bo'lar, taralar so'zing,
Olam eli ko'rmoq tilagay yuzing.

Nima der, donishmand — kishi ko'zgusi,
Kishi o'lsa yitmas, ko'r, ot ezgusi.

Ne ezgu bo'lar, ko'r, ezgu ot ilib,
Kishi o'lsa ketmas, ko'r, oti o'lib.

Agar ezgu o'lsa, tirikdir oti,
Ki xarchand jo bo'ldi unga yer qati.

Tiriglik tilama, ezgu ot tila,
Oting ezgu bo'lsa tiriksan juda.

Tiriglik tilama, ezgu ot tila,
Oting ezgu bo'lsa, turiksan juda.

Tiriglik nima u, bu ezgu nima?
Menga aytib bergin, dono inim-a!

Tiriklikning chini ezgulik, axir,
Bu ezgu tiruklig demakdir, axir.

Ezgu qiliq etgan bo'ladi tirik,
Yomon fe'l bo'lsa kim u o'ldi tirik.

Dunyo kechar, kechmas bu ezgu qiliq,
Bu ezgu qiliq birla ezgu yo'riq.

Vafosiz olamning burilsa yuzi,
Ezgulik naf bo'lar senga, ey qo'zi.

Ovinma bu olam bilan, ey xoqon,
Vafo qilgan emas olam hech qachon.

O'yin qatoridir bu dunyo ishi,
Oyog'in so'rasang, ro'para — boshi.

O'yinga qo'shilma, uzoq yashagur,
O'yinga qo'shilsang, bo'yin bog'lanur.

Nazar sol, ne deydi bir mashhur kitob,
Ularni unutm, bu senga xitob:

"Bu dunyo ishi, ko'r, o'yindir, o'yin,
O'yinga qo'shilma, ne kerak o'yin.
Egang yorlig'in qil, o'zing qulliging,
Amal qilmasang gar, tuta ber bo'yin".

Mana shular edi, elig, bilganim,
Bayon etdim endi to'liq bilganim.

So'zim olsang, mana, gar olmas esang,
Shubhada ko'rasan ne tilak desang.

Eligning O'gdulmishga javobi

Elig dedi: tavfiq tilarman mudom,
Ko'ngilni sof etib tongdan to oqshom.

Tilasa Xudoyim beradi ko'mak,
O'zing ham beparvo bo'lmasang kerak.

Tirish, sirtqi ishlar holatiga boq,
Ko'zing och, qaragin, kuzat, sol quloq.

Kuching yetganin qil, ishonma menga,
Kerak bo'lsa yordam berayin senga.

So'zin kesti elig, tili ham tindi,
Turib chiqdi yigit, otini mindi.

Uyiga kirarkan otin boyladi,
Yechindi, bor ishin xayol ayladi.

Kecha yotdi, sahar yana otlanib,
Saroyga yuz burdi otidan inib.

Bel bog'lar O'gdulmish o'shandan beri,
Ishin boshladi u manglayda teri.

Xaloyiq rohat-u olam topdi shon,
Elig ham oromda yashadi shodon.

Eli to'ldi ezgu duolar-la liq,
Nomi bo'ldi endi mangu qolgulik.

Ne ezgu erur, ko'r, shu tarz adolat,
Adolatda yashnar bu el to abad.

Bu yanglig' beg bo'lsa elin boshchisi,
Saodatga yetar eli barchasi.

Boshiga ko'tarsa xaloyiq uni,
Shu sabab yorishar beginning kuni.

Bu beglar bir-u bor noibi erur,
Begi ezgu bo'lsa, eli kun ko'rur.

Yomon bo'lsa begi eli ham yomon,
Yomonlar qo'shilsa, balo — begumon.

Yo'riq sozlasa el, begi fe'l tuzar,
Fe'lin sozlasa beg yomonni tuzar.

O'tib bordi endi bir ancha kun-oy,
Olam yashnadi, xalq farovon-u boy.

Tuman-chang aridi, ko'rinmas yomon,
Yaramas yo'qoldi, olam sog'-omon.

Shukur qildi elig taqdirga tag'in,
Sano-hamd o'qidi tili tinmayin.

**O'ZG'URMISH XASTA BO'LIB
O'GDULMISHNI
CHAQIRISHINI AYTADI**

Shu kunlarda bir tun bu O'gdulmish-a,
Hozirlanar edi qo'yishga bosh-a.

Ovoz qildi kimdir, shoshib undadi,
U odam yubordi, yugur, kim? — dedi.

**YUMUSHCHI O'G'LONNING
O'GDULMISHGA JAVOBI**

Yumushchi dediki qarab: "bir yigit
Gapim bor demoqda, — yoniga kirit".

**O'GDULMISHNING XIZMATKORGA
SAVOLI**

Yana dedi: "borgin, aniqla so'zin,
Nimani demoqchi, kim ekan o'zin"

**XIZMATKORNING CHOPARGA
SAVOLI**

Yana chiqdi o'g'lon, so'radi so'zin,
Qayerdan kelishin, kim ekan o'zin.

**CHOPARNING XIZMATKORGA
JAVOBI**

U dedi: O'zg'urmish elchiday qilib
Yubordi, xo'jayin bormi ishqilib.

**XIZMATKORNING O'GDULMISHGA
JAVOB**

Xizmatkor chaqirdi, kirdi u qo'noq,
Qarindoshi gapin gapirdi shu chog'.

**O'GDULMISHNING CHOPARGA
SAVOLI**

O'gdulmish ro'para bo'ldi shu oni,
Salom berdi unga kelgan mehmoni.

Dediki: qayerdan kelarsan o'zing,
Ey dono, ne erur tilaging, so'zing?

**CHOPARNING O'GDULMISHGA
JAVOB**

"O'zg'urmish chaqirar, — dedi u qo'noq,
Yoniga borishing kerak ushbu chog'.

Og'ir bo'ldi holi, yotar qiynalib,
U seni kutmoqda ko'zi to'rt bo'lib".

**O'GDULMISHNING CHOPARGA
JAVOB**

Javobda O'gdulmish dedi sal kulib,
Nima gap,yashirma, borayin bilib.

**CHOPARNING O'GDULMISHGA
JAVOB**

Unamadi, dedi yaqining holi
Yomonroq, menimcha, tunganur yo'li...

Men endi borayin yoniga uning,
U yerda kutayin borishing sening

Yigit ketti tezda otini niqab,
Bu-chi qoldi hayron, qo'lin ishqalab.

Uyiga burildi u qayg'u etib,
G'am-alam ko'paydi sevinchi ketib.

Yotib ko'rdi — uyqu sira kelmadi,
Tuni bo'ldi yilcha, yotib bo'lmadi.

Yopib oldi ko'zin u uyqu tilab,
Boraverdi uyqu ko'zidan yirab.

Yana turda ancha bo'lib holi tang,
Oqara boshladi g'ira-shira tong.

Chechaklikda bulbul chiqardi ovoz,
Uyg'oq dilga xushnud orom berdi soz.

Otin mindi, bordi qardoshi tomon,
Qo'l o'pdi — ko'rishdi yetishgan zamon.

Qarindoshi yotar, hushi o'zida,
To'niga to'shangan, yengi -yuzida.

O'GDULMISHNING O'ZG'URMISHGA SAVOLI

Dediki, ne bo'ldi senga ey og'a,
Seni ko'rib bo'ldi bu ko'nlim yara.

O'zg'urmishning O'gdulmishga javobi

Dedi: ey jigarim, yo'lim rostlanur,
Menga ko'z tikibdi, o'lim rostlanur.

Sening yuzingni bir ko'rayin dedim,
Senga tashvish yetdi, seni qiynadim.

O'GDULMISHNING O'ZGURMISHGA JAVOBI

O'gdulmish javobda dedi: jonajon,
Kasallik odamga esdir har qachon.

Diling buzma, begor chiqarma sasing,
Gunohingga bu dard erur evazing.

Bilimli so'zini eshitgin bir bor,
Bilim ketkazadi ko'ngildan g'ubor:

"Gunohga evazdir bu kasallik, bil,
Gunohsiz kishi kim, qani bayon qil,
Gunohi to'kilar kasal kishining,
Gunohingni to'kkin, undan tez qutul!"

Odam borki gunoh qilur:ko'p yo oz,
Gunohsiz odam-ku olam ichra oz.

Kasallik o'tadi bo'lursan eson,
Gunohing to'kilib yurarsan omon.

Nega tilda ko'rksiz keladi so'zing,
O'luringni bilding qayerdan o'zing?!

O'zg'urmishning O'gdulmishga javobi

Javobda O'zg'urmish dediki: sabab
Tushda ayon etdi o'zimga bu rab.

Tushumda bari bir ochildi menga,
O'limim ko'rindi so'zlasam senga.

Qazoni kim uzra ko'rarkan ravo,
Ayon etgay uni tushda avvalo.

**O'gdulmishning O'zg'urmishga
javobi**

Javobda O'gdulmish dedi: bu so'z ham
Uncha yaxshi emas, e fe'li ko'rkam.

Odam o'lsa edi bemor bo'lsa sal,
Tirik zot qolmagay edi bu mahal.

Tirik odam borki, bo'ladi kasal,
O'lavermas ammo kasal har mahal.

Odam uxlaganda ko'rar goho tush,
Uni yo'rguvchilar yo'rar yaxshi, xush.

**O'GDULMISH O'ZG'URMISHGA
TUSHNI
TA'BIR QILISHNI AYTADI**

Bu tush yo'rguchilar tush ilmini hal
Etishni bilishi kerak mukammal.

Turli tuman bo'lar tushingga yo'riq,
Uni bilmog'ing shart, e fe'li yorug'.

Bilimsizga dema tushungni ochib,
Kechasi so'rama ta'birni shoshib.

Kechasi qurilgan tushungga ta'bir
Kunduzdagi tushdan tamom o'zga'dir.

Bu tush ta'birining sharoiti ko'p,
Eng avval shularni bilib olsa xo'p.

Tushing izohlama sen o'zing yo'rib,
Yana aytma uni har kimga ko'rib.

Butun tushni tush deb yo'ravermagin,
Tushingga ta'bir ko'p, boqib ko'r sekin.

Tushing yo'rma, yo'rsang bilim birla yo'r,
Qiyosla, ma'no ber, chuqur o'yla, ko'r.

Tushungda ne ko'rsang ta'bircha bo'lar,
Yo'ra bilmsang u befoyda qolar.

Nima der, eshitgin, bilimi dengiz,
Bu so'z ishga solgin, qizart endi yuz:

“Yo'riqcha qolar tush, tushing yaxshi yo'r,
Tubi aslini bil, uquv birla ko'r.
Ne tarz yo'rsa tushni o'shandek bo'lur,
Yomon yo'rma tushni, seni qilar xo'r.”

Ba'zi tush yeb-ichmak ta'siri bo'lar,
Yaroqsiz oziqdan yomon tush kelar.

Ba'zan bog'lanadi u yil fasliga,
Mijoz kuchayishi sabab asliga.

Kichik ersa o'g'lon, yil fasli gar yoz,
Narsa qizil bo'lsa, yerning rangi bo'z,

Qoni oshdi degin unga shubhasiz,
Uning tomiridan biroz qon oqiz.

Kuz oyi bo'lsa ham yigit navqiron,
Tushida ko'rinsa, qizil, za'faron.

Sarig'i kuchaygan bo'lur, ey dono,
O'zini bo'shatsa ketadi balo.

Tushida bu o'rta yashar kuz oyi.
Agar ko'rsa quduq, tog', olov joyi.

Kuchaygan bo'ladi uning savdosi,
Dori ichsa bo'lar uning davosi.

Qish chog'I esa-yu ko'ruvchi ulug',
Oqar suv, qor, yomg'ir bo'lsa gar to'liq.

Kuchaygan bo'ladi uning balg'ami,
Issiqliq berilsa qilinar emi.

Tag'in bir toifa bo'lar poyma-poy,
Bu xil tush ta'biri bo'lmas hoyna hoy.

Odam ko'rsa uzoq o'ylanganda tush,
Ta'biri bo'lmagay uning tengu tsuh.

Yana bir tish uchun sababdir shayton,
Bu xil tushdan keyin yuvinar inson.

Yana birov kasbin ko'rar tushida,
Unga ham ta'bir yo'q, urinma juda.

Bularning bariga qilib farosat,
Ta'birlasang keyin chiqadi hojat

Nima der eshitgan tabirchi ha'kim,
So'ramog'i lozim tush ko'rsa har dam.

Ta'bir qilma tushnu bilib-billmayin,
Ta'birini ne desa bo'lar shundayin.

Alam ko'rsa tushda javobi sevinch,
Sevinch ko'rsa qayg'u kelar tundayin".

Tushungning ta'biri yagona emas,
Fe'li soz kishilar yagona demas.

Xaloyiq tushuning bo'lak ta'biri,
Bu beglar tushuning bo'lak tadbiri.

Sevinch ko'rsa, tushda, o'zini shodon,
Alam-qayg'ularga ochildi gumon .

Tushida yig'lasa, ko'rsa ko'p alam,
Shodonlik yetishar, rohati begam.

Ba'zi tush bo'ladi, ta'biri uning,
Bo'laklar uchundir, u bo'lam sening.

Odamiga qarab ko'rilar bu tush,
Uni yaxshi yo'rsang ma'qullaydi xush.

Ba'zi tush kishiga amal keltirar,
Ba'zi tush kishiga kasal keltirar.

Buning barchasini bilishing kerak,
Keyin tush ta'birin qilishing kerak.

U tushing qanaqa, degin-chi ochib,
Uni men yo'rayin ayirib, yechib.

O'ZG'URMISH O'GDULMISHGA QANDAY TUSH KO'RGANINI AYTADI

Javobga O'zgurmish boshladi so'zin,
Deya boshladi u tushini o'zin:

“Shoti ko'rdim — ellik uning pog'nasi,
U tiklab qo'yilgan baland va yassi.

Unga chiqib bordim bosib birma-bir,
To oxir sanadim o'zi nechta dir.

Tepada suv tutar bir otliq odam,
Olib ichdim-u men qoniqdim u dam.

Keyin ko'kka uchdim xavolab, ishon
Ko'rinmay qolibdi o'zimdan nishon.

O'GDULMISH O'ZG'URMISHNING TUSHIGA TA'BIRINI KERAGIDEK AYTADI

O'gdulmish javobda dedi: bu tushing
Juda foydalidir, yig'ib ol hushing,

Ne uchun tushingni yo'rarsan chatoq?
Yo'rishcha bo'lar tushsa ey yuragi oq!

Baland chiqsa odam topar saodat,
Aslida balandlik demakdir omad.

Tushda ko'tarilsang oshar davlating,
Ko'payar hurmating, ortar hurmating.

Shotiga chiqardek chiqar omading,
Ulug'lik ichida yashar qomating.

Men-chi, qochdim, axir, dunyoni qo'yib,
Bu yerda yurarman amalga to'yib.

Ushbu so'zga quloq bergin bu mahal,
Ta'birchi so'zini debdi ko'p go'zal.

Tushimda ko'ringan o'sha bir shoti,
Mening ta'birimda — yigit hayoti.

“Shoti — tush ko‘ruvchi uchun bir omad
Zina xatlamoq ham berar saodat.

Qancha ko‘tarilsa ortar izzati
yetishadi unga sevinch va rohat”.

Idishdagi suvni olib ichganing —
Uzoq yil yashamoq uchun yetganing.

Sening ko‘kka tomon uchib bormog‘ing
Omad sari dadil qadam urmog‘ing!

XUDDI O‘SHA TUSHNI O‘ZG‘URMISH BOSHQACHAROQ TA‘BIR QILISHINI AYTADI

Javobda O‘zg‘urmish dedi: shu tushim
Ta‘biri bu emas, ey eshim, tushim!

Agar ko‘rsang edi bu tushni o‘zing,
Tamom to‘g‘ri bo‘lur edi bu so‘zing.

Negaki himmating erur ko‘p ulug‘,
Bu xil kishi topar tilagin to‘liq.

Men-chi, qochdim, axir, dunyoni qo‘yib,
Bu yerda yurarman alamga to‘yib,

Tugal yo‘rmading tush yo‘rigin menga,
Eshit endi o‘zim yo‘rayin serga.

Tushimda ko‘ringan o‘sha bir shoti,
Mening hayotimda — yigitlik oti.

Shotining boshiga chiqib borganim —
Yoshimni tugatdim, nasibam yedim.

Tepamga yetishdi bir otliq kelib,
Men ichdim u bergan suvini olib.

U shunday sipohiy erur, azizim,
Nomimni quritar, quritar izim.

U shunday otliqki, obod va azim,
Qo'lida buzilar tamom, azizim.

Idishdagi suvni ichgandim tugal,
Tiriklik deding sen, — uzun yoshga hal.

O'zing aytganingdek, tiruklig shu suv,
Agarki yarimi qolar bo'lsa u.

Yarim suv ichilib qolsaydi yarim,
Yarim qolgay edi tirukliglarim.

Idishdagi suvni ichibman tugal,
Tiriklik tugadi demak bu mahal.

Nima der, eshitgin, domlaning so'zi.
Donolar bo'zidir har ishning ko'zi:

“ Idishdagi suvni kim ichsa yarim,
Tiriklik tugadi, yarmi-berim,

Agar suvni ichsa oxirgacha to,
Tiriklik, tugadi, qazildi go'rim”

Mening yuqotiga borib yetganim,
Yashil ko'kka sekin ketganim

Kishi joni erkin, u erur ozod,
Uchib borsa bir bor keladimi bot.

Ayon qildi tushda taqdirni qodir,
O'limga hozirlik kerak bahodir.

Bu tushning ta'biri shu yabgig', uka,
Bo'lakcha ta'birning hojati nega?!

Tasalli berishga urinding o'zing,
O'lim yuz tutar ekan begor har so'zing.

Boqib ko'rgin o'zing, ey ko'ngli yorug',
O'lim bilan to'ldi qabriston to'liq.

Necha qasru o'rda, bezaklig saroy
O'lim qarshisida buzildik-ku joy!

Necha mard amaldor, buyuk bahodir,
O'lim o'trusida qora yerdadir.

Zo'rg'a jam qilingan talay narsani,
O'lim yerga tikdi, nazar sol qani.

O'lim ajab emas, tug'ilgan o'lar,
Tug'ilgan bari zot o'limga kelar.

Ajab budorki, tug'ilgan shu zot
Barini unutar mangude hayot.

G'ofil odamzod-ku bilar o'lmog'in
Lekin nega qo'yimas g'ofil bo'lmog'in.

O'limi-ku muqarrar, unga ne deyin,
Ne hol bo'lg'usidir o'limdan keyin

G'amim shuki mening, ko'ngildosh eshim,
O'limdan keyin qilsa tangri ishim.

Qanoat bilan men kechirdim kunim,
Azob-rohat ortdi, yorishdi tunim.

Qo'lni qisqa tutdim, olam yig'madim,
Havo-ozrularga ko'ngil belmadim.

Bu kunga saqladim bori yuklarim,
Oson qilgin endi gunohlarim.

Nima der, eshitgin, bilim berguchi,
Kuyinib nasihat, ta'lim berguchi:

"G'ofil bo'lma, o'yla, yukingdan qutul,
O'zingni avayla, nozikdir bu yo'l.

Olim kelgunicha ishingni bitir,
Ko'char payti kelsa hozirlikda bo'l".

Yana dedi: endi yaqinim, jigar,
Izimdand borarsan o'zing sar basar.

Senga bir necha so'z o'zim so'zlayin,
Unutmagin uni o'zimdand keyin.

Tirik chog'i o'zim yaqin bo'layin,
O'zimdand keying so'zim qo'yayin.

So'zim shuki, g'ofil bo'lma, ey qardosh,
Tiriklikni berma, begor qilma yosh.

O'ZG'URMISH O'GDULMISHGA PAND BERISHINI AYTADI

Halol bo'l, yo'qotma halollik yo'lin,
Shu yo'ldand toparsan tilagin qo'lin.

Butun jonlilarga saxovat uzat,
O'ziga sig'ingin, ko'ngil-til tuzat.

Shikoyatni kam qil, ibodatni ko'p,
Shosharda sokini g'azab chog'i xo'p.

O'limni unutma, chorasini qil,
O'zinigni unutma, tag-aslingni bil.

Dunyoga ko'z tikma sen suqlik qilib,
Qolur bu, borur sen o'kinchda ulib,

Bir-u bor hukmin ol, nima kelsa yut,
El-u yurtni o'yla, kela bersa yut.

Durust so'zla, qavling tugal qil, butun,
Bo'lur qavli yolg'on kishilar tutun.

Kular yuz, iliq so'z, fe'li ezgu bo'l,
Zamon senga bo'lib, quting berur qo'l.

Saxiy bo'l, doimo tuz-u non oshir,
Kishi aybin ochma, to imkon yashir.

Og'ir bo'l, ish chog'i etmagin achchiq,
Tan-u jon qutursa, ko'pam cho'zma, yig'!

O'zni emas, doim el nafini bil,
Elingga yuk ortma, o'zing yukchi bo'l.

Mol-u dunyoni qil o'zingga fido,
Xaloyiq sevinsin bo'lin beado.

Kishi sarasi, ko'r, kishilik qilar,
Shirin jonni berib sevinchni tilar.

Juda yaxshi degan bilimdon, sara,
Bilimdon, saraning so'ziga qara:

Nafi bor kishidir kishining sarasi,
Mehri bor kishidir kishining sarasi.

Kishilik oti, ko'r, ikki xil bo'lur,
Biri — dilkash, biri — saxiy, non berur.

Yana yaxshi aytar buni zakovat,
Zakovat yo'lida bo'lar xalovat.

Saxiy deb atalar, qani u saxiy,
Saxiy jon bag'ishlab o'tar el haqi.

Saxiylik emas u ulashsa tillo,
Saxiy joni xalqi uchun ming fido!

Saxiy er eliga oqizsa molin,
Oqar suv kabi xalq! Ko'ring timsolin.

Ikki narsa erur olam ovozi:
Biri mol-u mulk, biri — obro' sozi.

Bu ikkovni olib yashasa kishi,
O'lim kelganida buzilmas ishi.

El-u yurt sevinsa beg bo'lar sobit,
Uzangi bor esa sipohlar sobit.

Kishi maqsadi mol, shu nari- beri,
Erishgan chog'ida bo'lar u qari.

Ko'charsa, oting ham juda ko'chgungun-ey,
Ko'chiruvchi o'lim kelar so'ng kun-ey!

Ko'char kishi etmas o'rda-yu saroy,
Yo'lovchi yo'lidan qolmas yil-u oy.

O'zingni yo'l o'tgan sana, ey qardosh,
Sevinch qilma ortiq, yoziq tutma qosh.

Kechuvchi erur bu olam qolqusiz,
O'luvchi erur jon, kuni belgisiz.

Hozir turadi bu o'lim tirmog'i,
Bexabar bo'lganni ilar qarmog'i.

Bu dunyo taomdir, uni yevchining
Otini o'zing ayt, tilim yo'q mening.

Orzu izin quvma, og'ir bo'l birrov,
Kishi g'iybatidan tiling qil soqov.

Nima der, eshitgin, odobli yana,
Bu so'z ishga tutsang azob begona:

"Tilak — orzu surmoq juda ham totiq,
Totig'ning javobi esa ko'p qattiq.

Totiq — bemaza, chuchukka — achchiq,
Uchishga tushish ham balandga — botiq".

Tugal qiz qiliqli erur bu olam,
Seni avramasin, fe'li xush odam.

Faqat elga ketdi senideklar-ey,
Kechirdi eligdan qator beglar-ey!

Ko'z ochdi sizlarga, o'zi berdi qo'l,
G'ofil bo'lmagin sen, ayo ezgu fe'l.

Necha kulsang oxir hayot yig'latar,
Necha sozlamagin yana to'zdirar.

Qilig'i jafodir, ravishi — balo,
Yorug'ligi ozroq, tutuni a'lo!

Bexabar, kishiga o'zin ko'rsatar,
Ko'ngil bersang esa oyoq berkitar.

Shakar bilan boqar, berar so'ng zahar,
Vafosiz bu davlat, garchi jilvagar.

Nima der, eshitgin, bu o'ychan kishi,
O'ylab qilgin ishni, e davlatboshi:

Saqлан, berma qolar dunyoga ko'ngil,
Jafochi erur bu, bilib qo'y, o'g'il.

Juda yaxshi degan bilimli fozil,
Bilimli, zakoli, idroki komil:

“Vafosiz shu qut deb yo'qotma yo'riq,
Ishonchsiz bo'lur qut, u buzar qiliq,

Ko'lanka misoli bu davlat, jo'ra,
Ko'lanka joyida turarmi ko'r-a!”

E'tiqoding soz tut, molingni — tengsiz,
Shu yo'l hurmat berar, bilimi dengiz.

Eta boshlasa gar mahliyo rohat,
Yaratgan yodi-la topa bil toqat.

Seni aldamasin bu davlat, qardosh,
Keyin ko'zlaringdan oqar qonli yosh.

Nima der, eshitgin, bu xalqning boshi,
Har so'zda sinalgan tarozi-toshi.

Kimni avrab olsa bu davlat kelib,
Qora yer qatida yotadi u ulib.

Ulug'lik ichida mast bo'lsa keyin
Qora yer qatida azobi qiyin.

Yigitlik yo boylik takaburligi
Chog'ir mastligidan battar, el begi.

Ichuvchi hushini yo'qotsa ichib,
Mastligi tugaydi ko'zini ochib.

Bu davlat xush olsa, keyin bo'lmagay,
Qutula bilolmas toki o'lmagay!

Oting qul bo'ldi-ku, qolsin beg ishi,
O'zing qulliging qil, ey ezgu kishi.

Mangu qolgu emas tiruklig kuni,
Uzoq yetgu emas ulug'lik uni.

Necha yil yashama o'zing o'lasan,
Ulangan bu jonni o'zing uzasan.

Bunga o'xshash edi eshitgin bu so'z,
Ko'ngilga joylab ol, hech o'girma yuz:

“Tugal orzu-ne'mat yesang hamki bot,
Muyassar esa gar bu obi hayot,
Samo gumbaziga yetsa ham boshing,
Baribir makoning qora yer, hayhot!”

Qarindosh senga men ochiq so'zlayin,
E ko'ngli yaqinim, neni kezlayin.

Nega sevmas odam bu dunyo molin,
Go'zallar yuzini, qadd-u jamolin.

Rohat-farog'atni qo'yishga bois —
Vafosiz bu dunyo uzib qo'ydi iz.

Bu mulk deb o'zidan yiroqdir odam,
Shu mulk deb saxodan yiroqdir odam.

Shu mulk deb donishmand olamni qo'yib,
Yelib-yuguradi alamga to'yib.

Birovi tog'u tosh kezadi, yotoq —
G'or ichida, yemish — o't, tikanli butoq.

Biroviga sahro, dala, biyobon
Azob chekmak uchun bo'libdi makon.

Birovi-chi juldur, bukilgan ucha,
Birovi yer kezar ko'zi yosh socha.

Birovi osh yemas, o'zin sizg'irar,
Birovi tun-u kun oyoqda turar.

Shu yanglig' bo'ladi g'ofilmas kishi,
G'ofil bo'ldik endi, biz g'ofil boshi.

Sen asra o'zingni, ey chin qarindosh,
Seniki shu dunyo, o'zing unga bosh.

Idrokda kesilsa havo nafasi,
Shu bo'lar botirlik nishon, belgisi.

Bu ikki yo'qotar igit kuchini,
Shu ikki to'zitar yigit uchini.

Mana men borurman bu kun ayrilib,
Sening ham yo'ling shu, kel ezgu qilib.

Yomonga qo'shilma, fe'ling ezgu tut,
Yomon har qayerda qilur o'zga yut.

Nima der, eshitgin bosilgan kishi,
O'lim kelmasidan hozirli ishi:

Yomonga bu o'jar tuyalar kabi
Yomonlik sog'inma, e sof matlabi.

Ayo keng yo'riqli, kishi o'ktami,
O'limdan buzilar tiriglik tomi.

Ayo "men" deguvchi, "meni sev, meni",
O'limga hozirlan, kutar u seni.

Ayo och, ko'zi suq, bu dunyo quli,
O'lim suqlanur, ko'r, seni tutgali.

Dediki: o'larman mana men bu kun,
Ikki narsa uchun kuyarman butun:

Bugun yo keyinroq yumilsa ko'zim,
Sizning duongizga hojatmand o'zim.

Duoda unutma, aziz qardoshim,
Keyinroq bo'lursan axir yo'ldoshim.

Ko'ra tur sen endi kishi holini,
Senga bo'lsa ibrat, qil o't-emini.

O'lim keldi, eltar, borurmen xafa,
Hozir bo'l, kelar senga bir da'fa.

Bugun ayrilarman o'kinch-la, qo'zi,
Qachon qovushtirgay yaratgan o'zi.

Nima der, eshitgin, ketuvchi kishi,
O'lib yerga ketgan o'lurda boshi:

"O'kinchda ulurman, oqar ko'z yo'lim,
Rohatni berohat qilar bu o'lim.

O'limdan keyin, ko'r, ikki yo'l kelar,
Menga nasib bo'lar endi qay yo'lim".

Yana aytdiki u, ey yaqin qardosh,
Mening qayg'um uchun quyi qilma bosh.

Ko'ngil buzma, anduh uraverma ko'p,
Ko'ngil bos, duo qil, chuqur o'yla ko'p.

Faryod chekma ortiq, toqat qil o'zing,
Bu ish avvaldan bor, kamaytir so'zing.

Keta qol, azizim, bor, o'yingga bor,
Alam qayg'u birla diling qilma tor.

Kerakli so'zimni eshitding ochiq,
So'zimni unutma, e ko'ngli ochiq.

Eligga olib ber mendan ko'p salom,
Bu so'nggi salomdir, ey ko'ngli tamom!

O'gdulmishning O'zg'urmishga javobi

Javobga O'gdulmish til ochdi turib,
"Qay ahvol borayin seni men qo'yib.

Og'ir dardda tanho qolib bu mahal,
Ne yanglig' turarsan, e fe'li go'zal.

O'ZG'URMUSHNING O'GDULMISHGA JAVOBI

O'zg'urmish aytdiki: "jo'ram bu dam-a,
Mening qayg'u- g'amim sira ham yema.

Yaratgan yodi bas, o'shadir eshim,
Tashlab qo'ymagay u, etadir ishim.

Kimni ezgu tutsa, o'zi qo'llasa,
To'kis bo'ldi bori neki ko'zlasa.

Juda yaxshi demish durust so'zli er,
Ko'p ishlar kechirgan, pishiq ko'zli er.

Vohid kimga qilsa inoyat, madad,
Keyin topgay axir sevinch beadam.

Qodir fazli kimga yetishsa tugal,
Unga ikki olam yetar mukammal.

Tashlab qo'ysa agar, e mard bahodir,
Baribir kuchukmi yoki bo'ridir.

So'z kesdi O'zg'urmish, dedi: ey qardosh,
Boraver, eson bo'l, sira to'kma yosh.

Ko'chishdi O'gdulmish bu O'zg'urmish-a,
O'poshib yig'lashib to'kishdi yosh-a.

Qayg'u bilan chiqdi u yerdan turib,
Otin mindi keldi uyga yuz urib.

Tushib kirdi uyga, qovog'i soliq,
Sevinchi juda kam, unda to'la g'am.

Tilagi bajomi, sevinch kuldilar,
Agar qayg'u kelsa, alam yig'latar.

Seviklini topsa sevinar, kular,
Firoq chog'i-chi, bosar qayg'ular.

Goh visol yetkazar kishiga rohat,
Goh firoq yig'latar, toq bo'lar toqat,

Bu firoq hayotga alamlar suqur,
Firoq qayg'ulari dengizdan chuqur.

Tiriklar-ku oxir topishar yana,
Qidirib, kutishib qovushar yana.

O'lim oldida-chi, olam bechora,
Unga na iloj bor va yo bir chora.

Tiriklar firoqi yaqin yo yiroq,
O'limning firoqi yiroq bu firoq.

Bu she'rni o'qigin, qaragin, mana
O'qisang ma'nosi ochilar yana:

“O'limdir olamda eng og'ir firoq,
Firoqdan yosh to'kar ko'ruvchi qaroq,
Tirikka visoldan umid va ishonch,
O'lik-chi visoldan beshubha yiroq”.

O'gdulmish totindi, dam oldi biroz,
Keyin bajo etdi oqshomgi namoz.

Quyosh yerga indi, yashirdi yuzin,
Samo ham qoraydi, qidirdi izin.

To'shakka cho'zildi, yota bilmadi,
Alam qayg'u bilan ko'zin yumjadi.

Sekin chiqdi uydan, uning ko'ngli g'ash,
Olamning yuzi-chi misoli xabash.

Yana qaytga uyga, to'shakka kirib,
Alam ichra bo'lmas sira mizg'inib.

Yuzini yashirdi bu rumiy qizi,
Okam rangi bo'ldi xabashning yuzi.

Yeta bilmadi u, qaradi yana,
Hulkar ham og'ibdi, tugabdi tun-a.

Ko'zin ko'kka tikdi, boqib turdi kech,
Qora tun qoraydi, yorishmadi hech.

Biroz mizg'ib oldi joyidan turib,
Yashil ko'kka boqdi tikilib ko'rib.

Sharqdan qora qush ham baland o'rladi,
Go'yo yov qo'lida olov o'rladi.

Boshini ko'tardi yana yetikon,
Yildroqu ayg'ir og'ib u tomon.

Erantiz boshini egibdi quyi,
Quyosh bosh ko'tardi yuz ochgan quyi.

U turib yuvindi, tarandi toza,
Namoz bajo qildi dilini yoza.

Olam rangi bo'ldi go'yo oltin-oq,
Yolindek qizardi, qara, unga boq.

Tunin qiydi tezda otini tutib,
Saroyga yetishdi uyidan turib.

Jadallab kirdi u saroy ichiga,
Elig chorladi, u dami ichida.

Boqib ko'rdi elig, shu O'gdulmish-a,
Yoki tushdimikan, boshiga ish-a?!

ELIGNING O'GDULMISHGA SAVOLI

So'radi, nechukdir, bo'tam, ahvoling,
Qayg'uli ko'rinar bugun jamoling?!

Nima yuk ko'tarding ko'ngilga bugun,
Nishoni ko'rinar — yuzingda tugun.

Nega sarg'ayibdi bu qizil yuzing,
Nega rang olibsan olamdan o'zing?!

Hali o'girmadi baxt sendan yuzin,
Vafosiz bu davlat tikar-ku ko'zin.

Qay aylanar-ku bu davron senga,
Xafalik boisi nima, ayt menga?

Senga tugmadim men bu qoshi, ko'zim,
Sening ishlaringdan roziman o'zim.

Seni qiynadimi yo biror odam,
Nega bo'lmasa, ey, bu shuncha alam.

Alamning o'rnimi, hozir, dilafgor
Menga ayt, bilay-chi, fe'li barqaror.

Sal alam, mashaqqat yetsami senga,
Rohat-u farog'at qayerda menga.

O'gdulmishning eligga javobi

Bu O'gdulmish ochdi javobga tilin,
Qarindoshi holi nechuk ekanin.

Dedi borganin ham uni ko'rganin,
Ne tarzda nasihat, o'git qilganin.

ELIGNING O'GDULMISHGA SAVOLI

Elig dili yondi, oqdi ko'z yoshi,
Dedi: yo darig'o, edi xo'p kishi.

Bag'ishlasin endi uning jonini,
Quritmasin undan eti qonini.

O'gdulmishning Eligkka javobi

Yana dedi holi nechukdir uning,
Nechuk qoldira bildi ko'ngling sening.

Unga kim qaraydi, qani ayt-chi kim?
U yolg'izmi, bormi tabib yo hakim.

Nega sen yonida tura turmading,
Nega ahvolini ko'ra turmading?!

O'gdulmishning Eligkka javobi

Bu O'gdulmish, aytdi eligga boqib:
Men unga o'tindim jonimni qoqib.

Rad etti o'tinchim, so'zim tutmadi,
Yalindim, o'tindim, kuchim yetmadi.

Arat nashridan keyin

Q. Karimovda tushib qolgan baytlar

Elig dedi: asrar uni bir Xudo,
Xudoyim qo'lida kasalga shifo.

Xudoga bosh egsa siniq har ko'ngil,
Yomonlik ko'rarmi kishi, jon o'g'il.

Olamdan burilsa agar qul yuzi,
Yaratganga faqat sig'insa o'zi.

Panohiga olar uni bir bayot¹,
Tilagin beradi, qozonadi ot.

¹ Bayot — "Xudo", "Yaratgan" ma'nosini beruvchi qadimgi turkiy so'z.

Bunga o'xshar endi, bu so'zni eshit
Ko'ngilga jo etu o'zinga ish et:

Xudoga sig'ingin, bo'lakdan yira,
Ko'ngil, tilni soz et, ko'zingga qara,
Bayot bergusidir tilaging tugal,
O'ziga talpingin, sig'in yolvora

Yana dedi elig: azizim, bo'tam,
Seni chulg'amasin alam, qayg'u g'am.

Ul ezgu edi-yu ezgular boshi,
Vafot etgan esa, bu — Xudo ishi.

Biz uchun ko'nikmoq bo'lar endi ish
Yaqin kelar endi bizga bu yumush.

Yigitlik behuda ketibdi, esiz,
Yirikroq ochaylik ko'zimizni biz.

Tiriklik degani bo'lar endi tush,
Uning shiddatidan o'char aql-u xush,

Bu qolgan hayotni begor qilmagin.
Havo-orzularga ko'ngil qo'ymagin.

Nima qilsa oxir o'ladi odam,
Nadomat ichida qolar so'nggi dam.

Bugundan yig'ib ol o'zigngni, qo'zim,
Budun baxtin o'yla, ayo oy yuzim.

Meni qutqar, o'zing bo'l omon,
Javob ham bo'ladi senga begumon.

Nima der, eshitgin, qilig'i go'zal,
Xudo qullariga hodiydir¹ azal.

¹ **Hodiy** — to'g'ri yo'l ko'rsatuvchi.

Kishi ezgulikka gar ochsa quloch,
O'zi ezgulikka yetar, ko'zni och.

Yomonlik qiluvchi o'ziga qilar,
Yomonlik javobi yomonlik bo'lar.

Yomonlik tilasang yomon bo'l, tamom,
Yomonlik ulitar, yomon bo'lar nom.

O'gdulmishning Eligga javobi

Javobda o'gdulmish dedi: E xoqon,
Ezgu o'git olsa odam har qachon,

Bari ezgulikka yetishar qo'li,
Ochiq bo'lar unga Xudoning yo'li.

Uzun umr ichida yashasin xoqon,
Unga fido bo'lsin shu tanu shu jon.

Olamda ololmas esa ezgu ot,
Behuda bo'libdi bari bu hayot.

Kutib turar o'lim seni tutgani,
G'ofil bo'lma, ochgin ko'zingni qani!

Juda go'zal aytar dononing tili,
Bu yanglig' bo'ladi donolik yo'li:

Pisib kutar axir ko'rinmas ajal,
G'ofilning ishini oson etar hal,
Yomon, yaxshi-bari qora yer bo'lur,
Haqiqat mana shu taqdiri azal.

Eligning O'gdulmushga javobi

Elig der: bugundan keyin men faqat
Xudo bersa tavfiq, etay adolat.

So'zini tugatdi u ulug' xoqon,
Bu O'gdulmish bo'lar uyiga ravon.

Necha kecha-kunduz sezilmas uni,
Alam qayg'ularda kechardi kuni.

Qarindosh deya u o'zi qayg'urib,
Sariq bo'ldi yuzi, uzoq oh urib.

Sog'inch ortib o'zin tutardi arang,
Yana keldi qayta borgisi qarang.

Elig huzurida yetishdi g'arib
Elig chorladi-yu ko'rindi kirib.

O'gdulmishning Eligga savoli

O'tindi eligga, dedi: ey xoqon,
Qarindoshni tilar ko'ngil bu zamon

Holi nechuk ekan, ko'rayin uni,
Tirik bormi yoki kesildi uni.

Eligning O'gdulmishga javobi

Borishing munosib bo'lar, — der elig,
Yaqinlik haqi ham shudir belgilig.

Bora qol, o'zimdan degil ko'p salom,
Salomat bormikan, qara, ko'nglin ol.

Xudo nomin aytib kelar uyiga,
Nimalar keladi uning o'yiga.

Yedi, ichdi ozroq, so'ng otin tutib,
Yo'l oldi ziyorat sari qon yutib.

Yetib bordi, tushdi, qovushtirdi qo'l,
Eshik qoqti, diydor sari oldi yo'l.

**O'zg'urmushning muridi
Qumaru uning
vafot etganini aytadi**

Muridi Qumaru eshikni ochib
Salom berdi keyin ko'zi yosh sochib.

Yurib keldi dedi: ayo qarindosh,
Xudo bersin endi tavfiq-u bardosh.

Ko'chib ketdi o'zi, yetim — bu olam,
Sen uzoq yashagin, chekaverma g'am.

Fig'on chekma, etma joningni halak,
Tirikka chiqish yo'q o'limdan bo'lak.

Tug'ilgan o'ladi, aziz jon qolar,
Na beglar qoladi, na qul, payg'ambar.

Ko'zin tikar o'lim bizga doimo
O'limga shoh gado — bari barobar.

O'gdulmish eshitdi, egildi boshi,
Egildi, ezildi, oqar ko'z yoshi.

Qumarining O'gdulmishga ta'ziya izhor qilgani

Qumaru yigitga dedi, e qardosh
Xudo hukmiga ko'n, to'kaverma yosh.

Bugun o'chgan esa qarindosh oti
Keyin bizga kelar o'lim navbati.

Nega yig'lagaysen, birov urdimi?
Yo so'kdimi birov, nari surdimi?

Xudo bergan edi unga tan-u jon,
Yana qaytib oldi, bu so'zga ishon.

Ul endi kelolmas qayta beriga,
Senu menga yo'l ham shudir — nariga.

Yuraqol, boraylik mozor boshiga,
Ziyorat qilaylik uning qoshida.

O'gdulmishning O'zg'urmish uchun aza tutishini aytadi

Turib bordi, quchti go'rin, vo darig',
Ko'zi yosh sochardi misoli ariq.

Dedi: e qardoshim, menga boq turib,
Alamlarim o'chsin yuzingni ko'rib.

Kusab keldim, axir seni ko'rgani,
Yuzingni yashirma, menga boq, qani.

E ko'nnglim yorug'i, tanamizga jon,
Seningsiz to'kislik toparmi jahon,

Tushimdami ko'rdim seni men yotib,
Ko'rar-ko'rmasimdan yirading botib.

**Eliging O'gdulmishga ta'ziya
Izhor qilishini aytadi**

Eshitdi-yu elig, qoshiga borib,
Ko'ngil so'rdi undan yonida turib.

Elig dedi: o'g'lim, shu erur hayot,
Duo birla etgin endi uni yod.

Xudo yorlaqasin o'tgan barini,
Kechirsin boru yo'q gunohlarini.

Bu qayg'uga to'zim berar biru bor,
Bari jannat ahli o'lsin unga yor.

Eshiging yopibsan yana yo'l kesib,
Yuzig yashiribsan tilingni bosib.

Senga yarasharmi bu yanglig' qiliq?!
Uquvli yo'lmas bu yanglig' yo'riq.

Senga kim tegindi yo ko'rsatdi kuch,
Yo kim do'q uraru qilar senga o'ch?!

Xudo hukmi edi, qarindosh ketdi,
Yuritdi kazosin-hayoti bitdi.

Nechun uliyapsan qari olamga
Bu qiliq yarashmas, axir, odamga.

Tug'ilgan o'lar-u baland past bo'lar
Yuruvchi tinar-u beruvchi olar.

Qarindosh o'limi senga pand, o'git,
O'gitdan ulush ol, ko'zing och, yigit.

O'limlarni ko'rgan tirik qoluvchi
O'git olsin undan, qani biluvchi?!

O'lim pandiga boq, deyar: ko'r buni,
O'lim tutdi, ketdim, tutar u seni!

Bunga o'xshar endi donishmand so'zi,
O'qigin ko'ngilga jo et ko'zi:

"Sendan oldin o'lgan kishilar ming-a,
Bu pandni deyishgan menga, ha, menga.

G'ofillikda yurdim, ovundim mudom,
O'lim tutdi, ketdim, kelur u senga"...

Bu O'gdulmishini so'raydi xoqon,
Nechuk holati-yu holi bu zamon.

O'gdulmishning Eligga javobi

O'tindi eligga neki ko'rganin,
O'lishda vasiyat etib qo'rganin.

Turib rakva¹ birla tayog'in² olib,
Eligga uzatdi qumar³ qilib.

Dedi: shu qarindosh menga qo'ygani,
Mana shu o'zidan bori qolgani.

¹ **Pakva** — ko'za, kashkul. Ba'zan u charmdan qilingan suv idishi sifatida ham talqin qilinadi.

² **Tayoq** — tayoq, hasa.

³ **Qumar** — yodgorlik, meros; vasiyat, vasiyat qilingan narsa.

Eligga ilindim ulaming birin,
Bugun naf berar u yoki sal keyin.

**Eligning O'gdulmishga
javobi**

Tayoqni qo'liga olib bu elig,
Dedi: bu qumaru nafi belgilig.

Senga rakva bo'lsin, mayli xotira,
Uni eslash uchun bu ham bir chora.

* * *

Bu O'gdulmish oldi rakvani o'zi,
Ko'ngil sindi, yosh sochardi ko'zi.

Elig dedi: ko'rgil, bu ibrat bugun,
Hayotga ishora bo'lar biz uchun.

O'shandog' yashadi, tugadi olam,
Osuda yashaylik endi, ey odam!

Nima deydi eshit, qilig'i go'zal
Uquv ila mudom etar ishni hal:

Ko'paysa-da ortmas bu dunyo moli,
Ozi ham yetadi havo misoli.

Olam qusuri ko'p, fazilati oz,
Har odam yashaydi tasavvurga mos.

Talaying nafi yo'q o'limdan keyin,
Keyin keluvchiga bu sevinch tayin.

Holiga qarasang o'sha qarindosh
Kiyim juldur edi, oziq — arpga osh.

Yashadi xotirjam, alam bilmadi,
Olam mollarini ko'zi ilmadi.

Tirishdi tunu-kun, yo'q edi yuki,
Olamdan betashvish ketar go'yoki.

U ishin bajardi, qutuldi bugun,
Ne bor peshonada? — Bu bizga tugun!

* * *

Ming ezgu o'giting dedi bu elig,
Yaqinlikka belgi bular belgilik.

Saroyiga bordi ozurda, g'arib,
Uyiga yetishdi alamli bo'lib.

* * *

Bu O'gdulmish etdi aza necha kun,
Marosimlar o'tdi, otar yangi kun.

Unutdi g'am, alam dog'ini biroz,
Ko'nika boshlar u, so'nar ehtiros

Juda yaxshi degan budun boshlagan,
Bilim, uquv ila ishin ishlagan:

Necha qayg'u alam seni tig'lasa,
Bu ko'z qayta kular, necha yig'lasa.

Olamning azali qonuni shudir:
O'tar yaxshi-yomon nasiba esa.

Yigit ham chidadi buning bariga,
Alam qayg'ularni surib nariga,

Bosiqlik bilan u ishin boshladi.
Demay kecha, kunduz ishin ishladi.

Eligning O'g'dulmishga savoli

Eshitdi elig so'ng, o'rindan turib,
Ta'ziyatlar etti ko'ngli ko'p irib.

O'zingni bosib ol, — dedi so'ng xoqon,—
Duo birla etgin ishini oson.

Xudo yorlaqasin u rahmatlini
Egam bersin endi savob ajrini,

Eshik berkitibsan, yo'lingni kesib
Yuzing berkitibsan, so'zingni qisib.

Senga hech yarashmas bu yanglig' qilig'
Zakovatli tutmas bu yanglig' yo'riq.

Senga kim tegindi, yoki qildi kuch,
Ko'ngil og'ritib yo senga qildi o'ch.

Xudo hukmi shunday, tushungin, jigar,
Yuritti qozosin, fe'ling qil digar.

Ne uchun qilursan bu qadar fig'on,
Bu to'g'ri tutummas, yomondir chunon.

Tug'ilgan o'ladi, baland bo'lar past.
Yuruvchi tinadi, necha qilma qasd.

Qarindosh o'limi senga namuna,
Sabr qil-ki so'ngi shakar qand ila.

O'likni ko'ruvchi qolarmi mangu,
O'gitni tutuvchi lozim. Qani u?

O'lik pandiga boq, deyar: Ko'r, meni,
O'lim tutti ketdim, tutar u seni.

Bularga monand ko'p she'rlarni o'qi,
Ular dil tubiga jo bo'lsin toki:

U dunyoga ketgan o'liklar ming-a,
Ular o'git berar: "Nazar sol menga,

G'ofillik ichida yurardim shodon
O'lim tutti, ketdim, kelur u senga".

Elig dedi, O'gdulmish, ayt-chi menga,
Qarindosh haqida ne ma'lum senga?

Eligga dedi u neki ko'rganin,
O'lurda vasiyat etib qo'rganin.

Turub rakva¹ birla tasbehin olib
Eligga uzatdi xotira qilib.

Dedi: shu — qardoshim menga qo'ymishi
Bu edi o'zidan meros qolmishi.

Elig olsin endi ularning birin
Xotirin shod etsin, ish bersin keyin.

Qo'lin cho'zdi elig bu tayoq sari,
Nafin bersin, dedi u, — o'zi singari.

Sen ol rakvani to tirikmiz, sira
O'chib ketmasin do'st nomi — xotira

Sekin oldi rakva bu O'gdulmisha,
Ezildi dili-yu, oqizdi yosha.

Elig dedi: ko'ring, bu ibrat bugun,
Unga boqsang endi ochilgay tugun.

¹ Rakva — yuvinish uchun ishlatiladigan charmdan yasalgan idish.

U shunday yashadi, tugadi, olam —
Yana qoldi ortib, e keng fe'l bolam.

Nima der, eshitgin, fe'li muloyim,
Zakovat-la ishin qiluvchi doim.

Oshiq bo'lmas aslo bu dunyo moli,
Necha oz esa-da yetar a'moli.

Olam fazli ko'p-u qusurlari kam,
Tilagi ne bo'lsa kechirar odam.

O'limdan keyingi bu mo'llik nega?
Sevinar u uchun keyingi ega.

Yaqining qo'yib qochti dunyo molin,
Faqirlik ichida ko'rib kamolin.

Kechirdi tiruklig, nomi o'chmadi,
Yotib er kishilar moli kechmadi.

Sobit bo'ldi tun-kun, kamib zahmati,
Kechib bordi undan olam mehnati.

Hozirligin etti qutuldi bugun,
Bizning ish ne bo'lar — bu hali tugun.

Elig ko'p o'giting eta berdi xo'p,
Vujudi berilib o'git qildi ko'p.

Saroyiga bordi bu elig turib,
Tushib kirdi uyga alamli bo'lib.

Motam tutti ko'p kun bu O'gdulmish-a,
Kechirildi qayg'u, yozildi qosh-a.

Unutti u sekin alam qayg'uni,
Yuz urdi shodonlik, sevinchlar uni.

Juda yaxshi degan yetakchi yigit,
Bilimli, choral, ko'makchi yigit.

Asir qilsa hamki olamning g'ami,
Kular yuz-u ko'zning ko'rinmas nami.

Olamning qadimiy odati shudir:
Yomon-u tuzukining bo'larmi kami.

Motamin kechirdi, ko'r O'gdulmish-a,
Kuzatdi ishini etib andisha.

Hasislik bilan u ishin boshladi
Sahar bordi yana ishin ishladi.

Eligning O'gdulmishga savoli

Chaqirdi yoniga bu elig uni
So'radi: ne ekan, xaloyiq kuni.

Dedi el holi ne: nedek yurt, zamon?
Nechuk kechayotir bu davr-u davron?

Munga ko'z-quloqsan, ishimga beshak
O'zing bosh erursan, ocha ber eshik.

Necha kunki senga yuz urdi alam,
Tega bilmadi qo'l ishingga, bo'tam.

O'gdulmishning eligga javobi

Javob berdi O'gdulmish aytdi: e beg,
Elig holi ezgu duo ortgudek.

Yashab o'tdi ne-ne bilimi shoyon,
Topa bilmadilar tiruklig shodon.

Go'yoki olamga kelmagan bo'lib
Qora yer qatida yotarlar ulib.

Ne turfa odamlar hayot edi, ko'r,
Qora yer ularni yedi ketdi, ko'r.

Bezangan saro-yu o'rdasin qo'yib,
Qora yer tubida yoturlar kuyib.

Ular uxlaganmi yo bormi tini,
Nechukdir holati biluvchi qani?!

Alamda yoturlar, o'kinchlari ko'p,
Kusab ezguligu sevinchlarni xo'p.

Xudo bergan ekan bu kun-u zamon
O'tkazib bo'larmi uni sal yomon.

Xudo bersin insof, qanoat mudom
Butun ezgularga, ey ezgu nizom!

Tilida duo qildi, O'gdulmish-a,
Dedi ey dono beg, uzoq yil yasha.

Olam qolmasin hech seningsiz qurug',
Xudo kesmasin hech o'zingdan urug'.

Nimani tilasang, tilagingni top,
Xudo senga qilsin madad ushbu tob.

Nima bo'lsa orzu tilaging yana,
Beraversin Alloh tugal, rosmana.

Sevinch-u ovinchda yashagin o'zing,
Shodonlik nuriga qorilsin ko'zing.

Ming afsus seningdek kishilar o'lib
Qora yerda yotsa suyagi chirib.

Ne iloj, olamning ishini Xudo
Shu taxlit yaratgan, e sohib ado.

Joni mangu bo'lar odam asli yo'q,
Biroq ezgu nomli ketar ko'ngli to'q.

Xohi o'l, xohi yashagin uzoq,
Noming ezgu bo'lsin el aro biroq.

Sevaring ko'paysin-u sevmaslaring
Sochilsin butunlay, kengaysin yering.

Yer o'pti, turib chiqdi, kesdi so'zin,
Otin mindi, burdi uyiga yuzin.

Kelib tushdi, kirdi uyga bu mahal,
Yegan bo'ldi ul-bul, orom oldi sal.

Yana turdi erta, ishin boshladi,
Yo'riq berdi, ko'rdi, o'zi ishladi.

Ko'ngil til bir etti, u tuzdi yo'riq,
Butun egrilar ham soz etti qiliq.

Yashardi bu olam, ko'paydi duo
Quvongan har dilda duo beado.

Ular o'tti, qoldi faqat ezgu nom,
Yarashar bu nomga tugal ehtirom.

Ko'ra bergin endi, bu yanglig' kishi
Odammi bo'lur, bu — farishta ishi.

Odam deb atalsa ular u zamon,
Nimadir bugungi bu xalq — olomon.

Agar bizni odam sanamoq kerak,
Ularni farishta demaklik beshak.

Ular raftorini, fe'lini begam
Bilib, bejiz ulug'lagan emas-da egam.

Uquvli uqar-u bilimli bilar,
Odam-ku o'ladi, bu dunyo qolar.

Topilgan shoningni begor qilmayin
Ibodat qila tur, o'kinmay keyin.

Bulardan ulug' pand yana ne bo'lar,
Bor ajdod ketadi, buni ko'z ko'rar.

Qolur barcha saroy, hashamat to'liq,
Tuta bilmas odam uni, ey ulug'.

Ne-ne pishiq o'rda, saroyning bari
O'limdan buzildi, guvoh — yer qa'ri.

Ne shahar, ne qishloq, ne bog'-u bog'ot
O'limdan buzildi, ey o'zi hayot.

Qolur barcha o'rda, saroy, bog' senga
Olib sen tutarsan, bu pand bas menga.

Behisob bu lashkar egasi qani?!
Ular qoldilar-ku bo'lib yer soni.

Qani u suq elchi, elim oz dedi,
Ko'p el oldi, ammo yeya bilmadi.

Qani u zo'ravon, ko'z-u ko'ngli och
Nasibasi bo'ldi shu yer bir quloch.

Qani u musulmon qonin to'kkuchi
Qalay kirdi yerga, qayerda kuchi?!

Qani u olamni ezuvchi kishi,
Qora yer ichida azobdir ishi.

Qani u berib jon shu dunyo uchun
Turib qoldi dunyo ko'ra bil kuchin.

Qani u tinimsiz tovar yig'guchi?
Bo'z o'ldi libosi, achinsin ichi.

Qani u oshiq yer tilagan kishi,
Qora yer yetishdi, qilindi ishi.

Jahon tarzi mudom faqat shu kabi
Zakovatli uchun yaqin matlabi.

Rohati — mashaqqat, sevinchi — azob,
Sharafi — so'kish-u ovunchi-xunob.

Ne kelsa yut ichga, oh-u voh dema,
Rohatning azobi keladi yana.

Eshitgin nima der bilim berguvchi,
E sen, qayg'u ila sabr qilguchi.

E ne'mat egasi, shukr qil, yegil,
E mehnat egasi sabr qil, egil.

Sabr qilsa mehnat bo'lur ne'mating,
Shukrdan forig'lik, shuni bil, degin.

Zamonni kuzatgin oyoq-boshgacha:
Bugun ish bo'libdi tamom boshqacha

Bilimli xarob-ku, avaylar o'zin,
Dono lol-u soqov, ocholmas so'zin.

Ko'paydi el aro yaramas kishi,
Yuvosh qoldi chetda, egilgan boshi.

Yuvuqsiz, yaramas, namoz qo'yguchi,
Botir deb ataldi, zo'raydi kuchi.

Fasodchi bahodir ataldi nuqul,
May ichmas kishining otidir baxil.

Namoz, ro'za birla yuruvchi kishi
Munofiq atandi, ey elchi boshi.

Halolining o'miga sekin, birma-bir,
Harom keldi, yana yomon, ko'ngli kir.

Halol oti qoldi, nishonasi yo'q,
Haromlar ko'paydi, nihoyasi yo'q.

Qani bu haromni harom deguvchi
Haromni qoyib bir halol yeguvchi.

Nomusli degan bir odil ezguni
Nahotki ko'rarmiz qiyomat kuni.

Harom ila g'oyat qoraydi ko'ngil,
Halolni qayerdan topay, ey o'g'il.

Bunga mos kelibdi mana ushbu so‘z,
Buni yaxshi tingla, ayo ko‘ngli tuz¹.

Harom birla ko‘nglim qaro bo‘ldi, kir,
Bilimga amal yo‘q olam ichra bir.

Bu nafsım qul etti, havasım — asir,
Toatga toqat yo‘q, dilim ochsa sir.

Olamdan ish ortar qora boshga ko‘r,
Odam tili boshqa, dili boshqa, ko‘r.

Vafo ketdi eldan, jafo tolmadi,
Ishonchli bir odam qani — qolmadi.

Butun elga qo‘ydi shu jafo qadam,
Ishonchli-yu sobit qani bir odam?

Jigarporalikni yo‘qotdi yaqin,
Og‘ayni tan olmas yaqinlik haqin.

Ulug‘da bilim yo‘q, kichikda adab,
Yomonlar ko‘paydi, tugamas sanab.

Yaqinlik faqat bo‘ldi yarmaq² uchun
Qani ish qiluvchi odil haq uchun.

Omonat oti bor, qiluvchi qani,
Nasihat so‘zi bor, tutuvchi qani?!

Qani amri ma‘ruf qiluvchi kishi
Qani nahy-u munkir tiyuvchi kishi.

¹ Tuz — bu so‘z “tuz”, “namak”, “dala-tuz”, “to‘g‘ri”, “halol” ma‘nolarida qo‘llangan.

² Yarmaq — pul.

Sotuvchi yo'qotdi omonatlarin,
Hunarmand yo'q etdi nasihatlarin.

Bilimli ochiqroq deyoimas so'zin,
Ayoldan uyat ketti, yopmas yuzin.

Saxo o'min oldi past-u tuban o'y,
Qani bir toatli, sobit, Xudojo'y.

Jamoat ko'p edi, bu masjidlar oz,
Machit-ku ko'paydi, jamoatlar oz.

Kishi zoti pulning quli bo'ldilar,
Kumush kimda bo'lsa, bo'yin berdilar.

Nima der eshitgin nomusli kishi,
Bu so'zga quloq tut, e ezgu boshi.

Qani to'g'rilikni qiluvchi, qani,
Ko'ngildosh,
Xudojo'y yuruvchi qani?!
Bu olam butunlay buzuldi, axir,
Ko'rib buni hayrat etuvchi qani.

Musulmon-musulmon uchun o't-balo,
Kofir-chi oromda farog'at aro.

Musulmon moli-ku toroj-u talon,
Qani u sarishta deyilgan falon.

Fasod-fisq shovqini kuchayar kecha
Qani ilmi Qur'on, ovozi — picha.

Ko'ngil-temir-u til biram yumshadi,
Adolat yo'qoldi, sezilar hidi.

Otalik qilur, ko‘r, otaga o‘g‘il,
O‘g‘il beg bo‘lib, ko‘r, ota bo‘ldi qul.

Tiriklik azob-u, uzaydi alam,
Xasislar ko‘paydi, kamaydi beg‘am.

Yetimlar holini biluvchi qani,
Yomonga javoblar qiluvchi qani.

Juda yaxshi degan donishlari keng,
Saxiy-u donoga kim bo‘ladi teng?!

Olam bo‘ldi oxir, adolat tamom,
Yomonlar ulashdi razolat tamom.
Uquvchi uqaru bilimli bilar,
Yil, oy, kun oxiru jaholat — tamom.

O‘g‘il-qizga bir pul ota hurmati,
Kishiga haqorat qarilik oti.

Butunlay buzuldi qoida qonun,
Qorishdi qora-oq to‘la, bus-butun.

Bu barcha Ulug‘ kun¹ nishoni erur,
Nishoni ko‘rinsa keluvchi kelur.

Xudo asrar esa bu imonimiz,
Tugaydi bu fitna, balo, yomon iz.

Yil oltmish iki edi to‘rt yuz bilan,
Tugattim kitobni nozik his bilan.

Bilim yetganicha dedim bermalol,
O‘qib anglaguchi, o‘zing ulush ol.

¹ Ya‘ni qiyomat kuni.

Nechog'li lozimdir yo'rig'ing, yo'ling
Deya berdim ozroq, qurug'ing-ho'ling.

Budir din yo'li ham bu dunyo yo'li,
O'ngidan boraver, yo'qolsin so'li.

Bu dunyoni desang, so'zi ushbudir,
Oxiratni desang, izi ushbudir.

Og'ir bo'l, beradi Xudo senga kuch,
Tilaging ne esa o'sha yo'lda uch.

Iloho, bu so'zim hech o'lmadi kam,
Tilagim ne edi bilarsan, egam.

Tilamadim aslo sharaf, shon-u ot,
O'qisa dedim bas, yaqin yoki yot.

O'quvchi o'qisa zamonlar o'tib,
Duo qilsamikan meni yod etib?!

Tilagim shu edi, umidim-da shu,
O'qigan duosi kifoya mangu.

Tilim so'zladi so'z, yozishdi qo'lim,
Tugar bu so'z-u qo'l, fe'li muloyim.

Qo'l-u til nishoni mana shu kitob
Xotira bo'ladi, e sohib odob.

Unitma meni, ey o'quvchi, tirik,
Agar o'lsam o'zim, qaro yer — sherik.

Ayo mangu mungsiz egamsan ulug',
O'zing yorlaqagin qulingni to'liq.

Adashgan qulingman, gunohim begam,
Gunohim kechirgin, o'zing, ey egam.

Qulingman, egamsan, qul oti qul ey,
Qodir bir egamsan, egalik qil-ey.

Qulingman, egamsan menga, ey g'ofir,
Meni yorlaqagin, gunohim kechir.

Mo'minlarni olgin panohga, Xudo,
Bu Mag'rib-u Mashriq eligacha to.

Yomonman, yomondan yomonlik qolur,
Azizsan, fozilsan, gunohim kechir.

Ipordan iporing hidi keladi,
Paliddan yomon hid doim yeladi.

Umidim o'zingsan menga, ey umid,
Umid bog'lagayman senga, ey umid!

Gunohkor qulingman qilarman jafo,
Vafoli egamsan, menga qil vafo.

Jafokor ravishi jafo, ey egam,
Vafodorda vafo qachon bo'ldi kam?!

Mo'min ahlin qo'lla o'zing, Xudoyim,
Ular deb gunohim bag'ishla doim.

Tuman ming salomim Rasulga, illo,
O'sha yo'l ko'rsatuvchi Rasulga, Xudo!

Yana to'rt eshimga salom bardavom,
Tegizgin Xudoyim, to'la, vassalom.

Yigitlikka achinib,
qarilik haqida aytadi

Yuruvchi bulutdek bugun yo'q yigitlik,
Shamol-u bo'rondek tugar tiruklig.

Esiz yigitligim, esiz yigitlik,
Tuta bilmadim men bugun bosh egik.

Yana qayta kelgin, yigitligim, sen,
Boshimda ko'taray, poyondozing — men

Yigitligim esiz, ne yerga borar
Birov topdimikan, magar yolborar?!

Tiriklik huzuri, sururi faqat
Yo'qoldi, jonida — alam, oqibat.

Kichikligi faxr-u, keyin shon — sharaf,
Barisi yo'qoldi, qayga bo'ldi daf?!

Qarilikda qo'r yo'q, qadim bo'ldi xam,
Behuda yo'qolgan hayotdan alam,

Achinib qarayman senga, yigitlik,
Butun ko'rk, chiroyim yitib-bitgulik.

Qizil yuzli edim go'yo arg'uvon,
Za'faron o'radi ularni bu on.

Ipor¹ rangli sochim kofurga² badal,
To'lin oy — yuzim ham so'libdi jadal.

¹ Ipor — ayrim hayvonlar, xususan, kiyikning bezlaridan olinadigan xushbo'y modda; ko'chma ma'noda qora rangni ifodalaydi.

² Kofur — g'oyatda oq va xushbo'y modda. Ko'ch. oq rang.

Yorug' yozdek edim chechaklarga boy
Xazon fasli bugun hokim, hoynahoy.

Qayindek bo'yim-chi uchar o'q misol,
Egildi yoysimon, qani u jamol?

Tirikligim, esiz, oqar ariqqa,
Ko'z yoshim bo'yaldi qizil-sariqqa.

Bolalik yo'qoldi, yigitlik qani?
Topilmas biror kuch madad bo'lgani.

Yemak-ichmagimga hayvon qoldi lol,
Tilak quvib tanda bugun yo'q majol.

Solib qush, ov ishin etardim bajo
Uchar qushdek otim¹ qani, ajabo?

Adash, qo'ldoshimga edim sevik jon,
Yovuz dushmanimga asov, beomon.

Kichig-u ulug'ga ko'tarib ovoz,
Gunohsiz nechaga qo'l bo'ldi daroz.

Kerildim yovuzni yiqitgan kabi,
G'o'daydim qoyadek — g'urur sohibi.

Ichib yotgan erdek o'zimga keldim,
Yo'limni yo'qotdim, uyaldim, o'ldim.

Xudo toatinmas, kishiga toat
Qarangki men uchun bo'libdi odat.

Tilak-orzu ila yugurdim, yurdim.
Quturgan bo'ridek o'zimni ko'rdim.

¹ Uchar qushdek ot — yigitlik nazarda tutilgan.

Birovning molidan hazar qilmadim,
Nomus-u andisha ishin bilmaclim.

Agar so'rasami Xudoyim birrov,
Javobga so'zim yo'q, tilirn-chi — soqov.

Nodon, telbadan-da bo'libman yomon,
Yo'qolgan umr deb qiynaladi jon.

Sevinch o'tdi, o'tar mashaqqat-u g'am,
Abas bo'ldi hayot, dil to'la alam.

Faraz qil: yo Kisro¹, yo o'zim Qaysar²,
Yo Shaddod-u³ Odga⁴ fe'limmi o'xshar?

Olamni ham oldim go'yo Iskandar⁵,
Yashadim olamda Nuh⁶ yoshi qadar?!

O'zim Haydar⁷ edim, qilichi-yashin,
Yo Rustam⁸ o'zim-u yog'ildi — chivin.

¹ **Kisro** — No'shiravonning laqabi. U "Xusrav"ning arablashgan varianti hisoblanadi. U chek-u chegarasiz mulk egasi sifatida mashhur o'lgan.

² **Qaysar** — podshoh, Rum podshohi. "Sezar"ning Sharqdagi ifodasi.

³ **Shaddod** — Odning farzandlaridan biri. Jannatni bu dunyoda yaratish ishtiyoqi bilan yashagan va afsonalarga ko'ra, buning uchun uch yuz yildan ko'proq vaqtini sarflagan. U xudolikni da'vo qilgani uchun qattiq jazoga giriftor bo'lgan.

⁴ **Od** — Som ibni Nuhning farzandlaridan biri. U mansub qabila ham shu nom bilan yuritilgan. O'z zamonida dunyoda undan kuchli va qudrati hech kim bo'lmagan.

⁵ **Iskandar** — tarixiy-afsonaviy shaxs. Fillip (Faylaqus) Maqduniyning o'g'li. Yunon muarizlari uning ajdodlarini Gerakl va Axillga bog'lashadi. Sharqda arab, fors va turkiy xalqlar tarixchilari u haqdagi ko'plab afsonalarni yozib olishgan. Firdavsiyning "Shohnoma"sida, Nizomiydan boshlab esa ko'plab "Xamsa"larda bu obrazning badiiy tasvirlari berilgan.

⁶ **Nuh** — u uzoq (yil) umr ko'rgan payg'ambarlardan biri hisoblanadi.

⁷ **Haydar** — kuchli sher yoki arslon. Hazrati Alining laqabi.

⁸ **Rustam** — "Shohnoma"dagi mashhur qahramonlardan birining nomi.

Yana ko'kka chiqdim misoli Iso¹,
Yoki adolatda No'shirvon² go'yo.

Na Qorun³ molidek xazina basar
Na as'hobi Ra'sdek qurildi shahar.

Yana yerga qaytish bo'lar so'nggi so'z,
Olam qolar, senga tegar ikki bo'z⁴.

Yalong'och kelinar, ketish — yalong'och,
Nega shunda bu ko'z hamon, hali och?!

Kechar dunyo kechdi misoli bo'ron,
Nechun yopishibman ularga chunon.

Menga naf beruvchi bir ishim qani?
Har kishi nasibi o'zi ekkani.

¹ Iso — payg'ambarlardan birining nomi, Maryamning farzandi, Afsonalarga ko'ra, "U Isroil qavmini o'z diniga da'vat etadi. Ular buni qabul qilish o'rmiga undan mo'jiza talab qilishadi. Iso ularning talabi bilan o'likni o'z nafasi bilan tiriltiradi. Uni yo'q qilmoqchi bo'lishadi. Iso qochadi, ammo havoriylardan biri o'ttiz dirham evaziga uni ko'rsatib beradi. Ular Isoni qo'lga olmoqchi bo'lganlarida ilohiy madad bilan ko'zga ko'rinmay qoladi va o'zlarining sarkardalari Ishuni Iso qiyofasiga kiritib qo'yadi. Ular Ishuni Iso gumon qilib, qo'lga olishadi va xochga tortishadi. Maryam dor ostiga borib, zor-zor yig'laydi, zero, u ham o'g'lini xochga tortilgan deb o'ylardi. Yettinchi kechasi onasiga tasalli berish uchun u yerga qaytadi. Havoriylarning yetti nafari o'sha kechasi Isoni ko'rishadi va sahargacha u bilan birga bo'lishadi. Sahar chog'i Iso yana osmonga qaytadi" (Nasriddinov. A. Kulliyoti osor. Dar haft mujallad, jildi 4, — Xujand, "Xuroson", 2013, s. 384.)

² No'shirvon — 531–579-yillarda sosoniylar hukmdori bo'lgan. U shunday qudratli davlatni barpo etgan ediki, oxir-oqibatda Rum qaysari ham unga bo'ysungan. Anushervoni odil, Kisro, "No'shinravon", "Xisravi Anushervon" nomlari bilan mashhur bo'lgan. (O'sha kitob, 222 bet)

³ Qorun — Musoga asrdosh bo'lgan, Bani Isroil qabilasiga mansub, boylik nuqtayi nazaridan chek-u chegara bilmaydigan shaxs nomi. Xazinalarining umumiy hajminini tasavvur qilish uchun unda to'rt yuz mingdan ortiqroq xazinalarning kaliti borligini qayd etish kifoya qiladi.

⁴ Ikki bo'z — ikki gaz bo'z mato — kafan nazarda tutiladi.

Nima ekan esam uni ushladim,
O'rilgan ekindan ko'ngil xushladim.

Yigitlik yo'qoldi, qarilik kelib,
Qabul tavbaga yo'q, u uchar yelib.

Uzun tunda yotma, egamga topin,
Bedor bo'l, toat et, sira olma tin.

Ilon, qurt-qo'ng'izga yem bo'lar tana,
Hayotni shu uchun beribman, mana.

Ayo g'ofil, o'kir, yig'la muttasil,
Xudoga toat qil, haqiqatni bil.

Qarilik kuch oldi yigitlik yirab,
Halovat yo'qoldi oyoq qaltirab.

Qari dunyo tortdi domiga doim
Tuyilibdi qahri menga muloyim.

Yo Rab, uyg'ot endi quling bemajol,
Meni chetga surma, panohingga ol.

Gunohim kechirgin, yo'lingni tuttim,
Meni qo'lla, garchi seni unuttim.

Zamon buzuqligini do'stlar jafosini aytadi

Turayin, borayin, kezayin olam,
Olamda kim ekan vafoli odam?!

Chin odam qayerda, qidiray, topay,
Topolsam qo'lini, yuzini o'pay.

Ushaldi bor orzu, chin odam-chi yo'q,
Topilsami ko'ngil bo'lar edi to'q.

Vafo bo'ldi qahat, jaf o ko'paydi,
Vafoli bironi ko'zim ko'rmaydi.

Agar topsam edim vafoli kishin,
Boshimga ko'taray, qilay bor ishin.

Topilmasa agar vafoli odam
Kiyik ila tog'da yashay ushbu dam.

Yemish — tomir, ichmak — yomg'ir suvlari,
Yotishga kifoya qum tepalari.

Yo vahshiyilar ila makon — biyobon,
O'zim, mayli, ketay odam yo'q tomon.

Bu ham yetmas esa qayon boqayin,
Shamolday to'ziyin, suvdek oqayin.

Vafo ahli yo'q-ku olamda, egam,
Topilsaydi agar beray jonni ham.

Odam oti qoldi, o'zi yo'q ro'yo,
Vafo ahli butun qirilgan go'yo.

Odamda topilmas biror mehribon,
Yovuzlikka to'ldi bu yorug' jahon.

Yaqin tutsam agar kishin ko'z misol,
Uning fe'li shayton bo'lar bemalol.

Birin sevib unga nisor etsa jon
Jaf o keldi undan, qayerda imon?!

Kishiga alomat tili ham so'zi,
Ko'ngil ola esa, kim bo'lar o'zi?!

Asil esh bo'lishga qani bir odam,
Yaqin do'st, birodar qani ushbu dam?

Ko'ngil kimga berib, mungimni ochay,
Yorilay yonida, yoshimni sochay?

Yaqin-u yovuqda ovunch ko'rmadim,
Qarindosh urug'da sevinch ko'rmadi.

Kafolat bo'lolmas ushbu kun qasam,
Qasamga sodiqqa joning ber, jo'ram.

Tuz-u non haqini kim etar ado?
Bu xil odam uchun mol-u jon fido.

Sevinch qayg'ularga qani qayg'udosh?
Qani bir yaqinim, qani tuyg'udosh?

Birodar-u do'stga beradi kim yon,
Uni beg, o'zimni qul etay bu on.

Chinakam odamni topolmay biroq
Yig'iga yaqinman, sevinchdan uzoq.

Bo'lak bo'ldi bu xalq, buzuldi qonun,
Zamon aynidimi — ne bo'ldi bugun?!

Yo'limni yo'qotdim, uchar boshda xush,
Bori ko'rganim shu: yo ro'yo, yo tush.

Yo savdo kuchayib, miyam aynidi,
Ko'zim ham tinadi — davo ne edi?

Menga uchradimi yomonning bari?
Yo o'zim yomonman, tamom teskari?!

Qani u odamlar asil, sarasi,
Ko'rinmaydi bugun vafo qorasi.

Ko'rinib qolarkan nishon mabodo,
Bu ham asli, bilgin, moziydan sado.

Ular aytsa edi: ne ezgu odat,
Yomon emas, ezgu topar saodat.

Bari ezgu ketdi, nizom tugadi,
Yaramas yovuzning kuni tug'adi.

Odam deb atalsa bularning bari,
Farishta ekan-da o'tgan yosh-qari.

Azizlar yitishdi, yomonlar tirik,
Ne aybim qilibdi bularga sherik.

Nega so'zlamayin — tugamaydi so'z,
Yana yaxshi tezroq yumilsaydi ko'z.

Bulardan ko'rinar yana yaxshiroq,
To shahar bo'lmasa, ovul yo qishloq.

Otim bilmasinlar, meni ko'rmasinlar,
Ishim qilmasinlar, qonim so'rmasinlar.

Chayondek chaqarlar, chivindek so'rib qon,
Ko'pakdek hurarlar, azob chekar jon.

Ulidim, o'kindim, peshonada sho'r,
Yomonlar bo'lib fil, men misoli mo'r¹

¹Mo'r — chumoli.

Nechun manglayimda bu qadar jafu?
Noloyiq, tubandan asra, ey Xudo!

Rasuli akramni qil o'zing panoh
Yana to'rt eshiga meni qil hamroh.

KITOB EGASI YUSUF ULUG' HOJIB O'ZIGA PAND BERADI

Bilimdon kishiga o'rin bo'ldi to'r
Bilimli — buzilmas bino, deya ko'r.

Bilimsiz yurak, til yarar nega ham,
Bilim suv misoli kerak damodam.

Bilishda davom et, qidir, tilagin,
Bilimli tilakka yetishar tayin.

Bilarman desa kim — bilimdan yiroq,
Donolar ichida nodon u biroq.

Bilim bir dengizdir, yo'q oxir, boshi,
Qancha suv ko'targay sinchalak qushi.

Bilimlar bilan-ku boshing aylanar,
Biroq o'zligingga qachon yo'l bo'lar?!

Bilim bil, kishi bo'l — boyisin bu ruh,
Yo hayvon atalgin — cho'lda sur shukuh.

Bilimsiz yechilmas tugundir, tugun,
Go'yo shod yuradi mudom tun-u kun.

Bilimli kishanda¹ yomondan yiroq,
Bilimsiz kishani uzilar shu choq.

¹ Kishan obrazini Yusuf Xos Hojib har xil yomonliklardan asrovchi vosita sifatida qalamga olgan.

Qo'limni uzattim bilimni tilab,
Go'zal tizma qildim ularni ulab.

Go'yo tog' kiyigi bu turkiy so'zim
Qo'linga avaylab o'rgatdim o'zim.

Silab siypaladim, so'ng berdi ko'ngil,
Yemish chog'i hanuz hurpayadi ul.

Izidan borishga toki tolmadim,
Ipor hidlaridan benaf qolmadim.

So'zlarimni to'g'ri dedim, gar dag'al,
Buni ko'tarolgay chin er bu mahal.

O'quvchiga sira og'ir kelmasin,
Mening mehnatimni oson bilmasin.

Faqat to'g'ri so'zdir menga chegara
Bu yolg'on-u rost so'z farqi oq-qora

Yil oltmish ikki-yu yana to'rt yuzi¹,
Bezandi so'zimdan bu olam yuzi.

Tugal o'n sakiz oy o'tib bu mahal
Kitobim nihoya topibdi tugal.

Bahoriy chechakdek muattar hidi
Deganim, kitobxon, mana shu edi.

Olamda talay so'z, tunganmas biroq,
Axir oqqanida tugar qay buloq?!

E Yusuf, deya ber kerakli so'zing,
Keraksiz so'z aysang kuyarsan o'zing.

¹ 462-yil kitobining hijriy sanada yozilgan yili. U milodiy sanada 1069–1070-yillarga to'g'ri keladi.

Talay so'z deyilsa ozayar ma'ni,
Talay so'z qochirar sendan hammani.

Ishonch yo'q olamga, udir bevafo,
Uquvli, uzoq tut o'zni mutlaqo.

Sen o'zing yopishding olamga juda,
Ko'ngil bog'lamagin unga behuda.

Emin bo'lma unga, ko'zingga qara,
Xudoga ko'ngil ber, sig'in yolvora.

Talay xalqni olam yo'qotdi tugal,
Hozir bo'l, yetishar senga endi gal.

Kulib boqadi u, seni chalg'itar,
O'zing qo'lga olgin, yetar qayg'ular.

Olam oldim degan ne-ne azamat
U dunyoga ketdi alamda faqat.

Yigitlik behuda, abasdir kunim,
Tiriklik tugar-u tugaydi tinim.

Necha ming yashama — oxiri o'lim,
Necha mol yig'ildi.
Qani? Bo'sh qo'lim!

O'zingga sig'indim, o'zing asragin,
Tazarru qilurman, toatlarim chin.

Uyatsiz qulingman, talay gunohim,
Hayot so'nggi kelar, o'zing — panohim.

Huzuringda o'zim gunohkor, g'arib,
Sig'inib kelurman bugun yolvorib.

Nimaga ishonding, ayo mungli jon?
Ko'z yopiq edimi yo avrar jahon?

Yo'lingni tuzatgin, yasha chin, halol,
O'zingga munosib o'rin-joyini ol.

Alam-g'amga to'la ekan bu olam,
Olib qolmas, axir, sira meni ham.

Tiling tiy, ko'zing och, g'ofillikni ot,
Ko'zing yum, quloq yop, o'tar bu hayot.

Yo Rab, yorlaqagin mo'minlar zotin,
Yoritgin nuring-la quling hayotin.

Tuman ming salomlar rasulimizga,
Hidoyati toki yetishsin bizga.

“Qutadg‘u bilig” kitobi tarixning sakkiz yuz qirq uchinchi yili-
da, qo‘y yilining Muharram oyida Hirotda tugadi.¹

¹ Bu sana milodiy yilga to'g'ri keldi.

AHMAD YUGNAKIY

AXLOQ MUALLIMI

XII asr oxiri — XIII asr birinchi yarmida yashab ijod qilgan, “Hibat ul-haqoyiq” (“Haqiqatlar tuhfası”) asari bilan o‘zbek adabiyotida o‘ziga xos o‘rin tutadigan ulug‘ shoir va mutafakkir Adib Ahmad Yugnakiyning tarjimai holi haqida juda oz ma‘lumotga egamiz. Asarining faqat bir yerida u o‘z nomini tilga oladi:

*Adib Ahmad otim, adab-pand so‘zum,
So‘zum munda qolur, borur bu o‘zum¹.*

“Hibat ul-haqoyiq”qa Adib Ahmad shaxsi, hayoti va faoliyatining ayrim nuqtalarini oydinlashtiruvchi noma‘lum bir shoir va Amir Sayfiddinlarning to‘rtliklari hamda temuriy amaldorlardan Arslon Xo‘ja Tarxonning 10 baytlik masnaviysi ilova qilingan. Masnaviyda, jumladan, quyidagi ma‘lumotlarni o‘qiyimiz:

*Adibning yeri oti Yugnak erur,
Safoliq ajib yer — ko‘ngullar yorur.*

*Atosi oti Mahmud Yugnakiy,
Adib Ahmad o‘g‘li — yo‘q ul hech shaki.*

*Kitobining oti erur “Hibat ul-
Haqoyiq” — iborat adabdin o‘shul.*

*Tamomi erur koshg‘ariy til bila,
Ayitmish Adib riqqati til bila (96–97).*

Ma‘lum bo‘ladiki, Adib Ahmad Yugnak degan so‘lim va baha-vo joyda tug‘ilgan. Otasining oti Mahmud Yugnakiy bo‘lgan. Kitobining nomi arabcha bo‘lib, “Hibat ul-haqoyiq”. Koshg‘ariy til-

¹ Ahmad Yugnakiy. Hibat ul-haqoyiq (Hashrga tayyorlovchi Q.Mahmudov). — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Badiiy adabiyot nashriyoti, 971, 93-bet. Keyingi misollar ham shu nashrdan olinib, sahifasi qavs ichida ‘rsatiladi. — E.O.

da yozilgan bu kitobni shoir mahorat bilan nazm rishtasiga tergan. "Qutadg'u bilig" dan bir-ikki asr keyin yaratilgan bu asar qadimiy va boy turkiy adabiyotning noyob durdonasi hisoblanadi. Alisher Navoiy "Nasoyim ul-muhabbat" tazkirasida Adib Ahmadga alohida o'rin ajratib, ham shaxsi, ham ijodi xususida yuksak fikrlarni bildirishi uning ham zabardast so'z ustasi, ham mashhur tasavvuf namoyandasi bo'lganligidan dalolat beradi¹.

Shoir tug'ilgan joy olimlar o'rtasida ko'p tortishuvlarga sabab bo'lgan. Samarqand, Farg'ona va Turkistonda Yugnak degan joy borligi aytilsa-da, ko'pchilik uni Samarqand atrofida deyshga moyil va keyingi davrlarda ilmiy muomalaga kiritilgan adabiy-tarixiy manbalar bu fikrning to'g'riligini tasdiqlayapti. Jumladan, XII asrda yashagan mashhur tarixchi Abdulkarim as-Sam'oniyy "Al-Ansob" ("Nasabnoma") kitobida yozadi: "Yug'anak — Samarqand qishloqlaridan. Abu Homid Ahmad ibn Abu Ahmad al-Yug'anakiy bu nisbat bilan mashhurdirlar. Bu kishi Samarqand ahlidan. Sohib ibn Muslim al-Balxiy, Abdurahim ibn Habib al-Bag'dodiy va Abu Is'hoq Ibrohim ibn Is'hoq as-Samarqandiydan hadis rivoyat qilganlar. O'zlaridan esa Abdulloh ibn Mas'ud ibn Komil as-Samarqandiy hadis rivoyat qilganlar"².

Bu ma'lumotlar Adib Ahmadning Samarqand atrofidagi Yug'anak qishlog'ida tug'ilganligini oydinlashtiribgina qolmay, uning nafaqat zabardast shoir, ayni paytda, mashhur muhaddis ham bo'lganligidan xabar beradi.

Adib Ahmad tug'ma ko'r bo'lgan. "Tug'a ko'rmas edi Adibning ko'zi" (95), — deyiladi bu haqda asarga ilova qilingan nomal'um shoirming to'rtligida. Lekin, Navoiy ta'biri bilan aytganda, u nihoyatda ziyrak va zakiyligi bilan ajralib turgan: "Ammo bag'oyat ziyrak va zakiy va zohid va muttaqiy kishi ermish. Haq subhonahu va taolo agarchi zohir ko'zin yopuq yaratqandur, ammo ko'ngil ko'zin bag'oyat yoruq qilg'ondur... Va aning tili turk alfozi bila mavoiz-u nasoyihqa go'yo ermish. Xeyli elning muqtadosi er-

¹ *Qarang: Alisher Navoiy. Nasoyim ul-muhabbat. Mukammal asarlar to'plami. Yigirma jildlik. 17-jild. — Toshkent: Fan, 2001, 426-427-betlar.*

² *Abdulkarim as-Sam'oniyy. Hasabnoma (Tarjimon Hoji Abdulg'afur Paz-zoq Buxoriy, Komiljon Pahimov). — Buxoro, 2003, 199-bet.*

mish. Balki aksar turk ulusida hikmat-u nuktalari shoe'dur. Nazm tariqi bila aytur ermish, aning favoididindur:

*Ulug'lar ne bersa, yemasman dema,
Ilik sun, og'iz ur, yemasang-yema!*

Va aningdurkim:

*So'ngakka ilikdur, eranga — bilik,
Biliksiz eran — ul iliksiz so'ngak"¹.*

Birinchi baytning mazmuni: "Ulug'lar senga qutlug' dastur-xondan bir nimani ilinsalar, harchand to'q bo'lsang ham yemayman deb ularning qo'lini qaytarma, yemasang ham qo'lingga olib, bir og'iz tegizib qo'y".

Bu yerda ulug'larini hurmat qilish ma'nosida so'z borayapti.

Ikkinchi baytning mazmuni: "Suyak ilik bilan, er kishi bilim bilan ko'rkli. Bilimsiz kishi iliksiz suyakka o'xshaydi".

Bu yerda ilm-ma'rifat ulug'lanayapti.

Asarning mavjud nusxalarida mazkur baytlarning yo'qligi "Hibat ul-haqoyiq"ning asrlar davomida turli o'zgarishlarga uchraganligini ko'rsatadi. Alisher Navoiy otasi Husayn Boyqaroga qarshi isyon ko'targan Badiuzzamon Mirzoga pand-nasihati qilib yozgan maktubida ham Adib Ahmadning bir to'rtligini keltiradi:

*Atodin xato kelsa, ko'rma xato,
Savob bil xato toki qilsa ato.
Atoning xatosini bilgil savob,
Seni yuz balodin qutqarg'ay Xudo².*

Ushbu dalillardan "Ahmad Yugnakiyning shaxsiyati va uning "Hibat ul-haqoyiq" asari XV–XVI asrlarda ham el orasida mashhur bo'lgani ko'rinadi"³.

¹ Alisher Navoiy. Nasoyim ul-muhabbat, 426–427-betlar.

² Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. Mukammal asarlar to'plami. 14-jild. — T.: Fan, 1998. — 184-bet.

³ Mahmudov Q. "Hibat-ul-haqoyiq" asarining yozilish davri, g'oyasi va uning muallifi haqida. Ahmad Yugnakiy. Hibat-ul-haqoyiq. — Toshkent, 1971. 8-bet.

Adib Ahmad "Hibat ul-haqoyiq"ni tugatib, uni hukmdori — "aql-u hush makoni-yu, bilim va fazilat koni" (35) bo'lmish Dod Sipohsolorbekka taqdim etadi:

*Dod Sipohsolorbek uchun bu kitob —
Chiqartim ochunda oti qolsu(v) tep (38).*

Dod Sipohsolorbekning kimligi to'g'risida bahs-munozaralar hali yakuniga yetmagan. Abdurauf Fitrat bu nom Sayfi Isfarangiy (1185—1268) qasida va hajviyalarida tilga olinganligidan kelib chiqib, u XII-XIII asrlar orasida Farg'ona hokimi bo'lgan, degan fikrni ilgari suradi. Xuddi shu Dod Sipohsolorbekni "Adib Ahmadning hukmdori deb qabul qilish kerak. Butun ehtimollarning kuchlisi shudir"¹.

Adib Ahmad "Hibat ul-haqoyiq" asari bilan o'zbek adabiy tili va adabiyoti rivojiga katta hissa qo'shdi. Mashhur sharqshunos olim Y. Bertels bu asar qadimgi o'zbek adabiy tilidan mumtoz o'zbek adabiy tiliga o'tishda bir ko'pri bo'lganini aytadi. Asarda qadimiy turkiy so'zlar bilan bir qatorda, ko'plab arab va fors so'zlarining ham qo'llangani shundan dalolat beradi. Taniqli tilshunos Qozoqboy Mahmudovning aniqlashicha, "Hibat ul-haqoyiq"da atoqli otlar va arab tilida yozilgan sarlavhalardan tashqari, 300 ga yaqin arab va fors so'zlari mavjud bo'lib, ular asardagi jami so'zlarning 20 foizini tashkil etadi².

"Hibat ul-haqoyiq" ilk bor uyg'ur yozuvida bitilgan. Uning nusxalari ko'p bo'lib, ularda asar hajmi turlicha. Hozircha ma'lum qo'lyozmalardan 3 tasi to'liq, qolgani parchalardan iborat. 1444-yili Samarqandda Zaynulobidin baxshi, 1480-yili Istanbulda Abdurazzoq baxshi va Turkiyaning To'pqopu kutubxonasidagi noma'lum kotib tomonidan ko'chirilgan qo'lyozmalar e'tiborli nusxalar hisoblanadi. Asarni birinchi marta turk olimi Najib Osimbek topib nashr ettirgan (qisqartirilgan nashri — 1906, to'liq nashrlari — 1916, 1925). Keyin 1951 va 1992-yillarda uni Rashid Rahmati Arab

Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. 2-jild (Ilmiy asarlar). — Toshkent: "Ma'naviyat", 2000, 48–49-betlar.

² Mahmudov Q. Ahmad Yugnakiyning "Hibatul-haqoyiq" asari haqida. — Toshkent: "Fan", 1972, 17-bet.

so'zboshi, izohlar va 6 ta nusxasining faksimilesi va Turkiyada XVI asrda ko'chirilgan arab yozuvidagi nusxasining tarjimai bilan chop ettiradi. O'zbekistonda asardan parchalar Fitrat, Oybek, Porso Shamsiyev, Solih Mutallibovlar tomonidan o'zbek adabiyoti namunalaridan tuzilgan majmualarda e'lon qilingan. So'ng u Qozoqboy Mahmudov tomonidan alohida kitob sifatida nashr qilindi (1968—1971). O'tgan asr oxirlarida uyg'ur olimlari H.Temur va T.Ayyub, qozoq olimlari E.Qurishjonov va B.Sog'indiqovlar uni asl matni, tarjima va fotonusxalari bilan nashr ettirganlar. Shuningdek, Y.Bertels, Fitrat, Fuod Ko'pruli, T.Takin, E.Rustamov, N.Mallayev, A.Qayumov, A.Hayitmetov, A.Rustamov, M.Imomnazarov, B.To'xliyev, N.E.Rahmonov, I.Haqqul, G.Xo'janova va boshqalar Ahmad Yugnakiy va "Hibat ul-haqoyiq" haqida u yoki bu darajada tadqiqot ishlarini olib borganlar.

"Hibat ul-haqoyiq" 14 bob, 512 misradan iborat. Dostonning birinchi bobi Olloh hamdi, ikkinchi bobi Muhammad alayhissalom na'ti va choryorlar ta'rifi, uchinchi bobi Dod Sipohsolorbek madhiga bag'ishlangan. To'rtinchi bobda kitobning yozilish sabablari bayon qilingan. Dastlabki to'rt muqaddima bobdan so'ng asosiy qismga o'tiladi. Beshinchi bob — ma'rifatning foydasi-yu jaholatning zarari, oltinchi bob — til odobi, yettinchi bob — dunyoning o'tkinchiligi, sakkizinchi bob — saxiylik va baxillik, to'qqizinchi va o'ninchi boblar turli masalalarga bag'ishlangan bo'lib, o'n birinchi bob — kitobning xotimasi (Asarning 1480-yili Istanbulda Abdurazzoq baxshi tomonidan ko'chirilgan nusxasida 11 bob mavjud — uch bob yo tushib qolgan, yo boshqalariga qo'shilib ketgan).

"Hibat ul-haqoyiq" ham "Shohnoma" va "Qutadg'u bilig" kabi mutaqoribi musammani maqsur (mahzuf) vaznida yozilgan. Asarning an'anaviy kirish qismlari qasida, g'azal va qit'a shaklida (a-a, b-a, v-a) bo'lib, asosiy qismlari to'rtlik (a-a-b-a) shaklida davom etadi.

Adib Ahmad o'zini shoir emas, balki adab muallimi deb hisoblagan. O'ziga xos axloq kitobi bo'lgan "Hibat ul-haqoyiq"da Qur'oni karim va hadisi sharif ma'nolari singdirilgan. U islom dini axloqini tashviq qilish, komil insonni tarbiyalab yetishtir-

rish maqsadi bilan yozilgan. Shunga muvofiq, asar ham, asosan, pand-nasihath usulida yozilgan. Bu haqda muallifning o'zi shunday deydi:

*Bezadim kitobi mavoiz, masal,
Boqig'li, o'qug'li osig' olsu(v) tep (39).*

Mazmuni: "Ko'rgan, o'qiganlar manfaat olsin, deb kitobimni turli xil maqol-matallar, pand-nasihathlar bilan bezadim".

Ko'pchilik bayt va misralarning hikmat kabi jaranglashi Adib Ahmadning shoirlik salohiyati chindan ham baland bo'lganligidan dalolat beradi. Voqean, asarga ilova qilingan Amir Sayfiddinning to'rtligida Yugnakiyning iste'dodi va maqomi xususida ham yuksak fikrlar bildiriladi:

*Adiblar adibi, fozillar boshi,
Guhartin so'z aymish odin so'z bishi (96).*

Mazmuni: "Adiblar adibi, fozillar sarvari gavhar kabi bebaho so'zlarni nazm shodasiga tergan".

"Bu faktlar bir tomondan, Adib Ahmad Yugnakiyning yetuk shoir, zamonasining ulug' bilimdoni ekanligini ko'rsatsa, ikkinchi tomondan, zamondosh shoirlar, adiblar oldida hurmatga sazovor ekanligini bildiradi. Adibning malik ush-shuaro bo'lgani haqida ma'lumot bo'lmasa ham, o'zining hamkasblariga adabiyotdan ta'lim bergani ehtimoldan uzoq emas"¹.

"Hibat ul-haqoyiq"ning o'zbek mumtoz adabiyotining nodir namunalari qatoridan joy olganligi bejiz emas. Chunki asardagi axloqiy, ma'rifiy va falsafiy mazmundagi ko'plab hikmatlar asrlarni bo'ylab keldi va asrlar osha yana kelgusi avlod ma'naviy tarbiyasi uchun xizmat qilaveradi. Xususan, ilm-ma'rifat masalalariga asosiy e'tibor qaratiladi. Mutafakkir shoir nuqtayi nazariga ko'ra:

*Bilik birla bilnur saodat yo'li,
Bilik bil, saodat yo'lini bula (40).*

¹ Q. Mahmudov "Hibat-ul-haqoyiq" asarining yozilish davri, g'oyasi va uning muallifi haqida. *Ahmad Yugnakiy. Hibat-ul-haqoyiq*. — Toshkent, 1971. 9-bet.

Mazmuni: "Saodat yo'li bilim bilan ochiladi. Shuning uchun bilim egallab, saodat yo'lini izla".

Bu mo'jaz asardagi hikmatlarning mavzusi keng va rang-barang: ularda olam va odam munosabatlari, hayotning mazmuni, kishi umrining mohiyati, bilimning afzalligi, odob-axloqning inson kamoloti uchun ahamiyati, insoniy fazilat va qusurlar xususida chuqur bilim va katta hayotiy tajriba asosida kundalik turmushdan olingan misollar vositasida teran mulohazalar yuritilib, ibratli xulosalar chiqariladi.

Masalan, muallif hukmdorlarni adolat va muruvvatga chaqirar ekan, arziyas bir ayb bilan ham bosh kesilaversa, dunyoda tirik kishi qolmaydi deydi:

*Bu bir aybdan o'tru boshin kesguchi,
Ochunda tirilgu kishisiz qolur (79).*

Saxovat va muruvvatdan xoli odamni mevasiz daraxtga qiyoslaydi — mevasiz daraxt esa kesib o'tin qilishgagina yaraydi:

*Yemishsiz yig'ochdek karamsiz kishi,
Yemishsiz yig'ochni kesib o'rtagil (73).*

U, ayniqsa, baxillikni qattiq qoralaydi. Chunki bu dunyoda baxilning qilmishidek ahmoqona qilmish, baxilning hayotidek bema'ni hayot bo'lmasa kerak:

*Baxil yig'di zar-siyam haromtin o'kush,
Vabal ko'tru bordi, uzala so'kush.*

*Ulush bo'ldi moli kishilar aro,
Baxil oldi andin so'kunchtin ulush... (62)*

*Qamug' qozg'onikli ochun molini,
Yeyumadi, bordi — ko'rung holini (66).*

Mazmuni: "Baxil haromdan hazar qilmay, oltin-kumush yig'di. O'zi o'lib ketdi-yu, xalqning la'natiga sazovor bo'lgani qoldi. Odamlar uning mol-dunyasini bo'lishib oldilar, o'ziga tekkan ulush esa elning qarg'ishi bo'ldi... Dunyo molini yig'ib, o'zi yeb-ichmagan kishining qismati ana shunaqa bo'ladi".

Shoir xalq maqollari, el ichida yurgan qanotli soʻzlarni ham mahorat bilan sheʼrlari qatiga singdirib yuboradi. Masalan, quyidagi misralarda “Qonni qon bilan yuvib boʻlmaydi” maqolidan oʻzining badiiy maqsadini ifodalash uchun foydalanadi:

*Jafo qildachinggʻa yonut qil vafo,
Arimas necha yuvsa qon birla qon (74).*

Mazmuni: “Jafo qilganga ham vafo qil, chunki qonni qon bilan yuvib ketkazib boʻlmaydi”.

Koʻrinib turibdiki, bu pand-u nasihatlar xuddi bugungi kunda aytilganday. Barcha davrlarda qimmatini yoʻqotmay kelgan bu teran oʻgitlar dunyo turguncha oʻz ahamiyati va taʼsir kuchini yoʻqotmasligi shubhasiz. Barkamol asarlarning barhayotligi shunda koʻrinadi.

Qadim turkiy, arabiy, forsiy soʻzlarga boy “Hibat ul-haqoyiq” asarini oʻqib tushunish hozirgi oʻquvchiga qiyinchilik tugʻdirgani uchun shu paytgacha uning mazmuni zamonaviy oʻzbek tilida nasriy bayon qilinib kelgani maʼlum. Biz uni 11 hijoli barmoq vaznida sheʼriy tabdil qildik. Ushbu tabdilni “Hibat ul-haqoyiq”ning taniqli tilshunos olim, filologiya fanlari doktori Qozoqboy Mahmudov tomonidan tayyorlangan ilmiy-tanqidiy matni va uning nasriy bayoni asosida amalga oshirdik¹. Boblar va ichki sarlavhalar nomi arabcha boʻlgani uchun ularni Q. Mahmudov tarjimasini boʻyicha qoldirdik. Yillar davomida asar mazmunidan nasriy bayon orqali xabardor boʻlgan oʻquvchilar endi uning zamonaviy oʻzbek tilidagi sheʼriy tabdilini oʻqib, nazmiy jarangidan ham bahramand boʻladilar, deb oʻylaymiz.

Ergash Ochilov,
filologiya fanlari nomzodi

¹ *Qarang: Q. Mahmudov Ahmad Yugnakiyning “Hibatul-haqoyiq asari haqida* (Kirish, fonetika, morfologiya, tanqidiy matn, transkripsiya, sharh, lugʻat. — Toshkent: Fan, 1972.

HIBAT UL-HAQOYIQ

Bismillohir rahmonir rahim

(Olohning hamdi haqida)

Behad hamd ayturman senga, Iloho,
Rahmatingdan umid qilib avvalo.

Yukunib so'rayman, ko'mak ber menga,
Munosibmi tilim aytishga sano?

Jonsiz tabiat-u jonli mavjudot,
Sening borligingga beradi guvoh.

Sening borligingni isbotlash uchun,
Dalil bo'la olar har bitta ashyo.

Kengayish, torayish, o'zgarish va dunyoning birligi haqida

Yo'q edim, bor qilding, yana yo'q qilib,
Bor qilishingga iqroman doim.

Ey shubha bandasi, uyg'on g'aflatdan,
O'tdan qutqar o'zing o'lmay turib to.

Xudoyim, yaratdi kun bilan tunni,
Almashib turadi ular o'zaro.

Yorug' kun aylanib zulmat kechaga,
Qora tundan bo'lar oppoq tong paydo.

O'lik va tirikning almashinishi haqida

Tirikni o'ldirar, o'likni esa,
Tiriltirar, bilsang, qudratli Xudo.

Qudratda yagona ulug' Tangriga,
O'likni turgizish emas muammo.

Payg'ambar alayhissalom na'ti (madhi)da

Payg'ambar fazlini vasf etay endi,
Yaxshilab eshit-u, ko'nglingga qil jo.

Insonlar ichida eng afzali u,
Unga teng kelolmas hech kishi aslo.

Rasullar yuzidan agar yog'sa nur,
Bu quyosh kabi nur manbai go'yo.

Uning madhi bilan shirindir tilim,
Uning yodi qand-u asaldan a'lo.

Qiyomatda istab shafokatini,
Tilim to'xtamaydi qilishdan duo.

To'rt xalifa ta'rifi

Yana to'rt do'stingga ayturman salom,
Bu to'rt xalifaga bo'lsin jon fido.

Sodiq bilan Foruq, yana Zunnurayn,
To'rtinchi Ali — mardlikda tanho.

La'nat bo'lsin kim bu to'rt xalifaga,
Agarda e'tiqod qilmasa bajo!

Ilohim, kechirib kelgansan o'zing,
Yana afv et mendan o'tsa har xato.

Agar lutf aylasang, toparman najot,
Holim yomon adl aylasang ammo.

**Ulug' Amir Dod Sipohsolorbek
Tangri yorlaqag'urning madhi**

Ey til, qani, madh et, aylayin tortiq,
Shohimga — dovrug'i tutnish dunyoni.

Shohim madhi bilan bezadim kitob,
O'qigan kishining yayrasin joni.

Kimga kengash berar, kimga yo'l-yo'riq,
Himmati balanddir, cheksiz ehsoni.

U aql-u hush, tengsiz idroq sohibi,
Bilim manbai ham fazilat koni.

Simok yulduzidan himmati baland,
Saxovati ming bir dardning darmoni.

Xalqqa mehribondir, beozor, halim,
Arslondek lekin qaynasa qoni.

Haybat-u quvvatda Umardek kuchli,
Saxovatda Usmon kabi nishoni.

Tengi yo'q tetiklik, sezgirlik ichra,
Adolatda zamon No'shiravoni.

Saxovati uyaltirar bulutni,
Tan beradi unga hatto dushmani.

Ey shohim, sendagi fazilatlarining,
Qum zarrasi kabi yo'q haddu soni.

Siyosat, adolat, yurt boshqarishda,
Tengi yo'q — bu so'zning yo'q hech yolg'oni.

Haq siylab, muruvvat, saxovat kabi,
Ezgu xislatlarning bo'ldi u koni.

Bulutdan bir tomchi yoqqaniga shod,
To'lqin urishini ko'rgil daryoni.

Dengizdan ming qatla saxiyoq shohim
Qabul qilsa, tong yo'q, haqir savg'oni.

Bu kitobning yozilish sababi va zarurati haqida

Bitdim bu kitobim Sipohsolorbek,
Nomi bu dunyoda mangu qolsin deb.

Kitobimni ko'rgan, eshitgan kishi,
Shohim duo bilan yodga olsin deb.

Kelgusi avlodlar uchun ham uning,
Ezgu nomi mangu yashab qolsin deb.

Uning mehri bilan ko'ngillar yashnab,
Uning yodi bilan olam to'lsin deb.

Bezatdim kitobni pand-o'git bilan,
O'qiganlar undan foyda olsin deb.

Shohimga baxsh etdim, mening o'ziga
Sidqu sadoqatim yaxshi bilsin deb.

BIRINCHI BO'LIM

Ilm manfaati va jaholat zarari haqida

Bilimdan so'zlayman — so'zimni eshit:
Bilimli kishiga o'zni yaqin tut.
Bilimdan ochilar saodat yo'li,
Bilim ol — saodat manziliga yet.

Bilimli azizdir misoli oltin,
Johil bir mevadir, yo'qdir ta'm, toti.
Bilimli-bilimsiz teng bo'larmi hech?
Bilimli xotin — er, johil er — xotin.

Suyak ilik bilan, er kishi bilim,
Erga ilm, suyakkalik ko'rk doim.
Bilimsiz iliksiz suyakday bo'm-bo'sh,
Iliksiz suyakka qo'l uzatar kim?

Bilim bilan bo'ldi er kishi mashhur,
Johilni o'lik deb ayla tasavvur.
O'lik maqomida tirik yursa ham,
Dono o'lib, topar ikkinchi umr.

Bitta bilimli ming bilimsizga teng,
Bilimli biladi bilim qadrin deng.
Endi o'zing boqib, uqib, sinab ko'r:
Bilim foydasiga nima kelar teng?!

Olim yuksaladi bilimi bilan,
Bilimsiz kishilar bo'ladi tuban.
Bilimli bo'l, sira erinma, Rasul
Kim bilimli bo'lsa, ulug'lang degan.

**Muhammad (alayhissalom)ning ilm
o'rganish haqida aytganlari**

Bilimli biladi bilim farqini,
Bilimli biladi bilim qadrini,
Bilim qimmatini bildirar bilim,
Bilimsiz qayerdan biladi uni?!

Nodon haq so'zdan ham tuymaydi ma'no,
Unga pand-nasihah kor qilmas aslo.
Yuvinsa pok bo'lar har qanday nopok,
Johil ming yuvinsin, pok bo'lmas aslo.

**Tangrining mo'jizalari johillikdan
tiyilish, Xudoning rasuliga sodiq
bo'lish haqida
Rasululloh
sallollohu alayhi vasallamning
aytgan so'zlari**

Bilimli ne qilar — biladi tayin,
Bilib qilganidan o'kinmas keyin.
Bilimsizga har ish ko'rinar to'g'ri,
Shundan unga chora yo'q o'kinmayin.

Bilimli kerakli so'zin gapirar,
Keraksiz so'zini ko'mib yashirar.
Bilimsiz ne desa, uqmasdan deyar,
Uning o'z tili o'z boshin yeyar.

Haqni tanish uchun kerak ma'rifat,
Bilimsizlikda yo'q hech ezgu jihat.
Bilimsizligidan ko'p qavmlarga,
Qo'lini but qilib, sig'inish odat.

Bilimli so'zi pand-nasihah, adab,
Bilimlini maqtar Ajam-u Arab.
Bilim faqir uchun tугanmas boylik,
Hisobsizga bilim yechilmas hisob.

IKKINCHI BO'LIM

Tilni tiyish va odob-axloq haqida

Quloq tut — bilimli nimalar deyar:
Adab boshi — tilni tiyishlik bo'lar.
Tilingni tiyib yur, tishing sinmasin,
Tilingni tiymasang, tishing sindirar.

O'ylab so'zlaganning so'zi haqiqat,
Yomon til o'zingga dushman beshafqat.
So'zga ehtiyot bo'l, tiyib yur tiling,
Tiyiqsiz til boshga keltirar ofat.

Oqil emas tili zaharli kishi,
Til zahridan ketdi ko'plarning boshi.
Tilin top, birovni qilma o'zga yov,
O'q yarasi bitar, bitmas til nishi.

O'q zaxmi, aqldan ozish, til jarohati va uni tiyish haqida

Yaramas kimsaning tili — dushmani,
Tilidan to'kildi ko'p kishi qoni.
Ko'p gapirgan kishi chekar ko'p afsus,
Tilin tiyganidan o'kingan qani?

Kishiga ne kelsa, tilidan kelar,
Tildan kim yaxshi, kim yomonlik ko'rar.

Quloq tut bu pandga — u barchaga teng,
Kim uni dilga jo qilar, yukinar.

Tilingga erk berma, qisqa qil so'zing,
Tiling tiyib yursang, omongan o'zing.
Rasul der: kishini o'tga tashlar til,
Tiling tiy, bu o'tdan xalos qil o'zing.

Kim ikki narsadan emasdir xoli,
Yopilgandir unga muruvvat yo'li:
Birisi — behuda vaysasa tinmay,
Birisi — ko'p yolg'on so'zlasa tili.

Yolg'onchidan o'zni chetga ol darhol,
To'g'rilik bilan kun kechirgil halol.
Til-u og'zing beza to'g'ri so'z bilan,
To'g'ri so'z og'iz-u tilga ko'rk, jamol.

Yolg'on — sassiq piyoz, to'g'ri so'z — asal,
Asal turib, piyoz yema hech mahal.
Yolg'on so'z dard bo'lsa, to'g'ri so'z — davo,
Bu haqda shunday bir naql bor azal.

To'g'ri bo'l, to'g'ri yur, to'g'ri nom qozon,
To'g'ri desin seni har bitta inson.
To'g'rilik to'nin kiy, egrilikni qo'y,
To'g'rilik to'niday to'n yo'q begumon.

Qattiq yashir — siring birov bilmasin,
So'zingdan o'zingga o'kinch kelmasin.
Barcha pinhon siring bo'lib oshkora,
Ko'rgan-eshitganlar senga kulmasin.

Do'stim deb ishonib, sir aytma aslo,
Har qancha ishonchli bo'lsa ham hatto.
O'zing asrolmagan sirni birovning
Asrashidan umid qilma mutlaqo.

UCHINCHI BO'LIM

Dunyoning o'zgarib turishi haqida

Dunyo — karvonsaroy: kelgan ketgusi,
Hamma ham unga bir qo'nib o'tgusi.
Bir karvon bu yerdan chiqqanda yo'lga,
Bir karvon manzilga borib yetgusi.

Bu dunyo ortidan barcha yugurar,
Baxil-ku boylik deb tinmay ranj chekar.
Boylikka ko'p ko'ngil berma, u kelsa,
Ko'payar, kamayar, oxir yo'q bo'lar.

Ko'ngildan chiqar mol-dunyo suqligin,
Ista ust butligi, qorin to'qligin.
Boylig-u faqirlik yeb-ichishdamas,
Qashshoqlik deb bilma oziq yo'qligin.

Dunyoda kifoya, anglasa inson,
Kiyim bilan taom, qolgani ziyon.
Ekinzor deb aytdi dunyoni Rasul,
Unda ekin ekan ko'tarar xirmon.

O'tkinchidir ushbu dunyo lazzati,
Yeldek kechar uning shirin muddati.
Yangi eskiradi, qariydi yigit,
Beli bukiladi, ketar quvvati.

Boylik bugun kelsa, ertaga ketar,
Mulking boshqa birov qo'liga o'tar.
Neki butun bo'lsa, yemrilar bir kun,
Neki obod, xarob sari yuz tutar.

Qancha obod yerning chiqdi taqiri,
Gurkiragan elning bitdi taqdiri.

Qancha dono edi, qancha faylasuf,
Qolmadi ularning mingidan biri.

Dunyo goh qosh qoqar,
goh qovoq solar,
Bir qo'lida asal, birida zahar.
Asal bilan totli qilib taoming,
Ortidan zaharli qadahni tutar.

Shirinlik yeganda achchiqlikka yo'y,
Bir rohat ortida o'n g'am tortar bo'y.
Ey mashaqqat chekmay rohat istovchi,
Bu orzung ushalmas sira — bilib qo'y!

Ilondek dunyoning ishi sehr-jodu,
Yuvosh deb aldanma, ichi liq og'u.
Yuvosh ko'rinsa-da, fe'li ko'p yomon,
Hazir bo'lmaganni o'ldiradi u.

Bu dunyoning juda chiroyli tashi,
Lekin ichidadir ming bir noxushi.
Bas, uning sirtiga mahliyo bo'lib,
Ko'ngil bog'lamoq, bil, xatolar boshi.

**Dunyoga muhabbat qo'yish
xatolarning boshi ekanligi
haqida Payg'ambar sallallohu
alayhi vassalamning so'zi**

Goh niqobin olib, dunyo yuz ochar,
Quchguday bo'lib qo'l yozar-u qochar.
Ko'klam buluti yo tushdek omonat,
Baxt yeldek tez kechar yo qushdek uchar.

TO'RTINCHI BO'LIM

Saxovat va baxillik oqibati haqida

Ey do'stim, bilimli kishi izlagil,
Agar so'zlasang so'z, bilib so'zlagil.
Maqtamoqchi bo'lsang, saxiyni maqta,
Baxilga qattiq yoy o'qin ko'zlagil.

Saxiyni ulug'lar barchaning tili,
Bachar aybin yuvar saxiyning fe'li.
Saxiy bo'l, to senga yog'masin la'nat,
Saxovat berkitar la'natning yo'lin.

Saxiy eritar tosh bo'lsa-da ko'ngil,
Maqsadiga yetar agarchi mushkul.
Baxillikni hech kim maqtagan emas,
Saxiylilikni esa maqtar butun el.

Boq, saxiy ilmning qadriga yetdi,
Topganini ilm yo'liga baxsh etdi.
Boq, qisqa umrini burkab shuhratga,
Dunyoda ezgu nom qoldirib ketdi.

Baxil yig'di harom oltinu kumush,
O'ldi-ketdi olib la'natu so'kish.
Talash bo'ldi moli kishilar aro,
El qarg'ishi bo'ldi baxilga ulush.

Ey boylik egasi, saxiy, yaxshi er,
Haq senga berdimi,
sen ham xalqqa ber!
Ko'pchilik mol yig'ib, qilmaydi ehson,
Ehsondan qochmasang, dunyo yig'aver!

Dunyoda eng yaxshi saxiy degan nom,
Baxil oti esa yomondir mudom.
In'om beruvchi qo'l qutlug'dir juda,
Qutsizdir qaysi qo'l bermasa in'om.

Baxillik davolab bo'lmas darddir ul,
Saxovat yo'li berk baxilga butkul.
Yig'ib ko'ngli to'lmas ko'zi och baxil,
Mol-dunyo go'yo shoh, baxil esa qul.

Xalqning eng yaxshisi saxiy er erur,
Saxiylik shon, obro', qadr orttirur.
Sevilmoq tilasang kishilar aro,
Saxiy bo'l, saxiylik seni sevdurur.

Baxil, tuban kishi boylik posboni,
yemay-ichmay yig'ar, tutar pinhoni.
Tiriklikda do'sti totmagan tuzni,
O'lgach maza qilib yeydi dushmani.

BESHINCHI BO'LIM

**Tavozelilikning foydasi,
takabburlik
va hasislikning zarari to'g'risida**

Yana bir keraklik so'zim bor senga,
Aytayin men uni — quloq tut menga.
Takabburni boshdan oshirib tashla,
Tavozeni top-u, do'st tutin unga.

Takabbur hamisha nafratga loyiq,
Qo'ydek muloyimlik eng yaxshi qiliq.
O'zin katta tutsa kim manmansirab,
Uni na xaloyiq sevar, na Xoliq.

Yig'ib-terib butun dunyo molini,
Yemay o'lib ketdi — ko'ring holini:
U qabr ichra so'roq berar qoldirib —
Yot erkakka ham mol, ham ayolini.

Kibr to'nin kiyib, ko'krak kermagil,
Xalqqa tiling bilan ozor berma mo'l.
Mo'minlik nishoni tavoze erur,
Agar mo'min esang, tavozeli bo'!

Tavozeni Xudo xush ko'rar hatto,
Odamzodni qilar takabbur rasvo.
O'zing ulug'lama. ulug' yolg'iz Haq,
Mensiz ulug'lik yo'q degandir Xudo.

**Tavozelilikni oshirish va
takabburlikni tashlash to'g'risida
Payg'ambar sallallohu
alayhi vassalamning aytganlari**

Mol-dunyo tufayli bo'ldingu ulug',
Kibru havo seni qul qildi to'liq.
Moldan ne naf, o'lgach ketsang yalang'och,
Qolsa uy-joy, hamyon, mol to'la sandiq.

Agarda takabbur asilman desa,
Men javobin beray so'zini kesa:
Bir ota, bir ona farzandi bu xalq,
Tafovut qolmas chin dunyoda esa.

**Odam Ato va Momo Havodan
ibrat olish haqida**

Yana pandimni ol — qil unga amal,
Ikkilanma — poylab turibdi ajal.
Amal deganim bu ko'p o'y-lamoqdir,
Kamroq o'y-lab, ko'proq ish qilgan afzal.

Molga had bo‘lmasin deysan, qulga son,
Osha-tosha bo‘lsa libos, may, osh-non.
Bir umrlik molu dunyo yig‘sang ham,
Behuda bo‘lmasa agar bosh omon.

Hasislik bu yomon insoniy illat,
Hasis g‘am-hasratda qolar oqibat.
Boylik,
kambag‘allik — Xudo qismati,
Hasisning chekkani behuda zahmat.

Rasulullohning hasislik haqida aytganlari

Hasis to‘ymas sira yig‘ib mol-dunyo,
Hasis qarir, hirs qarimas ammo.
Hasis hasisligin qo‘ymaydi o‘lib,
Tuproqning qa‘riga kirmaguncha to.

Hasis boylik yig‘ib charchamas aslo,
Hasislik dardiga kim topgan davvo?
Foyda chiqar joyni topsa agar u,
O‘n tilla qilar bir tillani hatto.

Rasululloh: kishilarning ikki “vodiy” to‘la “oltin”i bo‘lsa ham, uchinchisini istashi haqida aytganlari

Hasis bandasi bo‘lgan, ey hasis odam,
Ayt-chi, hasislikdan naf bormi hecham?
Ozmi-ko‘p — rizq azal qilingan taqsim,
U ko‘paymas hasislikdan zarra ham.

Tangri dunyo ne'matlarining taqsimoti haqida

Asli pokning bo'lar fe'li ham go'zal,
Ko'ngilni jazb etar xulqi har mahal.
Farosati yo'qlar bilmaydi sira,
Odamning odamdan farqi ko'p azal.

SO'NGGI BO'LIM

Axloqning karomati, hasislikni tashlash haqida

Inson fe'l-atvorin o'rgan bus-butun,
Karamdan mosuvo odammas tayin.
Mevasiz daraxtdek karamsiz kishi,
Mevasiz daraxtni chopib, qil o'tin.

Musulmonga mushfiq bo'lib, mehribon,
O'zing kabilarni sana musulmon.
Jafo qilganga ham vafo qil mudom,
Ketmas qancha yuvgan bilan qonni qon.

Tangrining amri va shafqatiga itoat qilish haqida Rasululloh (alayhissalom)ning aytganlari

Qornin to'yg'az bo'lsa har qayerda och,
Ustin but qil qayda ko'rsang yalang'och.
Zulm-zo'rlik qilma birovgga zinhor,
Ko'maging ayama ko'rganda muhtoj.

Yomonlik qilganga ham yaxshilik qil,
Muruvvatning boshi shudir — yaxshi bil.
Agar birov senga qilsa yaxshilik,
Uning duosidan to'xtamasin til.

Gunohkor kishining gunohin kechir,
Adovat ildizin tagidan ko'chir.
G'azab o'ti agar olsa alanga,
Shafqat suvi bilan u o'tni o'chir.

**G'azabni bosish, kishilar (gunohini) kechirish,
Xudoning marhamatini sevish haqidagi
Tangrining so'zlari. Payg'ambar alayhissalomning
g'azabni yengish, Tangrining har narsaga
qodirligi, iymonga erishish yo'llari, uning
Rasuliga sadoqat va Oллоhning
muhabbatiga yetishish to'g'risida aytganlari**

Karam binosidan hilm bo'lar hosil,
Karam keng dengiz yo'g'ulzor ichra gul.
Xulq-odob egallab, o'zni kamtar tut,
Karam sohibiga arzir bo'lsa qul.

O'zingdan kattani hurmat qil, hurmat,
Tashla, qancha bo'lsa yomon fe'l, odat.
Chunki bu ishlaring yoshlarni buzib,
Kattalar ko'nglida qo'zg'aydi nafrat.

Shodlikka yo'y balo kelsa, sabr etib,
Shodlik kelishiga ko'z tut qon yutib.
O'char kulfat o'ti — kechar navbati,
Qolar sabr qilgan savobni tutib.

**Tangriga muhabbatni qattiq tutish,
shuningdek, Rasululloh (alayhissalom)ning
ibodat orqali sevinchni kutish haqida aytganlari**

Ulug'likka yetsang, yanglishma o'zing,
Ipak kiyganingda unutm bo'zing.
Fe'lingni yaxshilab ulug'larga xos,
Muloyim qil katta-kichikka so'zing.

OXIRGI BO'LIM

Turlicha ma'no bildiruvchi baytlar haqida

So'zni bilib so'zla, shoshib so'zlama,
Bo'lmag'ur so'z aytib, keyin bo'zlama.
Do'sting mingta bo'lsa, ko'p ko'rma sira,
Dushman bitta bo'lsa, uni oz dema.

Rusululloh (alayhissalom)ning ming do'stdan bir dushman ko'p degani

Tadbirli kishi ham goh qilar xato,
Aybsiz emas mohir usta ham hatto.
Kesilaversa bosh har bir ayb uchun,
Odamlardan bo'shab qolardi dunyo.

Yasha odamlarning ko'nglini olib,
Yomon odatlarni orqaga solib.
Bir ish qilar ekan, o'ylab qil, uning —
Kerakli yo keraksizligin bilib.

Senga to'g'ri kelsa qay ishni qilmoq,
Yaxshidir uning old-ortini bilmoq.
Agar xayrlidir, dil bersa arzir,
Agar o'kinchlidir, lozim qutulmoq.

Biror ish qo'ldan boy berilganda uning zararidan saqlanish, tikan ekilsa, unda uzum bitmasligi haqida

Yaxshining qo'ldan yomonlik kelmas,
Yomon hech yaxshining qadrini bilmas.
Ey yomonlik qilib, yaxshilik kutgan,
Kim tikan izlasa, u uzum yulmas.

Yaxshining bo'ldi yaxshi do'sti ham,
Yaxshi do'stdan yetar yaxshilik har dam.
Yomonga qo'shilma, yomon suhbat
Yomonlik yo'lga boshlar seni ham.

**Rasululloh (alayhissalom)ning
zulm va jinoyat
yo'lidan saqlanish haqida
aytganlari**

Majoz bo'ldi do'stlik — haqiqat qani?
Ming do'st ichra yo'q bir haq yo'l tutgani.
Ko'pchilik kishining ichi qoradir,
Ko'plarning do'stligi soxta ekan-ye!

Bu kun insoniylik dunyoda aziz,
Insoniy xislatlar yo'q bo'ldi, esiz.
Qurib bitdi butkul vafo chashmasi,
Jafo to'lib-toshdi misoli dengiz.

Qani ahdga vafo, qani ezgulik?
Adolat kelguncha xayr ketgulik.
Boshi ketsa xayming, so'nggi ham ketar,
Oldi kelsa xayming, orti kelgulik.

Dunyo to'ldi jabru jafo, zulm ila,
Qani bir vafoli — bor bo'lsa, tila.
Buzuqlar tufayli buzildi dunyo,
Buzuq ne qilardi dunyoga kela?..

Islom zaif edi, zaif bo'ldi boz,
Ibodot riyoyu niqobdir namoz.
Xarobot ko'chasi bo'lib obodon,
Masjid xarobu xalq bo'ldi benamoz.

**Islomning tushkunlikka uchrashi
va saodatning qaytishi haqida
Rasululloh (alayhissalom)ning aytganlari**

Zohidda zuhd yo'qdir, olimda amal,
Orif raqsu samo' qilar har mahal.
Bid'atdan qaytarar kishi qolmadi,
Kundan-kunga ortar bid'at bexalal.

Qani yaxshi ishlar, yaxshi kishilar?
Qani, qayda yaxshi kishilar yashar?
Zamonni ayblama odamlar qolib,
Zamonni ozdirgan asli o'shalar.

Kim ichkilik ichsa, yomon kishi ul,
Yomonlik tilasang, kel, ichuvchi bo'l.
Kim ilmu hunarli — yo'li ochilmas,
Kim nodon, hunarsiz — ungadir keng yo'l.

Ey yaramas kishi, kibringni tashla,
To hayot ekansan, yaxshi ish boshla.
Istagancha tinchu qayg'usiz yasha,
Yaxshi ishing bilan ko'ngilni xushla.

Dunyoda uyatning qolmadi oti,
Halol kishilarning topilmas zoti.
Halol yashayotgan kishi qani kim?
Halolu haromning yo'q tafovuti.

Odamlar boylarga burib yuzlarin,
Ularga qul qilib berar o'zlarin.
Yuzlarin o'girib faqir kishidan,
Ko'rmasga olarlar yumib ko'zlarin.

Ey boylik oshig'i, bilsang, molu mulk
Bu dunyoda tashvish, u dunyoda yuk.
Harom bo'lsa moling — qismating azob,
Halol bo'lsa moling, hisobi bor lek.

**Payg'ambar alayhissalomning
halolga hisob, haromga azob
bo'lishi haqida aytganlari**

Mol-dunyoga nega muncha och ko'zing,
Boylik dildagi g'am, tildagi so'zing.
O'lgach yiqqanlaring dushmanga qolur,
Senga nasib bo'lar ikki gaz bo'zing.

To'plagan mol-dunyong ulfatdir senga,
Lekin yashirganing kulfatdir senga.
Shirin tuyuladi bu kun mol yig'moq,
U kun tashlab ketish hasratdir senga.

**Tangrining o'ziga va aytgan
so'zlariga sodiq bo'lish haqida**

Achchiqqa omuxta dunyo lazzati,
G'am-tashvishi ko'pu, ozdir rohati.
Asal bor joyda bor ari ham, asal
Istaganning zahrin chekish qismati.

Fazlu hunar ahlin qiynar bu dunyo,
Fazlu hunarsizni qo'llar doimo.
Fazl ila davlat birga bo'lishi
Bu dunyoda barcha ishlardan a'lo.

Dunyoga ne qildi bu sohibhunar,
Dunyo nega uni tinimsiz qiynar?
Xasisni ulug'lab, yaxshini xo'rlab,
Kinu adovatli bu dunyo kechar...

Ey dunyoga hukm etuvchi Xudo,
O'zing berib, O'zing qilarsan judo.
Sening hukming bilan bo'lar har bir ish,
Sening amring bilan har ish jobajo.

Dunyoni ayblama, ey nodon kishi,
Ollohning qo'lida taqdirning ishi.
Tuzoqqa yetarlar kiyikni taqdir,
Taqdirdan oyoqqa tikan kirishi.

Hamma narsa taqdirdandir begumon,
Nodon esa sabab izlab sargardon.
Haq qushlari uchar taqdir tufayli,
Taqdirdan tashvishga tushsa nogahon.

Qazo kelsa, jonzot yurmas yugurib,
Qazoni qaytarib bo'lmas g'ov qurib.
Tangri berar kimga ganj-u kimga ranj,
Sen jabr-u zulm qilma Yaratgan turib.

SO'NGGI SO'Z

(So'zning tugallanish sababi)

Bu kitob bosh-oxir pand-o'git, masal,
O'qigan bo'ladi yegandek asal.
Kimki unga qidirsam biror-bir qiyos,
Munosib kitobni aylasin badal.

Adib Ahmad — otim,
adab-pand — so'zim,
So'zim yashab qolar, o'tsam-da o'zim.
Umr o'tar bahorlar aylanib kuzga,
Umrim ado qildi bahor-u kuzim.

Turkiyda bitdim bir pandnoma kitob,
Xohlasang ulug'la, xohla qil itob.
Bitdim eng go'zal va tansiq so'zlarni
Bu dunyodan o'tsam nomim qolsin deb.

Ushbu kitobga xos asosiy xislat —
Unga ziynat bo'ldi pand, o'git, hikmat.
Behuda so'z xor-u nodir so'z tansiq,
Bo'z arzon-u atlas bo'lgandek qimmat.

Mendan so'ng keluvchi, ey baxtli avlod,
O'qisang, qil meni duo bilan yod.
Bu nodir kitobim qoldirdim senga,
Duo aylab, qilsin ruhimni, deb, shod.

Alayhirrahmaning ta'rifi

Tug'ma ko'r edi bu Adibning ko'zi,
O'n to'rtta bob ichra jo bo'ldi so'zi.
Bir tuya oltin-u javohirga teng —
Bu so'zlar agar oz bo'lsa-da o'zi.

Alayhirrahma Amir Sayfiddinning ta'rifi

Adiblar adibi, fozillar boshi,
Gavhar kabi so'zlar edi yo'ldoshi.
Rahmatiga olib uni Xudoyim,
Qiyomatda qilsin do'stlarning boshi.

Buyuk tadbirli Amir (mo'minlar) soyaboni Xoja Arnob Arslonxoja Tarxon alayhirahma ta'rifi

Yugnak — Adibning ko'z ochgan ma'vosi,
Dillarni yayratar ko'rku safosi.

Otasining oti Mahmud Yugnakiy,
Adib Ahmad uning o'g'li — yo'q shaki.

“Hibat ul-haqoyiq” — arabcha oti,
Pand-u nasihatdir uning murodi.

Koshg‘ariy til bilan yozilgandir u,
Nazm rishtasiga tizilgandir u.

Koshg‘ariy tilini bilsa har kishi,
Adib so‘zlarini oson uqishi.

Til bilgan biladi nimadir ma‘no,
Bilmas bilaman deb qilmasin da‘vo.

Ko‘p kishilar bordir — bilmas o‘zini,
Buzib aytib yurar Adib so‘zini.

O‘zi talqin qilib ularni xato,
Adibni aybdor qilmish xalq aro.

Bitildi el nafi uchun bu kitob,
Xoh ijobat qil-u xoh ayla itob.

Kim amal aylasa Adib so‘ziga,
El ichra e‘tibor topar o‘ziga.

LUG'AT VA IZOHLAR

Ajam — g'ayri arab; Eron, eronliklar.

Alayhirahma — unga (Ollohning) rahmati bo'lsin.

Alayhissalom — unga (Ollohning) salomi bo'lsin.

Ali — Hazrat Ali. Muhammad alayhissalomning amakivachchasi va kuyovi.

Alfoz — so'zlar, iboralar, jumlarlar.

Amir Dod Sipohsolorbek — Adib Ahmadning hukmdori va homiysi.

Arab — Arab mamlakatlari.

Arslonxoja Tarxon — Turkistondagi Sabron shahri hokimi. Amiri kabir Xoja Arnob Arslonxoja Tarxon ma'rifatli kishi bo'lgan. U 1444-yilda Samarqandda Adib Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul-haqoyiq" ("Haqiqatlar qaymog'i") asarini uyg'ur yozuvida ko'chirtirgan. Asarining kirish qismida uning muallif va asari haqida fikr yuritilgan 20 misradan iborat masnaviy shaklidagi kirish so'zi keltirilgan. Undan ma'lum bo'lishicha, amir uyg'ur yozuvini ham, turkiy xalqlar adabiyotini ham, "Hibat-ul-haqoyiq" asarining mazmun-mohiyati va adabiy qimmatini ham yaxshi bilgan. Ilm-u adabiyotni sevgan bu zot Samarqand ilm-u adab ahliga homiylik qilgan. Sakkokiy unga bag'ishlab 5 ta qasida yozgan. Chunki shoir uning saroyida xizmat qilgan. Hokim shoirmi majlislariga taklif etib turgan, g'azallariga hofizlarga buyurib, kuy bastalatgan va eshitgan. Sakkokiy o'z qasidalarida Xoja Arslonni obodonchilik ishlariga bosh-qosh bo'lgan, ilm-u ma'rifatni sevgan fozil kishi sifatida ta'rif-tavsif etadi:

Tarxon Arslon Xojakim, gardun nazirin ko'rmadi,

Haq qilibtur zotig'a majmui fandin fath-u bob.

Badal — evaz, biror narsaning o'miga, evaziga beriladigan haq yoki narsa, narsaning qiymatiga teng keladigan boshqa biror narsa.

Bid'at — din aqidalariga xilof yangilik.

Bilik — bilim, aql.

Boz — yana, qayta, tag'in.

But — sig'iniladigan narsa, sanam.

Gaz — 0,71 metrga teng uzunlik o'lchovi; arshin.

Ganj — 1) boylik, xazina; 2) oltin-kumush, zar-zevar.

Jobajo — joyida, o'rnida.

Zaxm — yara, jarohat.

Zohid — uzlat va taqvonni kasb qilib olib, dunyo lazzatidan yuz o'g'irgan kishi. Bu toifa ishq va irfondan bexabar bo'lib, maqsadi taqvo bilan oxirat mafg'iratini qozonish, Qur'onda va'da qilingan jannatning huzur-halovatiga yetishish. So'fiylarning har ikki dunyodan maqsadi Xudoning o'zi, uning diydori bo'lganligi uchun zohidlarning bu ishini tamagirlik deb hisoblaydilar va ularni tanqid qiladilar.

Zunnurayn — ikki nur sohibi. Muhammad alayhissalomning avval Ruqiya, u vafot etgach, Ummu Kulsum degan qizlariga uylangani uchun xalifa Usmon shunday atalgan.

Zuhd — dunyodan voz kechib, toat-ibodat bilan shug'ullanish, taqvodorlik, parhezkorlik, porsolik.

Ilik — qo'l.

Itob — 1) malomat, ta'na; 2) qahr, g'azab.

Karam — saxiqlik, olijanoblik: in'om, ehson.

Koshg'ariytil — Qoraxoniylar davri adabiy tili. Bu adabiy tilni Mahmud Koshg'ariy — xoqoniy tili, Yusuf Xos Hojib — bug'raxon tili deb atagan edilar.

Mavoiz — nasihatlar, pandlar, o'gitlar.

Majoz — o'zining tub ma'nosida ishlatilmay, biror munosabat va o'xshatish orqali boshqa ma'noda ishlatilgan so'z.

Ma'vo — boshpana, makon; maqom, manzil.

Ma'rifat — Oллоh mohiyati haqidagi ilm, irfon.

Mosuvo — butunlay mahrum bo'lgan, judo bo'lgan, ayrilgan.

Muttaqiy — taqvodor, parhezli.

Mushfiq — mehribon, shafqatli.

Muqtado — yo'l boshchi.

Muhaddis — hadislarni to'plash, saralash va sharhlash bilan shug'ullanadigan ilohiyot olami.

Nasoyih — nasihatlar.

Na't — madh, vaf, ta'rif-tavsif, maqtov. Ezgu va go'zal xislatlar, sifatlar, xulqlar, ishlar ta'rifi. Na't so'zi umuman madh ma'nosida bo'lsa

ham, Sharq adabiyotida u, asosan, Muhammad alayhissalom vasfiga qaratilgan. Aksar oʻtmish shoir-u adiblari masnaviy, doston, devonlar, ilmiy-tarixiy asarlar muqaddimasida hamd va munojotdan keyin naʼt keltirganlar. Bu bora-bora anʼana koʻrinishini olib, naʼt Sharq adabiyotidagi badiiy asar unsurlaridan biriga aylangan. Naʼt mazmun-mundarijasini, asosan, paygʻambar va asʼhoblari taʼrifi tashkil etadi. Naʼt turli sheʼriy janrlarda (qasida, gʻazal, qitʼa, ruboiy, masnaviy) yozilgan.

Nish — tikan; 2) zaharli jonivorlarning chaqish aʼzosi; 3) nayza, tigʻ; 4) biror narsaning uchi.

Nukta — nozik va teran maʼnoli soʻz, hikmat.

Noʻshiravon (Anushervon) (hukmronlik yillari — 531—579) — ssoniylar sulolasiga mansub Eron shohlarining yigirma birinchisi Xusrav I. U Sharq xalqlarida adolat timsoli hisoblanadi. Xalqparvar va ideal podshoh sifatida mumtoz adabiyotda keng kuylanadi. Bu obraz oʻzining mukammal talqinini Abulqosim Firdavsiyning “Shohnoma” asarida topgan.

Omuxta — qoʻshilgan; aralash.

Orif — maʼrifat sohibi, Ollohni tanigan kishi, komil inson. Ollohning zoti, sifatleri va ismlarini mushohada etadigan zavqiy va vajdiy ilmlar egasi boʻlgan zot.

Ochun — dunyo, olam.

Ogʻu — zahar.

Ranj — 1) mashaqqat, qiyinchilik; 2) azob, alam, dard.

Rasul — elchi, paygʻambar.

Riqqat — noziklik, latofat.

Sallallohu alayhi vassalam — unga Ollohning salovati va salomi boʻlsin.

Samoʻ — soʻfiylarning vajd-u holga erishish maqsadida uyushtiradigan sheʼr, qoʻshiq, musiqa va raqs majlislari.

Simok — Asad burjidagi qoʻsh yulduzning nomi. U oy manzili hisoblangan 14-manzilda. Biri Simoki Aʼzal, biri Simoki Romeh deb ataladi va ikkalasi Asad burjining ikki uchida deydilar. Simoki Romehning yonida yana bir yulduz boʻlib uni nayzansimok deydilar. Yonida boshqa yulduz boʻlmagani uchun Simoki Aʼzal shu nom bilan atalgan va uning maʼnosi yarogʻsiz erkakdir. U sunbulaning yuqorisida.

Sodiq — rostgoʻy; vafodor: Abu Bakr Siddiqning laqabi.

Sohib hunar — fazl-u hunar egasi; biror fan va san'at sohibi.

Tirguzish — tiriltirish.

To'rt xalifa — xulafoi roshidin — to'g'ri yo'ldan yurgan xalifalar: Abu Bakr, Umar, Usmon va Ali.

Ulus — xalq, el, omma.

Favoid — foydalar.

Fazl — yetuklik, afzallik.

Fozil — olim, dono, donishmand.

Foruq — haq va botilni ajratuvchi: xalifa Umarning laqabi.

Xayr — 1) yaxshi, yaxshilik; 2) in'om.

Xarobot — xarob joy, vayrona. Tasavvufda insoniy sifatlarning xarob-u jismoniy vujudning foniy bo'lishi. Kishining xarobotiyligi uning komilligidirki, undan beixtiyor ravishda ilohiy ma'rifat sodir bo'ladi. Xarobotdan maqsad — komil inson huzuri.

Xoliq — Yaratuvchi; Xudo.

Chin dunyo — u dunyo, oxirat.

Shafolat — yonini olish, himoya qilish, biron uchun vositachilik qilish. Ma'lumki, Muhammad alayhissalomga qiyomatda ummatlarini shafolat qilish huquqi berilgan — bu yerda shunga ishora qilinyapti.

Shoye' — yoyilgan, mashhur bo'lgan.

Eran — 1) mard; 2) avliyo.

Qazo — taqdir, qismat. Olloh taoloning hamma narsalarning kelajakda qanday bo'lishini azaldan bilishi.

Qut — 1) yegulik, ovqat, taom; 2) jon, ruh.

Hadis — 1) so'z, kalom; 2) naql, hikoya. Muhammad alayhissalomning aytgan so'zlari, qilgan ishlari, ko'rsatmalari to'g'risidagi ri-voyatlar.

Haybat — xavf, qo'rquv.

Hasis — ochko'z, tamagir.

Hasislik — ochko'zlik, tamagirlik.

Hilm — muloyimlik, yumshoqlik.

Hunar — fazilat, iste'dod, mahorat.

MUNDARIJA

YUSUF XOS HOJIB

*(Tadbil, soʻzboshi, lugʻat va
izohlar muallifi Boqijon Toʻxliyev)*

Yusuf Xos Hojib va uning “Qutadgʻu bilig” asari.....	4
Qutudgʻu bilig	13

AHMAD YUGNAKIY

*(Sheʼriy tadbilni amalga oshiruvchi va
soʻzboshi muallifi Ergash Ochilov)*

Axloq muallimi.....	570
Hibat ul-haqoyiq.....	578
Lugʻat va izohlar	601

YUSUF XOS HOJIB
AHMAD YUGNAKIY
3-jild

Adabiy-badiiy nashr

Muharrir *Sunnat Xo'jaahmedov*
Badiiy muharrir *Shuhrat Mirfayozov*
Dizayner *Bobur Tuxtarov*
Texnik muharrir *Yelena Tolochko*
Kichik muharrir *Zilola Mahkamova*
Musahhih *Sadoqat Beshimova*
Sahifalovchilar: *Shahlo Buriyeva,*
Islom Azamatov

Tasdiqnoma raqami № 4642. 22.07.2020-y.
Bosishga 18-oktabr 2022-yilda ruxsat etildi. Bichimi 60x90 $\frac{1}{16}$.
Ofset qog'oz. "PT Astra Serif" garmiturasida ofset usulida bosildi.
Shartli bosma tabog'i 38,0. Nashriyot-hisob tabog'i 28,43.
Adadi 1 185 nusxa. Shartnoma № 71-1/22. Buyurtma raqami № 22-282.

Original maket O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi
huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligining
"O'zbekiston" nashriyotida tayyorlandi.
100011, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.
Telefon: (71) 244-34-38, (71) 244-24-91.

"O'zbekiston" NMIU MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Bosmaxona manzili: 100011, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.

Yu 91 Yusuf Xos Hojib. Ahmad Yugnakiy [Matn]: nazm/to'plovchi va nashrga tayyorlovchilar Boqijon To'xliyev, Ergash Ochilov. - Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2022. - 608 b.
ISBN 978-9943-8722-0-2

UO'K 821.512.1-1
KBK 83.3(54)

TURKIY ADABIYOT
DURDONALARI

YUSUF XOS
HOJIB
AHMAD
YUGNAKIY

